

**Masarykova univerzita
Filozofická fakulta**

**Ústav pomocných věd historických a
Archivnictví**

Čech v německé Olomouci, Němec v české Litovli na přelomu 19. a 20. století.

**(vliv individuality na samosprávný vývoj města na
příkladu Carla Mekisky a Richarda Fischera)**

Mgr. Kristýna Bařinová

Brno 2022

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury.

.....
podpis autora práce

Poděkování

Na tomto místě se patří poděkovat především vedoucímu práce, panu doc. PhDr. Zbyňku Svitákovi, CSc. za cenné rady, podporu a trpělivost. Nemalý dík náleží zároveň Vědecké knihovně v Olomouci, která přispěla svým cenným fondem ke vzniku předkládané práce a inspirovala k jejímu vzniku.

Obsah

1. Úvod	6
1.1. Vymezení a cíle tématu	6
1.2. Metodologie výzkumu	7
1.3. Rozbor pramenů a literatury	8
2. Proměny společnosti na Moravě po roce 1848.....	12
2.1. Zavedení obecní samosprávy	12
2.2. Emancipace společnosti	17
2.2.1. Formování elit.....	19
2.2.2. Rozvoj spolkové činnosti	24
2.2.3. Národnostní poměry	28
3. Postavení města Litovle ve druhé polovině 19. století.....	34
3.1. Historická perspektiva	34
3.1.1. Demograficko správní vývoj	34
3.1.2. Hospodářsko ekonomické předpoklady	46
3.2. Litovelská společnost v procesu spolčování	49
4. Carl Mekiska	55
4.1. Německý „samovládce“ v českém městě.....	55
4.2. Politická vražda?.....	61
4.3. Městské finance ve službách politiky	65
4.4. Čeští protivníci.....	73
4.5. Rok 1899 ve znamení boje	80
4.6. Mekiska a jeho další osudy v opozici	92
5. Olomouc, dlouhá cesta k českému městu.....	104
5.1. Historický vývoj a jeho specifika.....	104
5.1.1. Jazykový ostrov.....	107
5.1.2. Otázka hospodářství a průmyslu	113
5.2. Olomoucká vládnoucí vrstva	118
5.2.1. Socioekonomické zázemí.....	120
5.2.2. Politika německého tábora.....	125
5.3. Vliv nacionalismu na vývoj města.....	132
6. Richard Fischer	137
6.1. Proces českého uvědomění.....	137
6.2. Český aktivista v německém městě.....	148

6.3.	Na scéně politické.....	165
6.4.	Cesta k české radnici	178
6.5.	Fischer v čele města, další osudy.....	198
7.	Analogie a protiklady obou měst a jejich osobností	208
8.	Závěr	218
9.	Obrazové přílohy	220
10.	Seznam obrazových příloh	225
11.	Seznam tabulek	229
12.	Seznam pramenů a literatury	230

1. Úvod

1.1. Vymezení a cíle tématu

Druhá polovina 19. století je v oblasti vývoje regionální správy vnímána jako zlomové období. Dosavadní systém patrimoniální a magistrátní správy v důsledku zrušení roboty přišel o svůj význam a v nových poměrech získaly dosud nesamostatné obce právo na samosprávu. Zcela jistě šlo o mimořádný mezník v rozvoji občanské společnosti. Obce a zejména města se začala emancipovat a jejich bouřlivá proměna byla ještě umocněna postupující industrializací a celkovou modernizací společnosti, v moravském prostředí, tak výraznou. Obecně je možné konstatovat, že toto období přineslo do života národnostně zápolící česko-německé společnosti mnoho nových prvků, na které byla společnost nucena reagovat.

Formování moderní koncepce samosprávných obcí přispívalo k pozvolnému přetváření života ve městech i na venkově. Dle současných historiografů je možné pro dané časové období sledovat zejména dva vývojové směry. A to snahy etablovaných společenských vrstev obhájit své nabyté pozice z dob minulých na straně jedné a současně prudký růst ambicí politických a ekonomických elit na straně druhé. Právě místní elity pocházející zejména ze střední společenské třídy měly největší vliv na urychlení přerodu někdejší měšťanské společnosti v moderní občanskou strukturu.

Modernizační paradigmatu dané doby však probíhala v různých oblastech různým způsobem, přičemž mnohdy geograficky blízké obce se ve sletu dějinných událostí ubíraly často rozličnými směry. Dosavadní průzkum sledující správní vývoj měst Litovle a Olomouce druhé poloviny 19. století dokládá, že i sousední města s obdobnou koncepcí organizace samosprávy se mohou ve svém vlastním vývoji značně lišit. Litovel bojující již na sklonku století o ryze českou správu města byla v ostrém kontrastu proti hermeticky uzavřené Olomouci, již ovládala příbuzenskými vztahy propojená místní německá vyšší společenská vrstva. Určujícím faktorem rozdílností se jeví zejména skladba občasných elit obou měst a jejich politický vliv.

Důležitou roli ve výzkumu regionální historie obcí a měst hrála role výrazných osobností dané lokality, které se svým profesním a ideovým působením podílely na formování místních společností a jejich vedení. Témata zabývající se metodami a postupy výrazných osobností, které budou v předkládané práci blíže představeny, představují současně vztah mezi jedincem a masou, vládnoucí elitou a běžným občanem na pozadí společensko-politických vztahů ve

složitým historickém vývoji přelomu 19. a 20. století.

Cílem této práce proto nemá být pouhé zmapování vývoje a fungování regionální samosprávy dvou vybraných měst Litovle a Olomouc, nýbrž i pohled na vlastní počínání jejich vrcholných představitelů. Hlavní protagonisté předkládané práce, poslední německý starosta Litovle, Carl Mekiska, který se ve své době pokoušel udržet německou svrchovanost v populačně většinově českém městě, a agilní bojovník za česká práva a nároky, advokát Richard Fischer, jenž podstatnou část života zasvětil snahám o jejich prosazení uprostřed letité bašty německví, Olomouci.

Střet těchto diametrálně rozdílných osobností řadících se k přední společenské elitě svých měst přímo vybízí k zachycení jejich působení a vlivu na vývoj v obecní samosprávě. Němec Carl Mekiska propojující vlivné sféry ekonomického a politického života v Litovli, známý svou agresivní politikou a vyhraněným nacionalismem, často se uchylující k nezákonným praktikám ve snaze prosadit svůj záměr na straně jedné. A Čech Richard Fischer, otevírající otázky demokratické, spravedlivého systému voleb do obecních samospráv a národního uvědomění, proti německé Olomouci na straně druhé. Zamýšleným výstupem této práce je tudíž postihnout různé formy dopadu jejich aktivní činnosti na proměny politického i běžného života.

1.2. Metodologie výzkumu

Výzkum ve vývoji národnostních i politických procesů konkrétních lokalit a jejich postavení na regionální úrovni primárně vychází ze synchronního přístupu sledujícího souběžně vývoj ve dvou vybraných sídelních jednotkách v rámci vytyčeného období. S touto skutečností se přirozeně váže i nutnost rozpoznání výchozích podmínek pro možnost dalšího výzkumu a je tudíž na místě užití tzv. geografické metody ve smyslu identifikace prostředí obou lokalit jako výchozí platformy pro možnosti dalšího vývoje.

Na základě strukturní analýzy poté práce sleduje proměny vybraných municipalit se zohledněním jejich vývojových specifik, vzájemných odlišností i analogií, které se odvíjejí od skutků místních společenských elit. Důležitým aspektem je zároveň sledování rolí vybraných osobností společenské scény, především z hlediska jejich profesního působení v procesu všeobecné modernizace, místní socioekonomické situace a politizace veřejného dění v obou lokalitách.

S ohledem na téma práce nelze pominout biografickou metodu k danému výzkumu. Shromáždění dat o hlavních protagonistech předkládané práce, získaných na základě práce s dostupnými prameny, představuje klíčovou metodu daného průzkumu ve snaze docílit

komplexní představy o jejich socioekonomickém zázemí a profesním životě ve veřejném dění reflektující současně na postavení a vývoj představených lokalit.

Postavení tématu celé práce i její rozdělení do dvou větších celků poté přirozeně vybízí k užití metody komparace, jež je částečně aplikována v průběhu celého textu, přičemž k plnému uplatnění dochází v závěrečné části práce pokoušející se hledat analogie a protiklady jak u popisovaných lokalit, tak u jejich hlavních aktérů.

1.3. Rozbor pramenů a literatury

Předkládaná práce, členěná do dvou hlavních oddílů, zaměřených na historicko-politický vývoj obou měst a jejich předních osobností se opírá o zejména o bohatou pramennou základnu Státního okresního archivu v Olomouci a cenného fondu regionálních periodik Vědecké knihovny v Olomouci.

Úvodní kapitola přinášející seznámení s obecnými poměry a proměnami ve společnosti druhé poloviny 19. století vychází ze širokého spektra dostupné literatury zaměřené na vývoj obecní samosprávy a komunálních elit na Moravě, z nichž lze výběrově jmenovat například nosné práce Lukáše Fasory, Jiřího Hanuše a Jiřího Malíře¹ či výstupy autorského týmu pod vedením Pavla Kladiwy.² Z hlediska zachycení vývoje národnostních poměrů na Moravě je možno poté mezi mnohými uvést kolektivní monografii *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*.³

Ústřední část práce poté tvoří dva samostatné oddíly soustředěné zvláště na vývoj municipalit Litovle a Olomouc, jak z hlediska historické perspektivy, tak jejich politicko-ekonomického rozvoje, do nichž jsou následně zasazeni oba hlavní protagonisté, Carl Mekiska a Richard Fischer.

Přistoupíme-li dle struktury práce nejprve k Litovli, primární oporu lze nalézt ve dvoudílné práci Josefa Bezděčky, jež přináší komplexní vhled do stěžejních událostí města od

¹ FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006. ISBN 80-7325-091-8.; MALÍŘ, Jiří. *Občanská společnost na Moravě: spolky, strany, elity*. Brno: Matice moravská, 2014. ISBN 978-80-87709-06-1.;

² KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek, Muži z radnice*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2008. ISBN 978-80-7368-595-9., KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 2. svazek, Finance a infrastruktura*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2009. ISBN 978-80-7368-738-0.

³ JANÁK, Jan a CHOCHOLÁČ, Bronislav, ed. *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. 1. vyd. Brno: Matice moravská, 2007. ISBN 978-80-86488-97-4.

jeho počátků až do roku 1948.⁴ Další z autorů věnujících se dějinnému vývoji v Litovli je Lubomír Šik s publikací *Litovelské paměti*.⁵ Nejnovějším výstupem k dějinám Litovle je poté kolektivní monografie *Litovel - velké dějiny města*, která obdobným způsobem jako Bezděčka, přináší souhrn těch nejzásadnějších milníků v historickém vývoji města.⁶

I přes zdánlivě dostatečnou základnu dostupných publikací k tématu litovelských dějin, se současná regionální historiografie doposud osobnosti posledního litovelského starosty Carla Mekisky příliš nevěnovala. Výše uvedené práce jej sice zmiňují, avšak jen v rámci celkového kontextu sledu událostí.

V tomto ohledu badatel zároveň naráží na bílá místa z hlediska dostupnosti primárních pramenů, které umožňují poznat osobu Mekisky pouze z hlediska jeho podnikatelské činnosti a jeho působení v čele litovelské radnice. Stěžejními jsou tudíž zejména fondy *Archivu města Litovel*, stejně jako fond *Okresního úřadu Litovel*, kde lze z presidiálních spisů a úředních knih mapovat dílčí kroky posledního německého starosty města. Cennou pramennou základnou se ukázaly být zároveň i osobní fondy představitelů českého hnutí v Litovli, *Václava Sochy L8-3* a *Jana Smyčky L 8-1*, zahrnující mimo jiné sekci rukopisných pamětí. Na ně je však nutno nahlížet poměrně obezřetně, jelikož podléhají optice vidění autora a je tudíž důležité se zde oprostít od dramatickosti některých z popisovaných jevů a událostí. Podobným způsobem je nezbytné nahlížet také na periodikum *Litovelské noviny*, jež byly hlasem místních Čechů, přičemž současně přinášejí autentický vhled do napjaté atmosféry národnostně rozkolísané místní společnosti a jsou tak neocenitelným pramenem pro popis i pochopení stávajících poměrů.

V případě Olomouce si situace stojí zcela opačným způsobem. Historických prací na téma Olomouc se v poslední době objevilo značné množství. Olomoucká scéna nachází zpracování jak z hlediska komplexního vývoje, jako například v obsáhlé dvoudílné kolektivní monografii *Dějiny Olomouce*, z nichž lze pro tuto práci nacházet inspiraci především v druhém dílu zahrnujícím období novodobých dějin,⁷ ale také na základě dílčích studií a prací na konkrétní vybraná témata z olomoucké historie.⁸ Pro účely tohoto textu se důležitým zdrojem nového pojetí informací a nahlížení na někdejší poměry stala zejména práce Martina Hájka

⁴ BEZDĚČKA, Josef. *Dějiny města Litovle od počátku až do února 1948*. [3]. [S. l.: s. n.], 1993.

⁵ ŠIK, Lubomír. *Litovelské paměti*. 1. vyd. Litovel: Městský klub, 1994.

⁶ KONEČNÝ, Karel a kol. *Litovel - velké dějiny města*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci pro město Litovel, 2018. 2 svazky. ISBN 978-80-244-5200-5.

⁷ SCHULZ, Jindřich. *Dějiny Olomouce II*. vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009.

⁸ Například práce Michaela Viktoříka o olomoucké pevnosti je důležitým zdrojem informací pro pochopení atypických podmínek ve vývoji města; VIKTOŘÍK, Michael. *Táborová pevnost Olomouc: modernizace olomoucké pevnosti v 19. století*. České Budějovice: Veduta, 2011. ISBN 978-80-86829-71-5.

*Olomoučtí Němci.*⁹ Ačkoliv existuje celá řada publikací k olomouckým tématům, je až s podivem, že se do současné chvíle neobjevuje práce výlučně věnovaná olomouckému advokátovi a později i starostovi města, Richardu Fischerovi, který se zcela zásadní způsobem podílel na dějinném vývoji hanácké metropole.

Přitom narozdíl o litovelského starosty, k osobě Richarda Fischera existuje nepoměrně větší množina pramenů. Z podstatné části se předkládaný text opírá o práce vydané samotným Richardem Fischerem, které tak přinášejí téměř bezprostřední vhled do soudobých poměrů v Olomouci i severní Moravy. Cenným artiklem jsou zejména jeho životopisné publikace, v nichž chronologicky až s kronikářskou přesností zápisů podává výklad o vývoji dílčích událostí v Olomouci v kontextu vlastního uvažování a vnímání konkrétních situací. Čtyřdílná *Cesta mého života*, již v kompletní podobě uchovává fond *Vědecké knihovny v Olomouci*, se stala výchozí platformou.¹⁰ Pro dané, řekněme první období Fischerovy životní i pracovní éry, jsou neopomenutelným zdrojem informací zároveň i jeho drobnější výstupy zpracovávající vývoj v oblastech spolkové činnosti, národnostního i hospodářského vývoje. Z obsáhlé řady Fischerových publikačních výstupů lze zmínit například *Finanční hospodářství markrabství moravského od 1864-1914*, *Severní Morava: hospodářský přehled*, *Padesát let Národní jednoty* nebo *Poněmčené Šternbersko a Unčovsko*.¹¹

Pro pochopení a celkovou ilustraci názorových stanovisek jednotlivých národnostních táborů je mimořádně cenným informačním zdrojem podobně jako v Litovli dobový tisk. Zejména periodika *Pozor*, *Našinec*, *Mährisches Tagblatt* či *Die Neue Zeit* jsou zásadním zdrojem pro porozumění veřejným střetům a kauzám, jež Fischera doprovázely především v období do počátku první světové války. Fischer byl totiž aktivním žurnalistou, vášnivým řečníkem, zapáleným bojovníkem ve veřejných přích.

S ohledem na nutnost kritického srovnání vychází text také z archivních materiálů, zejména *Státního okresního archivu v Olomouci*, který uchovává nejen jeho osobní pozůstalost, *JUDr. Richard Fischer M8-4*, stejně jako úřední záznamy z vedení radnice v rámci sledovaného období v rozsáhlém fondu *Archivu města Olomouce M I-1*.

Vzhledem k Fischerovu loštickému rodišti byly nalezeny důležité poznatky současně též ve *Státním okresním archivu v Šumperku*, který disponuje dosud nezpracovanou osobní

⁹ HÁJEK, Martin. *Olomoučtí Němci 1918-1938*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2020. ISBN 978-80-244-5726-0.

¹⁰ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl I - IV. [1934-1937].

¹¹ FISCHER, Richard. *Finanční hospodářství markrabství moravského od 1864-1914*. V Olomouci: [R. Fischer], 1930.; FISCHER, Richard. *Poněmčené Šternbersko a Unčovsko*. V Olomouci: Richard Fischer, 1923. FISCHER, Richard. *Severní Morava: hospodářský přehled*. Praha: nákladem vlastním, 1901.; FISCHER, Richard. *Padesát let Národní jednoty: kronika. 1919-1935*. díl I-IV. Olomouc: Národní jednota, 1935.

pozůstalostí někdejšího olomouckého starosty, *Fischer Richard*, JUDr. č. NAD 817 zahrnující archiválie zejména z doby jeho nuceného exilu v Lošticích během druhé světové války, ale zároveň též rukopisných vzpomínek na důležité životní okamžiky jak profesní, tak osobní.

S nepoměrem v množství výchozí pramenné základny se předkládaná práce pokouší vyrovnat vymezenými mantinely daných kapitol, stejně jako vytyčeným obdobím pro téma práce.

2. Proměny společnosti na Moravě po roce 1848

Druhá polovina 19. století se na Moravě nesla ve vleku prudkých změn podnícených revolučními událostmi roku 1848, jež předznamenal zlomové období zejména v oblasti územně správní reorganizace, platí za historický mezník ve struktuře a fungování veřejné správy. Za jeden z nejvýraznějších počínů lze z hlediska správního vývoje považovat zrod moderního obecního zřízení – obecní samosprávy, jejíž ustanovení představovalo zásadní krok pro formující se komunální politiku a občanskou společnost celkově. Obce a zejména města se začala emancipovat, přičemž jejich rychle postupující proměna byla umocňována všudypřítomnou industrializací a celkovou modernizací společnosti, v moravském prostředí tak výraznou.

Závěrečné dekády tohoto bouřlivého století naplněného celou řadou převratů a změn jsou současně také ve všeobecném povědomí vnímány jako období národnostních třenic a snah Čechů o prosazení znatelného, ne-li většinového podílu na vládě v českých zemích. Eskalující národnostní spory prostupující napříč moravskými obcemi ovlivňovaly nejen politický vývoj celé země, ale současně měly zásadní dopad i na každodenní život jednotlivých měst. Ta se tak nezdávka stávala otevřenými bojišti pro drobné, ale mnohdy též razantní střety, zejména v místech soužití větších skupin Čechů a Němců. Obecně je možné konstatovat, že druhá polovina 19. století přinesla do života národnostně zápolící česko-německé společnosti mnoho nových prvků

2.1. Zavedení obecní samosprávy

Dosavadní systém patrimoniální správy pozbyl v důsledku zrušení roboty na významu a v nově nastupujících poměrech bylo nutné zohlednit i požadavky revolucí omámeného liberálního měšťanstva nárokuje si podíl účasti na politické moci. S návrhy na vytvoření nižšího stupně obecní samosprávy a s nimi spojené svobodné volby zástupců obecních orgánů operoval již koncept kroměřížské ústavy. Právního zakotvení vymezujícího novou formu správní organizace bylo dosaženo až prostřednictvím provizorního obecního zřízení v roce 1849.¹² Přebyrokratizované státní úřady nezadržitelně ztrácely schopnost reagovat na požadavky

¹² *Prozatímní zákon obecní* (také známý jako Stadionovo prozatímní obecní zřízení) vyhlášen jako císařský patent č. 170/1849 ř. z. ohlašoval první legislativní vymezení organizace samosprávy v rámci Rakouského císařství.

moderní společnosti a ustanovení komunální správy bylo tedy přirozeným vyústěním nastalé situace.

Zavedení obecní roviny samosprávy předpokládalo ve své ideální podobě přiblížení se ke každodenním záležitostem obyvatelstva v rámci jeho lokality prostřednictvím volených zástupců tvořících obecní výbor, jenž nahradil jmenované úředníky magistrátu. Výkonný orgán volený ze středu zvoleného výboru reprezentovalo obecní představenstvo složené ze starosty a radních. Takto zformovaná struktura organizace samosprávy držící díky vymezeným pravomocím v rukou osud celého města zahájila svou činnost v roce 1850. V rámci přirozeného okruhu působnosti zajišťovaly volené obecní orgány bezprostřední potřeby obce týkající se zejména správy obecního jmění a rozhodování v otázkách přijímání do obecního svazku, jako udílení domovského práva či čestného občanství. Z hlediska přenesené působnosti měla obecní samospráva fungovat jako prodloužená ruka státu realizující státem delegované úkoly. S výjimkou odvodu státní daně zůstávaly veškeré taxy v rámci obecní pokladny. Samospráva tak disponovala poměrně velkým majetkem, který měla využívat k zajištění chodu obce.¹³

Stadionovo prozatímní obecní zřízení operovalo v čele uvozovacího patentu s hlavní zásadou, že "základem svobodného státu, je svobodná obec", přičemž měly být rozlišovány obce místní, okresní a krajské. V praxi však zákon upravoval v konečném důsledku jen obce místní, pro něž měl tento dokument závaznou podobu. Vedle těchto tří stupňů obcí zákon počítal i se vznikem obcí se specifickým postavením, tzv. statutárními městy, jež byla z ustanovených zásad obecního zřízení pro obce vyňata a řídila se zvláštním statutem reprezentujícím vlastní obecní zřízení. Ačkoliv byla správní organizace statutárních měst upravována samostatně, jednotlivé obecní orgány byly v zásadě stejné. Zvláštní statut umožňoval vlastní ustanovení počtu členů obecního výboru, zatímco v jiných městech byl počet členů obecního výboru určován na základě obecního zřízení dle počtu obyvatel v obci. Území měst se zvláštním statutem odpovídalo samostatnému politickému okresu, což znamenalo, že statutární města vykonávala vedle územní samosprávy, také v rámci přenesené působnosti současně i správu politickou a disponovala tak pravomocmi politického úřadu první instance, tedy okresního hejtmantství. Dalším typický znakem odlišujícím statutární města od ostatních obcí bylo potvrzení zvoleného starosty města, jehož ustanovení do funkce představeného v čele obce podléhalo oficiálnímu schválení panovníka, což přirozeně vyplývalo z faktu, že z hlediska kompetencí stál na úrovni okresního hejtmána. I volební řády pro statutární města byly zpočátku zpracovávány samostatně, v zásadě se však zakládaly na obdobném principu jako u ostatních obcí, tedy dle majetkových poměrů.

¹³ ČOPÍK, Jan. *Proměny a kontinuita české komunální politiky: územní samospráva v nové době (1850-2010)*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2014. s. 27-36. ISBN 978-80-87271-89-6.

Pevně stanovený daňový census opravňující k volbě v první či druhém sboru představoval nejzřetelnější rozdíl ve srovnání s nestatutárními lokalitami. Obecně lze konstatovat, že samospráva statutárních měst se vyznačovala vysokým absolutním daňovým censem, který automaticky vyloučil některé vrstvy z podílu na správě a upřednostňoval tak především ty zámožné. Mezi moravská města, jímž byl udělen vlastní statut již v roce 1850, patřila Brno i Olomouc. Právě v Olomouci se výše popsané procesy fungování volebního systému projeví v nadcházejících letech jako zcela zásadní pro další vývoj ve městě.¹⁴

Jako celek však Stadionovo obecní zřízení nikdy nevstoupilo v platnost a v nastupující éře neoabsolutismu bylo po praktické stránce fakticky zneplatněno. První a na dlouhou dobu také jediné volby do obecních zastupitelstev proběhly tudíž pouze v roce 1850. Po uplynutí tříletého volebního období v roce 1854 nebyly nové volby již vypsány. Následným nařízením č. 46/1854 ř.z. bylo rozhodnuto, že stávající členové samosprávných orgánů budou ponecháni ve svých úřadech a jejich mandát bude opakovaně prodlužován, a to až do doby vydání nového obecního zřízení. V případě snížení počtu členů obecní rady či výboru tak, že i přes povolané náhradníky by nebyl možný regulérní průběh zasedání, bylo nutné doplnit chybějící členy, které však schvalovaly státní orgány. Fungování obecní samosprávy během období neoabsolutismu tak bylo věsměs pouze provizorní a mělo jej završit vydání Bachova obecního zřízení v roce 1859. V této době ovšem dochází k citelné krizi tzv. Bachova absolutismu vedoucí k nezadržitelnému pádu a znovunastolení ústavnosti. Proces obnovení samosprávy byl tudíž v daném období již stimulován liberálními silami, které se etablovaly po volbách do zemských sněmů a říšské rady na jaře roku 1861. V návaznosti na vydání Schmerlingovy ústavy byl následujícího roku vydán dne 5. března zákon č. 18/1862 ř. z. upřesňující základní parametry uspořádání obecních záležitostí pro Předlitavsko, na nějž následně navazovaly jednotlivé zemské zákony. Samospráva již přestala fungovat jako pouhý prodloužený prst státních politických úřadů, ale stala se druhou kolejí veřejné správy, jež v ideální podobě měla vystupovat jako nedílná součást jednotně spravovaného centralizovaného státu.¹⁵

Plného legislativního zakotvení se obecní samospráva dočkala až s vydáním obecního zákona v roce 1864, jenž jasně vymezoval organizační strukturu, působnost i způsob volby

¹⁴ Jednotlivé žádosti pro udělení těchto zvláštních statutů v pozdějších letech upravoval také císařský patent č. 59/1859 ř. z. a rámcový říšský obecní zákoník č. 18/1862 ř. z., na jejichž základě mohla města požádat o přidělení statutu prostřednictvím zemské politické správy. Na Moravě se tak od 60. let 19. století navýšil počet statutárních měst z původních dvou Brna a Olomouce na šest, k nimž se nově řadila také Jihlava, Znojmo, Uherské Hradiště a Kroměříž.; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. [2. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007. s. 298-304. ISBN 978-80-7106-906-5.

¹⁵ HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. s.11-21. ISBN 80-7277-297-X.

obecních orgánů.¹⁶ Nová právní úprava uspořádání samosprávy obcí se však od někdejší podoby prozatímního obecního zřízení z roku 1849 v zásadě nelišila. Slibně vyhlížející podoba nově zavedené úrovně samosprávy však ukrývala celou řadu poměrně snadno zneužitelných nástrah, jež se nejvíce projevovaly zejména v oblasti volebního systému zvýhodňujícího především majetnou část společnosti. Stanovený mechanismus obecních voleb se zakládal na principu majetkového censu. Volebním právem disponovali zletilí občané příslušné obce, kteří odváděli obci přímou daň z nemovitosti živnosti nebo z příjmu. Volit do obecních výborů mohly výhradně svéprávné osoby dosahující věku 24 let mužského pohlaví.¹⁷ Nejednalo se však pouze o fyzické osoby, nýbrž i o osoby právnické jako například různé akciové společnosti. Důležitým a často využívaným voličským hlasem disponovali také čestní občané tzv. honorace, a to bez ohledu zda v obci žili nebo zda zde platili daně. Veškeré oprávněné voličstvo bylo rozděleno do tří sborů, přičemž každý sbor představoval jednu třetinu odvedených daní v rámci obce a měl nárok volit jednu třetinu obecního výboru. Plátcí nejvyšší daně spolu s čestnými občany zastupovali zpravidla nejméně početný první sbor, zatímco sbor třetí sdružoval nejvíce voličů odvádějících nejnižší přímou daň obci. Uplatňovala se výchozí premisa, že do veřejných záležitostí v obci může „mluvit“ především ten, kdo se více podílí na jejím financování. Větší váhu měl tudíž ten hlas, který se podílel nejvíce. Organizace samosprávy spolu se zavedeným principem voleb takto ukotvena zmiňovaným zemským zákonem ze 60. let setrvala v prakticky neměnné podobě až do roku 1918.¹⁸

Zavedený způsob voleb skýtal značný konfliktní potenciál, který se v nadcházejících letech stával pravidelným předmětem sporů. Mezery v systému představovaly současně také úrodnou půdu pro mnohdy i záměrné vzniklé administrativní chyby spojené především s legislativními nedostatky obecního zřízení, technickou stránkou provádění voleb a celkovou složitostí komplikované agendy obecně.¹⁹

K mnohým pochybením docházelo již v průběhu předvolebních příprav, a to zpravidla v souvislosti s povinností obecního představenstva vystavovat jmenné seznamy oprávněných voličů. Nezřídka byly odesílány reklamační stížnosti týkající se nesprávného zařazení do voličského sboru či chybně uvedeného jména voliče. Příkladem může být například město

¹⁶ *Zemský zákon obecní č. 4 z 15. března 1864 pro Moravu*, který vycházel z rámcového říšského zákona obecního pro země předlitavské ze dne 5. března 1862, č. 18 ř. z.

¹⁷ V jistých případech zákon umožňoval i možnost zastoupení prostřednictvím zmocněnce, přičemž tohoto institutu mohly využít i ženy, za podmínky, že odváděly v obci daně.

¹⁸ ČOPÍK, Jan. *Proměny a kontinuita české komunální politiky*. s. 34-35.

¹⁹ KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek, Muži z radnice*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2008. s. 61. ISBN 978-80-7368-595-9.

Prostějov, kde v roce 1890 podala česká opozice na 528 reklamací vztahujících se k nepřesnostem ve volebních seznamech.²⁰ V národnostně smíšených obcích se s postupující národnostní polarizací společnosti, jejíž představitelé v zájmu hájení svých pozic na straně jedné, proti snahám získání podílu na správě na straně druhé, pravidelně objevují podvodné pokusy o manipulaci s voličskými seznamy, uměle vytvářené nové voličské hlasy vzniklé přepisováním pozemků a domů, či osvědčená taktika dané doby, machinace spojené s udělováním čestných občanství.

Ačkoliv takto nastavený způsob voleb do obcí výrazným způsobem prohluboval rozdíly mezi oprávněnými voliči, zpočátku se nerovnost boje neodehrávala v rovině nacionálního kontextu. Hlavní motivaci ve volebních kláních sehrával především zápas o získání moci, vedle nějž se až od 80. let, a to zejména v národnostně smíšených municipalitách, začíná postupně prosazovat současně také hledisko nacionálních zájmů jednotlivých táborů. Vrcholný proces nacionalizace obecní samosprávy však nastává teprve v 90. letech, kdy se volby v jednotlivých obcích často překlenují do nelítostného zápasu české národní identity vůči etablovaným německým pořádkům. Situaci zosťrujících národnostních střetů neprospívala ani skutečnost, že byl postupně přiznán zvláštní statut několika dalším moravským městům.²¹ Problém neměnnosti parametrů statutu spočíval v absenci návaznosti dalších možných reforem, které by byly odpovídaly dynamickému rozvoji společnosti a současně byly schopny reflektovat proměny v sociální a národnostní skladbě obyvatelstva statutárních měst. Očekávaným vyústěním takto navozené atmosféry bez viditelné šance na možnost změny, byl další nárůst nacionálního napětí. Zvláštní statuty byly ze strany českého tábora, zejména u měst s německým vedením radnice a převažujícím českým okolím, jakými byla například Brno, Olomouc, vnímána jako přežitek, zatímco ze strany německého vedení, jako nezbytná národní obrana.²²

Poslední dekáda 19. století se tak v moravském prostředí nesla ve znamení bojů o radnice jednotlivých obcí a měst. Strategii "boje" opíral český tábor zpravidla o české voličstvo z venkova a také o důsledné prosazování hesla "Svůj k svému". Implementace ekonomického bojkotu vůči německým obchodníkům se zejména v menších smíšených obcích a městech ukázala být efektivní taktikou. Lokální němečtí obchodníci se stálou a pracně budovanou klientelou vlivem nátlaku a v obavě ze ztráty zákazníka, byť českého, mnohdy raději obětovali

²⁰ MALÍŘ, Jiří. Nacionalizace obecní samosprávy a limity demokratizace komunální politiky před rokem 1914 na příkladu Moravy. In: LEDVINKA, Václav, ed. a PEŠEK, Jiří, ed. *Mezi liberalismem a totalitou: komunální politika ve středoevropských zemích 1848-1948: sborník příspěvků z konference Archivu hlavního města Prahy 1994*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 1997. s. 81. Documenta Pragensia; 14. ISBN 80-902151-4-9.

²¹ ad cit. 3.

²² MALÍŘ, Jiří. Nacionalizace obecní samosprávy. s. 79-80.

svůj voličský hlas a voleb se nezúčastnili. Účinnými se také ukázaly být machinace se zakládáním nových živností a přepisováním majetků, kterou si český tábor velmi rychle osvojil nápodobou od německých praktik.

Česká strana zvrátila německou nadvládu ve více než deseti městech Moravy ještě před koncem století. Českým vedením byly postupně opanovány radnice dvou statutárních měst, Kroměříže a Uherského Hradiště a také v té době největšího českého města Moravy, Prostějova. K radnicím okresních měst, které do přelomu století ovládla česká strana patřily dále Přerov, Boskovice, Valašské Meziříčí, Velké Meziříčí, Holešov, Jevíčko, Ivančice, Strážnice, Vyškov, Třebíč, Moravské Budějovice, Uherský Brod, Kyjov, Loštice a neposlední řadě také Litovel, jež se stihla k městům s českým vedením připojit na samém sklonku století, v roce 1899. Historicky významná moravská centra jako Brno, Olomouc, Jihlava či Znojmo setrvala v rukou Němců.²³

Čechy ovládané samosprávné orgány představovaly složitou situaci pro okresní hejtmanství, která se ocitla v komplikovaném postavení mezi povinnostmi hájit zájmy státu, ale současně potřebou uspokojit českou majoritu, mnohdy významně provázanou na místní ekonomiku, a v neposlední řadě zároveň také zohlednit německé, ne nevýznamné, však ve výše zmíněných centrech, menšiny. Komplikovanost nově nastolených poměrů Čechy ovládaných obecních úřadů si plně uvědomovalo také ministerstvo vnitra, potažmo moravské místodržitelství, snažící se pod tlakem vrcholných českých politiků nominovat do politických úřadů úředníky českého původu znalé místních poměrů, kteří mají v dané lokalitě podstatnější šanci region spravovat ke spokojenosti jak tamějšího obyvatelstva, tak nadřízených orgánů. Tato taktika se osvědčila například v Třebíči, Prostějově a Kroměříži, kde politický úřad vedli pouze čeští zástupci měst. Na Moravě se tato účelově směřovaná personální politika nejvíce projevuje právě v době silícího česko-německého antagonismu 90. let 19. století.²⁴

2.2. Emancipace společnosti

Formování moderní koncepce samosprávných obcí přispívalo k pozvolnému přetváření života ve městech i na venkově. Jakkoliv dosažení ústavnosti, občanských svobod a parlamentarismu v 60. letech nabízelo prostor k utváření občanské společnosti, ještě to neznamenal, že k němu automaticky docházelo.. Průbojnost a skutečnost liberálních ideálů

²³ MALÍŘ, Jiří. Nacionalizace obecní samosprávy. s. 84-85.; KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv*. s. 36, 59-60;

²⁴ VYSKOČIL, Aleš. Státní správa a samospráva na přelomu 19. a 20. století a v prvních desetiletích 20. století na příkladu Prostějova. In: FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*, 2006, s. 212-214. ISBN 80-7325-091-8.

občanské společnosti byla do značné míry podmíněna stávající společenskou situací dané lokality, kde se měla za cíl utvářet. Formování občanské společnosti plně záviselo na tom, jak rozvinuté již v konkrétním čase a prostoru existovalo moderní měšťanstvo, které by bylo schopné liberální koncepty přijmout a především uskutečnit.²⁵ Dle současných historiografů je možné v rámci sledovaného období sledovat zejména dva hlavní vývojové směry. A to snahy etablovaných společenských vrstev obhájit své nabyté pozice z dob minulých na straně jedné a současně prudký růst ambicí nových politických a ekonomických elit na straně druhé. Právě lokální elity jednotlivých obcí a měst pocházející zejména ze střední společenské třídy měly největší vliv na urychlení přerodu někdejší měšťanské společnosti v moderní občanskou strukturu. Privilegovaného postavení začalo brzy nabývat především bohaté podnikatelstvo, zejména díky výše popisovanému systému obecních voleb zvýhodňujícímu největší plátce daní. Utvářející se nové vrstvy společnosti svým působením v daném regionu výrazně zasahovaly nejen do místní komunální politiky, ale celkově prostupovaly všemi sférami organizace a fungování města. Celkově lze charakterizovat druhou polovinu 19. století z hlediska společenského vývoje jako období utváření občanské společnosti a současně také období vzniku národních společností.²⁶

V moravském prostředí byla cesta k občanské společnosti provázena mnohými lokálními specifiky vývojových stádií měšťanstva (Bürgertum). Odvíjela se zejména od odlišného charakteru obou táborů národnostně rozpolceného měšťanstva, z nějž automaticky plynul také rozdílný vztah ke státní moci a zemské správě, vzájemně neslučitelné ideje či rozdílné mentální postoje. Poměr českého a německého měšťanstva byl však na Moravě značně nevyrovnaný. Zatímco moravské německé měšťanstvo obsazovalo v modernizačních procesech vrcholné pozice, to české se muselo nejprve zrodit. Jak poukazuje J. Malíř ve své monografii *Občanské společnosti na Moravě*, „V hospodářském, mocenskopolitickém i kulturním a mentálním ohledu se vyznačovaly rysy, které na jedné straně příliš neposilovaly jeho měšťanskost (Bürgerlichkeit), které ale na druhé straně usnadňovaly šíření prvků měšťanskosti i do neměšťanských vrstev.”²⁷ Nemalou měrou k emancipaci občanské společnosti druhé poloviny 19. století přispívala též bohatá zprvu apolitická spolková činnost aktivizující české národní smýšlení na různých zájmových úrovních ať již konzumních, kulturních, vzdělávacích či hospodářských.

²⁵ MALÍŘ, Jiří. *Občanská společnost na Moravě: spolky, strany, elity*. Brno : Matice moravská, 2014. s. 21-22. ISBN 978-80-87709-06-1.

²⁶ FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Občanské elity a obecní samospráva*. s. 16-17.

²⁷ FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Občanské elity a obecní samospráva*. s. 22.

2.2.1. Formování elit

Až do poloviny 19. století býval pojem elita spojován výhradně s okruhem šlechty, která ke svému společenskému zařazení dospěla díky svému rodovému původu či nobilitací. Tzv. staré elity disponující majetkem, od něž se automaticky odvíjel také politický vliv a společenské postavení, uznávaly primárně tradiční pojetí hodnot, jako původ, moc a především vlastnictví půdy. Původní aristokratické elity z počátku zcela účelově s důrazem na tradicionalismus opomíjely význam formujících se elit nových, jež charakterizovaly odlišná kritéria jako schopnosti, práce a z nich plynoucí finanční zisk.²⁸

I navzdory modernizačním procesům, které 19. století přinášelo, si šlechta zachovávala významné postavení v řadě oblastí veřejného života. Svůj politický vliv si udržovala též v říšské radě a na zemských sněmech, což aristokracii umožňoval především kuriový volební systém. S nastupující industrializací společnosti bylo možno očekávat ústup významu vlastního podílu šlechty v hospodářských oblastech, v průběhu 19. století se nicméně ukázalo, že i tato společenská vrstva je schopna přijímat změny, které doba přinášela, a objevuje se celá řada šlechticů po boku podnikatelů z měšťanských kruhů, kteří spolufinancují různé pokrokové technické projekty. Současně se osobnosti z řad aristokracie objevují také v čele správních rad různých akciových společností, případně podnikají samostatně především v oblastech potravinářského průmyslu, ale také v hutnictví a těžbě uhlí.²⁹

Tzv. nové elity formující se v monarchii již během první poloviny 19. století se vyznačují oproti někdejšímu pojetí zejména autoritou, a ne již atributem majetku či moci. Výchozím předpokladem úspěšného zakotvení ve společnosti byla pro novodobé elity demokratizace uvedená do praxe podobou volebních zákonů zakládajících se na míře vlastnictví. Vlivem rozšiřování volebního práva tak sice voliči ztráceli elitní postavení, nicméně mezitím nastaly podmínky pro vznik moderních elit opírajících se o vlastní autoritu, které v průběhu 19. století prošly rozsáhlou transformací. S postupujícím národnostním uvědoměním české společnosti na sklonku století sehrávají zásadní roli především spontánně utvářející se, a doposud chybějící složky společnosti, tzv. národní elity konstituované z české protiaristokraticky smýšlející

²⁸ BEZECNÝ, Zdeněk, ed., KUBEŠ, Jiří, ed. a LENDEROVÁ, Milena, ed. *Proměny elit v moderní době: sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2003. s. 17-19. ISBN 80-7040-575-9.

²⁹ LENDEROVÁ, Milena et al. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století*. Díl 2, Život všední i sváteční. Vyd. 1. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005. s. 13-14. ISBN 80-7194-756-3.

intelligence.³⁰

V jednotlivých městech se situace vyvíjela zpravidla odlišně, obvykle dle specifík dané lokality. O existenci staré rodové či nobilitované šlechty, která by představovala horní vrstvu společnosti, nelze v řadě moravských měst hovořit. Povýšení do šlechtického stavu se dostávalo jen hrstce významných osobností, které se mimořádným způsobem zasloužily o rozvoj v různých oblastech. V důsledku dynamického rozvoje společnosti druhé poloviny 19. století a patrné absence tradičních horních vrstev se otevírají možnosti i někdejší příslušníkům středních společenských kruhů, kam se řadí zejména městský patriciát včetně svobodných povolání jako lékaři, advokáti či notáři. V obcích a městech, a to nejen v moravském prostředí, se tak utváří tzv. lokální elity, které suplují horní vrstvy společenského žebříčku.³¹

Lokální elity představovaly hybnou sílu místní společnosti, přičemž jejich socioprofesi složení se odvíjelo zejména od charakteru dané obce či města. Odlišnou strukturu tak můžeme pozorovat u komunálních maloměst oproti prudce se rozvíjejícím průmyslovým oblastem.³² Místní politické a ekonomické elity zpravidla navzájem splývaly, jelikož výše odváděné daně představovala určující kritérium pro získání volebního práva a s ohledem na nastavený nerovný volební systém se tak od daňové výkonnosti odvíjel i význam voličského hlasu.³³

Pod pojmem lokální politická elita se ve spojitosti s městskou správou rozumí zástupci

³⁰ BEZECNÝ, Zdeněk, ed., KUBEŠ, Jiří, ed. a LENDEROVÁ, Milena, ed. *Proměny elit v moderní době*. s. 36-41.

³¹ MACHAČOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Vyd. 2., V Praze: Karolinum, 2010. s. 270. ISBN 978-80-246-1679.

³² Klasifikační úrovně maloměsta dosahovala v polovině 19. století většina měst monarchie. Dle Petera Urbanitsche souvisí definice maloměsta s počtem obyvatelstva v dané lokalitě. Maloměsta na základě kategorizace z roku 1910 (Kleinstädte) čítala mezi 2.000 – 20.000 obyvateli, střední města (Mittelstädte) se pohybovala v rozmezí 20.000 – 100.000, přičemž k velkoměstům (Großstädte) se řadila teprve ty města, jejichž počet obyvatel dosahoval počty 100.000 a více obyvatel. Na základě takto nastavené kategorizace se ještě v prvním desetiletí 20. století nacházelo na území Předlitavska jen sedm velkoměst. Na Moravě by kvantitativně naplňovalo potřebné kritérium pouze Brno. Do kvantitativního limitu pro střední města by se pak mohla zařadit pouze Jihlava, přičemž moravská centra jako Olomouc či Prostějov by dosáhla pouze na úroveň maloměsta. Nejvíce obcí v letech 1880–1910 se přitom ocitalo v rozmezí 2.000 – 3.000 obyvatel, kdy se jednalo o města s poklesem či stagnací místní populace. Teprve na základě sčítání obyvatel z roku 1900 jsou mezi střední města formálně zařazena také Olomouc nebo Prostějov.; URBANITSCH, Peter. Bürgerliche Eliten, Modernisierung und Wertewandel in Klein- und Mittelstädten Cisleithaniens 1848-1918. In: FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*, s. 49-65.; MATĚJČEK, Jiří. Malé město v českých zemích v 19. století a jeho vliv na fungování společnosti. (Úvodní studie). In: MACHAČOVÁ, Jana, ed. a MATĚJČEK, Jiří, ed. *Studie k sociálním dějinám 19. století = Studien zur Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts*. 3. Opava: Slezský ústav Akademie věd České republiky, 1993. s. 169-174.

³³ HÁJEK, Jan. Podnikatelstvo, ekonomické elity, podnikání jako socioekonomický fenomén. Otevřené otázky i aktuální desiderata naší ekonomicko-sociálně orientované historiografie. In: ZÁŘICKÝ, Aleš, ed., KADLEC, Petr, ed. a ZÁVODNÁ, Michaela, ed. *X. sjezd českých historiků: Ostrava, 14.-16.9.2011*. Vydání první. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2011. sv. II. s. 71-82. ISBN 978-80-7464-348-4.

místní obecní samosprávy, již disponují rozhodovacím právem nad obecními záležitostmi. Jejich vzestup se odvíjí od míry spolkové angažovanosti, jež má přímý vliv na zajištění potřebných volebních hlasů. Okruhy těchto společenských skupin vzešly zpravidla ze středostavovské městské vrstvy a bývaly do značné míry velmi omezené, pro nové potencionální příchozí mnohdy záměrně nepropustné, a důsledně provázané příbuzenskými vztahy, ekonomickými aktivitami a společnými politickými zájmy. Význam rodinných vazeb pro zajištění politického vlivu příhodně ilustruje Olomouc, jejíž městská rada, současně také Obchodní a živnostenská komora, stejně jako poslanecká reprezentace města a komory na zemském sněmu, prakticky od 60. let až do první světové války byly fakticky ovládány pouze pěti vzájemně příbuzensky propojenými německými rodinami Brandhuberů, Mandelblühů, Machnaků, Engelů a Primavesi.³⁴

Nedílnou a ve sledovaném období významnou sféru městské společnosti byly ekonomické elity. Postupující procesy industrializace měst měly za následek i proměnu ve složení obyvatelstva obcí, což zároveň vedlo k transformaci dosavadní hierarchie občanských vrstev.³⁵ Především nové průmyslové podniky pomohly konstituovat bohatou společenskou třídu, která prostřednictvím komunální politiky chtěla prosazovat svůj vliv na místní záležitosti.

Ekonomická elita představovala nejvyšší daňové plátce v obci, kteří byli společně s čestnými občany a částí honoračních voličů zařazeni do první voličského sboru, přičemž skladba této majetkově úspěšné občanské vrstvy se podobně jako u ostatních elit zakládala na velikosti, prosperitě a významu dané lokality, v níž působily. Různé zastoupení můžeme pozorovat v tradičních moravských průmyslových centrech, jakým je Brno, či v nově se utvářející průmyslové metropoli Moravské Ostravě, kde se mezi ekonomické elity řadí bohatí průmyslníci a finančníci. Oproti tomu v méně výrazných a menších městech se mezi majetkovou elitu

³⁴ MALÍŘ, Jiří. K typu honoračního politika. Neformální osobní vazby a politická kariéra v 19. století. In: MAREK, Pavel, ed. *Osobnost v politické straně: sborník referátů z konference "Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861-1999"*. Olomouc, 19.-20.10.1999. Olomouc: Moneta - FM, 2000. s. 15-16. ISBN 80-900965-9-X.

³⁵ Občanské vrstvy (*Bürgertum*) není možno v rámci sledovaném období druhé poloviny 19. století přímo slučovat s pojmem občanské společnosti (*bürgerliche Gesellschaft*), jejíž základ sice můžeme hledat v moderním měšťanstvu, ale spočívala zcela a výhradně na základech volebního práva, a to i přesto, že nebylo všeobecné rovné, ani tajné, dále rovnoprávnosti, s níž je spjat svobodný přístup k trhu, spolčování, svodném tisku a v moravských poměrech i nacionalismus. Občanské vrstvy jsou vymezovány mnohem specifičtěji. Jde o společenské okruhy s dostatečným majetkovým zázemím a společenským postavením, které prosazují a plně uplatňují principy a zásady občanské společnosti. K představitelům občanských vrstev řadíme buržoazii (*Wirtschaftsbürgertum*) v čele s podnikatelstvem na straně jedné a vzdělanostní kruhy (*Bildungsbürgertum*), kam spadají příslušníci svobodných povolání, vyšší i střední úřednictvo, technická inteligence, profesori, středoškolští učitelé a duchovní na straně druhé.; KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv*. s. 19-21.

počítají již majitelé menších továrenských podniků a větší obchodníci, a nakonec v malých vývojově retardovaných obcích byli za ekonomickou špičku místní společnosti považováni statkáři nebo majitelé řemeslnických dílen a obchodů.³⁶

Vrstva podnikatelstva, která zásadní rozvoj zaznamenala v druhé polovině 19. století až s již zmiňovanými procesy industrializace, ale také profesionalizace v různě orientovaných odvětvích, se rekrutovala ze čtyř jednotlivých společenských skupin. V první řadě se jednalo o bohatou rodovou šlechtu, velkoobchodníky a finančníky, dále o regionální úspěšné obchodníky a v neposlední řadě o rozmanitou skupinu specializovaných odborníků z oblasti řemeslné výroby. Jednotlivé podnikatelské struktury se však v různých vývojových stádiích a různých lokalitách mohly významně lišit. Úspěch moderního podnikatelstva éry industrializace tkvěl především v tom, že disponovalo dostatečným kapitálem a současně odbornými znalostmi na poli působnosti svých podnikatelských aktivit.³⁷

Diferenciace mezi českým a německým podnikatelstvem na Moravě byla v druhé polovině 19. století markantní. Zatímco německé podnikatelstvo prostupovalo všemi sférami průmyslu, to české se omezovalo především na potravinářský průmysl. Čeští podnikatelé jen stěží překonávali hranice malovýroby. Ještě počátkem 20. století dosahoval na Moravě akciový kapitál českého podnikatelstva pouhou osmnáctinu kapitálu německého velkopodnikatelstva. Česká podnikatelská sféra tak byla ve více než viditelné nevýhodě. Orientace na potravinářství spolu s podnikatelskými aktivitami větších rolníků, kteří sice zakládáním prvních akciových podniků (záložen, pivovarů, sladoven apod.) významně přispívali ke kumulaci kapitálu českého tábora, zapříčinila pozvolné stírání hranice mezi českým měšťanstvem a rolnictvem, čímž se profil českého podnikatelstva zásadně proměnil.³⁸

Neopomenutelné zastoupení ve struktuře formující se moderní společnosti druhé poloviny 19. století zaujímal občanská vrstva inteligence sestávající se především ze svobodných povolání a úřednictva. Nově vzniklá moderní městská elita pracující s informacemi a idejemi výrazným způsobem spoluutvářela společenský a kulturní ráz obce.

³⁶ KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv*. s. 15-16.

³⁷ POPELKA, Petr. *Zrod moderního podnikatelstva: bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2011. s. 48, 57. ISBN 978-80-7368-841-7.

³⁸ MALÍŘ, Jiří. *Občanská společnost na Moravě*. s. 22-23.; Podnikatelskými elitami koncipující se v moderní společnosti v rámci celé habsburské monarchie blíže pojednává ŽUPANIČ, Jan. Sociální vzestup podnikatelů v Rakouském císařství. In: *Historická sociologie: časopis pro historické sociální vědy = Historical sociology: a journal of historical social sciences*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, Academia Rerum Civilium - Vysoká škola politických a společenských věd, 2021. 1. s. 49-79. ISSN 1804-0616.

Podobně jako u ostatních občanských vrstev sehrával i v případě formování vzdělanostních skupin stěžejní roli postupující proces modernizace a industrializace společnosti, který nyní vyžadoval zejména profesionalizaci v jednotlivých oborech. V přímé souvislosti s nárůstem vzdělané části populace, rostly též jeho ambice a snaha po uplatnění v příslušném odvětví. Cílevědomí jedinci odcházeli z vývojově omezených oblastí do větších center, kde byla možnost realizace v rámci svých oborů pravděpodobnější. S ohledem na tyto výše uvedené skutečnosti se charakteristickým jevem sledovaného období stává též prudký nárůst sociální mobility umožněný modernizačním impulzem, jakým bylo napojení železnice. V rozvíjejících se municipalitách můžeme pozorovat prudký příliv nové vzdělané skupiny obyvatelstva, zejména úředníků, lékařů, učitelstva a advokátů, které představovaly progresivní intelektuální vrstvu, jež brzy svým vlivem začala překonávat staré “honorationes” kladoucí důraz především na tradicionalismus. V některých ekonomicky a populačně stagnačních prostředích, jakými byla například Olomouc, podpořených v posledních dekadách 19. století aktivizací českého národního uvědomění, pozorujeme zpravidla snahy zamezit nekontrolovatelnému proudění zejména českého obyvatelstva, jež by mohlo touhou po společenském uplatnění narušit zavedené pořádky.

Hovoříme-li o intelektuálních elitách své doby, nelze opomenout prestižního postavení advokátského stavu, který se v nastavených podmínkách prostředí habsburské monarchie plně prosazoval teprve v těsném sepětí s rozvojem občanské společnosti v průběhu druhé poloviny 19. století. Advokáti zastávali v socioprofesionálním žebříčku přední společenskou pozici s veškerými předpoklady pro vůdčí postavení při prosazování liberálních občanských hodnot. Svým postupně nabytým postavením a aktivitami v rámci veřejného i národního života, ovlivňovali rozličné sféry vývoje společnosti. Zejména dynamický vývoj formující se spleť struktury společnosti nabízel celou řadu konfliktních momentů, které zvyšovaly poptávku po advokátských službách. Úzké propojení můžeme sledovat zejména s podnikatelstvím, které přirozeně vyžadovalo právní zastoupení, ať už v otázkách majetkoprávních sporů, či dohledu nad legislativními náležitostmi při jednáních a uzavírání smluv.³⁹

Advokátská praxe se současně příhodně doplňovala s politickou dráhou, a to jak v rovině navazování kontaktů a utváření profesních vztahů na straně jedné, tak v možnosti vlastní realizace v politické kariéře na straně druhé. Součinnost s politickou sférou představovala pro

³⁹ MALÍŘ, Jiří. Advokát. In: FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří a MALÍŘ, Jiří. *Člověk na Moravě 19. století*. 2., opr. a dopl. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. s. 79-80. ISBN 978-80-7325-147-5.

profesi advokáta příslib věhlasu a prosperity pro vlastní advokátní kancelář.⁴⁰

Se stupňujícími se nacionálními třenicemi českého a německého tábora, jež vrcholily na přelomu 19. a 20. století, se v souvislosti s potřebou národního sebeurčení, komunikačním deficitem a silícím pocitem nerovnoprávnosti vůči české společnosti formuje česká elita národní charakteristická svou diverzifikací z hlediska socioprofesionálního složení, ale jednotným cílem podpory, obhajoby a prosazení českého národa v rámci někdejší společnosti. Dle názoru M. Lenderové a Z. Bezecného prezentovaném v příspěvku *“Proměny elit v moderní době”* sehrávala rozhodující roli v rámci české společnosti na sklonku 19. a v prvním desetiletí 20. století elita národní a elita sociálně demokratická.⁴¹

2.2.2. Rozvoj spolkové činnosti

Paralelně s rozvojem obecní samosprávy a formováním občanské společnosti lze pozorovat další fenomén dané doby, a to zrod spolkového života úzce propojený se všemi transformačními procesy druhé poloviny 19. století. Rozvinutá spolková činnost představovala základní projev podílu účasti na veřejném dění měst a obcí. Byla považována za hlavní indikátor měšťanské kultury a současně také za významný ukazatel přerodu od někdejší stavovské k občanské společnosti.⁴²

Spolkové aktivity v době předbřeznové se odehrávaly výhradně v manitelech kulturních a vědních oblastí. Politicky orientované spolky propagující vlastní názory byly v období metternichovského absolutismu nepřijatelné. Ve vedení jednotlivých kulturně vědních spolkových uskupení se zpravidla objevovaly přední osobnosti z řad aristokracie, které měly spolkům dodat na hodnověrnosti nejen u někdejší společnosti, ale také ve směru ke státním orgánům.

Bouřlivé časy roku 1848 znamenaly pro rozvoj spolkové činnosti mimořádný impuls, jenž podnítil prudké šíření spolkových aktivit napříč všemi oblastmi veřejného dění. Ve snaze potlačit prosazující se politickou angažovat ve spolkových aktivitách, kterou nakrátko umožnily

⁴⁰ Výzkum vývoje advokacie je zohledňován zpravidla v několika rovinách. Právní historikové podrobují bádání vývojových stádií advokátského stavu především v rámci politických elit a profesionalizace svobodných povolání; *Dějiny právního stavu a právnických profesí*. 2. rozš. vyd. Praha: Vodnář, 1999. 134 s. Prameny a nové proudy právní vědy; č. 27. ISBN 80-85889-20-X.; KOCKA, Jürgen. *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987. ISBN 13-9783525013397. Nicméně je možné konstatovat, že advokátská profese se přirozeně řadí též k elitám intelektuálním, a to zejména s ohledem na vývoj občanské společnosti v maloměstech.

⁴¹ BEZECNÝ, Zdeněk, ed., KUBEŠ, Jiří, ed. a LENDEROVÁ, Milena, ed. *Proměny elit v moderní době*. s. 40-41.

⁴² FASORA, Lukáš. *Svobodný občan ve svobodné obci?: občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914*. Vyd. 1. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2007. s. 105-106. Země a kultura ve střední Evropě; sv. 6. ISBN 978-80-86488-43-1.

revoluční události, zaměřili představitelé nastupujícího období neoabsolutismu svou pozornost právě na spolky, na něž byl vyvíjen cílený byrokratický nátlak, jenž měl vést k jejich zrušení či samovolnému rozpuštění.

Silvestrovskými patenty v roce 1851 došlo k zásadnímu omezení občanských svobod a s nimi též práv shromažďovacího a sdružovacího. Osudy dalšího spolkového života následně určoval císařský patent z roku 1852, tzv. spolkový zákon 253/1852 ř. z., který v platnosti ponechával pouze ustanovení upravující činnost výdělečných spolků, přičemž spolky politické byly dle očekávání úplně zakázány. Zbylé ostatní, jež měly šanci projít nastaveným povolovacím systémem, byly podřízeny dozorovacímu právu státu, a to v trojinstančním řízení, císař, ministerstvo vnitra a zemské politické úřady (místodržitelství), jež v první instanci vykonávalo dohled nad stanovami dílčích spolků a spolkovou činností a současně vedlo statisticko-evidenční agendu. Navzdory kladeným překážkám pro rozvoj spolkové činnosti, bylo v moravském prostředí evidováno v roce 1856 na 203 různě zaměřených spolků.⁴³

Vzkříšení snah o zakládání nových spolků můžeme pozorovat počátkem 60. let 19. století, kdy se pádem Bachova absolutismu v liberální části společnosti obnovuje touha po oživení spolkových aktivit. K dlouho očekávané liberalizaci legislativy pro oblast práva na spolčování došlo však teprve v roce 1867 na základě spolkového zákona č. 134/1867 ř. z. ze dne 15. listopadu. Všeobecný zákon o spolcích sice opouští principiální postup koncese, ale upravoval pouze omezený okruh spolků.⁴⁴ K založení nového bylo nyní dostačující pouhé oznámení zemské vládě ze strany zakládajících členů spolků doplnění o přiložený soupisem stanov, přičemž k ukončení činnosti spolku mohlo dojít buď dobrovolným rozhodnutím o rozpuštění, dále v případě překročení okruhu působnosti vymezeného stanovami a konečně pokud by spolková činnost byla v rozporu s parametry trestního práva. Na konci století bylo definováno na 28 různých kategorií spolků.⁴⁵

⁴³ Dle statistických výkazů se jednalo o 70 spolků náboženských, 4 dětské opatrovny, 1 spolek pro podporu vzdělání, 1 ochranná pro opuštěné děti, 4 spolky tovaryšů, 7 spolků dobročinných, 17 spolků na podporu nemocných, dalších 17 spolků pohřebních, 5 ošetroven, 2 spořitelny, 2 zemědělské společnosti, Geologický spolek, 7 spolků řemeslnických, 1 společnost pro stavbu železnic, 1 hasičská pojišťovna, 4 umělecké spolky a 57 spolků čtenářských.; RADIMSKÝ, Jiří. Nejstarší spolky na Moravě s přihlédnutím ke spolkům dělnickým. In: *Časopis matice moravské*. Brno: Maticе moravská, 1954. 73. s. 108-109. ISSN 0323-052X.

⁴⁴ Z nového zákona je vyňata úprava spolků výdělkových, důchodových, bankovních, pojišťovacích a úvěrních, které se i nadále řídí stanovami již výše zmiňovaného zákona z roku 1852 a jeho pozdějšími úpravami a navazujícími zákony, jako Zákon č. 70/ 1873 ř. z. o společenstvech pro napomáhání živnosti a hospodářství, později nazývaný zákonem o výdělkových hospodářských společenstvech, který mimo jiné představoval první samostatný zákon o družstvech, který se stal výchozí legislativní platformou pro rozšiřování družstevního hnutí ve všech hospodářských oblastech.; MALÍŘ, Jiří. *Občanská společnost na Moravě*. s. 29-33.

⁴⁵ 1) akciové společnosti (banky spolu s úvěrovými ústavy, železniční společnosti, ostatní akciové společnosti), 2) vzdělávací spolky, 3) kasina, 4) zisková a hospodářská družstva (konzumní spolky, úsporné a

Navzdory celé řadě dalších ze zákona vyplývajících omezení, která striktně podmiňovala utváření a činnost jednotlivých spolků, mohly se již od této chvíle nově formovat konečně také spolky politické. Ty se rekrutovaly z různých spolkových uskupení projednávajících nosné otázky místních poměrů. Před legalizováním zakládání spolků politických je tak možno hledat jejich předstupně v čtenářských spolcích nebo spolcích hospodářských, které reagovaly především na témata rozvoje místní ekonomiky ve vztahu s industrializací a modernizací. Aktivní činnost politických spolků se výrazným způsobem zasloužila o proces emancipace společnosti. Důležitou roli sehrával zejména vliv politických spolků na komunální politiku národnostně rozrůzněných regionů moravského prostředí.

Podněty k zakládání nových spolků zpravidla vycházely z popudu předních osob z řad místních elit dané oblasti, které svým sociálním postavením a působením ovlivňovaly politický i kulturní ráz obce.⁴⁶ Prostředí spolkových organizací poskytovalo náležitý prostor pro formulování názorů na aktuální otázky života v obci. Stanoviska a postoje na konkrétní hybná témata bývaly prezentovány na stránkách lokálního tisku ve snaze veřejně působit na vedení obce. Na půdě spolků se současně odehrávaly neoficiální schůze lokálních elit diskutující zejména na konkrétní témata komunálních problémů s cílem navržení možných strategií řešení.

Prvotní rozmach spolkové činnosti s sebou zároveň nesl i sociálně-kulturní a mentální determinanty. Účast na spolkovém životě se v prvních dekáдах existence spolků odehrávala fakticky pouze mezi měšťanskými vrstvami. Exkluzivnost a nákladnost členství ve spolku spojené s určitým elitářstvím do značné míry brzdily proces šíření občanských principů k širším vrstvám obyvatelstva. V průběhu času můžeme pozorovat pozvolna vzrůstající zájem o účast na spolkovém životě u stále širšího okruhu společenských vrstev vedoucí k diferenciaci uvnitř spolkových uskupení. Od poloviny 80. let poté celý systém spolčování nabývá současně i vlivem postupující nacionalizace a politické dezintegrace masivních rozměrů a přestává být podmiňováno pouze hranicemi regionální úrovně. Komplexně lze tento proces chápat jako včlenění lokálních forem do nadregionálního rámce veřejného života společnosti. V tomto období se citelně proměňuje nejen atmosféra spolkového života, nýbrž i jejich struktura.

záložní spolky, ostatní družstva), 5) spolky odborné, 6) spolky dobrovolných hasičů, 7) pěvecké spolky, 8) zábavní spolky, 9) spolky pro podporu živností a obchodu, 10) spolky veteránů, 11) spolky pro podporu v nemoci, pohřební spolky, 12) umělecké spolky, 13) zemědělské spolky, 14) učitelské spolky, 15) čtenářské spolky, 16) hudební spolky, 17) penzijní spolky a zaopatřovací spolky ve stáří, 18) politické spolky, 19) střelecké spolky, 20) spořitelní spolky, 21) úsporné spolky a spolky pro zakupování losů, 22) stenografické spolky, 23) tělocvičné a podobné spolky pro podporu tělesných dovedností, 24) okrašlovací spolky, 25) vzájemně pojišťovací spolky, 26) vědecké spolky, 27) dobročinné spolky, 28) ostatní; KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv*. s. 92-93.

⁴⁶ Iniciativa k zakládání spolkových organizací přicházela zpravidla od starostů, učitelů, ze strany podnikatelstva, ale také lékařů či advokátů.

Možnost realizace nacházejí ve spolkové činnosti i nižší společenské vrstvy, jimž byl přístup k účasti na komunální politice zapovězen. Městské spolky procházejí transformací. Vedle tradičních měšťanských spolků, jakými bývaly české čtenářské spolky, měšťanské a občanské besedy, německá Casina a Bürgerressources opírající se o honorační vrstvy měst, se začínají prosazovat také demokratičtější, ale zároveň také mnohem více nacionální spolky jako německý *Turnverein*, *Schulverein* či *Bund der Deutschen* či české spolky *Sokol*, *Matice školská* a *Národní Jednota*.⁴⁷

Ze statistických údajů sledovaného období vyplývá, že oblast českých zemí platila za z hlediska rozvoje spolkové činnosti za nejrozvinutější oblast monarchie. K nejrozšířenějším typům nově vznikajících spolků se řadí zejména spolky pěvecké, střelecké, čtenářské, zábavní, zemědělské, řemeslnické, hasičské, nemocenské a spolky veteránů. Zřetelný nárůst spolkového života zaznamenáváme však až v 80. letech 19. století, kdy začínají v široké škále rozličných spolkových skupin převažovat v souvislosti se silícím národnostním uvědoměním spolky nacionální.

Zatímco v roce 1867, tedy bezprostředně po zakotvení spolkového zákona, je v moravském prostředí evidováno 537 spolků, v roce 1890 je již zachycen trojnásobný počet, 1632 spolků, z nichž 76 bylo oficiálně vedeno jako spolky politické. Prudký vzrůst je následně mapován do roku 1900, kdy počet spolků na Moravě dosahuje na 7492, přičemž celých 140 se vymezuje jako politický spolek.⁴⁸

V národnostně heterogenním prostředí moravských obcí a měst, kde v přímé souvislosti s postupně vrcholícími procesy bouřlivé nacionalizace vedoucí k národnostní polarizaci ve společnosti, můžeme pozorovat zajímavý fenomén spolkového dualismu, který se utvářel jako jeden z důsledků lokálního nacionálního zápasu, kdy v reakci na vznik spolku jednoho z táborů, vznikla v krátké době jeho protiváha ze strany druhého z národnostních táborů.

Vedle spolkové angažovanosti působící na politické dění ve městech je nutné zdůraznit také nepopíratelnou roli spolků při formování občanské kultury lokálních center. Pořádání reprezentačních slavností, uvítací oslavy spojené s návštěvami cizích spolků či významných osobností, organizace velkolepých přehlídek s rozmanitým programem doprovázené atributy jednotlivých spolků, od uniforem, praporů a písní, obohacovaly veřejnou kulturní scénu měst. Konání a organizace jednotlivých spolkových akcí se v období dynamických proměn společnosti

⁴⁷ DRAŠÁROVÁ, Eva. Stát, spolek a spolčování. In: *Paginae historiae: sborník Státního ústředního archivu v Praze*. V Praze: Státní ústřední archiv, 1993. s. 152-160. ISSN 1211-9768.; MALÍŘ, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám: vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1996. s. 40-45, 190-194. Spisy Filozofické fakulty MU; č. 307. ISBN 80-210-1273-0.

⁴⁸ RADIMSKÝ, Jiří. Nejstarší spolky na Moravě. s. 114.

postupující druhé poloviny 19. století rozšířily také o rovinu politickou a nacionální.

Modernizace a industrializace prostupující všemi sférami společnosti, nepřímou vytvořily podmínky pro zrod nového fenoménu, a to volného času. Objevu volného času a proměnám kulturního prostředí společnosti 19. století věnuje M. Lenderová samostatnou kapitolu ve druhém díle *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století*. Do dosavadního systému časových úseků vyhraněných k práci, k návštěvě kostela, k účasti na náboženských slavnostech a oslavách církevních svátků, ale zároveň též času uvolněnému pro pobyt v pohostinských zařízeních, se okamžitě včlenil také prostor pro volný čas a aktivity s ním spojené. Na tento rychle vžitý koncept přirozeně reagovaly také různě zájmově orientované spolky. I ty však byly brzy zasaženy postupující vlnou nacionalizace. Neodmyslitelnou součástí kulturního vyžití občanských vrstev 19. století byly též nedělní reprezentativní vycházky a promenády v parcích a slavnostní charitativní akce pořádané především dobročinnými spolky.⁴⁹

2.2.3. Národnostní poměry

Územně správní oblast markrabství moravského se vyznačovala značnou národnostní diferenciací. Při rozloze 22 212 km² je zde k roku 1900 evidováno na 2 437 706 obyvatel. Z výsledků sčítacích operátů nadále vyplývá, že celých 95, 4 % místní populace představovali katolíci, 0,6 % židé a stejného procentuálního zastoupení zaujímali též evangelíci.⁵⁰

Oproti Čechům nebo Slezsku, Němci v moravském prostředí neosídlovali celistvou oblast. Jazykově německá území se z větší části soustředila zejména při severní hranici se Slezskem a v jižní oblasti markrabství blížící se hranicím s Dolním Rakouskem. Pro moravskou oblast byly charakteristické především tzv. německé jazykové ostrovy. Největší koncentrace německého obyvatelstva na moravském území se tak vyskytovala kolem center jako Brno, Olomouc či Jihlava, ale dále také v Moravské Třebové, kolem Vyškova a Konice na Hané. V souvislosti se sčítáním lidu v roce 1880, kde se poprvé objevuje otázka spojená s identifikací obyvatelstva k určité obcovací řeči, se na Moravě k českému jazyku přihlásilo 70,4 % místní populace a 29, 4 % k řeči německé.⁵¹

V závěru 19. století bylo na moravském území organizováno dohromady 34 politických okresů a šest statutárních měst.⁵² Celých 20 z těchto správních útvarů spolu se statutárními městy, Uherské Hradiště a Kroměříž, se řadily k čistě českým s německou menšinou do 20%.

⁴⁹ LENDEROVÁ, Milena et al. *Dějiny každodennosti*. s. 86-127.

⁵⁰ ČAPKA, František, ed. *Dějiny Moravy v datech*. Brno: CERM, 2001. s. 157-158. ISBN 80-7204-219-X.

⁵¹ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1745-1914*. 1. vyd. Praha, 1965. s. 304-307.

⁵² ad citace č. 3.

Smíšených okresů s převažující českou většinou a minoritním zastoupením Němců v rozmezí 20-50% bylo poté sedm. Proti tomu ke smíšeným politickým okresům s převahou německé populace, kde české obyvatelstvo představovalo menšinový podíl 20-50%, patřily okresy Nový Jičín, Moravská Třebová a Znojmo a dvě statutární města, Brno a Olomouc. K ryze německým okresům patřila poté statutární města Jihlava a Znojmo a zároveň čtyři německé okresy Šumperk, Šternberk, Mikulov a Rýmařov.⁵³

Z 15 moravských měst, která svou populací přesahovala 10 tisíc, bylo z hlediska obcovací řeči 10 ryze německých a pět měst českých (Prostějov, Přerov, Kroměříž, Třebíč, Moravská Ostrava). U měst a obcí, jejichž počet obyvatelstva kolísal v rozmezí 5 až 10 tisíc bylo poté s německou převahou 5 a českých 17. Více jak polovina moravských Němců pak sídlila v obcích s populací nad 2000 obyvatel.⁵⁴ Jakkoliv by se z výše uvedeného výčtu mohlo zdát, že podíl českého obyvatelstva moravských obcí a měst je nezanedbatelný, je nutné zdůraznit, že většinový podíl české obcovací řeči neznamenal automaticky českou správu. Zatímco města jako Třebíč nebo Prostějov se mohla pyšnit titulem prvních českých měst s českými radnicemi na Moravě,⁵⁵ Moravská Ostrava oproti tomu, ačkoliv měla z populačního hlediska jasnou převahu českého obyvatelstva, byla v rámci sledovaného období ovládána německou samosprávou.

Rozsah česko-německých rozporů byl do určité míry podmiňován také charakterem osídlení a na Moravě, kde oproti Čechám, nebyla jazyková hranice ostře vymezena. V závěru 19. století bylo ze 307 moravských měst a městeček jen 50 s výhradně českým a 36 s výlučně německým obyvatelstvem. V ostatních případech se jednalo o smíšené obce s větším či menším podílem národnostních menšin.⁵⁶

V takto národnostně heterogenním prostředí Moravy druhé poloviny 19. století ovlivňovaném současně také propastnými socioekonomickými rozdíly mezi českým a německým táborem, bylo pouze otázkou času než dojde ke konfliktu.

Hlavní roli v procesu nacionalizace společnosti, hrálo několik vzájemně se ovlivňujících skutečností. Zásadní třecí plochu mezi oběma národnostmi představoval zejména výše popisovaný

⁵³ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích*. s. 313-354.

⁵⁴ BOHÁČ, Antonín. *Vývoj Čechův na Němců na Moravě*. In: *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1908. 32. s. 366-382. ISSN 0862-3384.

⁵⁵ Města Třebíč a Prostějov ovládla česká správa již v roce 1867. Nejednalo se však o definitivní nastolení češství na místních radnicích. Do čela obou měst se německá správa vrátila ještě v 70. letech 19. století. V případě Třebíče ovládli místní radníci Němci pro období od roku 1873. V roce 1882 se však již natrvalo vrací do čela města česká samospráva. Obdobná situace nastala také v Prostějově, který si udržel české vedení pouze do roku 1870, poté radnici opanovala opět německá správa, a to až do roku 1892, kdy se v obecních volbách prosadila znovu česká strana.; JANÁK, Jan. Třebíč a Prostějov - dvě první velká města na Moravě s českou správou. In: *Národnostní problémy v historii měst. Sborník příspěvků z konference v Prostějově ve dnech 22.-23. září 1992*. Prostějov: Muzeum Prostějovska, 1993. s. 20-40. ISBN 80-900106-3-6.

⁵⁶ ČAPKA, František, ed. *Dějiny Moravy v datech*. s. 171.

volební systém a jeho způsob provádění skýtající kvůli nedokonalosti ve struktuře provádění a mezerám v zákonodárství, celou řadu úskalí, předznamenávající mnohé rozepře. Výchozí tendence směřující k jednonárodní správě postavená na skupinovém nedemokratickém volebním systému utvářela nepropustnou bariéru pro možný širší okruh občanských vrstev a podněcovala k národnostní averzi mezi národně většinovou a menšinovou částí populace. Dle J. Macháčové a J. Matějčka, může být nacionalismus chápán mimo jiné také jako důsledek otevírání společnosti nižším vrstvám, respektive jejich ambiciozním zástupcům, pro něž představoval růst možnosti pro uplatnění a sociální emancipaci.⁵⁷

Samostatný problém národnostního zápasu vyvstával v souvislosti s procesem národní separace židovského obyvatelstva. Po roce 1849 v moravském prostředí existovalo 51 židovských politických obcí, jejichž počet se vlivem sloučení s křesťanskými obcemi v průběhu let snížil na 27. V řadě moravských měst žila vlivná židovská menšina, jež svým hospodářským a daňovým potenciálem zaujímal významnou pozici při obecních volbách a mnohdy se ocitla na pozici pomyslného jazýčku na vahách mezi Čechy a Němci.⁵⁸

Důležitým faktorem, který výrazně spolupůsobil na intezitu národnostní otázky, byla současně také hospodářská dominance moravských Němců. Na úrovni zemské ovládali Češi na Moravě kurii venkova, přičemž Němci kurii měst a obchodních a živnostenských komor. Předpokladem pro prosazení českého živlu v obecních samosprávách bylo zejména jeho ekonomické posílení. Souběžně se tak formuje zároveň ekonomický nacionalismus, který lze dle závěrů D. Jančíka spolu s E. Kubů v práci *Nacionalismus zvaný hospodářský* vnímat jako svébytnou součást integrálního nacionalismu, jež je stanoven specificky svého pole působnosti, tedy ekonomikou, a specifickými cíli, tudíž ekonomickým ziskem, ovšem nacionálně definovaným, od něhož se přirozeně odvíjí prostředky realizace.⁵⁹

Období let 1880 až 1905 je v celé řadě moravských národnostně smíšených obcí a měst příznačné dramatickými zvraty v národnostním složení obecních samospráv. Proces celkové nacionalizace společnosti je tudíž úzce spjat s nacionalizací komunální politiky, jejíž eskalace brzy překračuje hranice jednotlivých regionů a prostupuje do sfér globální národní politiky v zemi, potažmo celé monarchie.

M. Hroch ve své práci *Na prahu národní existence* upozorňuje, že ztížené podmínky pro společenský vzestup českých vzdělců a středních vrstev byly dané především jejich sociálním

⁵⁷ MACHÁČOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. s. 390-391.

⁵⁸ MALÍŘ, Jiří. *Nacionalizace obecní samosprávy*. s. 83-84.

⁵⁹ JANČÍK, Drahomír, ed. a KUBŮ, Eduard, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011. s. 9-13. ISBN 978-80-7363-351-6.

původem a otázka národnosti je tedy až druhořadou. Čeští vlastenci však byli zpravidla jiného názoru a vycházeli z předpokladu, že jejich znevýhodnění tkví v jejich národnosti, ve faktu, že jsou Čechy. Současně definuje též formování národa při snahám o prosazení postavení. *“Zápas o moc se mohl vést jak po horizontále, tj, mezi těmi, kdo se považovali za kvalifikované, respektive, tradiční držitelé státní moci, tedy uvnitř vládnoucích tříd, tak po vertikále, jako boj “těch dole” proti držitelům státní moci, tzn. etablovaným představitelům vlády ve státě. Národní hnutí patří právě do této vertikální kategorie boje o moc.”*⁶⁰

Vypjatý česko-německý antagonismus závěrečných dekád 19. století podněcovaly nové jazykové zákony, respektive jejich cílené přehlížení ze strany Němců.⁶¹ Stremayrova jazyková nařízení pro Moravu vydaná dne 28. dubna roku 1880, jimiž byl český jazyk zrovnoprávněn s němčinou na úrovni tzv. vnějšího úřadování, tedy ve styku se státními úřady, vzbudila vlnu nevole ze strany Němců, kteří požadovali jejich zrušení a současně uzákonění němčiny jako "státního jazyka". Jestliže jazyková nařízení z 80. let iniciovala proces národnostní polarizace společnosti, jejich novelizace měla za následek bouřlivou kulminaci česko-německého nacionálního rozporu. Badeniho jazykový zákon, který měl vyřešit dlouhodobý nacionální konflikt mnohonárodnostního státu, zrovnoprávnil český jazyk i pro vnitřní styk s úřady.⁶²

Jelikož nařízení bylo platné i v ryze německy osídlených regionech, předznamenávalo komplikovanou otázku pro místní německé úřednictvo, jež by muselo být doplněno, ne-li úplně nahrazeno úředníky českými, kteří zpravidla ovládali narozdíl od Němců oba jazyky.

Vlna vzdoru a pobouřené reakce ze strany německého obyvatelstva napříč všemi politickými orgány, provázené bezpočtem demonstrací a obstrukcí na parlamentních zasedáních, nakonec vedla až k pádu Badeniho vlády. Již v únoru následujícího roku byla novým ministerským předsedou Paulem Gautschem modifikována, tzv. Gautschova jazyková nařízení. Ani zmírnění jazykových nařízení však u Němců neuspěla a v tzv. Svatodušním programu z roku 1899 požadujícím potvrzení privilegovaného postavení v rámci Předlitavska německé politické strany z českých zemí odmítly přijmout jazykové nároky českého tábora. Pošramocené česko-německé vztahy tak stály před novým konfliktem, který se nadále prohluboval. Jazyková otázka se na konci století stala hybným tématem prostupujícím napříč moravským prostředím národnostně

⁶⁰ HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1999. Kolumbus; sv. 148. s. 59, 271. ISBN 80-204-0809-6.

⁶¹ Jazyková rovnoprávnost všech v zemi obvyklých jazyků v úředním styku byla deklarována již v prosincové ústavě zákonem o všeobecných právech předlitavských občanů ze dne 21. prosince 1867 č. 142/1867 ř. z.

⁶² Nařízení upravující užití zemských jazyků při úředním styku bylo formulováno v moravském zemském zákoníku 25. dubna č. 29/1897 z. z.

smíšených obcí a měst.⁶³

Národnostně diferencovaná společnost na přelomu bouřlivého přerodu z 19. do 20. století spatřovala nacionální význam prakticky ve všech sférách běžného života a hledáme-li v historickém vývoji Moravy v rámci sledovaného období jednotící prvek, nesporně se jedná národnostní rozpory polarizující moravskou společnost na dva nesmiřitelné národnostní tábory.⁶⁴

Řešením neutěšených nacionálně rozbouřených poměrů na Moravě měl být až Moravský pakt z roku 1905, jako výsledek kompromisu mezi znesvářenými národnostmi.

Tzv. moravské vyrovnání představovaly čtyři zemské zákony ukotvující rovnoprávné postavení Čechů a Němců na Moravě s cílem vyřešit hluboký nacionální rozpor. Na základě těchto zákonů došlo především ke snížení daňového cenzu, zavedení všeobecné voličské kurie a národnostnímu rozdělení do okresů pro volební účely pomocí tzv. národnostního katastru. V neposlední řadě byla přijata nová jazyková ustanovení, Lex Parma, regulující užití obou zemských jazyků u samosprávných orgánů, přičemž v praxi znamenal především garanci práv menšinám v etnicky smíšených prostředích.

Vzhledem k nastalé situaci, kdy moravským prostředím prostupovaly lité boje o radnice a stále více měst se dostávalo do rukou české správy, začalo být původně majoritní postavení moravských Němců na zemském sněmu, jež vycházelo z převahy v městské kurii, značně oslabováno. Moravské vyrovnání tak mělo zajistit konzervaci nabytých německých pozic, které s ohledem na demografické proměny a volební systém, jenž byl dříve Němcům nakloněn, byly nyní stále více v ohrožení. Z výše uvedených důvodů byli Němci ochotni vyjít českému národu vstříc a případně "obětovat" většinové zastoupení na sněmu, k čemuž však nedošlo. Národnostním rozdělením tak sice posílili čeští zástupci svá křesla v zemském sněmu, ale absolutní většiny nedosáhli a získali 73 poslanců ze 151.⁶⁵

Výše nastíněné dějinné události a s nimi spjaté procesy představují hlavní scénu, na které v závěru století vystupují dvě významné osobnosti takřka sousedních měst Litovel a Olomouc. Carl Mekiska, přesvědčený Němec hájící tradici německé dominance v Litovli a Richard

⁶³ *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění: náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století*. 1. vyd. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996. s. 9-10. ISBN 80-85864-22-3

⁶⁴ Nacionální spory často přerůstaly do mnohdy až absurdních situací. Rozpory dané doby ideálně vystihuje situace v Olomouci, kde i nesporně pozitivní výdobytek moderní doby, jakou představovalo zřízení hromadné dopravy v doposud urbazničně stagnujícím městě, se stalo tématem politickým.

⁶⁵ České obyvatelstvo na Moravě s nachylujícím se závěrem století již značně převažovalo nad moravskými Němci, jež zaujímali pouze 28% populace.; Blíže o poměrech Národní strany k moravskému vyrovnání CIBULKA, Pavel. Národní strana a moravské vyrovnání 1905. In: FASORA, Lukáš; HANUŠ, Jiří; MALÍŘ, Jiří, a kol. *Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě. Sborník příspěvků ze stejnojmenné mezinárodní konference konané ve dnech 10.-11. listopadu 2005 v Brně*. Brno: Matices Moravská, 2006. s. 103-115. ISBN 80-86488-36-5.

Fischer, pokrokový advokát bojující za českou otázku v neochvějně německé Olomouci. Tyto dvě vzájemně kontrastní osobnosti stojící na opačných stranách národnostních táborů důležitým způsobem ovlivnily ve své době následný politický vývoj “svých” měst. Specifika obou lokalit spolu s jejich hlavními aktéry budou postupně představeny v následujících kapitolách.

3. Postavení města Litovle ve druhé polovině 19. století

Ve všeobecném kontextu je sledované období vnímáno v národnostně smíšených regionech moravského prostředí zejména jako doba bojů o radnice, které prostupovaly napříč jednotlivými městy Moravy. V plné míře to platí o také Litovli, nevelkém městě s převahou etnických Němců obklopených téměř čistě českým venkovem.

Revoluční události roku 1848, které nastartovaly řadu významných změn, nemohly minout ani Litovel, která ve druhé polovině 19. století procházela svízelnou cestou přerodu v hospodářsky svébytné centrum Hané a především v město, které do 20. století vstupovalo již jako město s českým vedením správy.

3.1. Historická perspektiva

3.1.1. Demograficko správní vývoj

Bývalé královské město náležející do roku 1848 úsovskému panství, někdejšího lichtenštejského dominia, se vlivem rozsáhlé územně správní reorganizace k 1. lednu roku 1850 stává sídlem okresu politického zahrnujícího v rámci svého správního obvodu soudní okresy Litovel, Uničov a Konice s podřízeností ke krajskému úřadu v Olomouci.⁶⁶ Poměrně rozlehlý region se vyznačoval značnou národnostní i hospodářskou diferenciací v jednotlivých oblastech své správní působnosti. Zatímco soudní okresy Litovel a Konice vykazovaly převahu českého obyvatelstva, jak níže ilustruje tabulka č.1, zcela jinak tomu bylo v okrese uničovském, který se nacházel již na pomezí jazykové hranice směřující od Šternberka k Moravské Třebové. Soudní okres litovelský svou geografickou pozicí tak představoval pomyslný národnostní předěl dvou odlehlých částí politického okresu.⁶⁷

Geografická poloha politického okresu Litovel sehrávala v politickém dění výraznou roli. Na severovýchodě okres sousedil s německy zakonzervovaným Šternberkem, na jihovýchodě s Olomoucí, v nichž spatřovaly místní německé samosprávy tolik potřebnou oporu, přičemž

⁶⁶ Ke správnímu obvodu politického okresu Litovel příslušelo k roku 1869 na 118 obcí (Konice 37, Litovel 44, Uničov 37) a tento stav byl zachován až do 80. let a výrazně se neproměnil až do konce 19. století. V důsledku nastalých změn byl následně v roce 1909 soudní okres Uničov připojen k okresnímu hejtmanství Šternberk.

⁶⁷ *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. Sv. 3, Ostrava: Profil, 1972. s. 129-131.*

současně hraničil okres litovelský s českým Prostějovem a Boskovicemi, což znamenalo motivaci pro český živel emancipující se v litovelském regionu.⁶⁸

TABULKA č. 1

POČET OBYVATEL POLITICKÉHO OKRESU LITOVEL K ROKU 1880			
SOUDNÍ OKRESY	LITOVEL	KONICE	UNIČOV
ČEŠI	19 256	18 875	6 415
NĚMCI	2 717	5 790	20 098

V soudním okrese Litovel a městě Litovli samotné, jsou patrné značné disproporce mezi německým obyvatelstvem kumulovaným převážně ve městě a českým venkovem. Z tabulek č. 2 a č. 3 lze dále vypožorovat sestupnou tendenci ve vývoji osídlení Němci, a to zejména po roce 1900, kdy již litovelskou radnici ovládl český tábor, oproti neustále narůstajícímu počtu českého obyvatelstva a jeho posilujícím podílem ve městě spojeným především s příchodem nového českého občanstva z venkova.⁶⁹

TABULKA č. 2

SOUDNÍ OKRES LITOVEL	CELKOVÝ POČET OBYVATELSTVA	ČEŠI	NĚMCI
1880	22 002	19 256	2 717
1890	23 461	20 641	2 784
1900	24 412	22 763	1 608
1910	24 671	23 520	1 122

⁶⁸ Ve vztahu ke zbytku okresu představoval samo město Litovel význam zejména jako správní centrum politického i soudního. Chudá a poměrně odlehlá oblast soudního okresu Konice přirozeně v některých ohledech více k Prostějovu, přičemž Uničovsko na druhé straně spíše k jazykově bližšímu německému regionu Šternberska a Šumperska. V obou případech k této skutečnosti posléze významně přispívalo i zavedení vedlejších železničních tratí ve směru Prostějov – Chornice – Třebovice v Čechách, tzv. Moravská západní dráha vybudovaná v roce 1889 a tzv. Moravská hraniční dráha vystavěná v letech 1873 až 1874 na trati Šternberk – Šumperk – Hanušovice – Mezilesí; Vztahy mezi jednotlivými soudními okresy blíže popisuje SKOUPÝ, Arnošt. Litovel v období přeměn na cestrum zemědělského regionu (1850-1918). Změny demografické a urbanistické. In: KONEČNÝ, Karel a kol. *Litovel - velké dějiny města*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci pro město Litovel, 2018. sv. 1., s. 300-306. ISBN 978-80-244-5200-5.

⁶⁹ *Historický místopis*. s. 129-131.

TABULKA č. 3

MĚSTO LITOVEL	CELKOVÝ POČET OBYVATELSTVA	ČEŠI	NĚMCI
1880	4051	1539	2490
1890	4355	1755	2571
1900	4633	3168	1448
1910	4600	3611	972

Ačkoliv zastoupení českého obyvatelstva nebylo zanedbatelné, municipalita setrvala až do konce století v rukou Němců, kteří během sledovaného období zůstávali ve městě samotným národnostní většinou. Litovel tak představovala v moravském prostředí typický německý ostrov uprostřed českých vod. I přesto se však ve městě formuje početná česká menšina, která na prahu nové éry zatím však nemá ambice ani předpoklady k prosazování vlastního podílu na chodu města.

Jak již nastiňuje úvodní kapitola, za jeden z nejvýraznějších počinů lze z hlediska správního vývoje považovat zrod moderního obecního zřízení – obecní samosprávy představující zásadní krok pro formující se komunální politiku, vznik politického života a s ním spjatou místní občanskou společnost. V čele nového okresního hejtmanství poprvé stanul v roce 1850 *Josef Jahn von Vonau*, někdejší sekretář přerovského krajského úřadu v Hranicích, jehož úkolem bylo přivést město k prvním obecním volbám liberálního charakteru.⁷⁰ S ohledem na nastavené podmínky volebního klání však většina litovelských Čechů vzhledem ke svému socioprofesionálnímu zázemí na volební právo jen stěží dosáhla.⁷¹ Z prvních voleb tak přirozeně vzešla z hlediska národnosti homogenní německá municipalita, sestávající se z osmnáctičlenného obecního výboru, šestičlenné rady a starosty, jímž se stal litovelský radní a uničovský rodák *Josef Tonser*, který sehrál ve městě významnou roli v revolučním roce 1848. V sestavě s náměstkou *Antonem Kleinem* a synem bývalého purkrabího *Karlem Linhartem* uvedli v chod novou správu města, která vlivem nastalých událostí nastupujícího neoabsolutismu v prakticky neměnné podobě fungovala až do roku 1862.⁷²

Zásadní změnu v národnostní struktuře městského vedení nepřinesly ani dlouho

⁷⁰ VYSKOČIL, Aleš. *Slovník představitelů politické správy na Moravě v letech 1850-1918*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, 2011. s. 128-129. ISBN 978-80-7286-183-5.

⁷¹ Mezi oprávněným voličstvem byli zahrnuti převážně místní měšťané a majitelé domů, zvláštní skupinu tvořilo úřednictvo a inteligence a následně ostatní, kteří v předchozím roce odvedli minimální výši daně stanovenou na 1 zlatý.

⁷² BEZDĚČKA, Josef. *Dějiny města Litovle od počátku až do února 1948*. [3]. [S.l.]: [b. n.], 1993. 296-297.

očekávané nové obecní volby vyhlášené na 27. června roku 1864. Výsledek volebního klání probíhajícího již dle nového zemského zákona proměnil pouze generační složení zastupitelstva obce. Po smrti starosty Tonsera v roce 1862 byl do čela úřadu ustanoven *Franz Wilhelm Popp* (1822-1891), který až na krátké intermezzo v letech 1867-1869, zastával funkci hlavního muže litovelské radnice, a to až do své smrti v roce 1891. Ani tentokrát většina místního obyvatelstva nebyla schopna splnit podmínku minimální výše daňového odvodu obci, tudíž rozhodoval opět jen úzký okruh oprávněného voličstva, pouze 537 hlasujících z 2 280 osob evidovaných ve městě k roku 1861.⁷³

Od roku 1864 se již volby konaly v pravidelné periodicitě tří let. Od této doby lze také pozorovat drobné změny ve složení vedení městské správy spojené s přílivem nového obyvatelstva do města. Jednalo se zejména o občanstvo vzdělaných vrstev svobodných povolání, úřednictva, učitelstva a duchovních. Doposud uzavřený úzký okruh představitelů místní honorace se tak začal propojovat s novým liberálním seskupením, čímž došlo k proměně z původně místní patriotické ideologie v modernizovanou liberálně-nacionální strukturu. V obecním výboru se tak nově objevují berní úředník *Ferdinand Fiala*, notář *JUDr. Josef Kolowrat*, farář *Florian Miller* či první litovelský advokát *JUDr. Heinrich Preisenhammer*, který na jedno období let 1867-1869 stanul v čele města Litovel.⁷⁴

Ačkoliv vedení litovelské radnice bylo výhradně německé, je nutné poznamenat, že v době prvních volebních klání do obecních orgánů, se ani zdaleka neprojevovala česká národnostní otázka, či nároky litovelských Čechů na podíl ve správě. Volby 60. let fakticky nevzbuzovaly u české části místní populace žádný zájem.

V souvislosti s prosincovou ústavou roku 1867, na níž navazovala celá řada dalších reforem transformující správní organizaci, byl zákonem z 19. května 1868⁷⁵ obnoven politický okres Litovel v územní organizaci z roku 1850, tedy sdružující soudní okresy Litovel, Konice, Uničov. V praxi odstranil systém smíšených okresů z roku 1855 a navrátil se k opětovnému

⁷³ SOKA Olomouc, fond Archiv města Litovel L 1-1 (dále jen AML), inv. č. 2336, kart. 938. Obecní zřízení - předpisy volebního řádu pro rok 1862; inv. č. 2375, kart. 952. Volby do městského zastupitelstva roku 1864 - Oznámení o volbě obecního výboru a náhradníků ze dne 28. 6. 1864.

⁷⁴ Tamtéž, inv. č. 2336, kart. 939. Kundmachung Nr. 316 - Volby do obecního zastupitelstva, volba starosty a obecního výboru 26. 6. 1867.

⁷⁵ Zákon č. 41/1868 ř. z. o zřízení politických úřadů správních v královstvích Českém, Dalmatském, Haličském a Vladimířském s vojvodstvími Osvětimským a Zátorským a s velkovojvodstvím Krakovským, v arciknížetstvích Rakouském pod Enží a nad Enží, ve vojvodstvích Salcburském, Štyrském, Korutanském, Krajinském, Bukovinském, v markrabství Moravském, ve vojvodstvích Horno- a Dolnoslezském, v knížecím hrabství Tyrolském a v zemi Vorarlberské, v markrabství Istrianském, v knížecím hrabství Gorickém a Gradištském a v městě i okršlku Trstském. Má platnost v královstvích a zemích v radě říšské zastoupených.

zavedení modelu oddělení moci politické a soudní, přičemž veřejnou správu rozděloval mezi samosprávu obecní a správu státní. Prvoinstanční okresní státní správa v Litovli nyní podléhala brněnskému zemskému místodržitelství. Litovelský hejtmanský úřad, do jehož čela nově vstoupil *Josef Brosch*,⁷⁶ disponoval širokými pravomocemi a činil tím z maloměsta hlavní centrum státní správy pro obyvatele širokého regionu. V Litovli tak nyní sídlil okresní soud a berní úřad, od roku 1876 také okresní četnická stanice a v roce 1900 zahájilo v Litovli činnost okresní oddělení finanční správy.⁷⁷

S nově vznikajícími a rozšiřujícími se úřady se postupně přetváří někdejší profil Litovle doposud vnímané více jako provinční agrární maloměsto. Nálada ve městě se proměňuje teprve na sklonku 70. let v korelaci s postupným nárůstem nového českého obyvatelstva především z řad vzdělanostních vrstev, které ve městě postupně začínají formovat českou intelektuální místní společnost.

Avšak teprve 80. léta a stále se prohlubující národnostní diferenciaci vnesly do více či méně pasivní odevzdanosti soudobé litovelské společnosti nový náboj. V souvislosti se silícím táborem uvědomělého českého občanstva se současně objevují první požadavky nárokové si podíl na vedení města. Z prvotních snah získat alespoň nějaké zástupce v obecním zastupitelstvu se s rostoucím českým sebevědomím zvyšují i české politické ambice a tudíž i požadavky.

Na počátku 80. let 19. století se jakékoliv narušení neochvějně německé nadvlády města jevilo stále jako nereálné. Národní polarizace litovelské společnosti ovšem začala prostupovat i do politického života, na což konzervativní Němci nebyli zprvu zcela připraveni. Aktivní organizovanost litovelských Čechů v rámci spolků se spolu se zvyšujícím se zájmem o dění ve městě a věci veřejné obecně, výrazně napomáhaly přerodu ustáleného modelu německé středostavovské municipality, která byla nucena začít na nově nastalou situaci reagovat. Značnou výhodu pro Němci ovládanou radnici skýtala i léty prověřená intenzivní spolupráce s německou Olomoucí. Dojem neproniknutelné síly německé vládnoucí vrstvy se opíral zejména o zběhlou ve volebním mechanismu a byrokratickou zkušenost umně kličující mezi opatřeními a zákazy, postupem let mnohdy hraničícími až s otevřenou šikanou, čímž se zprvu dařilo bránit rozvíjejícím se českým aktivitám.

Do nově připravovaných obecních voleb v roce 1883 vstupoval nyní český tábor již s

⁷⁶ Kompletní výčet představených v jednotlivých moravských okresech přináší v rámci kapitoly *Přehledy místodržitelů, viceprezidentů, šéfů prezidiální kanceláře místodržitelství, představených krajů a okresů*. VYSKOČIL, Aleš. *Slovník představitelů politické správy na Moravě*. s. 333-354.

⁷⁷ *Historický místopis*. s. 143-145.

odhodláním, ale prakticky nepřipraven. Oproti disciplinované německé voličské základně nemělo vedení litovelských Čechů v čele s místním českým advokátem *Františkem Panovským* v rukou žádné potřebné materiály s přehledy o počtu svých voličů či seznamy českých daňových poplatníků. Chaotická předvolební agitace směřovaná především na získávání hlasů prostřednictvím plných mocí se jevila spíše jako proklamace vlastních zájmů osobnosti Panovského, na jehož nepřipravenost se po volbách snesla vlna kritiky i z vlastních řad. Češi současně neovládali německé taktiky kupčení s hlasy, využívání plných mocí a nedisponovali možnostmi vystavování povolení domovského práva pro přesporní Němce a udělování čestných občanství i vyvíjení případného ekonomického nátlaku na své voliče. Většina litovelských Čechů zároveň stále pochybovala o možnosti proniknout do hermeticky uzavřené struktury německého vedení města. V pořadí již sedmé obecní volby v Litovli nakonec potvrdily stávající pozice a pro Němce představovaly spíše formalitu než plnohodnotné volební klání. V čele města již dle očekávání stanul dlouholetý starosta, bývalou profesí mydlář, *Franz Popp*, přičemž obecní výbor následně utvářela v Litovli již známá jména, která se navzdory proměnám doby i společnosti v obecním zastupitelstvu střídavě opakovala posledních deset let a současně i několik dalších let příštích; *Jan Wozak, Ferdinand Hübl, Zohner Vincenc Weinlich, Jan Hubaczek, Josef Mořka a Hynek Šmoldas*.⁷⁸

Na situaci z průběhu někdejšího litovelského volebního debaklu v roce 1883 vzpomínají *Litovelské noviny* po vítězných volbách v roce 1899. Text zpětně ilustruje náladu i pochybení vzniklá českou nepřipraveností. *“Ký div tedy, že výsledky voleb byly vždy špatné, když pracovalo a volovalo se tak, že člověku národně uvědomělému stydno toho dnes ještě vzpomínati. Nikomu nenapadlo seznam poplatníků zaopatřiti, sestaviti, zkoumati. [...] Obyčejně odbývaly se schůzky teprve až bezprostředně před volbou. Po takovýchto schůzích se dodatečně při sklenici piva vše statečně přetřepávalo, takže druhý den každý o tom věděl, nejdříve ovšem Němci sami. S takovouto přípravou předstoupilo se pak k osudí volebnímu! Pamatuji se ještě velmi živě na takovou volbu v roce 1883. Tenkrát bylo voliti každému sboru pouze 8 členů výboru, poněvadž počet k volbě oprávněných voličů všech tří sboru nedosahoval počtu 600. Dostavili jsme se tehdy do volební síně, každý vyzbrojen ještě plnou mocí, a čekali, až bude jméno naše, neb nás zmocňujícího, čteno. Nikdo se o nás nestaral. Čekáme dlouho a když listina celá přečtena,*

⁷⁸ BAŘINOVÁ, Kristýna. Vítězství českého živlu v Litovli jako příklad národnostního zápasu na Moravě na konci 19. století. In: *Morava v době převratů a změn 1848-1918: sborník příspěvků z odborné konference Kroměříž, 6. a 7. června 2018*. Kroměříž: Knihovna Kroměřížska 2018, s. 66-81. ISBN 978-80-86759-10-4.; SOKA Olomouc, Okresní úřad Litovel (dále jen OÚ), Presidiální spisy 1866 - 1917, inv. č. 266, kart. 9. Informace o přírůstku voličů v roce 1883.

díváme se jeden na druhého, zda jsme snad špatně neslyšeli, nebo někdy byla jména česká tak zkomolena, že těžko bylo rozpoznati, kdo to má být. Záviděli jsme těm několika šťastným z nás, kteří již odvolili, a čekali jsme trpělivě znovu, až zbylí voličové byli vyvoláváni. Ono však zase nic. Vždyť přece platili jsme daně musíme tam býti, jak by to bylo možné? Po skončeném přečítání táže se předseda, je-li zde ještě někdo, kdo by měl hlas odevzdati. Hlásíme se tedy a tu starosta u něho a tu tehdejší starosta Popp obvyklým u něho vlídným způsobem s usměvavou tváří nám sděluje, že jména naše neb dotyčných voličů, které jsme měli zastupovati, v listině nejsou zapsána. Nebylo divu, že tak mnohý odcházející poplatník po takovémto sklamání rozhořčením svému různým způsobem ulevil a byl-li národně uvědomělý, k nezvratnému poznání dospěl, že takovýmto způsobem a takovou prací a kotrmelci nikdy ničeho zde se nedomůžeme a žádného strachu nikomu nenaženeme. Byl-li však méně uvědomělý, ctižádostivý anebo jinak „chtivý“ nešel buď k volbě aneb obrátil se u příštích voleb tam, kde „chtivost“ ta byla ukojena. Vždyť bez toho bylo vše německým prosáklé, neboť převládala tehda němčina všady.”⁷⁹

Ačkoliv v následujících volbách roku 1886 opět potvrdila své neotřesitelné postavení ve správě města již zavedená sestava německého představenstva v čele s dlouholetým starostou Franzem Poppem, litovelští Češi vedení tentokrát aktivním účetním místního cukrovaru Václavem Sochou, nyní přicházeli s vypracovanou volební strategií spočívající v získávání hlasů ve třetím volebním sboru. Hlasem a klíčovou osobností českého hnutí se nově stal ambiciózní Socha, který kritizoval někdejší praktiky a nepřipravenost českého tábora a vybízel ke změně pojetí volebních taktik. Sám pak vynaložil nemalé úsilí k získání dostatečných podkladů, jež by umožnily získat úplný soupis české voličstva a vytvořit tak vlastní voličské seznamy, které by bylo možné porovnat s těmi oficiálně předloženými Němci, čímž by se předešlo poslednímu fiasku předešlých voleb. Poměrně častým jevem totiž bylo jak cílené, ale také neúmyslné vynechávání případně komolení jmen u českých voličů, přičemž ke zpětné kontrole zpravidla nedocházelo. Díky pečlivé české přípravě vyvstala celá řada polemik o regulérnosti proběhnuvších voleb. Avšak záměrem českých snah bylo v těchto volbách především zmapovat možnosti české voličské základny, dle níž by bylo možné určit solidní strategii k volbám nadcházejícím.⁸⁰

⁷⁹ Jak se dříve v Litovli volívalo? *Litovelské noviny*. 1899, roč. 9, č. 8, s. [1-2].

⁸⁰ VIKTOŘÍK, Michael. Z „bojů o radnice“ moravských měst. Volby do obecních výborů v Litovli na konci 19. století. *Časopis Matice moravské*. 2015, roč. 134, č. 1, s. 84-87. ISSN: 0323-052X.

TABULKA č. 4

OBECNÍ VOLBY	1886	
	ČEŠI	NĚMCI
III. SBOR	117	178
II. SBOR	30	55
I. SBOR	5	16

Třebaže Němci své vedoucí pozice obhájili většinovou převahou ve všech volebních sborech, jak dokládá výše uvedená tabulka č. 4, *Sochou* vedená česká strana již byla v posledním volebním klání 80. let lépe organizovaná a především odhodlaná poměry v obecní samosprávě změnit.⁸¹

Vládnoucí německé kruhy bojovaly o zachování výhradního postavení ve správě města svou osvědčenou taktikou. Opírala se zejména o zevrubnou znalost volebního systému, tudíž i jeho mezer, které poskytovaly nečekané možnosti. Mocnou oporu představovala také obecní pokladna, jež byla vedením radnice běžně využívána k vlastní předvolební agitaci. Hlavními zbraněmi německého tábora však v době nejvyššího ohrožení svých pozic byly podvodné machinace s voličskými seznamy, účelově uměle zvýšená daňová poplatnost pro německé voličstvo a cílené procedurální chyby. Tyto praktiky se projeví i v přípravách na další z volebních klání, které se mělo původně uskutečnit v roce 1889.

V souvislosti s protesty z české strany, která si nyní již osvojila složité náležitosti volebních mechanismů a poukazovala na nesrovnalosti ve voličských listinách, musely být obecní volby odloženy. Vleklé vyšetřování vznesených reklamací směřujících nejprve k místní reklamační komisi, poté k okresnímu hejtmanství s možností odvolání k brněnskému místodržitelství a následně až ke Správnímu soudnímu dvoru ve Vídni, odsunulo volební klání až do následujícího roku 1891.⁸²

⁸¹ SOKA Olomouc, AML, inv. č. 2375, kart. 952. Obecní volby v r. 1886 - voličské seznamy, záznamy o provedeném hlasování, protokoly ze zasedání volební komise, volba starosty města.

⁸² Na základě reklamace voličských listin předložených k obecním volbám roku 1889 byla odhalena řada zdvojených hlasů u německých sympatizantů a v několika případech byla dokonce přičtena v rozhodující výši daně válečná přírážka. V úředním výkazu voličů bylo nalezeno 9 chyb a v daňovém přehledu 23 chyb. Veškerá zjištěná pochybení zvýhodňující pozice německých voličů byla vyřízena kladně a stávající obecní

Pro českou část místní společnosti pobouřenou metodami litovelských Němců se jejich praktiky staly hlavním tématem nově vycházejícího periodika, *Litovelských novin*, představující hlas českého hnutí. Na jejich stránkách publikovali své názory zejména aktivní činitelé z řad českého tábora jako například již zmiňovaný *Václav Socha* či někdejší nadlesní *Ignát Spurný*. Navzdory nacionální vyhraněnosti a silné agitaci místní noviny poměrně přesně reflektovaly soudobé dění ve městě. Ve snaze přesvědčit doposud nerozhodné české voličstvo přinášely informace i o činnosti a způsobu konání představitelů vedení Litovle. Reagovaly již na pokus o manipulaci s voličskými seznamy. „*Takové stranické a nešlechtné jednání nynějšího zastupitelstva nutí nás, se domáhati nápravy. Nežádáme nic přepjatého, nýbrž máme jen ten zajisté spravedlivý požadavek, aby oběma stranám se stejným loktem měřilo, což se posud nedělo a pro kterouž příčinu veškerý společenský život otráven a nedůvěra a nenávist v potlačené straně živena byla.*“⁸³ V postupujícím boji za české myšlenky vystupoval list nakonec velice tvrdě a v některých případech až bezohledně. Jeho nacionalistický směr byl německými obyvateli v mnoha případech označován dokonce jako zastrašující.

Ani přes neskrývanou naději odhodlaných a pečlivě připravených Čechů výsledek proběhnuvšího volebního klání roku 1891 stávající poměry v Litovli nenarušil. Pevně semknuté německé voličstvo doplněné o řadu nových čestných občanů ovládlo s velkou převahou všechny tři sbory (tabulka č. 5).⁸⁴ Jakkoliv se praktiky německého vedení mohly zdát v tomto případě neetické, odehrávaly se stále v legální rovině vymezené působnosti, kdy v případě účelové chybovosti bylo velmi obtížné prokázat skutečný úmysl.

TABULKA č. 5

OBECNÍ VOLBY	1891	
	ČEŠI	NĚMCI
III. SBOR	159	209
II. SBOR	27	59
I. SBOR	5	15

radní byli nuceni sestavit a veřejně vystavit nové voličské seznamy.; SOkA Olomouc, AML, inv. č. 2375, kart. 953. Obecní volby 1890 - Reklamační řízení.

⁸³ Jak sestavují se volební listiny v Litovli? *Litovelské noviny*. 1891, roč. 1, č. 3, s. [2-3].

⁸⁴ SOkA Olomouc, fond Václav Socha L8-3, inv. č. 38. Paměti. Výsledek obecních voleb v Litovli 1891.

Do nově ustanoveného obecního výboru zasedli již tradičně výhradně němečtí radní, *Carl Mekiska, Stefan Wedra, Johann Wozak a Leopold Porubka*, přičemž do čela městské radnice se postavil dlouholetý radní *Franz Kucharz*.⁸⁵ V úzkém kruhu vedení města, se poprvé objevuje též osobnost továrníka *Carla Mekisky*, bohatého místního podnikatele a vyhraněného zastánce německé litovelské tradice, který se do politického života zapojuje již počátkem 80. let, ale teprve nyní se dostává do předních pozic čela radnice. S nachylujícím se koncem 19. století poté sám *Mekiska* sehrává během komplikovaných národnostních a předvolebních volebních bojů nepřehlédnutelnou roli.

Hojně diskutovaný opětovný český neúspěch ve volbách a veřejné odhalení německých volebních postupů na stránkách *Litovelských novin*, vyostřovaly napjaté česko-německé vztahy. Mekiskovo zvolení mezi členy obecního výboru vyburcovalo české aktivisty, především *Václava Sochu a Jana Smyčku*, k zesílení agitace na stránkách *Litovelských novin*. Propagace českých požadavků se opírala o heslo „Svůj k svému!“, jehož smyslem bylo nabádat zejména český venkov, neznalý plně místních poměrů, aby dodržoval důsledný hospodářský bojkot německého zboží a služeb, který v dané době představoval stěžejní nástroj českého tábora.

Opodstatněná kritika se snášela také na tristní hospodaření německých vrcholných činitelů. Obecní jmění bylo cíleně směřováno především na předvolební agitace a podporu německé strany, přičemž město samotné strádalo. Dokladem tíživé situace byla například nedostačující infrastruktura a absence vodovodu. V důsledku neuspokojivých hygienických opatření propukl roku 1892 ve městě tyfus.⁸⁶

Rok 1893, kdy byl *Carl Mekiska* jmenován do čela litovelské radnice po zesnulém *Franzi Kucharzovi*, znamenal počátek období téměř fanatického zápasu obou nacionálně již plně vyburcovaných stran. „*U nás nerozhoduje, vládl-li dříve Popp, neb Kuchař, či vládne-li nyní Mekiska, u nás rozhoduje pouze ta skutečnost, že neprávem vládne co do počtu i poplatnosti strana německá. [...] u nás rozhoduje pouze to, že se s námi vždy zachází jako s cizáky, co do Litovle nepatří!*“⁸⁷

Český tábor stále vedený neúnavným *Václavem Sochou* a lékařem *Janem Smyčkou* bil

⁸⁵ Starosta Franz Kucharz (1814-1893), rodák z Vilémova a absolvent chirurgicko-porodnického učiliště v Olomouci, působil v obecním výboru již od roku 1864 nejprve jako radní a poté dlouhá léta na pozici náměstka někdejšího starosty Franze Poppa. Ve vedoucím postavení města Litovle působil až do roku 1893. Vedle toho zastával současně také funkci předsedy školní rady. Ačkoliv byl původem Čech po celou dobu své aktivní politické dráhy tvrdě vystupoval proti úsilí o prosazení podílu na správě litovelských Čechů.; ŠIK, Lubomír. *Litovelské paměti*. 1. vyd. Litovel: Městský klub, 1994. s. 142.

⁸⁶ Příspěvek k assanaci města Litovle. *Litovelské noviny*. 1892, roč. 2, č. 18, s. [4].

⁸⁷ Cizincové. *Litovelské noviny*. 1893, roč. 3, č. 5, s. [1].

na poplach. Pomyslnou poslední kapku předznamenal nečekaný volební propad pro české hnutí v roce 1896, jemuž předcházela doposud největší podvod v historii litovelských obecních voleb. Starosta Mekiska se svou skupinou věrných přívrženců nechal na poslední chvíli, prakticky během jednoho večera, přihlásit na 75 nových živností nahlášených na jména svých příbuzných i soukmenovců, které měly být po volebním klání opět rychle odhlášeny.

Snahám nyní již obezřetného českého tábora, který se pokoušel provést kontrolu a zároveň pořídit opis radnicí předkládaných voličských seznamů, zamezil Mekiska vypovězením "českých štváčů". Řádné zveřejnění volebních listin podrobil Mekiska policejnímu dohledu a s údajným zvoláním "Hier bin Ich Herr!" měl dle zprávy *Litovelských novin* dokonce instruovat přítomné strážníky nejen k přísnému dohledu nad příchozími, ale v případě podezření přistoupit i k osobní prohlídce. "Tato směšně přísná nařízení, jež nejsou jiným než zneužíváním úřední moci a zasahováním v zájmy soukromoprávní. [...] Kdyby litovelští Němci byli silnými, nehlídali by jako draci volební listiny."⁸⁸

Prudká vlna protestů, reklamačních řízení a vleklá vyřizování odsunula původně plánované volby roku 1894 o další dva roky. Navzdory precizní připravenosti českého tábora se Mekiskově straně zdařil poměrně husarský kousek. Nevydařenou taktiku fingovaných živností vystřídal ekonomický nátlak, zastrašování a vydírání, díky čemuž německá strana získala řadu voličských hlasů i od českého obyvatelstva. V neměnném složení pokračovala německá radnice do dalšího období. Český tábor neskryval zklamání. „Dobojován boj zoufalý. Litovel nepamatuje tak tuhého zápasu volebního, jako byl letošní. [...] A kdo byl vítězem v tomto boji? Otázka tato nedá se zodpovědět krátce a snadně. Strana židovsko-odrodilecká zvítězila hmotně, naše pak strana odnesla si vítězství mravní.“⁸⁹

Český tábor se současně pozastavoval nad jednostranným pojetím správy města připomínající nyní spíše již Mekiskovu državu, jehož prioritou je udržet město německé, přičemž potřeby Litovle samotné, mimo nacionální hledisko, nejsou brány v zřetel. "Vyhlídky poplatníků litovelských pro období 1896—1899, kdy správa obce jest opět v rukou strany Mekiskovy jsou velmi smutné. Pan Mekiska totiž ve své programové řeči, kterou po svém zvolení pronesl, vytkl za přední svůj úkol pečovati o to, aby Litovel zůstala pro vždy německou! Marně jsme čekali, že se zmíní o špatném stavu obecních financí, že aspoň slíbí, že se chce vynasnažit, aby obecní přírážky nestoupaly, že snad ohlásí pro vedení nejnutnějších potřeb obecních: stavbu mostů, vydláždění unčovské i olomoucké třídy, zrušení rybníků, zaopatření pitné vody, zlepšení

⁸⁸ Boj o českou Litovel. *Litovelské noviny*. 1894. roč. 4, č. 12, s. [3].

⁸⁹ Poražení vítězi. *Litovelské noviny*. 1896, roč. 6, č. 6, s. [1].

veřejného osvětlování města atd., ale čekali jsme marně! O těchto důležitých věcech p. Mekiska se ani nezmínil, ale německý ráz města Litovle postavil na první místo. Patrně tedy naši poplatníci se mají nač těšit, neboť ten německý ráz města je nevytrhne z hospodářského úpadku a zkázy, která při národních a politických agitacích obecního zastupitelstva celému městu hrozí.⁹⁰

TABULKA č. 6⁹¹

OBEČNÍ VOLBY	1896	
	ČEŠI	NĚMCI
III. SBOR	297	334 (259)
II. SBOR	45	70
I. SBOR	10	18

Zatímco české hnutí bojovalo s deziluzí, poslední nerovné vítězství vzbudilo v litovelských Němcích dojem neporazitelnosti, *“Co s námi má společného osud českých obyvatel? Německou obecní radu, která je její stranickou reprezentací! Před 600 lety jsme my, Němci, s obrovskou dřinou a prací vybudovali město Litovel, v bažinatém prostředí, srdcem jsme ho bránili před nepřáteli všeho druhu a záleží nám na tom, aby celé město (včetně našich slovanských spoluobčanů, kteří v klidu pracují) vzkvétalo a prosperovalo.”*⁹²

Se silícím sebevědomím německé radnice, reagoval pobouřený český tábor stále prudčeji na její praktiky, *“Chudáci Němci, cítí že jich ubývá a že ani četné přírůstky odrodilců nedovedou vyplnit jejich prořídle řady; berou už každého ze salonu i z ulice, ale to všechno ještě nestačí na ubití těch rýpalů Čechů. Přivolávají si Němce odjinud; před roky chtěl Mekiska sám poněmčít úplně Litovel přivolanými dělníky německými, ale oni nechtěli uznat jeho „vznešené myšlenky,” protože se nechtěli na něho držet a odešli. Volají sem pomocí spolku „Bund der Deutschen Nordmahrens” všemožné živnostníky, ale ti, co už byli napáleni a z Litovle utekli, jsou odstrašujícím příkladem. Snad nemyslí, že také česká strana mu sedne na lep?”*⁹³

Po fiasku v posledních volbách v roce 1896 tak český tábor pochopil, že pokud se chce

⁹⁰ Vyhlídky poplatníků litovelských. *Litovelské noviny*. 1896, roč. 6, č. 7-8, s. [4].

⁹¹ Jak se dříve v Litovli volovalo? *Litovelské noviny*. 1899, roč. 9, č. 8, s. [2].

⁹² Littauer Brief. *Mährisches Tagblatt*, 1896, roč. 19, č. 96, s. [5].

⁹³ Rekrutýrka Němců v Litovli. *Litovelské noviny*, 1896, roč. 6, č. 7-8, s. [4].

prosadit musí zvolit taktiku svého “nepřítele”, jelikož dosavadní systém boje zakládající především na apel směřující k českému venkovu a dodržování ekonomického bojkotu v rámci hesla “Svůj k svému!”, se ukázala být v nerovném zápasu nedostačující.

3.1.2. Hospodářsko ekonomické předpoklady

Politický okres Litovel rozprostírající se v srdci úrodné Hané, protkané několika rameny řeky Moravy, byl dle příslovečného označení regionu, vždy spojován zejména se zemědělstvím a s ním přirozeně spjatým potravinářským průmyslem. Bohatý zdroj vody předurčil také prvotní směr hospodářského vývoje. Pozvolna se rozvíjela nejen zemědělská produkce, ale také mlynářství a soukenictví, které se s postupujícími modernizačními procesy transformovalo na textilní průmysl zejména v oblasti hornatého Konicka. Obecně lze region politického okresu Litovel označit jako značně nesourodý. Ačkoliv zavedení živnostenského řádu v roce 1859 předpokládalo rozmach hospodářských aktivit, byla oblast Litovelska až do 70. let 19. století v tomto směru značně zaostalá a omezovala se na tradiční způsoby řemeslné výroby, přičemž zastoupení skutečného průmyslu zde stále chybělo.⁹⁴

Samotné město Litovel se opíralo především o zemědělskou produkci převážně českého venkova, který tak v rozhodujícím momentu národnostního zápasu představoval důležitou ekonomickou základnu pro prosazení českých snah. Dokonce ani průmyslová revoluce, která zpravidla přetvářela vzhled měst včetně sociální skladby, se v této době Litovle zatím nijak nedotkla. Příčinu neutěšeného hospodářského rozvoje a omezenými možnostmi budování patřičného ekonomického kapitálu, lze spatřovat zejména v absenci dálkové železniční tratě, jež Litovel i přes četné žádosti a opakované přimluvy vedení města stále mýjela. I přesto, že silnice i železnice byly v dostupné vzdálenosti, chybějící přímé napojení na železnici ztěžovalo rozvoj moderních průmyslových podniků. Podmínky pro vybudování železniční tratě Červenka Litovel začaly být připravovány teprve s příchodem roku 1882, přičemž samotná výstavba, která měla trvat jeden rok, byla zahájena až v roce 1885 a trať byla následně oficiálně zprovozněna 10. června následujícího roku. Díky společnosti Rakouské státní dráhy se tak litovelské předměstí konečně dočkalo dlouho očekávaného železničního napojení.⁹⁵

Výrazné průmyslové podniky začínají pozvolna vznikat teprve od 70. let. Pro rozvoj podnikatelské činnosti byl důležitý především dostatečný kapitál. V roce 1869 tak byly v Litovli vybudovány hned dva peněžní ústavy. Z iniciativy někdejšího starosty *Heinricha*

⁹⁴ *Historický místopis*. s. 134-135.

⁹⁵ BEZDĚČKA, Josef. *Dějiny města Litovle*. s. 314-315.

Preisenhammera, který ovládl litovelskou radnici na necelé jedno období let 1867-1869, byla slavnostně otevřena německá *Městská spořitelna*, jejíž českou protiváhu představovala česká *Rolnická záložna*. První a nejsilnější český peněžní ústav v litovelského okresu vznikl přičiněním někdejšího koncipienta advokátní kanceláře právě výše zmiňovaného starosty *Preisenhammera*, *Františka Panovského*, který jak již bylo zmíněno, byl v pozdějších letech jedním z aktérů bojů za českou Litovel poslední dekády 19. století.⁹⁶

K nejstarším průmyslovým provozovnám nacházejícím se přímo ve městě patří česká továrna na nábytek *Josefa Motky* založená v roce 1866. Prvním velkým průmyslovým závodem vzniklým díky Rolnické záložně se stal však *Rolnický akciový cukrovar* v roce 1871, který sehrál důležitou roli v přerodu nejen hospodářského, ale také politického a kulturního života v Litovli.⁹⁷ Předznamenal zejména příliv nového obyvatelstva v podobě českých zaměstnanců, mezi nimiž se objevila také osobnost *Václava Sochy*, účetního akciového cukrovaru, jenž se brzy stal vůdčí osobností emancipačního hnutí litovelských Čechů, a nakonec i prvním českým litovelským starostou.⁹⁸

Do konce století zahájila svou činnost ještě celá řada nových českých podniků, z nichž s ohledem na místní staletou tradici pivovarnictví, je nutné jmenovat především *Rolnický akciový pivovar* vystavěný roku 1893, jenž měl současně představovat protiváhu zavedenému pivovaru měšťanskému. Rolnický pivovar byl založen v době, kdy se již mezi místními rozhořel otevřený česko německý konflikt. Vybudování ryze českého pivovaru mělo mimojiné tedy i vlasteneckou váhu. Pivovar nejen že prosperoval a brzy expandoval i do okolních měst, jako například do Olomouce, ale brzy se stal také největším průmyslovým podnikem v Litovli. Prosperita českého pivovaru zapříčinila pro nelibost místních Němců dokonce krach starobylého měšťanského pivovaru. Mimo úspěchy na poli vlastní produkce se pivovar současně stal i významným podporovatelem a sponzorem českých snah ve městě.⁹⁹

Nenadálý rozmach českých podniků přinesl německým starousedlíkům soustředícím se zejména na malobchod postupnou změnu poměrů. Dosavadní ráz města udržovaný doposud převahou německých drobných obchodníků začal být narušován přílivem českého obyvatelstva z venkova přicházejícího za prací do nově vznikajících českých podniků. Od 70. let je tak

⁹⁶ ŠIK, *Litovelské paměti*. 1994. s. 132-133.

⁹⁷ O historii litovelského cukrovaru podrobně pojednává VIKTORÍK, Michael. *Dějiny podniku od jeho založení až do současnosti*. 2005. ISBN 80-239-5702-3.

⁹⁸ Osobností prvního českého starosty V. Sochy se blíže zabývá KREJČÍ, Jaroslava. Václav Socha - první český starosta Litovle. *Ročenka Muzejní společnosti Litovelska 2009-2010: zajímavosti z Litovelska*. Litovel: Muzejní společnost Litovelska, 2011. s. 87-94. ISBN 978-80-254-7255-2.

⁹⁹ BEZDĚČKA, Josef. *Dějiny města Litovle*. s. 349-350.

současně možné pozorovat sled překotného zakládání a rušení nových českých i německých živností, jež stálo na počátku národnostní diferenciace obyvatelstva. Prozatím se však jednalo pouze o mocenské soupeření jednotlivců prosazujících své vlastní ekonomické zájmy. S ohledem na hlavní směr této práce nelze na tomto místě opomenout ani původně malou zámečnickou dílnu *Carla Mekisky* založenou roku 1875, která se postupem času, i díky zdařilé sňatkové politice, z níž plynulo následné propojení s továrnou *Eduarda Suchomela*, rozvinula ve významný podnik na plechové zboží, na jehož místě dodnes stojí strojírna Papcel.¹⁰⁰

Především však nové moderní průmyslové podniky pomohly konstituovat bohatou společenskou vrstvu, která prostřednictvím komunální politiky chtěla prosazovat svůj vliv na místní záležitosti. Paralelně s procesy hospodářského rozvoje litovelského regionu lze koncem 19. století pozorovat také další fenomén své doby, a to zrod lokálních ekonomických elit, které v prostředí maloměst splývaly s elitami politickými. Tento jev nám dokládá též situace v Litovli samotné. Charakteristické pro bylo zároveň též pevné propojení s činností místních spolků, které místní podnikatelská vrstva obyvatelstva finančně podporovala nebo je sama zakládala.¹⁰¹

Zesilující proces nacionalizace vedoucí k národnostní polarizaci místní společnosti výrazným způsobem ovlivňoval ekonomický vývoj ve městě. Heslo "Svůj k svému!" nabádající k ekonomickému bojkotu jinojazyčných obchodníků se od 80. let 19. století stává páteří hospodářsko-politické agitace.¹⁰² Jak litovelští Češi, tak Němci současně apelovali, aby pracovní síly byly přijímány na základě národnostních hledisek. Důležitý faktor při prosazování obchodního bojkotu představoval přirozeně poměr národnostního zastoupení obou táborů v dané lokalitě. Je pochopitelné, že vzhledem k silnějšímu postavení německého živlu v Litovli, se nabádání Čechů k dodržování bojkotu míjelo účinkem, zatímco ze strany německé většiny mohlo mít důsledné plnění hesla "Svůj k svému!" zdrcující dopad.

Dodnes však stojíme před otázkou, do jaké míry se tyto politické procesy skutečně dotýkaly běžného místního občana, a do jaké míry se v důsledku projevovaly v každodenním životě. Je nutné zmínit, že odvěké soužití českého a německého obyvatelstva dávalo vzniknout celé škále příbuzenských či dlouho budovaných obchodních vazeb, které měly být narušovány kvůli politice, na jejíž podíl řada místních nikdy nedosáhla. Mnohdy emotivní vyličení daných

¹⁰⁰ Blíže o Mekiskově továrně a pojednává následující kapitola "Carl Mekiska, Němec v českém městě".

¹⁰¹ Důležitou protiváhou již zavedeného místního německého hospodářského spolku, představovala *Slovanská řemeslnická jednota „Neklan“* založená v roce 1880 na podporu rozvoje českých hospodářsko podnikatelských aktivit obchodníků, řemeslníků a drobných živnostníků.

¹⁰² MÜLLER, Karel. Heslo "Svůj k svému!" v hospodářské emancipaci české společnosti. Česká společnost, nacionalismus a národní hospodářství. In: *Střední Evropa: revue pro středoevropskou kulturu a politiku*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku (I.S.E.), 1999. roč. 15, s. 88-99. ISSN 0862-691X.

situaci je tak nabízeno na stránkách regionálního tisku čtenářům soudobým, ale též současným, zejména z hlediska svého zorného úhlu pohledu poplatného ideologii, jež na svých stránkách propagují a hájí.

3.2. Litovelská společnost v procesu spolčování

Podobně jako u ostatních moravských maloměst druhé poloviny 19. století, i v Litovli se hrávala stěžejní úlohu v procesu formování místní moderní společnosti a národního uvědomění, míra spolkové činnosti, která byla současně odrazem lokální kultury. Ačkoliv se fenomén spolčování v Litovli plně projevuje až v závěrečných dekadách 19. století, první spolky zde působily již v 50. letech, přičemž jejich tradice sahala mnohem dále do minulosti.

Nejstarším spolkem v Litovli, který se vyvinul ze střeleckého sdružení zmiňovaného již v 16. století, byla tzv. *Schützengesellschaft von Littau* (*Střelecká společnost Litovel*) ustanovená spolkovým zákonem již v roce 1852. Budova městské střelnice, kde se střelecký spolek sdružoval, se stala postupem let ústředním centrem německého společenského a kulturního života ve městě. Své akce zde odbýval současně též další z několika mála tradičních litovelských spolků, *Lese und Spielcasino in Littau* (*Čtenářské a hráčské kasino Litovel*) z roku 1855, spjatý s místním ochotnickým divadlem. Za počátky litovelského spolčování stály především místní honorace, které svým vlivem výrazně působily na místní veřejný život. Zpravidla se jednalo o zástupce vyšší měšťanské společenské vrstvy vzájemně se prolínající nejen různými typy místních spolkových uskupení, nýbrž i obecním zastupitelstvem. Mezi členy tzv. *Střelců* se tak objevují jména předních činitelů města. Byli zde zapsáni například okresní hejtmani *Jahn von Vonau* a *Heinrich Zarda*, dále zastupitel farář *Florian Müller* a starostové města *Josef Tonsern*, *Franz Popp* a také *Carl Mekiska*.¹⁰³

Vedle střeleckého spolku v Litovli od roku 1860 působil spolek hudební *Deutscher Musik und Geselligkeitsverein* (*Německý hudební a společenský spolek*), který se vyvinul z původního *Kasina*. I ten se u místních těšil velké oblibě. Po deseti letech existence dosahoval počtu již 69 aktivních členů. Nejpočetnějším spolkovým uskupením v Litovli byl však pohřební spolek *Allgemeiner Leichenverein Nikodemus* ustanovený k roku 1878, který během sledovaného období sdružoval na 1800 členů.¹⁰⁴

Členství v litovelských spolcích 50. a 60 let ještě nebylo determinováno příslušností k

¹⁰³ DAŇHELKA, Jiří M. Litovelská měšťanská střelnice: Příspěvek k dějinám budovy muzea v Litovli. In: *Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci*. 1985, čís. 236, s. 16–21. ISSN 0231-570X.

¹⁰⁴ BEZDĚČKA, Josef. *Dějiny města Litovle*. s. 318–319.

některé z národností, ale spíše postavením vyšší společenské vrstvy. V této době se v prostorách litovelských spolků pravidelně setkává při spolkových schůzích a slavnostech české obyvatelstvo spolu s německým. Teprve v následujícím desetiletí prodělaly spolky zásadní přerod v nacionální epicentra Litovle. Spolky se na konci 60. let, v souvislosti s vydáním spolkového zákona v roce 1867, postupně otevírají i nižším vrstvám místních, čímž také narůstá jejich počet a s ním i počet spolkových členů. V této době v Litovli vzniká první český čtenářský spolek *Pokrok*, založený již v roce 1866. Odpočátku svého založení se profiloval jako národnostě český, jeho aktivity byly směřovány především na podporu české kultury a vzdělanosti. Aby český spolek mohl ve městě aktivně působit, musel přijímat i německé občany. Založen byl vrstvou místních intelektuálů, kteří do města přicházeli v souvislosti s novými pracovními možnostmi a organizace ve spolku jim tak napomáhala snáze se začlenit do místního života ve městě. Jeho prvotní aktivity spočívaly zejména v četbě převážně zábavných druhů tiskovin regionální i celozemské produkce, jako například časopis *Lumír*, *Národní listy*, *Světobzor*, *Květy*, *Olomoucký Pozor* či *Moravská orlice*, ale zároveň také německé *Stimmen aus Mähren*, přičemž národnostní neutralitu *Pokroku* stvrzovalo svým členstvím několik předních osobností litovelské honorace, mezi těmi nejvýznamnějšími se objevuje například i starosta *Franz Popp*, který byl v rámci čtenářského spolku čestným členem.¹⁰⁵

Až do konce 60. let je nacionální rovina zcela marginální a spolkový život se soustředí výhradně na plnění kolektivních cílů vytyčovaných dle zaměření spolkového uskupení. S výjimkou českého *Pokroku* také až do 70. let nelze jiné české spolčování posuzovat. Proměna nastává až v nastupující dekadě. Nově zakládané spolky v Litovli z kraje 70. let již skrývají nacionální nádechy, který je u některých patrný od samého začátku svého založení, u jiných se vyvíjí postupně. Teprve s postupující nacionalizací ve společnosti vzniká řada organizací jako oficiálně proklamovaná protiváha již existujících spolků z opačné strany národnostního tábora.¹⁰⁶

Proces českého uvědomění podnítil založení několika národnostně se profilujících spolků, jako například místní útvar tělovýchovné jednoty *Sokol* založené v roce 1874 jako česká protiváha místního oddílu německého *Turnverein*. Významnou úlohu sehrával v Litovli také

¹⁰⁵SOKA Olomouc, fond Měšťanská beseda Litovel L6-32 (nezpracováno). Spolky kulturní a osvětové do r. 1948 (divadelní, čtenářské, knihovnické, pěvecké, hudební, muzejní, okrašlovací, malířské a jiné).

¹⁰⁶ Českým protějškem vůči německému početnému pohřebnímu spolku *Nikodemus* byl v roce 1890 ustanoven, jako samostatná česká varianta, *Cyriometodějský pohřební spolek*. Analogicky vytvořená česká verze německého *Dámského spolku* poté vznikl v roce 1896 v souvislosti s formujícími se emancipačními snahami českých žen *Spolek paní a dívek českých zemí* soustředící se zejména na charitu, tematické přednášky či místní ochotnickou činnost. Díky českému ženskému spolku hned rok po založení hraje divadlo určené pro děti.

místní výbor *Ústřední matice školská* na podporu českého školství ve městě, vzniklá v roce 1883, podobně jako litovelský odbor *Národní jednoty* z roku 1885 či *Měšťanská beseda* obnovená k roku 1870.¹⁰⁷ Právě tyto české spolky byly v pozdějších letech zásadní oporou litovelského národního hnutí stejně. Jejich cíl byl společný, podpora češství v různých sférách veřejného života, ať už v oblasti kultury či vzdělávání. Hlavní představitelé těchto nacionálně laděných spolků pocházeli z řad vzdělanostních vrstev utvářejících se ve městě v souvislosti s přílivem nového české obyvatelstva. U zrodu výše uvedených českých spolkových uskupení stáli hlavní aktéři stojící v čele místního českého tábora, advokát *František Panovský* a *Alois Janda*, účetní cukrovaru *Václav Socha* a lékař *Jan Smyčka*, kteří představovali hlavní hybnou sílu českého spolčování v Litovli. Tyto vzájemně spolupracující české spolky vytvářely potřebnou podporu pro aktivizaci českého národnostního uvědomění s jasným cílem, pozvednutí českého národa a jeho vlastní kultury a vymanění se z německého poručnictví. V 90. letech poté zejména tato uskupení vytvářela prostředí pro nacionální vyjádření.¹⁰⁸

Nejsilnější rozvoj spolkového života, ke kterému výrazně přispívaly i české spolky, nastal však až v 80. letech. Oba národnostní tábory ve snaze o uspokojení společenských potřeb a zájmových aktivit vyvíjí nemalé úsilí při zakládání stále nových spolkových uskupení. Z německých spolků vedle již jmenovaných byly ustanoveny v roce 1880 *Damenleseverein*, první ženský spolek ve městě, o dva roky později poté odbor ženského podpůrného spolku s důrazem na nacionalitu, tzv. *Zweigverein des patriotischen Frauenhilfsverein*, dále spolek pečující o založení a udržování místní knihovny založený roku 1884 pod názvem *Verein zur Gründung und Erhaltung einer Volksbibliothek* a v neposlední řadě odbočka *Bund der deutschen Nordmähren* v roce 1887. Počátkem 90. let byl ustaven též první dělnický se zaměřením na podporu vzdělávání, tzv. *Arbeiter Bildungs und Unterstützungsverein*. Se všeobecnou vzrůstající oblibou sportovních aktivit kromě odbočky nadnárodního *Turnverein*, vznikl v roce 1894 německý cyklistický klub *Radfahren-Club* a roku 1899 ještě bruslařský a veslařský klub, *Littauer Eislauf und Ruderverein*,

¹⁰⁷ Litovelská *Měšťanská beseda* měla mezi ostatními nově se formujícími českými spolky specifické postavení. Vznikla totiž přerodem z původního českého čtenářského spolku *Pokrok* a řadila se ke spolkům honoračním. I v době obnovené činnosti byla zpočátku spolkem utrakvistickým, přijímajícím do svých řad české i německé obyvatelstvo. K výhradně české vlastenecké transformaci došlo teprve v 80. letech. K zásadní reorganizaci na výhradně český spolek původě nevyhraněné besedy došlo až přičiněním českého aktivisty, účetního cukrovaru, Václava Sochy, v roce 1882. Předsedou již ryze české *Měšťanské besedy* se stal František Panovský a zmiňovaný Václav Socha byl následně zvolen pokladníkem a hlavním jednatelem spolku.

¹⁰⁸ SOkA Olomouc, fond OÚ Litovel, Všeobecná registratura 1850-1945, inv. č. 735, kart. 546. Evidence spolků - soudní okres Litovel (dotazníky potřebné k založení spolkového katastru).

i jehož předsedou dosluhující starosta *Carl Mekiska*.¹⁰⁹

Síla německé vládnoucí vrstvy se odrážela především v byrokratické zběhlosti a z nich plynoucích možnostech záměrně komplikovat postupy českých spolkových aktivit prostřednictvím celé řady opatření hraničících v době plně rozvinutého česko německého antagonismu až s otevřenou šikanou českého spolčování. Na stránkách místního českého periodika *Litovelských novin* se tak s rostoucím pnutím uvnitř litovelské společnosti objevují kauzy spojené s obranou českého spolkového života. Události provazující snahy litovelských Čechů o založení vlastního hasičského sboru a k němu přidruženého spolku nejlépe ilustrují celkovou atmosféru města v posledním desetiletí 19. století.

V Litovli již od roku 1871 zavedený německý hasičský spolek, *Freiwillige Feuerwehrverein in Littau*, se otevřeně prezentoval jako přímý odpůrce formujícího se českého živlu. Jeho přední představitel, dlouholetý vážený člen městského zastupitelstva, *Leopold Porubka*, který současně zastával funkci policejního komisaře a velitele místního hasičského sboru, svým vlivem cíleně brzdil založení samostatného českého sboru hasičů.¹¹⁰

Snahy o vytvoření české protiváhy iniciovala především událost z roku 1894, kdy při vzniklém požáru litovelští hasiči v čele s velitelem Porubkou měli údajně odmítnout hasit domy českého občanstva a celý zásah cíleně soustředili pouze na záchranu domů německých obyvatel. Oficiálně podaná žádost o schválení stanov ještě téhož roku, se závazným příslibem úhrady veškerých nákladů spojených se založením a činností českého hasičského sboru ze strany místních českých podniků, byly pravidelně zamítány, zejména přičiněním právě nacionála Porubky. Ten však vynaložil nemalé úsilí, aby znesnadnil a celkově zpomalil administrativní procesy a zabránil tak ustanovení spolku českých dobrovolných hasičů v Litovli.¹¹¹

Zástupci českého tábora marně apelovali na zastupitele Porubku, že *“zapomněl také, že česká strana má oči a že vidí, jak tento „humánní“ spolek není organisován pouze na hašení ohně, nýbrž i českých snah v Litovli. Členové jeho jsou nejhorlivější agitátoři proti českému lidu, a do jednoho stojí vždy na obraně jeho nejúhlavnějších nepřátel. Pamatujte si, pane Porubko, kde humanita se stýká s politickým stranictvím, tam vlastně žádné pravé humanity není.”*¹¹²

¹⁰⁹ Tamtéž, inv. č. 735, kart. 546, Seznam spolků politického okresu Litovel.

¹¹⁰ NAJMAN, Robert. „100. výročí hasičského sboru“. Zpráva o činnosti Muzejní společnosti Litovelska v roce 2011. In: *Ročenka Muzejní společnosti Litovelska 2011: zajímavosti z Litovelska*. Litovel: MZL, 2012. s. 5-7. ISBN 978-80-260-2038-7.

¹¹¹ Česká jednota dobrovolných hasičů v Litovli. *Litovelské noviny*. 1894, roč. 4, č. 14, s. [3].

¹¹² Kdo je vinen? *Litovelské noviny*. 1897, roč. 7, č. 6, s. [2].

Na nárůst českých ambicí Němci obecně reagovali pružně. Odpovědí na každý nově vzniklý český spolek, když už prošel procesem celé řady povolení, bylo zpravidla založení jeho německé protiváhy. Účelovou reakcí byl takto založen například *Schulverein* v roce 1882 nebo dlouho plánovaný *Deutsches Haus*, jehož vybudování bylo v řízení již od roku 1885, kdy se českému táboru podařilo získat svůj “národní dům” přímo na náměstí v adaptované budově *Rolnické záložny*.¹¹³ České centrum spolkového života stojící v přímé blízkosti s německou radnicí bylo symbolickou předzvěstí česko německého zápasu. Litovelští Němci tak nemohli zůstat neteční a zahájili kroky k vybudování adekvátní protiváhy v podobě *Deutsches Haus*. V roce 1892 vznikl speciální spolek *Verein Deutsches Haus* organizovaný za účelem výstavby politicko kulturní bašty místního němectví. Jeho předním členem byl i nacionál Mekiska, který na vynaložil nemalé finanční prostředky na podporu spolku, ale také myšlenky založení reprezentativního německého domu na litovelském náměstí, jako důstojného německého střediska v blízkosti radnice, které by umístěním poblíž radniční budovy strvzovalo německou dominanci a zastínilo současně české spolkové centrum. Slavnostní otevření dlouho plánovaného centra litovelského němectví, směřované do roku obecních voleb 1899 bylo již osvědčenou taktikou, která měla být dokladem německého úspěchu a sebejistoty ve městě. Již založení školského spolku *Schulverien* bylo před lety naplánováno v těsné blízkosti konání obecních voleb 1883. V roce 1899 však zamýšlenou představu o vzkříšení německé moci ve městě již nový německý dům nenaplnil. Další snaha o stmelení německého obyvatelstva a jeho mobilizace k obecním volbám se tak minula účinkem a slavnostní otevření *Deutsches Haus* bylo spíše mementem jednoho z na dlouhou dobu posledních oslavných počinů litovelských Němců.¹¹⁴

Veřejný život města Litovel druhé poloviny 19. století zakonzervovaný německou dominancí pojištěnou historickou tradicí, ekonomickou i společenskou silou místních německých elit a důslednou propojeností všech těchto zásadních složek společnosti s osobnostmi místní politické scény více než připomínal atmosféru nedaleké Olomouce.

Litovel však v korelaci několika dílčích faktorů, jako početné síle českého venkova, existenci místní české ekonomické i intelektuální elity, podpory ze strany osobností okolních českých obcí, ale také osvojení si volební taktiky, svůj boj o českou radnici vyhrála o celých 19

¹¹³ Někdejší pravovárečný a šenkovní dům s původním číslem 762 nacházejícím se na nároží hlavního litovelského náměstí Přemysla Otakara č. 6 odkoupila Rolnická záložna spolu se sousedním domem s hostincem u “Černého medvěda” v roce 1870 a nákladem 20 tisíc zlatých oba objekty přebudovala v reprezentativní centrum českého spolkového života.; KAUEROVÁ, Vlasta a KOUDELA, Miroslav. *Památky staré Litovle*. Olomouc: Danal, 1998. s. 35-36. ISBN 80-85973-44-8.

¹¹⁴ BEZDĚČKA, J. *Dějiny města Litovle* s. 316-333.

let dříve než Olomouc. Důležitou oporu českého úspěchu lze spatřovat mimojiné i ve včasné aktivizaci českého obyvatelstva Litovle právě v rámci spolků, kdy ve stěžejní etapě zápasu za českou věc, sehrály právě místní spolky a jejich představitelé zcela zásadní úlohu vedoucí až ke kýženému převratu a převzetí litovelské městské správy do českých rukou.

4. Carl Mekiska

4.1. Německý „samovládce“ v českém městě

Postava Carla Mekisky (*1. 2. 1853 - † 5. 6. 1916), agresivního továrníka a Velkoněmce, který se ostře vymezoval proti stále narůstajícím ambicím českého živlu, byla mezi místním obyvateli Litovle všeobecně známá dávno předtím než aktivně vstoupil do politického života a dříve než stanul v čele litovelské radnice.

Zarytý odpůrce všeho českého Mekiska navzdory svému přesvědčení pocházel z českého rodu původem z Čáslavi. První zmínky o rodině Mekisků v Litovli se objevují ve spojení s Františkem Mekiskou, majitelem barvírny sukna nacházející se na Olomouckém předměstí v domech čísel 20 a 21.¹¹⁵ Čech Mekiska teprve sňatkem s místní Němkou Antonií, dcerou někdejšího majitele proslulého zájezdního hostince „U bílého koníčka“ Josefa Liedermanna, dospěl k etnickému přerodu v přesvědčeného Němce.¹¹⁶ Z původně smíšeného česko německého manželství vzešel jediný syn Wilhelm, jenž byl vychováván již v ryze německé tradici, kterou přirozeně přenesl i na svého syna, budoucího starostu Carla,

Narozdíl od svého otce, městského kancelisty, se Carl Mekiska na počátku své kariéry vydal odlišnou cestou. V roce 1875 založil v dnešní Revoluční ulici nedaleko náměstí nejprve pouze nevelkou zámečnickou dílnu, z níž postupem let vybudoval dynamicky se rozrůstající továrnu na plechové a zámečnické zboží, která distribuovala své produkty i do ostatních moravských měst.¹¹⁷ Své podnikatelské záměry Mekiska současně podpořil výhodným sňatkem s Henriettou, dcerou majitele flokárný Eduarda Suchomela, které v roce 1895 otec postoupil výnosný sladovnický závod na výrobu sladu a sladové kávy vzniklý z původní firmy na výrobu

¹¹⁵ NAJMAN, Robert. Vzpomínka na rodinu Mekiskovu. *Litovelské noviny*. 2010, roč. 21, č. 12, s. 12.

¹¹⁶ Jeden z nejznámějších litovelských právozávěrečných a šenkovních domů č. p. 752 / č. 9, podle starobylého domovního znamení nazývaný "U Bílého koníčka", vystřídal celou řadu majitelů. Poprvé je připomínán již v roce 1566. Rodina Liedermannova vlastnila dům s pohostinským zařízením od roku 1835 a spravovala jej až do roku 1878. Mekiskova rodinná vazba na vyhlášený podnik a nemovitost svých prarodičů dostala citelnou ránu, když objekt na konci 19. století, v době eskalujících národnostních bojů v Litovli zakoupil dům přední vůdce místního českého tábora Václav Socha, který se po tzv. litovelském převratu stal v roce 1899 prvním českým starostou města Litovle. Prosperující podnik se současně stal významným centrem místního českého kulturního a společenského života a pro Mekisku tak představoval trpké memento někdejšího majetku vlastní rodiny.; KAUEROVÁ, Vlasta a KOUDELA, Miroslav. *Památky staré Litovle*. s. 28-29.

¹¹⁷ K protokolaci rozšířené firmy Mekiska a synové došlo u c. k. krajského obchodního soudu v Olomouci ke dni 30. prosince roku 1887. ZAO Olomouc, fond Krajský soud Olomouc - Firemní spisy, inv. č. 2387, kart. 133. Firma Carl Mekiska a synové, továrna plechových a zámečnických výrobků v Litovli na Moravě VII 1887/57.

parket a dřevěných obuvnických nýtů. Díky příhodnému svazku se tak Mekiskovi naskytla možnost značně rozšířit svůj podnik.¹¹⁸

Za poměrně krátkou dobu se Mekiska zařadil mezi vlivnou vrstvu litovelského podnikatelstva, jež zásadním způsobem ovlivňovala dění ve městě. Nabitý kapitál prosperujícího podniku investoval do nákupu domů, budování nových továrenských prostor, ale také k podpoře aktivit litovelských Němců a jejich spolkové činnosti.¹¹⁹

Pověst firmy brzy překročila hranice Litovle, nebylo to však ovšem v úplně pozitivních konotacích. Továrna představovala pro zaměstnance nehostinné místo, kvůli čemuž si vysloužila i brzy vžitě označení tzv. „Mekiskova kasárna“. Podnik dosahující počtu až 70 osob získal své nelichotivé přezdívky zejména kvůli neadekvátním pracovním podmínkám mnohdy hraničícími s vykořisťováním a neskrývanou šikanou především v továrně pracujících Čechů. Zaměstnanci továrny za minimální mzdu byli nuceni absolvovat dvanáctihodinové pracovní směny o svátcích i nedělích. Zprávy o praktikách vedených v továrenském provozu Mekiskových podniků se brzy začaly objevovat i na stránkách periodik mimo region. Neblahou pověst o způsobu vedení podniku zaznamenaly na svých stránkách *Lidové noviny* hovořící o opomíjení práv zaměstnanců v maximální délce pracovní doby, „*V této továrně se pracuje od 6 hodin ráno do 7 hodin večer s jednohodinnou přestávkou v poledne.*“¹²⁰ Na obdobnou skutečnost reagoval také brněnský týdeník *Rovnost* poukazující na záměrnou ignoraci zákonů, „*Mekiska neví, že stává v Rakousku zákon o normální pracovní době. Dále neví ani dost málo, že nesmí dělníkům překážet v jejich zákony dovoleném spolčování a shromažďování. [...] Skutečně podobných zákonů neznalých purkmistrů by nikde nestrpěli, anebo přestupuje Mekiska zákon úmyslně z ohledů agitačních?*“¹²¹ *Rovnost* tak narážela na osvědčenou Mekiskovu metodu rozšiřování německé voličské základny prostřednictvím svých zaměstnanců. Podnik s tak početným pracovním

¹¹⁸ V někdejší areálu rozlehlého prostoru Mekiskovy továrny se i do dnešní doby zachována průmyslová výroba. Na místě závodu na plechové zboží, kdysi místními přezdívaném tzv. Mekiskova kasárna, se v současnosti nachází strojírenská společnost Papcel a. s. směřující svou činnost především na výrobu zařízení sloužících ke zpracování papíru.; KOLLMANN, Vítězslav. Z historie a současnosti státního podniku Papcel Litovel. *Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci*. Olomouc: Krajské vlastivědné muzeum, 1989, č. 260, s. 27-30. ISSN 0231-570X.; SOKA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 700, kart. 211. Adaptace sladovny továrníka Mekisky v Litovli 1898.

¹¹⁹ Jak již bylo nastíněno v předcházející kapitole *Carl Mekiska* nejen svou účastí, ale také nemalými finančními příspěvky významně podporoval místní německé spolky jako například školský spolek *Schulverein* či spolek pro výstavbu reprezentativní budovy Německého domu *Verein Deutsches Haus*. Své aktivity směřující k podpoře německví však neomezoval pouze na Litovel. Významnou činností zaznamenal například v brněnském německém národním spolku *Deutschnationaler Verein*.; SOKA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 524, kart. 15. Informace o členství továrníka Mekisky z Litovle v brněnském spolku „*Deutschnationaler Verein*“ Přípis brno z 28. 3. 1892.

¹²⁰ Litovelský purkmistr na soudě dělnické strany. *Lidové noviny*. 1894, roč. 2, č. 152, s. [3].

¹²¹ Črty. *Rovnost*. 1894. roč. 10, č. 27, s. [1].

aparátem představoval úrodnou půdu pro získávání voličských hlasů a stal se při volebních kláních pro německou radnici neochvějnou jistotou. Pod pohružkou propuštění či snížení mzdy byli zaměstnanci víceméně přinuceni, byť v mnohých případech především z existenciálních důvodů, odevzdávat své hlasy německé straně.

Podobně jako list *Rovnost* rozvíjí na svých stránkách jednotlivé způsoby, jakými Mekiska ovlivňuje zaměstnance své továrny, i *Lidové noviny* přinášejí konkrétní situace, které mají ilustrovat pracovní atmosféru Mekiskových kasáren. „*Před jakoukoli dělnickou schůzí svolá si dělníky na dvůr továrny a tam jim dělá kázáníčko, že dělníci v továrně jeho směji býti jen „des deutschen Kerns“, třeba by z nich mnohý neznal ani slova německy.*“¹²²

Navzdory zdánlivé odevzdanosti dělníků se s postupující emancipací českého tábora ve městě objevují současně i stále četnější stížnosti na poměry v továrenském provozu rodiny Mekiskovy. Ze strany českých pracovníků je doloženo několik oficiálních protestů směřujících k příslušným úřadům. Možnost vedení námitek k místní samosprávě opanované Mekiskou pozbývaly reálný smysl, tudíž byly výhrady formulovány rovnou k úřadu okresní správy. Jádrem veškerých odeslaných stížností bylo právě již zmiňované opomíjení práv pracovníků, neadekvátní pracovní podmínky, ovšem také nátlak ze strany vedení provozu cílící na poněmčování svých zaměstnanců a zároveň nabádání k přihlašování dětí do německé školy pod příslibem navýšení platu. Ačkoliv byly stížnosti vždy úřadem přešetřeny, ke kýženému výsledku očekávané nápravy již nedocházelo. Příkladem klasického vyústění většiny pokusů o protest nad místními poměry lze uvést případ pracovníků Františka Pavlíčka a Jana Příkopy, kteří vznesli námitku týkající se rozdílu ve výši mzdy pro pracovníky hlásící se k české a německé národnosti. Současně vyjádřili nespokojenost nad nerovným způsobem rozdělování práce rozdílné obtížnosti určované opět pouze na základě národnostní příslušnosti.¹²³ Výsledné stanovisko prošetření celé záležitosti bylo však nakonec ukončeno na základě výpovědí ostatních vybraných zaměstnanců, kteří měli vystoupit proti dvěma zmíněným aktérům a označit je za nespolehlivé pracovníky, přičemž dle uvedených svědectví měli být oba iniciátoři protestní akce během pracovní doby podnapilí a „*jejich nespokojenost tak měla vzniknout až v okamžiku jejich opilosti.*“¹²⁴ Vedení provozu poté uzavřelo celou záležitost vyjádřením o obeznámení všech zaměstnanců s pracovními podmínkami hned při nástupu do pracovního procesu a dle vlastního

¹²² Litovelský purkmistr. *Lidové noviny*. 1894, roč. 2, č. 152, s. [3].

¹²³ SOkA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 744, kart. 20. Četnická relace okresního četnického velitelství Litovel ze dne 1. 4. 1898. Nespokojenost dělníků v továrně starosty města Litovle Carla Mekisky s pracovními podmínkami.

¹²⁴ Tamtéž, Oficiální vyjádření starosty a majitele továrny Karla Mekisky ze dne 18. 5. 1898 ke stížnosti svých dělníků.

vyjádření Mekisky oba stěžovatelé s podmínkami nejen souhlasili, ale byli též spokojeni. Ať už byla skutečnost jakákoliv, manipulace se svědeckými výpověďmi a nátlak na ostatní zaměstnance navzdory předešlým šetřením vedly vždy ke stejnému konci, a to k výpovědi z pracovního poměru pro ty, kteří se ke stížnostem připojili.

Agresivní praktiky nacionála Mekisky se staly dokonce obsahem projevu poslance Josefa Svozila na zasedání zemského sněmu v Brně dne 29. března 1892. *„Tento živel činí našemu národu příkoří, o němž se mnohému ani nezdá. Němci se rekrutují z řad četných odrodilců. [...] Sotva někde v českém městě zahnízdí továrna, jejíž majitel jest Němec, tož v brzku se tam zřídí první etapa němectví. Před lety založil i zde jistý známý německý nacionál Mekiska svou plechovou továrničku a dnes? Komanduje dělníky za Němce, rozené z českých rodičů Červenky a jiných českých dědin.“*¹²⁵

Vedle různých forem zastrašování a vydírání svých zaměstnanců, proslul Mekiska mezi místními současně také taktikou tzv. nájemných agitátorů, kteří za úplatu obcházeli okolní obce za účelem reklamy kvalitního zboží z Mekiskovy produkce, ale také ve snaze napravit Mekiskův nelichotivý společenský obraz, díky čemuž by získal nejen nové zaměstnance, nýbrž i nové potenciální voliče.¹²⁶

Mekiskova politika vedení města, přirovnávaná k tzv. „pašovské krutovládě“, spočívala v soustavném prosazování nezbytnosti zachovat Litovel německou, a to všemi dostupnými prostředky. Mekiska na rozdíl od svých předchůdců nebyl ochoten přistoupit na žádný kompromis a byl znám svým odmítavým postojem k čemukoliv českému, přičemž tvrdě postihoval jakýkoliv odpor. *„Z posledního zasedání obecního výboru našeho odnesli jsme si nezapomenutelný dojem, že neobmezeným pašou, který jedině diktuje a jehož vše slepě poslouchá, jest vůdčí hlava, pan purkmistr Mekiska.“*¹²⁷

Mekiska svůj nekompromisně vůdčí postoj uplatňovaný ve vlastním podniku plně promítl i do funkce starosty města Litovle. Většinově české město se tak dostalo pod nadvládu neúprosného německého nacionalisty, který ačkoliv byl vůči většinově českému prostředí kontrastní osobností, propojoval právě ty důležité sféry ekonomického, politického i spolkového života ve městě. Ve snaze docílit ryze německého charakteru Litovle se často uchýloval k intrikaření vedoucím až nezákonným činům.

Bohatý Velkoněmec zneužíval všech svých pravomocí s cílem utlumit český živel, a to i

¹²⁵ Ze sněmu zemského. *Litovelské noviny*. 1892, roč. 2, č. 7, s. [1].

¹²⁶ Podporovatel pana Mekisky. *Litovelské noviny*. 1896. roč. 6, č. 10, s. [2].

¹²⁷ Kdo vládne v Litovli? *Litovelské noviny*. 1894, roč. 4, č. 6, s. [2].

mimo období volebních klání. Nechtěnou expanzi českého obyvatelstva se německý výbor radnice snažil eliminovat zejména zamítavými rozhodnutími při udílení domovského práva a povolování či rozšiřování koncesí.¹²⁸ Především téměř svévolné zkreslování skutečností při způsobu udělování domovského práva vyvolávalo u angažovaného českého hnutí vlnu nevole a vedlo k celé řadě protestů. Jako modelový příklad běžných machinací lze uvést přiřknutí domovského práva Anně Fischmeisterové, a to na základě údajně dlouhodobého pobytu ve městě a konta vedeného u městské spořitelny, přičemž dotyčná osoba byla především dlouholetou služebnou jistého pana Hauschky,¹²⁹ který byl nejen horlivým podporovatelem strany Mekiskovy, ale vykonával též funkci přisedícího u posledních obecních voleb, které se do dějin města zapsaly jako německý podvod s fingoanými živnostmi. *Litovelské noviny* se tak záhy pohoršují, že a „jest to zvláštní, že nyní se domovské právo v Litovli uděluje devečkám a odeprěno je váženým a zámožným mužům, ovšem jen těm, kteří se hlásili ku straně české. [...] Snad se zase koupí nějaký hlas ku příštím volbám!“¹³⁰

Účinným prostředkem ve vytrvalé snaze omezit možnosti ekonomického růstu českého tábora se ukázalo být vypovídání drobných českých živnostníků z účasti na akcích konaných přímo ve městě. Žádosti českých trhovců byly pod různými záminkami vyřizovány zpravidla odmítnutím potřebných povolení. „Obrázek slušnosti a snášenlivosti vůči českému venkovu“ jak píše *Litovelské noviny* projevil obecní výbor v Litovli zamítavým stanoviskem k žádosti českého Hospodářského spolku z nedaleké Choliny o povolení výčepu piva na připravované hospodářsko-průmyslové výstavě v Litovli dne 26. 5. 1896, kterou paradoxně sám spolek pořádal a k čemuž již získal řádná povolení. Navzdory dobrozdání ze strany hejtmana okresu Litovel, Josefa Zwierziny,¹³¹ zůstal požadavek neschválen s odůvodněním, že „výčep není potřebný a v Litovli je dost hostinců.“¹³²

¹²⁸ Modelovou situaci ilustruje případ zamítnuté žádosti o rozšíření koncese na podávání teplých nápojů jistého Franze Zerhy pronajímající pohostinský provoz v Olomoucké ulici v domě č. 709 „českému voliči Karlu Vaňkovi, který zde pod názvem Zerhův hostinec vede českou vinárnu a v ulici té prý jest již mnoho hospod, zejména německá městská střeľnice.“ Schůze obecního výboru v Litovli. *Litovelské noviny*. 1896, roč. 6, č. 12, s. [2].

¹²⁹ SOkA Olomouc, fond OÚ Litovel - Všeobecná registratura 1850-1945, inv. č. 701, kart. 246. Obecní záležitosti a domovské právo. Schůze obecního výboru v Litovli ze dne 11. června roku 1896.

¹³⁰ Schůze obecního výboru v Litovli. *Litovelské noviny*. 1896, roč. 6, č. 12, s. [2-3].

¹³¹ Josef Zwierzina, místodržitelský rada původem z Moravské Ostravy, zastával úřad okresního hejtmana Litovle od roku 1896 až do roku 1904, kdy převzal vedení okresního hejtmanství v Novém Jičíně a působil v jeho čele až do roku 1918. V nově utvořeném státě již uplatnění nenašel a byl penzionován.; VYSKOČIL, Aleš. *Slovník představitelů politické správy na Moravě*. s. 330.

¹³² Obrázek slušnosti a snášenlivosti. *Litovelské noviny*. 1896, roč. 6, č. 12, s. [2].; SOkA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 664, kart. 18. Pozvání okresního hejtmana na hospodářsko-průmyslovou výstavu pořádanou dne 21. 5. 1896 „Hospodářským spolkem okresu litovelského se sídlem v

K osvědčené strategii patřily současně také nepřiměřené tresty za drobné přestupky. Odmítnutí dekorování domu při slavnostních událostech a honorační návštěvách nebo výzdoba domů a obchodů ve slovanských barvách¹³³ znamenaly pro české občanstvo nemalé pokuty ve výši až 10 zlatých,¹³⁴ přičemž za usvědčení z krádeže mohlo hrozit provinilým Čechům až vypovězení z města.¹³⁵

Přesvědčení Mekiskovi stoupenci pocházející často z řad zaměstnanců jeho továrního podniku bývali svým chleboďarcem, ale mnohdy také z vlastní iniciativy, využívání i k různým sabotérským útokům směřovaným na české akce ve snaze vyvolat konflikt. Takto cílené snahy narušit klidný průběh společenských událostí pořádaných Čechy vedly k četným trestním oznámením o narušování veřejného pořádku, z nichž v lepším případě plynuly pro české pořadatele pouze pokuty, v horším úplný zákaz dalších možných akcí, případně úplné uzavření provozovny. Českým trnem v německém oku bylo především Čechy vedené pohostinství, tzv. *Záložna*, jejíž prostory poskytovaly nejen útočiště pro české spolky, ale současně i zázemí obávaných národních sešlostí. Německá radnice tak správně vyhodnotila možný potenciál českého podniku, jenž by mohl mít pro místní německví fatální důsledky, a pokoušela se jej všemožnými způsoby, avšak marně, zrušit. Opakovaně se snažila zakazovat konání veřejných sešlostí v záloženském sále. Spolkové aktivity zpětně pokutovala s odkazem na nesplnění všech podmínek pro povolení akce, případně porušování noční hodiny. Nemalé množství neoprávněných pokut, proti nimž české spolky oficiálně a mnohdy také úspěšně protestovaly, byly pravidelně zasílány těm nejaktivnějším místním českým uskupením jako *Měšťanské Besedě* a *Sokolu*, jehož členové byli dokonce zatčeni a obviněni z velezrady z důvodů údajného zbrojení za účelem vzpoury.¹³⁶ Napadána byla i ohlášená veřejná shromáždění nadregionálních organizací. Jen s nelibostí sledoval Mekiska jak je doslova pod okny radnice posilován „český živel“. Nemohl-li událost úředně potlačit, alespoň nařídil k probíhajícím akcím policejní dohled,

Cholině.“

¹³³ Český tábor nezůstává ani v těchto případech mlčet a veřejně se nad německou hegemonií v Litovli pohoršuje. Na stránkách svého orgánu *Litovelských novin* posílají starostovi jasný vzkaz, „*Lépe by pan měšťanosta svou náklonnost k panovníku, kdyby se jako starosta obce řídil heslem je Veličenstva „Viribus Unitis“ a neodstrkoval s bezpříkladnou bezohledností českou část obyvatelstva.*“ Loyální pan Mekiska. *Litovelské noviny*, roč. 5, č. 17, s. [1].

¹³⁴ Mnohdy docházelo ke kontroverzním situacím, kdy čeští obchodníci a živnostníci byli schopni s blížící se kontrolou pověřeného městského strážníka rychle vyměnit tabulky a nápisy opatřené stuhami ve slovanských barvách za německou dvoubarevnou černo žlutou dekoraci; C. k. ochrana německé državy v Litovli. *Lidové noviny*. 1896, roč. 4, č. 158, s. [3].

¹³⁵ Jen vypovídat! *Litovelské noviny*. 1898, roč. 8, č. 4, s. [4].

¹³⁶ Zrušená pokuta. *Litovelské noviny*. 1894, roč. 4, č. 10, s. [2]; To měl být zas mls! *Litovelské noviny*. 1896, roč. 6, č. 11, s. [3].

tak jako v případě setkání *Selské jednoty pro Moravu* konané v záloženské dvoraně.¹³⁷ Rostoucí četnost českých aktivit ve zmiňovaném podniku podnítila Mekisku k rozhodnutí nechat prosperující pohostinství úředně zrušit. Své stížnosti adresoval přímo k c. k. moravskému místodržitelství v Brně s obavou, že „*tento hostinec jest ohništěm ba dokonce plemeništěm veškerých národních a jiných třenic i veškeré národní národní i jinaké roztržky, a že jen odstraněním a uzavřením jeho může býti druhdy tak klidné Litovli a jejím obyvatelům jakož i celému okolí litovelskému navracen dřívější a nyní tak vřele žádáný mír a dřívější svornost!*“¹³⁸

4.2. Politická vražda?

S postupujícím prohlubováním národnostní nevraživosti mezi litovelskými Čechy a Němci začala gradovat i závažnost vzájemných útoků. Místní český tisk *Litovelské noviny* jako místní zastupující hlas českého tábora přisuzoval veškeré útoky na české obyvatelstvo Mekiskovým přívržencům. „*Zbití člověka pro nic a za nic, či vlastně proto, že jest Čechem, není u nás nic divného. Výhrůžky v pravé poledne o utopení, probodnutí, zastřelení nejsou vzácné a šťastný ten, kdo to odnesl pouze holí nebo pěstí. [...] A divná náhoda! Z dělnictva Mekiskova to vychází! Již třetí případ přepadnutí neb bodnutí. Nalezeno bylo u dělnictva několik zabijáků. Bodnutí pana Langa, přepadnutí pana Kužmy, který se spasil jen útekem, probodnutí děvčete Obranských - to vše má na svědomí plechovka Mekiskova našeho pana purkmistra.*“¹³⁹ Jakkoliv se však české hnutí pokoušelo přiřknout na stránkách lokálního periodika každý vykonaný zločin Mekiskovi a jeho příznivcům, z výsledků policejních šetření se ve výše uvedených případech v tuto chvíli ještě nepodařilo jasně prokázat vinu dělníkům starostova podniku. K nepopiratelnému usvědčení z trestného činu spáchaném dělníkem Mekiskovy továrny došlo pouze v jediném případě, a to rovnou vraždou.

V napjaté atmosféře 90. let 19. století, kdy město zápolilo s národnostní polarizací společnosti, rozpoutala Mekiskova strana ve snaze potlačit český živel neskryvanou šikanu vedenou k českému občanstvu. Ekonomický bojkot českých živnostníků, rušení půjček Čechům a hromadné žaloby a vyhošťování prohlubovaly nacionální zášť mezi oběma tábory. Poslední německé vítězství a znovuzvolení Carla Mekisky do čela radnice v březnu roku 1896 současně

¹³⁷ SOkA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 674, kart. 18. Veřejné lidové shromáždění pořádané „*Selskou jednotou pro Moravu*“ v sále Záložny v Litovli dne 19. 7. 1896.

¹³⁸ Celé znění oficiální žádosti o úředním uzavření záloženského hostince posléze zveřejňují na svých stránkách *Litovelské noviny* doplňující posměšnou zprávu o neúspěchu radnicí vznesené požadavku, kdy „*ani tato farizejsky sepsaná žádost neměla výsledku.*“ Něco pro zasmání. *Litovelské noviny*. 1897, roč. 7, č. 4, s. [2].

¹³⁹ Rabianství. *Litovelské noviny*. 1894, roč. 4, č. 14, s. [3].

vzbudilo v litovelských Němcích dojem neporazitelnosti a podpořilo tak ve svých činech i jeho stoupence, kteří pod ochrannou rukou nacionála Mekisky stále více radikalizovali svůj postoj vůči místním Čechům. Z drobných šarvátek a slovních potyček mezi národnostně vybuzenými Litovelany se tak rozvinul otevřený boj, jenž v jednom případě vyústil dokonce v zápas o holý život. Vražda, která byla ve městě spáchána na herci a pěvci putovní české Trnkovy divadelní společnosti, Ladislava Pintnera Lipovského, byla českým táborem vykládána jako vražda politická a začala na této skutečnosti stavět nový směr své agitace.

K činu došlo v neděli v noci z 15. na 16. listopadu, když se Lipovský se svým hereckým kolegou Leopoldem Březinou vraceli z proběhnuvšího představení v záloženském domě do svého bytu. Fanatickému činu již v ten večer předcházela pokus o útok na redaktora *Litovelských novin* a úředníka záložny Josefa Duška a drogistu Karla Mejsnera, jenž v obavách požádal účastníky sešlosti o doprovod. Ta mu byla nabídnuta právě ze strany obou herců. Ve chvíli, kdy míjeli dům českého aktivisty a lékaře Jana Smyčky, zaútočil na dvojici jeden z dělníků Mekiskovy továrny, Jan Travnovský, ve městě známý pod přízviskem *Stockert (Štokrt)*. „*Známý německý rváč a přepadavatel Čechů*“ se zvoláním „*Vy čeští psi!*“ zasadil herci Lipovskému sedm ran nožem, z nichž byly dvě smrtelné.¹⁴⁰ Stockert, který v domněnku, že jde právě o obávaného redaktora Němci zatracovaných *Litovelských novin* Josefa Duška, se měl podle svědeckých výpovědí v podnapilém stavu pohybovat v okolí konané české akce s úmyslem napadnout prakticky jakéhokoliv Čecha. K napadení nic netušícího umělce došlo shodou okolností nedaleko domu městského lékaře a historika Johanna Kuxe. Ten však jako horlivý zastánce německví a oddaný podporovatel osoby Carla Mekisky měl s ošetřením zraněného Čecha otálet. „*Týž ale, byv ku raněnému přivolán, nejen že nedal jej zanésti do svého bytu, jak to lidskost v případech podobných káže, nýbrž umírajícího nechal, jak dobytče vléci po 25 minut za hlavu a za nohy do jeho bytu.*“¹⁴¹

Zpráva o vraždě českého herce okamžitě obletěla celý region a začala plnit stránky nejen lokálních českých periodik. Celou kauzu včetně soudních přelíčení český tisk podrobně sledoval a přinášel pravidelné informace o průběhu soudního řízení.¹⁴² Regionální *Selské listy* podobně

¹⁴⁰ Německý zuřivec zavraždil Čecha. *Lidové noviny*. 1896, roč. 4, č. 266, s. [3].; Hlasy časopisecké o vraždě v Litovli. *Litovelské noviny*. 1896, roč. 6, č. 22, s. [2].

¹⁴¹ Ku vraždě v Litovli. *Olomoucký pozor*. 1896, roč. 3, č. 135, s. [3].

¹⁴² Shodou okolností určeným zapisovatelem soudního přelíčení u c. k. krajského soudu v Olomouci byl mladý advokát Richard Fischer, který po návratu ze studií započal svou dráhu v roce 1896 právě jako koncipient olomouckého soudu. Jako angažovaný vlastenec již v této době plně bojující za prosazení práv českého živilu, bedlivě sledoval celé dění kolem litovelského zápasu o českou otázku.; FISCHER, Richard. *Cesta mého života. Olomouc od r. 1896-1918*. V Olomouci: R. Fischer, 1936. Díl III, sv. 1. s. 29-30.

jako pražské *Národní listy* věnovaly osudnému konfliktu zevrubnou reportáž ze soudní síně s prepisem veškerých výpovědí obžalovaného Travnovského i předvolaných svědků.¹⁴³ Časopis *Malá Haná* hledá rovnou příčiny a viníky nešťastné události, přičemž poukazuje na záměrné podněcování k vzájemné nevraživosti způsobené Mekiskovou politikou, jen aby „*Litovel byla a zůstala německou*“. „*Teprve touto politickou a z národnostní zášti spáchanou vraždou, zjistilo se, že Němci na Moravě nic si nezadají v pronásledování Čechů [...] Tato zášť nevznikla v lidu německým jen nějak nahodile, nýbrž ona tam vštěpována a uměle živena byla předáky německými. Zde vůdčí kruhy německými byl lid podněcován a systematicky štván proti Čechům a vražda tato jest jen jaksi závěrečným článkem v onom řetězu událostí, které předcházely. Po dlouhou již dobu totiž potkloukaly se každého večera po městě tlupy dělníků z továrny Mekiskovy, kteréž na setkání každého Čecha insultovaly a provokovaly a snažily se vyvolati rvačku.*“¹⁴⁴

Českým tiskovinám neunikl ani údajně sporný postup místního německého lékaře Johanna Kuxe, který dle přítomných svědků „*váhal s ošetřením i se zadržením vraha*“. Z následné výpovědi samotného Kuxe však vyplynulo, že navzdory veškeré snaze možná pomoc již s ohledem na rozsáhlá zranění napadeného nebyla možná.¹⁴⁵

Periodika neponechala stranou ani celkovou rozporuplnost soudního procesu, který se navzdory uznání viny obviněného Stockerta, vlekl více jak rok, přičemž samotný rozsudek byl stále odkládán. Konečným rozsudkem byl Stockert nakonec uznán vinným, nicméně odpovídající trest, kterého si česká strana žádala, nedostal. Finální verdikt zněl odnětí svobody na 4 léta, což u českého tábora vyvolalo vlnu nevole, ale také zároveň poskytlo nový impuls k boji za prosazení se vůči německé hegemonii.¹⁴⁶

Litovelská německá vládnoucí strana, jež postrádala vlastní německý list, nalézala pravidelnou oporu v olomouckém deníku *Mährisches Tagblatt*, kde také dementovala tento trestný čin. Zprvu se deník pokoušel celou situaci bagatelizovat jako „*překročení sebeobrany, neboť prý vrah Stockert byl od Čechů napaden*.“¹⁴⁷

¹⁴³ Zavraždění českého herce Lipovského v Litovli. *Selské listy*. 1897, roč. 14, č. 15, s. [5-6]; Vražda litovelská. *Národní listy*. 1896, roč. 36, č. 318, s. [5-6].

¹⁴⁴ Politická vražda v Litovli. *Malá Haná*. 1896. roč. 2, č. 23, s. [2].

¹⁴⁵ Ze soudní síně ku vraždě v Litovli. *Olomoucký pozor*. 1896, roč. 3, č. 135, s. [3]; Vražda litovelská. *Národní listy*. 1897. roč. 37, č. 37, s. [5-6].

¹⁴⁶ Stockert opět před porotou. *Litovelské noviny*. 1896. roč. 7, č. 8, s. [2].; SOKA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 698, kart. 19. Výnos č. 27 Okresní hejtmanství Litovel dne 1. 6. 1897. Ku zavraždění českého herce z Trnkovy herecké společnosti.

¹⁴⁷ Eine Mordthat in Littau. *Mährisches Tagblatt*. 1896. roč. 17. č. 266. s. [6].

Nepolevující zájem o průběhu vyšetřování celé události nutil Němce přejít do protiútoků a zpochybnit německou příslušnost Travnovského, čímž by současně mohla být vyvrácena i nacionálně politická rovina útoku plnicí stránky neúnavných českých tiskovin. Ty si dle olomouckého *Mährisches Tagblatt* totiž mají klást za cíl „s nehorázným opovržením přišpendlit dělníka Stockerta, vraha, na pačesy německé strany. Proti tomu je třeba důrazně protestovat. Stockert nemá s německým na Moravě vůbec nic společného, a to s ním nemá nic společného. Ať už byly motivy jeho odsouzení hodného jednání jakékoli, rozhodně nebyly národnostní povahy. České noviny se proto marně snaží vytřískat z činu opilce politický kapitál.“¹⁴⁸

Ve snaze obrátit směr zájmu, směřoval konkrétní kritiku k *Litovelským novinám*, jež měly záměrně vyvolávat konflikt. „Ti, kteří zde chtějí skrýt národní motiv, nesmí naříkat a tvářit se jako nevinní beránci. Nejméně ze všech podněcujících novin, které rok co rok plní své sloupky nejrůznějšími podněcujícími hesly, která zasévají vítr, a když se pak strhne bouře, chtějí vinu svalovat na jiné.“¹⁴⁹

Přes veškeré snahy distancovat se od této pro Němce nepohodlné události znamenala vražda Lipovského začátek konce německé samosprávy v Litovli. Ačkoliv byl vrah Travnovský potrestán, děsivá událost měla celostátní přesah a nad Mekiskovou samovládou se začala postupně stahovat mračna. Neúnosný germanizační tlak vyvolal i ve zbývajícím, doposud umírněném českém obyvatelstvu, neprahnoucím se nikterak vyhraňovat, vlnu nevole. Vyhrocenou situaci ve městě se nadřízené úřady pokoušely vyřešit odvoláním některých německých soudních úředníků, kteří byli nahrazeni nově příchozími Čechy, ale otevřený boj již dávno započal.

¹⁴⁸ Ein politischer Mord. *Mährisches Tagblatt*. 1896. roč. 17. č. 267. s. [4].

¹⁴⁹ Tamtéž.

4.3. Městské finance ve službách politiky

Konzervativní nacional Mekiska praktikoval během své politické kariéry všemožné formy nátlaku, aby docílil zachování německého vedení města. Po vzoru olomouckého starosty Karla Brandhubera, který proslul heslem „*Olomouc raději malá, ale německá!*“, Mekiska hlásal zesílenou podobu oné myšlenky „*Německá Litovel za každou cenu!*“¹⁵⁰ Tuto vizi také bezezbytku naplňoval po celou dobu svého starostenského působení. Zejména postupy ve správě městských financí dokládaly realizaci onoho hesla v plné míře.

Druhá polovina 19. století nesoucí s sebou celou řadu organizačních změn proměnila i způsob vedení rozpočtové a investiční politiky města. Obecní záležitosti, tudíž i záležitosti městských financí již nespádaly pod dohled jmenovaných úředníků magistrátu, nýbrž do rukou voleného obecního zastupitelstva vzešlého z obecních voleb, resp. obecního výboru v čele se starostou města, přičemž jejich nejdůležitějším úkolem bylo schvalování rozpočtu na následující rok.

Nosné jmění města představovaly zejména obecní nemovitosti jako pozemky a budovy. Dále pak kapitál obecních peněžních ústavů jako například městské spořitelny a současně obcí zřízených podniků jako například obecní cihelny v nedalekých Nasobůrkách. Výčet základu obecního jmění završují poté hmotné movité majetky a cenné papíry. Městská pokladna současně operovala příjmy plynoucími především z pronájmů obecních nemovitostí, tzn. obecních budov, podniků, pozemků, rybníků apod. Nemalé finanční prostředky proudily městské kase také z výběru mýtného, tržního práva a honitby v obecních lesích. Město získávalo další finanční prostředky také prodejem cenných papírů a úroky z vkladů městského peněžního ústavu. Důležitým zdrojem městských příjmů, které vzbuzovaly u občanů vždy největší diskuzi, reprezentovaly daně a obecní poplatky. Další prostředky mělo možnost město získat také obratnou investiční politikou, k čemuž v případě Litovle ovšem nedocházelo. Zejména během šestileté držby městské pokladny v rukou německého nacionala Mekisky byly veškeré investice směřovány především na podporu litovelského němectví a praktická stránka reálných potřeb města tak byla často upozaděna národnostními preferencemi německé radnice.¹⁵¹

Až do 80. let 19. století se hospodaření litovelské radnice jeví vyváženým. Teprve s

¹⁵⁰ Kdo je rozkvětu Litovle na závalu. *Litovelské noviny*. 1894, roč. 4, č. 15, s. [1].

¹⁵¹ KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 2. svazek, Finance a infrastruktura*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2009. s 225. ISBN 978-80-7368-738-0.

nastupující dekádou se začaly navyšovat obecní výdaje místní samosprávy oproti jejím stabilním příjmům. Největší výdaje byly spojené především se zajištěním administrativního chodu radnice. Většina peněz z městské pokladny tedy odcházela na platy úřednictva, dále správu obecní infrastruktury a nemalou měrou současně také na školství, jelikož platy učitelů byly financovány také z obecního majetku, přičemž dosahovaly částky až 100 zlatých ročně pro německé učitele. Nezanedbatelnou výdajovou položku představovalo současně také umořování obecního dluhu. Již v roce 1884 během starostenské vlády Franze Poppa činil dluh obce 24 190 zlatých. Z rozhodnutí finančního výboru bylo nutné tedy přistoupit k 10% přírážce na přímé obecní dani, kam spadala daň gruntovní, domovní, činžovní, živnostenské a také daně z příjmů. Výdaje na vnitřní potřeby však stále narůstaly a město bylo nuceno si stále více půjčovat u městské spořitelny a zároveň přistoupit k dalšímu navýšení na přímé dani. Počátkem 90. let 19. století již činila přírážka k přímé obecní dani 15%, přičemž do konce století se dočkala ještě několikanásobného nárůstu.¹⁵²

Přirozeně rostoucí potřeba kvalitních životních podmínek ve městě si samozřejmě žádala také neustálé navyšování výdajů, se kterými musel obecní rozpočet operovat. Nutnost zavedení kanalizace či rozšiřování a úprava infrastruktury vyžadovalo značné finanční prostředky. Obecní samospráva si zároveň v roce 1873 vymohla od Okresního výboru silnic převzetí několika kilometrového úseku okresní silnice ležící v rámci městského obvodu s úmyslem jej spravovat na vlastní náklady. To se v důsledku projevilo jako ne hospodárný krok výrazně zatěžující městský rozpočet. Vybírané mýtné, jež mělo pokrývat náklady na správu místní komunikace, nebylo dostačující a město tak muselo každým rokem údržbu značně dotovat z vlastního.¹⁵³

Litovelská radnice se v závěrečné dekádě 19. století prakticky neustále potýkala s nedostatkem finančních prostředků. Napjatý obecní rozpočet byl současně povinen investovat do ze zákona předepsaných oblastí školství, chudinství a zdravotnictví. Obecní výbor vázan touto normou měl tudíž volné pole působnosti pouze v rozhodnutí, která z daných investičních sfér bude mít v daném roce přednost. Vzhledem k homogennímu německému složení litovelského obecního výboru byly německou správou přirozeně privilegované především německé zájmy. Dotace tak přicházely německým školám a spolkům, obecní zakázky byly zadávány místním německým firmám a živnostníkům, přičemž českým požadavkům zpravidla vyhovováno nebylo.

¹⁵² SOkA Olomouc, fond AML, Úřední kniha, inv. č. 335. Protokoly zasedání obecního výboru ve věci jednání o obecním rozpočtu.

¹⁵³ Tamtéž, inv. č. 350. Protokoly zasedání obecního výboru ve věci jednání o obecním rozpočtu.; SOkA Olomouc, fond AML, inv. č. 2390, kart. 972. Obecní komunikace - převzetí do správy okresního silničního výboru (protokoly komisionálních jednání a rozpočty nákladů na údržbu komunikací).

Volných financí neměla radnice nazbyt a v důsledku upřednostňování německých potřeb se již na české požadavky nedostávalo.

Během prvních měsíců Mekiskova hospodaření se jměním městské pokladny se navýšení k přímé dani vyšplhalo v roce 1894 na 50%. Současně s bezskrupulózním jednáním v rozdělování finančních dotací a investic výhradně směrem k německým potřebám podněcovalo již tak vybuzený český tábor k další kritice Mekiskova hospodaření. Protežování německého obyvatelstva na úkor české většiny vyvolalo oprávněné rozčarování a logicky nezůstalo bez odezvy..

Již v roce 1894 se *Litovelské noviny* pozastavují nad systémem Mekiskova rozdělování finančních prostředků. Poukazovaly přitom na narůstající obecní přírážky způsobené mimo jiné bezúročnými půjčkami jeho straníkům a symbolickým, případně i bezplatným pronájmem obecního majetku pro německé aktivity. Neskrývaný dvojí metr pro místní Čechy se projevoval i ve zcela banálních situacích, jakým byl například pronájem městského kluziště. Zatímco pro německé občanstvo a jeho bruslařský spolek, jehož byl starosta Mekiska předsedou, byl městský rybník dán v užívání zdarma, Čechům bylo bruslení na stejné ploše znemožněno, přičemž snaha zřídit kluziště na jiném rybníku pro české obyvatelstvo bylo radnicí sabotováno. „*Německá spravedlnost*“ neunikla samozřejmě místnímu českému listu, který informoval, že „*pan Mekiska, samovládce litovelský, navrhoval ihned úplné zamítnutí žádosti české, pak ale přes nátlak české strany, že kluziště bude povoleno, ovšem když zaplatí české měšťanstvo zaň 30 zlatých.*“¹⁵⁴

Urputná snaha o zachování ryze německého charakteru města se začala radnici prodrazovat a půjčky města záhy přerůstaly příjmy, které by byly schopny rostoucí dluhy umořovat. „*Kolik však takovéto udržování německého nátlaku stojí, dovede si každý spočítat sám. [...] Základ tohoto samovládství jest nemravný, jelikož se jedná o násilné udržování kmenového panství nad převážnou většinou českého občanstva ve městě. Přes to však naše zastupitelstvo vede si v různých směrech velmi liberálně; zapomíná na zásadu spořivosti a vyhovuje velmi ochotně svým straníkům, jako by bylo všeho hojnost?*“¹⁵⁵

Faktem zůstává, že ani zvýšená 50% přírážka na dani nemohla dlouhodobě pokrývat všechny plánované výdaje, které si vyžádalo přeložení starého hřbitova, vyčištění rybníků, zajištění pitné vody nebo zavedení městské kanalizace. Další náklady si vyžádala oprava

¹⁵⁴ Německá spravedlnost! *Litovelské noviny*. 1894, roč. 4, č. 24, s. [3].

¹⁵⁵ Městské finance. *Tamtéž*, č. 8, s. [1].

havarijního stavu místního svatojánského mostu, v celkovém součtu město muselo vynaložit téměř ke 100 tisícům zlatých, přičemž příjmy se pohybovaly kolem 30 tisíc ročně. I přesto však zadluženost Litovle s deficitem 17 170 zlatých za rok 1894 byla pro tuto chvíli ještě v únosné míře.¹⁵⁶

Radníci vyložené účty za uplynulý rok Mekiskova vládnutí nad městskou pokladnou otevíraly u českých aktivistů celou řadu otázek. Ačkoliv se zdály být předkládané přehledy obsáhlé, jednotlivé výdajové položky kromě hlavních pravidelných investic mnohé nesdělovaly. Dle *Litovelských novin* byly výkazy obnosů „*sumární, nepřehledné a těžko ověřitelné*“. Jednalo se zejména o všeobecné výdaje 1 480, různé věci 850, nekonkrétní řemeslné práce na radniční budově 1 090 zlatých. Spornou položkou se ukázaly být také příjmy radnice, kdy úplně chybí pravidelné výnosy plynoucí z městské spořitelny, „*jakoby tento výtěžek tvořil tajný fond na výdaje, o kterých veřejnost nemá vědět!*“¹⁵⁷ Stejně tak se jevil českému táboru i předkládaný rozpočet na následující rok 1895, kde „*cifer je mnoho, ovšem poněkud zaokrouhlených, ale význam jich pochopíme, srovnáme-li stranu příjmu se stranou vydání. [...] Pečliví otcové města předstupují před poplatnictvo se strašlivým deficitem. [...] Celý rozpočet se pročítá, hází se číslicemi a jednohlasně schvaluje bez úvahy, bez debaty, slepě, jako na povel. Není žádných dotazů, vždyť všichni ti pánové jsou za jedno a jeden duch jim vládne.*“¹⁵⁸

Mekiskova politika jednostranného nakládání s městskými financemi však nebyla jedinou taktikou jak potlačit stále více ambiciózní český živel Litovle. Účinnou metodou se ukázaly různé formy vyhrožování a zastrasování, které již úspěšně uplatňoval ve svých továrenských provozech. Jedním z osvědčených způsobů jak získat na svou stranu potřebné voličstvo a potlačit tak české snahy byly pohrůžky výpovědi kapitálu u městské spořitelny, jež měla zejména před blížícími se volbami apelovat na české občanstvo majíce u obecního peněžního ústavu pohledávky.¹⁵⁹

Se stále vypjatější atmosférou, jež prostupovala poslední dekádou 19. století ve znamení stupňujících se sporů mezi oběma národnostními tábory, se současně vyostřovaly i praktiky

¹⁵⁶ Po roce 1890 bylo pro řadu českých měst typickým znakem postupné zadlužování. Lde výsledků plynoucích z údajů ministerstva financí si pouze 1300 obcí z celkového počtu 10 049 v rámci Předlitavska k roku 1894 udrželo své dosavadní majetky a bylo současně i výdělečnými, tudíž většina obcí si do dalšího roku neslo určitý rozpočtový deficit, který souhrnem dosahoval 12 978 milionů korun. Stále stoupající tendence zadlužování obcí Předlitavska poté dospěla vrcholu krize obecního majetku v letech 1. světové války.; ŠOUŠA, Jiří, jr. *Obecní majetek v Čechách 1848-1938: základy právní úpravy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848-1938*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009. s.99. ISBN 978-80-246-1497-7.

¹⁵⁷ Poznámky ku předešlému rozpočtu. *Litovelské noviny*. 1894, roč. 4, č. 6, s. [3].

¹⁵⁸ Deficit v obecním hospodaření. *Tamtéž*, č. 23, s. [1].

¹⁵⁹ Vyhrožování voličstvu. *Litovelské noviny*. 1895, roč. 5, č. 23, s. [2].

prováděného nátlaku ze strany radnice. Snaha o zavázání si českého voličstva prostřednictvím půjček a pronájmů obecního majetku, či „za posečkání nájmu a podobné ústupky straně českém mají pomoci udržovat německou vládu“.¹⁶⁰ Praktická výměna voličského hlasu za radnicí poskytnuté služby představovaly v období Mekiskova působení jeden z hlavních postupů jak zajistit Litovli německou většinu. Před těmito praktikami čeští aktivisté důrazně varovali na stránkách místního tisku. „Strana Mekiskova, více než každá jiná před ní, vítězí dosud u nás tím, že udržuje mnoho lidí českého původu v nějaké odvislosti. Tomu dá nějakou podporu, onomu půjčí jidášský groš a shovívá až do voleb, kdy zavázaný takto volič jest donucen jít se svými nepřáteli národními.“¹⁶¹ [...] „Každá česká babička, která potřebuje trochu suchého kletí, každý ubožák, jehož osud zavedl ve služby městské neb do továrny Mekiskovy, Suchomelovy a měšťanského pivovaru, každý, kdo najal si kousek pole od města, každý, komu vnutili v bídě nějakou desítku jidášovské půjčky, opakujeme, každý takový ubožák český mohl by vyprávěti celé litanie o tom, jak oni tiše a bez nátlaku a výhrůžek, pracují. Kdo nucen okolnostmi, závisí od této strany, jako by duši svoji čertu zapsal.“¹⁶²

Ani 50% přírážka na přímé dani nepostačovala k umořování stále rostoucího schodku v městském rozpočtu.¹⁶³ Za rok 1895 i přes příjmy na daních dosahujících díky navýšení 29 394 zlatých, vstupovala městská radnice do dalšího roku s deficitem 18 859, tedy ještě vyšším než činil původní schodek.¹⁶⁴

K informacím o neustálém prohlubování dluhu v obecním rozpočtu, patrném z předkládaných účtů, na něž neúnavně upozorňovali čeští aktivisté, byl s největší pravděpodobností běžný občan netečný. Stále trvající 50% obecní přírážka na dani a hrozba možnosti dalšího navýšení však prostupovala do každodenního života místních občanů a nenechávala lhostejnými ani Němce. Atmosféra ve městě těžkla a ke konfliktům docházelo již i na úrovni událostí všedních dní, a to zejména kvůli zastávání hesla „Svůj k svému!“. To mezi místními zapříčinilo celou řadu větších či menších potyček, jako například rozepři mezi hokynářkou Pejchalovou a třemi trhovkyněmi, Annou Polívkovou z Chořelic, Filomenou Malou

¹⁶⁰ Volební agitace. *Litovelské noviny*. 1894, roč. 4, č. 10, s. [1].

¹⁶¹ Našemu lidu. *Tamtéž*, č. 14, s. [3].

¹⁶² Ve znamení boje! *Tamtéž*, č. 13, s. [1].

¹⁶³ Avizované vydání zahrnuté do plánu městského rozpočtu na rok 1895 operovalo s výdaji dosahujících celkové částky 52 tisíc, přičemž stále obecní příjmy vypočítány na 33 tisíc korun, spolu s příjmy s navýšenou přímou daní měly být dostačující pro pokrytí nákladů na chod obce i vyrovnání stávajícího deficitu. Ve skutečnosti však z veřejně vyložených účtů za uplynulý rok 1895 vyplynulo, že celkové výdaje byly překročeny o téměř 20 tisíc a do roku 1896 s nově navýšeným deficitem.; SOKA Olomouc, fond AML, Úřední kniha, inv. č. 350. Protokol ze zasedání obecního výboru 25. 9. 1896.

¹⁶⁴ *Tamtéž*, Úřední kniha, inv. č. 339. Výtah z účtů obecních za rok 1895.

a Terezií Kuvalíkovou z Litovle, které za údajnou výzvu k bojkotu zvoláním „*Pejchalka je Němka, nekupujte u ní!*“ se provinili proti tržnímu řádu, přičemž byla každé vyměřena pokuta 10 zlatých.¹⁶⁵

Do druhé poloviny 90. let 19. století tak vstupovalo litovelské občanstvo již v neskrývaném oboustranném konfliktu. Veškeré investiční aktivity radnice ochromoval vzájemný ekonomický bojkot v duchu hesla „*Svůj k svému!*“ a „*Deutsch zum Deutschen!*“, jehož důsledné dodržování oběma národnostními skupinami v důsledku téměř paralyzovalo společnost celého regionu. Zejména zapojení ryze českého venkova znamenalo pro německé hospodaření citelnou ránu.¹⁶⁶ Tu si však nacionál Mekiska způsobil sám vydávanými zákazy a pokutami. „*Venkov náš, jediný pramen příjmů většiny našeho obyvatelstva, odpuzený od města různými neodůvodněnými zákazy, pronásledováním a pokutami, neustane v boji s námi a povedeme boj na poli hospodářském do největších krajností.*“¹⁶⁷ Na městě velikosti Litovle se ekonomický bojkot začal brzy citelně projevovat. Mekiska tak přistoupil k opatřením, které mu byly vlastní, na obecní náklady nechal tisknout varování před svoláváním a zastáváním českého hesla, které mělo být v rozporu s právy tržního hospodářství.¹⁶⁸ Někdejší litovelský okresní hejtman Alois Jellinek poté v zápalu boje vydal nařízení zakazující označování českých obchodů.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Rozsudek. *Litovelské noviny*. 1897, roč. 7, č. 10, s. [2].

¹⁶⁶ Sám Mekiska, který mimo svou starostenskou funkci se i nadále aktivně angažoval ve vedení svých podniků, čelil ekonomickému bojkotu po svém. Továrna na sladovou kávu, psaná na Mekiskovu manželku, začala v době eskalujícího konfliktu produkovat sladovou kávu pod českým názvem „*Haná*“, přičemž stejný výrobek továrna vyvážela pod názvem „*Schulvereins-Hanna-Malz-Caffee*“. Brzy se však tato informace dostala k redakci *Litovelských novin*, které pobuřující taktiku, jak vyvrát nejen na český bojkot, nýbrž si současně zajistit i odbyt u Němců reklamou na kávu ve prospěch školského spolku, odsoudila. „*Čechy nenávidí, ale využít českých paží za mizerný groš dovede, jako dovede využít světového jména česká Haná!*“; Pan Mekiska se chytá Hané. *Litovelské noviny*. 1898. roč. 8, č. 21, s. [2].; Mekiska se nenechal ve svých podnikatelských aktivitách českou kritikou nijak omezovat. Ve sane vytěžit na obou národnostních stranách maximum, vyvážel pod českými názvy například i slad, který v domění, že se jedná o ryze český produkt „*Slad z Hané*“ několik měsíců kupoval například *Smíchovský pivovar*, aniž by tušil, že „*odebírám slad od litovelského čechožrouta Mekisky, který bere rád české peníze, i když by Čecha v kapce vody nejráději utopil!*“ Správa pivovaru po zjištění se, že se nejedná o český produkt a hlavně, že podporovala svými penězi „*úhlavního nepřítele všeho českého*“, okamžitě spolupráci ukončila.; Kdy pan Mekiska umí česky? *Litovelské noviny*. 1899, roč. 9, č. 7, s. [2].

¹⁶⁷ Příčina hospodářského úpadku v Litovli. *Litovelské noviny*. 1897, roč. 7, č. 10, s. [1].

¹⁶⁸ Jak se co u nás vyhláší! *Litovelské noviny*. 1896, roč. 6, č. 23, s. [2].; SOKA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 777, kart. 20. Opatření proti agitaci směřující k ekonomickému bojkotu. Zpráva ze dne 22. 11. 1898.

¹⁶⁹ Svěvolně vydané opatření však podnítilo české aktivisty k oficiální stížnosti k brněnskému místodržitelství, které ve snaze uklidnit nastalou situaci *Aloise Jellinka* suspendovalo z funkce okresního hejtmana v Litovli a přeložilo jej ve stejné funkci nejprve do Dačic a následně do Tišnova. Obecní zastupitelstvo se poté od celé kauzy „českých obchodů“ distancovalo a s projevy díky za vyřešení „nešťastné situace“ jmenovalo místodržitele barona Aloise Spens-Booden čestným občanem města Litovle. Německá radnice tak získala mocného spojence do dalších obecních voleb. VYSKOČIL, Aleš. *Slovník představitelů politické správy na Moravě*. s. 132-133, 278-279; Opošiční c. k. místodržitel baron Spens-Booden. *Lidové noviny*. 1896, roč. 4, č. 186, s. [2].

Navzdory stále napjatějšímu rozpočtu a vzrůstajícímu dluhu města, přesahujícím v roce 1897 již 40 tisíc korun,¹⁷⁰ směřoval Mekiska veškeré možné investice do podpory německví v Litovli. „*Upadající německví*“, o němž hovořily místní noviny, bylo vytrvale a především mohutně dotováno městskou pokladnou. Spornou investicí, vůči níž český tábor protestoval, představovala jednak nová budova německé tělocvičny pro tělovýchovný spolek *Turnhalle*, jemuž obecní výbor vyhradil 7 tisíc korun, a také nový prostor pro německou mateřskou školu v hodnotě 10 tisíc korun. Otázka školství a jeho jednostranného dotování se stala v Litovli samostatnou kauzou.¹⁷¹

Podezřelou položku ve vyložených městských účtech představovala sekce různých výdajů, za níž se kvůli nedostatečné specifikaci mohlo dle českého tábora skrývat prakticky cokoli. Tuto obavu podpořila současně skutečnost výstavby reprezentativní budovy dlouho očekávaného kulturně společenského německého centra, *Deutsches Haus*. Ačkoliv sám Mekiska měl celou realizaci na vlastní náklady významně finančně podporovat, české noviny se pozastavovaly především nad netransparentním a rychlým získáním kapitálu. Dle oficiálního stanoviska radnice však měl být projekt uskutečněn zejména díky prostředkům spolku pro výstavbu německého domu, *Verein Deutsches Haus* a také sponzorským darům pocházejícím od mecenášů. Za tímto účelem také sám Mekiska pod hlavičkou litovelské radnice rozesílal prosebné žádosti o sponzorské dary, jež na svých stránkách solidárně publikoval i olomoucký *Mährisches Tagblatt*. Mekiska přitom apeloval na německé uvědomění, které je v Litovli soustavně ohrožováno „*českými přistěhovalci*“.¹⁷² Kompletní znění dopisu otiskla současně také redakce *Lidových novin* odsuzující Mekiskovu kritiku vůči Čechům v Litovli. „*Mezi všemi městy moravskými, v nichž Němci s Čechy bojují o nadvládu, jest boj v našem starém městě německém městě Litovli ten nejkrutější! Město bylo před šesti sty lety založeno Němci a zůstalo po všechna století německým. To změnilo se teprv v posledních desetiletích, kdy český živel přílivem z okolí nabyt dnešní síly. Ale jeho nebezpečnost nespočívá tak v jeho počtu a významu, jako spíše v jeho bezohlednosti, a útoky, které my Němci tu musíme trpěti, nedají se ani vypsat. Při příštích*

¹⁷⁰ Ačkoliv byl měnovou reformou z 2. srpna roku 1892 zlatý, jako oficiální platidlo mocnářství, nahrazen Rakousko-uherskou korunou, která v nominální hodnotě odpovídala půli zlatky, v národech monarchie bylo počítání na zlaté zakořeněno do té míry, že se používalo ještě několik dalších let. To se také projevuje nejen v pramenech úředního aparátu litovelské radnice, nýbrž i v článcích někdejších tiskovin. Prakticky až do konce století operují veškeré prameny pouze s pojmem zlatý. Od roku 1900 je tudíž následně nařízené vést veškeré účetnické záznamy výhradně v korunové měně. I přesto se však vžitého zvyku jak místní úřednictvo, tak běžné občanstvo jen těžko zbavovalo, a záznamy i zprávy zůstávají v drtivé většině u užití měny zlatý. Ještě v roce 1908 upozorňují místní noviny, že je přísně zakázáno používat na účtech, v cenách a inzerátech stanovení cen ve zlatkách a krejcarech.; ŠIK. *Litovelské paměti*. 1994. s. 151.

¹⁷¹ Nemáme slov! *Litovelské noviny*. 1897, roč. 7, č. 20, s. [2].

¹⁷² Das Deutsche Haus in Littau. *Mährisches Tagblatt*. 1898, roč. 19, č. 204, s. [4-5].

obecních volbách chtějí odstraniti německé obecní zastupitelstvo, bezmezným bojkotem odňali německým obyvatelům Litovle pod nohama půdu jejich hospodářské existence a nedávno ztratili jsme i jediné svoje středisko, zájezdní hostinec „U bílého koníčka“, který listivým způsobem Čechové získali. Tak stojíme zde my Němci, které Bůh postavil na jazykové rozhraní, aby byli mocnou hrází proti vítěznému postupu nepřátel, bez jakéhokoliv společného ochranného přístřeší. Obracíme se proto na svoje šťastnější soukmenovce, kteří cítí bolest, již připravují nám čeští vetřelci, s prosbou, aby nás podporovali a nějakým dárkem přispěli ke stavbě Německého domu a udržování němectví v našem těžce ohroženém městě. Heil! německému národu!“¹⁷³ Vlnu kritiky vyvolala prosebná Mekiskova žádost také u *Národních listů*, jež celé znění bezezbytku zveřejnily na svých stránkách s dovětkem o „odporném listu německého zuřivce Mekisky“, který měl „žebrať až v elsaském Reinesbergu!“¹⁷⁴

Mekiska si od *Německého domu* sliboval velmi mnoho. Nejen, že měl představovat důstojné reprezentativní centrum německého života v Litovli, ale současně si kladl za cíl zastínit českou *Záložnu* na náměstí. V prozíravosti či obavách z možného neúspěchu v blížících se volbách dokonce požadoval, aby do prostor nové bašty němectví byl soustředěn veškerý městský archiv radnice. Pod záštitou žádosti spolku *Verein Deutsches Haus* si Mekiska vyžádal, „aby jemu byly vydány veškery německým jazykem sepsané listiny městské do opatrování.“¹⁷⁵ Jako stále dosavadnímu hlavnímu představenému města bylo již podané výzvě téměř vyhověno, přičemž k definitivnímu schválení chyběl pouze seznam jednotlivých dokumentů postoupený zvláštnímu výboru ke schválení. Neotřelý pokus o bezprecedentní jednání zaznamenaly i *Lidové noviny*, jež upozorňují na opodstatněné důvody Mekiskových kroků. „V městském archivu jsou listiny, které nesmí česká strana dostati do rukou, jsou tam důležité listiny osvětlující soukromoprávní i veřejné poměry města a mají být ted' odstěhovány - nepohodlné zničeny!“¹⁷⁶ Ačkoliv tento husarský kousek již Mekiska nedovedl ke kýženému cíli, zmobilizovaný tábor českých aktivistů pochopil, že mohou zvítězit pouze podobnými praktikami jako doposud zastávala německá radnice.

Mekiskova politika s jednostrannými investicemi a účelové nakládání s městskou pokladnou výhodné především a jedině pro místní Němce však nebylo ničím výjimečným ve městě typu Litovel, kde navzdory početné základně českého obyvatelstva, ovládala městské zastupitelstvo plně a výhradně německá samospráva.

¹⁷³ Německý výkřik z Litovle. *Lidové noviny*. 1898, roč. 6, č. 230, s. [3].

¹⁷⁴ Němci prosící a lhoucí. *Národní listy*. 1898, roč. 38, č. 260, s. [3-4].

¹⁷⁵ Bud'me na stráž! *Litovelské noviny*. 1898, roč. 8, č. 23, s. [1].

¹⁷⁶ Německé násilnosti v Litovli. *Lidové noviny*. 1898, roč. 6, č. 281, s. [3].

4.4. Čeští protivníci

První náznaky národnostního uvědomování litovelských Čechů organizujících se již od 80. let 19. století v nacionálně diferencovaných spolkových uskupeních ještě nepředstavovaly pro výhradně jednolitou německou radnici reálnou hrozbu. Prvními buditeli místního českého občanstva byla pouze úzká skupina české inteligence vedená litovelskými advokáty Františkem Panovským a Aloisem Jandou. Ti také stáli za vznikem prvních českých spolků a lze je tudíž považovat za duchovní otce českého hnutí v Litovli.¹⁷⁷

Z popudu právě advokáta Panovského vznikl český peněžní ústav, *Rolnická akciová záložna*, jež sehrávala v procesu prosazování českých snah neopomenutelnou roli. Český ústav jako přirozená protiváha městské spořitelně představoval jeden z nejdůležitějších pilířů české emancipace. Díky němu mohla vzniknout celá řada nových českých zemědělských a průmyslových podniků nejen přímo ve městě, nýbrž i v dalších částech litovelského okresu, což znamenalo další rozšiřování českého kapitálu a současně také české voličské základny.

Teprve nová generace vzdělaných Čechů přicházejících do města znamenala pro německou samosprávu a především Mekiskovu samovládu skutečné ohrožení. Aktivita mladých příslušníků vzdělanostních vrstev prosazujících nacionální ideály proměnily každodenní život i přístup k otázkám obecní samosprávy doposud lhostejného místního českého občanstva. Ústřední postavou houževnatě vedoucí české úsilí skrze národnostní a volební boje byl Václav Socha, který se do Litovle přestěhoval z Prahy v roce 1881.¹⁷⁸ Záhy po příchodu do města se

¹⁷⁷ Viz kapitola č. 3, *Postavení města Litovle ve druhé polovině 19. století*, s. 17-18.

¹⁷⁸ Václav Socha (Miškovice u Kouřimi 20. 10. 1851 - 8. 12. 1937 Litovel) studia absolvoval v Praze a již od 60. let 19. století se začal horlivě angažovat vlasteneckých akcí. Svou pracovní kariéru začal nejprve v Plaňanech jako pomocný úředník místního cukrovaru, odkud po roce odešel do Prahy k revizní firmě Emanuel Sluníčko, jež nevědomky předurčila jeho další životní dráhu, když jej v roce 1881 vyslala do Litovle jako vedoucího administrativního účetního Rolnického akciového cukrovaru. Jak je již výše zmíněno Socha byl přesvědčeným vlastenec a prakticky po celou dobu svého aktivního života se zapojoval do emancipačních snah českého národa. Současně více jak padesát let působil v čele místní litovelské odbočky Ústřední matice školské, kde se zasazoval rozvoj českého školství v Litovli. Po českém vítězství v obecních volbách roku 1899 se stal prvním českým starostou města a ve funkci působil až do vypuknutí války roku 1914. Během patnácti let v čele litovelské radnice se zasadil o zřízení průmyslové školy pokračovací s českým jazykem vyučovací v roce 1900, dále o vznik české reálky v roce 1901, později gymnázia (dnešní Gymnázium Jana Opletala), současně o výstavbu také adekvátních budov pro nové české školy, kterým se doposud ve městě nedostávalo. Zároveň se zasloužil o založení Útulku pro české děti, který i z vlastních zdrojů soustavně dotoval. Mimo jiné stál také za přerodem Krajské vlastenecké společnosti v Muzeum v roce 1907 a za vybudováním městské elektrárny v roce 1909. Ačkoliv byl opětovně zvolen do funkce starosty města Litovle i v roce 1913, ze zdravotních důvodů se však funkce vzdal a po skončení války se již do veřejného života nevrátil. Místní si Sochy a jeho skutků velmi vážili a ještě za jeho života mu litovelský Okrašlovací spolek věnoval pamětní desku ve Smetanových sadech u českého gymnázia slavnostně odhalenou 5.6.1932. Po smrti v roce 1937 byl pochován v rodinné hrobce v Litovli, kterou mu na jeho počest nechalo vybudovat město na vlastní náklady. Osobnost Václava Sochy je dodnes v Litovli připomínána jako symbol českého úsilí a vítězství nad německou nadvládou.; KREJČÍ, Jaroslava. Václav Socha - první český starosta Litovle. s. 87-94.

začal aktivně zapojovat do místního společenského života a současně také do procesů podněcujících národnostní emancipaci u místních Čechů. Již v témže roce, co se objevil ve městě jako nový účetní *Rolnického akciového cukrovaru*, se ve spolupráci s Panovským zasloužil o obnovu *Měšťanské besedy*, přičemž ještě na sklonku roku se měla místní mládenecká společnost spolu se Sochou při silvestrovských oslavách dohodnout na zřízení českého společenského centra, *Měšťanské besedy* v prostorách restaurace budovy *Rolnické záložny*.¹⁷⁹ Ta následně podpořila české snahy také poskytnutím adekvátního prostředí pro akce pořádané českými spolky vytvořením reprezentativního společenského sálu *Měšťanské besedy*, který se tak stal důstojným centrem českého kulturního, společenského, ale současně také výchozí a přípravné středisko v boji za českou Litovel.¹⁸⁰

Hmotnou oporu i pevnou voličskou základnu pro české hnutí představoval také již dříve zmiňovaný český *Rolnický akciový cukrovar*, jehož ředitele Karla Hullu spojovalo s účetním Sochou stejné přesvědčení i zápal pro českou otázku. Brzy tak v boji za českou věc spojili síly. Činnost českého cukrovaru obdivoval později i olomoucký advokát Richard Fischer, který oceňoval zejména schopnost podniku skloubit nejen finanční výnosnost¹⁸¹ a s ní tak provázané navýšení českého kapitálu, ale současně také národnostní uvědomění celého závodu a z něj plynoucí aktivity k podpoře české otázky v Litovli. Dle Fischerových slov byl „*důmyslně vedený Rolnický akciový cukrovar v Litovli místní českou chloubou. Přivodilť on svým působením nejen značný obrat v zemědělské výrobě akcionářů a přispěl k hmotnému povznesení jich, ale stal se i základem (vedle rolnické záložny), na němž budovala se česká Litovel. [...] Právě odtud počaly se pracovati ve volných chvílích válečné plány na dobytí Litovle, zde a v záložně byl štáb bojující armády i celý takřka vláčený arsenál. A myslím, že nemohlo býti vítězství naše v Litovli líp dovršeno než právě tím, že účetní tohoto cukrovaru, Václav Socha, jako jeden z nejlepších pracovníků stal se prvním starostou české Litovle.*“¹⁸²

Účetní Socha se tak již díky svým prvotním aktivitám ve městě stal téměř okamžitě vůdčím duchem českého tábora a tím zároveň i úhlavním protivníkem německého nacionála

¹⁷⁹ ŠIK, *Litovelské paměti*. 1994. s. 132-134.

¹⁸⁰ Adaptace prostor pro vytvoření honosného sálu, tzv. záloženské dvorany probíhaly v letech 1878–1879 v rámci rekonstrukce objektu, za níž stál uničovský stavitelem *Čeněk Vodička*. Jeho práce je připomínána i na dalších litovelských stavbách, z nichž nejvýraznější byla budova Rolnického cukrovaru. V patře vznikly dva sály, levá část objektu zůstala vyhrazena pro účely banky, přičemž v přízemí zůstaly i nadále obchody a pohostinství. *Záložna* prošla postupem let celou řadou stavebních úprav. Rezentativní sál zahrnující i jeviště pro divadelní představení byl slavnostně otevřen 1. února roku 1885.; KAUEROVÁ, Vlasta a KOUDELA, Miroslav. *Památky staré Litovle*. s. 35-36.

¹⁸¹ Hodnota litovelského cukrovaru dosahovala 350 tisíc zlatých, přičemž na konci století činil jeho výtěžek za správní rok 15 564.; ZAO Olomouc, fond Krajský soud Olomouc - Firemní spisy 1863-1949, inv. č. 938, kart. 47. Rolnický akciový cukrovar v Litovli.

¹⁸² FISCHER, Richard. Severní Morava: hospodářský přehled. Praha: nákladem vlastním, 1901. s. 7.

Mekisky. Oproti dosavadním českým snahám, soustředěným především na činnost v rámci konkrétně zaměřených českých spolků, projevoval totiž zájem nejen o místní poměry celkově, nýbrž vyvinul nemalé úsilí ve snaze proniknout do složité problematiky volebního mechanismu, kterou český tábor do té doby neovládal a především zcela opomíjel. Podrobně se zabýval systémem volebních principů, analyzoval dostupné materiály z proběhnuvších volebních klání, a čím více rozkrýval stěžejní problémy stojící za českým neúspěchem, tím více kritizoval stávajícího nestora českého tábora, Panovského, na jehož neorganizované počínání a údajné prosazování vlastních zájmů na úkor národních se snesla vlna nevole z řad nové generace českých aktivistů. Kolizi v českém táboru zaznamenal i olomoucký list *Našinec*, kritizující osobnost Panovského jako „samozvolného vůdce české věci v Litovli“, který upřednostňuje vlastní cíle ve snaze se zalíbit místní české veřejnosti. „Jeho veškeré podnikání bylo takového druhu, aby do veřejnosti mohl říci, že v národní věci něco učinil. Úmysl však jediný při tom měl, aby vše zlomyslně překazil a pak sobě hrál na národního mučedníka a viny druhé zejména na mne druhé sváděti mohl.“¹⁸³ V důsledku dalších sporů ohledně předsednictví spolku *Měšťanské besedy* vzešlých mezi Panovským a někdejší kolegou advokátem Jandou nakonec někdejší hlavní představitel formujícího se českého tábora odstoupil z vedení českého tábora a současně odešel i z veřejného života.¹⁸⁴ Do boje za česká práva litovelských Čechů se tak postavila nová generace místní české inteligence a v jejím čele stanul právě vytrvalý a neústupný Václav Socha.¹⁸⁵

Metodicky postupující Socha začal kolem sebe formovat vlivnou skupinu dalších aktérů českého hnutí, které s nástupem Mekisky na pozici litovelského starosty, zahájilo dlouhý otevřený boj. Vedle advokáta Aloise Jandy, který se rozkmotřil s Panovským, a ředitele cukrovaru Karla Hully našel silného spojence v osobě Jana Smyčky.¹⁸⁶ Mladý lékař, který přišel

¹⁸³ Ku objasnění pravých příčin špatného výsledku obecních voleb. *Našinec*. 1883, roč. 15, č. 145, s. [3].

¹⁸⁴ Spory a vzájemné odcizení mezi oběma aktéry přetrvávaly po celou dobu české zápasu až do Panovského smrti. Někdejší vůdce českého hnutí se s kritikou vlastní osoby nikdy nevyrovnal. Jan Smyčka vzpomíná na Panovského v jednom ze svých zápisů v pamětní knize města Litovle " *Při jeho pohřbu v roce 1899 vládly rozpaky, poněvadž před svou smrtí vyslovil přání, aby jeho spolubojovník nebyl u jeho hrobu! Později se mu vytýkalo, že během své národní činnosti z českého lidu přes půl milionu zlatých nahromadil.*"; SOKA Olomouc, Příruční knihovna. SMYČKA, Jan. Kronika královského města Litovle. sign. B 1744. s. 41.

¹⁸⁵ VIKTORÍK, Michael. *Z „bojů o radnice“, moravských měst*. s. 92.

¹⁸⁶ MUDr. Jan Smyčka (21. 5. 1855 Cholín – 15. 10. 1927 Litovel) působil jako praktický lékař v Litovli od roku 1887. Rodák z Cholína u Litovle vystudoval nejprve Slovanské gymnázium v Olomouci a následně odešel do Prahy, kde absolvoval Německou lékařskou fakultou na někdejší C. k. německé univerzitě Karlo-Ferdinandově. Před návratem na rodnou Hanou působil jako lékař v České Kamenici, Olešnici, Polici nad Metují. S příchodem do Litovle se plně rozvinula nejen jeho kariéra lékaře a českého aktivisty, ale současně také zájem o regionální muzejní činnost. Právě ze Smyčkova popudu založilo litovelské české hnutí národopisné sbírky, jejichž nashromážděný materiál následně položil základy pro litovelské městské muzeum. Smyčka svou zálibu ve studiu vývoje české kultury a jejích památek Litovle a okolí promítl do pravidelné rubriky Litovelských novin pod názvem Litovelské črty z Litovelska. Inicioval založení tzv.

do města v roce 1885 se podobně jako Socha brzy zapojil do místního veřejného života a stal se jednou z jeho předních osobností. Ve funkci starosty litovelské odbočky *Sokola* docílil sjednocení všech místních českých spolků. Od roku 1887 zastával současně také předsednický post *Měšťanské besedy* a právě díky němu se proměnila v kulturně politické středisko litovelských Čechů, jehož rostoucí vliv představoval pro radnici zavedené německé pořádky opodstatněnou hrozbu.¹⁸⁷

Veřejný hlas českého hnutí a jeho hlavních aktérů zastupovalo místní periodikum *Litovelské noviny*, které představovaly nejen významnou oporu pro místní Čechy, ale zároveň také jedinou informační platformu přinášející aktuální zprávy z Litovle a okolí, a to paradoxně i pro německé obyvatelstvo, jemuž se vlastní tiskoviny nedostávalo.¹⁸⁸ České noviny byly založeny v reakci na soudobou situaci nacionálně rozpolcené společnosti jako prostředek pro formulování českých nároků a potřeb. Za vznikem listu stál již známý vůdce českého tábora Václav Socha spolu s advokátem Františkem Nedoluhou a nadlesním Ignátem Spurným, kteří se připojili do vlastenecky smýšlejícího kolektivu formujícího se kolem Sochovy osoby. V tomto seskupení redakce spolu s odpovědným redaktorem Josefem Dostálem, který byl současně hostinským v české *Záložně*, vydala první číslo 27. března roku 1891.¹⁸⁹

S ohledem na dobové okolnosti bylo programové prohlášení prvního čísla ještě velmi smířlivé a opatrné. Takticky formulovaný úvodník ještě v tuto chvíli nenapadal nastolené

národopisných odborů po celém litovelském okrese za účelem shromažďování a evidence probíhající sbírkových akcí. Díky tomu se podařilo získat cenné archeologické, národopisné, numismatické i zoologické sbírky, jejichž vybrané artefakty jako například expozice hanácký zvyků a obyčejů, byly představeny na národopisné výstavě v Praze konané v roce 1895. Smyčka současně prosadil zřízení zvláštní místopisné komise městské rady, jejímž úkol bylo uspořádat nejen městský archiv, nýbrž i zajistit další sbírkové akce místopisných a národopisných památek Litovle a okolí a zabezpečit jejich evidenci. První útočiště našly již v té době rozsáhlé sbírky v nově vybudované české dívčí měšťanské škole v Jungmannově ulici, přičemž poprvé byla expozice veřejnosti zpřístupněna v roce 1907. Dočasné řešení uchování cenným sbírek bylo záhy nahrazeno novým provizoriem. V roce 1913 poskytl přístřeší Muzeu Krajinské muzejní společnosti Smyčkův souputník a letitý přítel starosta Václav Socha ve své vile v Husově ulici, kde byly uchovány až do 1919. Teprve následujícího roku se muzeum dočkalo svého vlastního prostoru a přesunulo se do někdejšího centra společenského života, městské střelnice, kde sídlí dodnes. V souvislosti s územně správní reorganizací se v roce 1960 přesunulo někdejší litovelské okresní muzeum pod správu Vlastivědného muzea v Olomouci, kam také byla přestěhována značná část bohatých sbírek. Po vzniku Československé republiky stanul Jan Smyčka v čele litovelské radnice a stal se tak prvním starostou Litovle v novém státě. Ve své funkci setrval až do roku 1924. Současně nepolevoval v muzejní činnosti a práci pro litovelské muzeum se věnoval až do své smrti v roce 1927.; VESELÁ, Blanka. 150 let od narození Jana Smyčky. In: *Pravěk. časopis moravských a slezských archeologů*. Nová řada. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2005, č. 15, s. 468-472. ISSN 1211-8338.

¹⁸⁷ ŠIK, *Litovelské paměti*. 1994. s. 141.

¹⁸⁸ Litovelské německé obyvatelstvo mělo sice k dispozici olomoucký a brněnský tisk, nebo regionální uničovské *Nordmährische Rundschau* a šternberský *Sternberger Volksblatt*, avšak zdánlivě široký výběr nemohl nahradit absenci místního tisku, který by informoval o dění ve městě a okolí.

¹⁸⁹ KUBÍČEK, Jaromír. *Dějiny žurnalistiky na Moravě: první století českých časopisů 1848-1948*. V Brně: Muzejní a vlastivědná společnost, 2013. s. 98. ISBN 978-80-7275-095-5.

německé pořádky, nýbrž volal po rovnoprávnosti obou ve městě žijících národností. „*My netoužíme po boji, ani jej zúmyslně vyvolávat nebudeme, žádáme pouze toho, co právem nám přísluší, to jest plné rovnoprávnosti a přiměřeného zastoupení, jak ve správě obecní, tak v úřadech příslušných, abychom po právu společně s příslušníky národnosti německé pečovali o rozkvět a zdar tohoto města. Bude-li tato nabízená ruka ke smíru odmítnuta, pak nezbude nám nic jiného, než k rázné sebeobraně a svépomoci se uchýliti a se vši důsledností ji provésti. Nebudeme se pouštět do stranických a osobních bojů, vymýtíme ze středu svého všechny neplodné a zhoubné štvance, jsouce si vědomi jednotného a mocného nepřítele, jehož sílu nesmíme podceňovati.*“¹⁹⁰

Litovelské noviny byly vydávány dvakrát měsíčně a stály pouhých pět krejcarů. Záměrně nastavená nízká cena výtisku místního periodika měla zajistit pravidelný odběr u široké veřejnosti ve snaze získat voličské hlasy pro českou věc. Kromě lokálních aktualit přinášely i informace o ostatních městech regionu a jejich snahách o prosazení českých práv. Současně podporovaly i pořádání národopisných výstav a slavností ve městě i okolí. Českým živnostníkům zároveň nabízely levnou možnost inzerce, což bylo mimo jiné také strategickým tahem jak podpořit uplatňování hesla „*Svůj k svému*“ v době ekonomického bojkotu německé produkce. Hlavní smysl spočíval v co největším rozšíření, a to napříč všemi vrstvami litovelské společnosti, proto také z jednoho vydaného čísla bylo vždy darováno sto výtisků do chudých českých rodin.¹⁹¹

Avizovaná nekonfliktní pozice se však na stránkách českého periodika začala záhy proměňovat. S Mekiskovým nástupem do funkce starosty se postoj vůči poměrům na litovelské radnici stále více radikalizoval. Od roku 1893, kdy Mekiska poprvé usedl do křesla starosty města Litovle, vychází nově i jednou měsíčně v rámci pravidelného čísla satiricko humoristická příloha, pod příznačným názvem *Karabáč*, zaměřená na zadlužování obce, litovelské odrodilce od češství, ale především na osobu samotného starosty. Mekiska se tak stal pravidelným aktérem v celé řadě dehonestujících říkadel, hádanek a vtipů. „*Letos prý bude hodně švestek; to alespoň nebude zatěžko Mekiskovi a jeho panošům sebrat svých pět švestek!*“¹⁹² Stále více u Čechů oblíbená příloha však vycházela pouze rok, do června 1894.

Litovelské noviny i tak však stále proklamovaly, že touží po poklidném soužití obou ve městě žijících národností a váží si „*rozumných Němců, kteří svou nepřítomností u voleb dokázati*

¹⁹⁰ Co chceme? *Litovelské noviny*. 1891, roč. 1, č. 1, s. [1].

¹⁹¹ BEZDĚČKA, Josef. *Dějiny města Litovle*. s. 340-341.

¹⁹² *Karabáč*. *Litovelské noviny*. 1893, roč. 3, č. 14, s. [7].

chtěli, že mají už po krk té hrůzovlády jediného člověka.“ Český tábor ukrývaný za redakcí místního periodika dával jasně najevo, že hlavním problémem nejsou „umírněné zdejší živly, nýbrž terorismus Mekiskův a jeho nohsledů.“¹⁹³

S nástupem nového redaktora Josefa Duška v roce 1897, tedy v době již neskrývaného oboustranného boje mezi radnicí a „českým štvavým plátkem (*das tschechische Hetzblatt*)“ či „špinavým listem (*Schmutz Blatt*)“¹⁹⁴, jak jej Mekiska označoval, *Litovelské noviny* postupovaly v bojovném tažení za česká práva už velmi tvrdě. Vedle agitačních článků volajících po českých hlasech u blížících se voleb a důsledném dodržování ekonomického bojkotu, ostře napadaly i vlastní české občany, kteří se do zápasu o českou Litovel nezapojili. Jmenovitě byli kritizováni obchodníci, kteří i nadále odebírali zboží od německých dodavatelů, podobně jako zákazníci nakupující stále u německých obchodníků. Pro kontrolu nad dodržováním hesla „*Svůj k svému*“ byla dokonce zřízena v rámci redakce formace „*národní stráž*“ pověřená dohledem nad dodržováním ohlašovaného bojkotu.¹⁹⁵

Vleklou kauzou odehrávající se na stránkách bojovného agitačního periodika představovalo mimo jiné i nedostačující zastoupení české výuky a dlouhodobá absence české školy ve městě. Noviny pravidelně upozorňovaly na opomíjené české školství vzhledem k početnému zastoupení místního českého obyvatelstva. Otázka školství představovala pro oba národnostní tábory velmi důležité téma. Budoucnost výchovy nové generace totiž předznamenávala zároveň i určení směru, jakým se litovelská společnost bude dále ubírat.¹⁹⁶

¹⁹³ Boj či mír? *Litovelské noviny*. 1895, roč. 5, č. 20, s. [1].

¹⁹⁴ Littau. *Mährisches Tagblatt*. 1893, roč. 14, č. 265, s. [3].

¹⁹⁵ SOkA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 712, kart. 19. Informace o redakci, vydávání a šíření periodického tiskopisu „*Litovelské noviny*“. Zpráva ze dne 28. 7. 1897.

¹⁹⁶ Již rozhodnutím moravského místodržitelství v roce 1864 byla v Litovli vybudována čtyřtřídní škola s povinností obou vyučovacích jazyk. Ryze německé zastupitelstvo ovšem mělo jiné představy a v roce 1869 s vysvětlením, že v německém městě není potřeba i české výuky, se obecná škola omezila pouze na německou. V té době jedinou školu ve městě přejmenovanou na obecnou a měšťanskou školu (*Allgemeine Volks- und Bürgerschule*) tak navštěvovalo k roku 1872 463 žáků rozdělených v 16 třídách, přičemž pouze u 132 žáků byla rodným jazykem němčina. Neustále narůstající počet české populace ve městě tak přirozeně vyžadoval i český systém vzdělávání. To však bylo v rozporu s germanizačními snahami litovelské radnice. V 80. letech se otázka českého školství stala prioritou tábora českých aktivistů. Díky *Ústředí matice školské* v Praze, na jejíž pomoc se obrátil někdejší hlavní představitel českého hnutí, *František Panovský*, byla založena v roce 1882 čtyřtřídní česká matiční škola vedená jako soukromá instituce. Matiční škola byla hned v následujícím roce rozšířena na pětitřídní, přičemž celkový počet přihlášených žáků činil 265. V roce 1885 bylo také konečně vyhověno i opakovaným žádostem advokáta *Aloise Jandy* o zřízení české obecné školy. Zemská školní rada výnosem z 9. června 1885 však povolila zřídnout pouze jednotřídní obecné školy, přičemž obec jí byla nucena zajistit prostory k výuce. O naschválech vedení německé radnice svědčí fakt, že českou jednotřídku umístilo sice do budovy německé školy v Komenského ulici, ale vyhradilo jí pouze vyklizené skladiště bez potřebného vybavení. Rozmáhající se české školství sledovali představení obce pouze s nelibostí. Všemi možnými způsoby nátlaku se proto obec snažila bránit dalšímu rozvoji českých škol v Litovli. České úsilí však navzdory všem překážkám dosáhlo přičiněním *Václava Sochy* úspěchu a v roce 1894 byla zahájena výstavba

Litovelské noviny zaměřovaly svou pozornost v souvislosti se školstvím také na pronásledování ze strany německé správy pro rodiče, kteří bývali před rozhodnutím o zápisu dětí do škol předvolávání. Radnice spolu se školní radou vynaložily všechny dostupné prostředky, aby zabránily přívalu dětí do české školy. Praktiky zastrašování, úplatků nebo pokut byly aplikovány nejen na rodiče, ale také české učitele. Noviny pozorně sledovaly případ českého učitele Jana Pecháčka, se kterým byl veden na náklady obce soudní spor pro obvinění z údajné krádeže uhlí. Pro svou neloajálnost k německé obecné škole, Mekiskou nazýván „českým supem“, byl německou obecní radou nakonec vypovězen z města.¹⁹⁷

Nepolevující série českých výpadů vůči německému vedení místní samosprávy dle očekávání vyústila v oboustranný konflikt vedoucí k pravidelné konfiskaci jednotlivých čísel. V obavách z eskalujícího sporu byl současně ustanoven i policejní dohled nad místní tiskovinou.¹⁹⁸ Někdejší redaktor Dušek poté musel čelit soustavným útokům, ať už úřední šikaně či fyzické agresi rozvášněných německých nacionalů.¹⁹⁹

Strategie veřejného odhalování německých praktik zavdala příčinu k mnohým konfliktům s místní samosprávou a činila z *Litovelských novin* mocného soupeře a pro české snahy neocenitelnou zbraň v boji za českou Litovel.²⁰⁰

Z výše uvedeného textu tedy vyplývá, že stěžejní pilíře českého tábora v boji o litovelskou radnici zastupovaly především ekonomicky silné české instituce, tedy *Rolnická záložna*, *Rolnický akciový cukrovar*, které spolu s *Rolnickým akciovým pivovarem* představovaly finanční oporu pro české aktivity. Neodmyslitelnou roli v bojovném tažení poté aktivně vykonávaly přední české osobnosti litovelské společnosti, jež formulovaly své požadavky a

české obecné školy v Jungmannově ulici. K dalšímu rozšiřování místních škol následně docházelo až po roce 1900, kdy již o školství rozhodovala česká samospráva.; BEZDĚČKA, Josef. *Dějiny města Litovle*. s. 366-368.

¹⁹⁷ Pronásledování pana řídícího učitele Pecháčka. *Litovelské noviny*. 1894. roč. 4, č. 17, s. [2].; Přítel procesů. *Litovelské noviny*. 1895. roč. 5, č. 16, s. [1].

¹⁹⁸ SOKA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 742, kart. 20. Konfiskace periodického tiskopisu „Litovelské noviny“ č. 23 ze dne 11. 12. 1897 pro obsah článku „Dva dopisy“. Zpráva ze 30. 3. 1898; inv. č. 799, kart. 21. Konfiskace periodického tiskopisu „Litovelské noviny“ č. 5 ze dne 10. 3. 1899 pro obsah článku „Prušáctví na Moravě“. Zpráva z 14. 3. 1899.; inv. č. 728, kart. 19. Tiskový policejní dohled vydaný na „Litovelské noviny“. Zpráva z 18. 12. 1897.

¹⁹⁹ Právě Josef Dušek, redaktor *Litovelských novin* a současně také účetní *Rolnické záložny*, pod jehož vedením české noviny vygradovaly v bojovný agitační list českého tábora, měl být původně zamýšlenou obětí litovelské vraždy herce Trnavského spáchané dělníkem Mekiskovy továrny Travnovským, zvaným Stockert.

²⁰⁰ Význam jediného místního litovelského tisku se však naplnil s vítěznými volbami. S rozvojem českého života v novém století a s novým vedením městské správy vyvstal požadavek o navýšení pravidelnosti vydání na týdeník. Jak však závěrem svého působení v čele redakce vyhodnotil situaci Josef Dušek: „Byli jsme jen ochotníky novinářskými, kdežto nyní týdeník vyžaduje celé síly žurnalistické.“ Úlohu regionálního periodika poté v roce 1902 převzala nově vycházející *Selská stráž* a *Litovelské noviny* svou činnost definitivně ukončily.; KUBÍČEK, Jaromír. *Dějiny žurnalistiky na Moravě*. s. 98.; BEZDĚČKA, Josef. *Dějiny města Litovle*. s. 342.

názory právě na stránkách *Litovelských novin*. V době vrcholného česko německého zápasu utvořili za účelem politického boje přední činitelé českého hnutí tajnou organizaci tzv. „*národní šestka*“. Vedle vůdčí osobnosti Václava Sochy tak stanul neméně zapálený lékař Jan Smyčka, dále advokáti Alois Janda a František Nevěřil, nadlesní Ignác Spurný a v neposlední řadě ředitel cukrovaru Karel Hulla.²⁰¹

4.5. Rok 1899 ve znamení boje

Přípravy na skutečný zápas o litovelskou radnici započaly již mnohem dříve. Po bezprecedentním německém vítězství pomocí fingovaných živností a soustavném nátlaku v roce 1896, kdy „*i drobní poslíčkové továrny Mekiskovy s Němci volit musili*“²⁰², se začalo české hnutí okamžitě připravovat k odvetě a mobilizovat veškeré dostupné prostředky. Zatímco Mekiska suverénně pokračoval ve své osvědčené strategii vedení města disponující městskou pokladnou a využívající svou úřední moc k maření českých kulturních i hospodářských aktivit, vybuzený český tábor byl již v druhé polovině 90. let 19. století zcela neústupný a nepolevoval ve svém snažení navzdory vydírání a zastrašování ze strany německé radnice.

Mekiska mohl jen s nelibostí pozorovat sílící sebevědomí českého hnutí. Zaujal tudíž vůči českým požadavkům ještě radikálnější postoj. Na náklady obecní pokladny vedl současně několik soudních sporů proti předním českým aktivistům. Trestního oznámení se tak dočkal například český poslanec říšské rady Josef Starošík či účetní místní české záložny František Nedoluha za porušení zákazu shromažďování při organizaci manifestace českého lidu.²⁰³ Ačkoliv se český průvod čítající téměř osmi set občanů pokoušel Mekiska okamžitě zastavit přivoláním litovelského okresního hejtmana Zwierziny, české procesí procházející městem od českého pivovaru až na náměstí k budově *Rolnické záložny* na výzvy o poklidném rozejítí nerefletovalo a sborově směrem k radnici provolávalo „*Hanba*“.²⁰⁴ Mekiska, který „*takové urážky nemůže snášet*“, nařídil policejní dohled nad celou akcí, ale s ohledem na jinak poklidný průběh českého tažení městem, kde k žádným výpadům agrese nedocházelo, bylo jeho jedinou možností vznést několik trestních oznámení.²⁰⁵ Se stupňující se nevolí českého obyvatelstva

²⁰¹ ŠIK, *Litovelské paměti*. 1994. s. 143.

²⁰² Volební ruch - V Litovli. *Lidové noviny*. 1897, roč. 5, č. 47, s. [1].

²⁰³ SOkA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 735, kart. 20. Trestní řízení pro přestupek zákona shromažďovacího a spolčovacího pro nepovolené shromáždění v Litovli dne 5. 12. 1897.

²⁰⁴ Manifestace českého lidu v Litovli. *Lidové noviny*. 1897, roč. 5, č. 280, s. [2-3].

²⁰⁵ Shodou okolností byl velké části soudních procesů s litovelskými Čechy přítomen jako zapisovatel u olomouckého soudu mladý advokát a český aktivista *Richard Fischer*, který se za českou otázku zasazoval nejen v Olomouci, kde působil, nýbrž i v ostatních moravských městech, kam vyjížděl se svými buditelskými

však k těmto projevům nesouhlasu se stávající organizací města docházelo stále častěji. Pravidelnými se staly akce tzv. „národních kázání“ pořádaných každou neděli jednak v záloženském sále, ale také napříč obcemi litovelského okresu, kam vyrazili čeští aktivisté za účelem šíření zpráv o poměrech ve městě a vyzývání hesla „*Svůj k svému*“.²⁰⁶ Mekiska zaskočen českou variantou jeho vlastní metody vydal nařízení o policejním dohledu, jenž má sledovat nálady místního obyvatelstva a v případě podezření o přípravě dalších českých protestů okamžitě zakročit.²⁰⁷ Sounáležitost s českými snahami projevil i *Olomoucký Pozor*, který na svých stránkách publikoval proklamace českého hnutí, „*Vyslovujeme svoje největší rozhořčení nad pronásledováním, žhářstvím a jinými ukrutnostmi, které velkoněmčtí fanaticové páchají na našich českých bratřích!*“²⁰⁸

Mezitím český litovelský tábor mění svou dosavadní taktiku původně zaměřenou především na vlastenecký apel směrem k českému obyvatelstvu ve snaze kumulace dostatečného množství voličských hlasů a osvojuje si metody německé strategie. Pod vedením národní šestky s oporou českých hospodářských institucí byl založen tzv. národní fond, díky němuž mohli čeští aktivisté začít tajně nakupovat místní nemovitosti a budovat tak dostatečný kapitál s cílem zaútočit v příštích volbách na první volební sbor. Organizace odkupu německého majetku Němcům doslova přímo před očima se ujal jeden z členů národní šestky, Ignác Spurný, který se začal plně zabývat majetkovými poměry ve městě. Na základě katastrálních map odhadl u celé řady českých pozemků potenciál vyšší daňové poplatnosti při jejich případném rozdělení mezi rodinné příslušníky s úmyslem navýšit počet českých voličů a jejich hlasů. Současně bylo nutné zaevidovat veškeré pozemkové změny do ledna 1898, aby byly zohledněny v následujících obecních volbách, o což pečoval zejména advokát z národní šestky František Nevěřil. Spurný pak sám inicioval parcelaci několika českých pozemků, „*Seznáv veškeré pozemkové plochy, které se tak nechaly dělit, aby aspoň na každý podíl připadl 1 zlatý pozemkové daně, pozval jsem jednoho po druhém dotyčné české majitele k sobě a přemluvil je k dělitbě. Brzo všichni svolili, když jim bylo přislíbeno, že jich to nic státi nebude. Takovým způsobem jsem vytvořil v Litovli a okolí 195 hlasů.*“²⁰⁹

K získání dalších hlasů přispěly i český akciový cukrovar s pivovarem, které dělily vlastnictví rozparcelovaných pozemků mezi členy správní rady opět tak, aby každý odvedl

přednáškami. Litovelské poměry ve světle pravdy. *Litovelské noviny*. 1898, roč. 8, č. 2, s. [2].

²⁰⁶ SOkA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 739, kart. 20. Úřední záznamy o průběhu lidových shromáždění za rok 1898 v sále Záložny v Litovli na téma příštích voleb obecních.

²⁰⁷ Tamtéž, inv. č. 745. kart. 20. Výnos ze dne 30. 3. 1898. Sledování nálad obyvatelstva české a německé národnosti.

²⁰⁸ Schůze voličstva v Litovli. *Olomoucký Pozor*. 1897, roč. 4. č. 141, s. [1].

²⁰⁹ SOkA Olomouc, fond Spurný Ignác L8-7 (nezpracováno). Paměti (strojopisný přepis rukopisu), s. 48-50.

alespoň 1 zlatý pozemkové daně. Podobně postupovali i ostatní aktéři národní šestky. I Václav Socha koupil velkého pozemku, který postoupil českým spolkům, vypomohl české voličské základně k dalším hlasům. České hnutí tak již v roce 1898 vyrobilo na 275 nových hlasů. Díky úvěrům české záložny zakoupil například i Jan Smyčka několik místních domů a s pomocí zámožných českých občanů došlo k odkupu i sedmi právovárečných domů, čímž Češi získali většinu i měšťanském pivovaře.²¹⁰

Někteří čeští obchodníci dokonce v boji za národní věc přenechali své podíly na právovárečných domech národní šestce. Konkrétním příkladem takto uzavíraných ujednání s českými aktivisty byla kupříkladu sjednaná dohoda, v níž obchodník Stanislav Smékal prohlašuje: „*Ponechávám české straně národní, zastoupené pány V. Sochou, Al. Jandou, J. Smyčkou, F. Nevěřilem, K. Hullou a I. Spurným, plné právo disponovati podílem pravovárečným při domě čp. 187, když by se snad někdy od tohoto domu odloučiti mělo, by naložili s ním, jak toho za dobré uznají a jak většina českých právovárečných měšťanů se usnese. Naproti tomu nahradí mi však tato strana svými hořejšími zástupci za zmíněný dům více jak 16 tisíc zlatých. Také svým čestným slovem se zavazují jíti vždy a všude, co se týká tohoto domu, při zpětném dobývání a vracení Litovle českému původu, jak se to ostatně při mém smýšlení samo sebou rozumí, s českou národní stranou v Litovli.*“²¹¹

Sílicí pozice českého tábora snášelo vedení německé radnice přirozeně jen s velkou nevolí. Stávající Mekiskova strana se pokusila vést ještě několik soudních sporů zpochybňujících odkup majetku od německých občanů a nátlakem donutit některé prodávající od smluv odstoupit. Veškeré německé námitky v tomto ohledu přičiněním obratného advokáta Nevěřila u soudu neobstály. Mstivý Mekiska tak alespoň dal nesvorné Němce, kteří prodali byt i nevědomky své nemovitosti českému hnutí, vypovědět z města.²¹² *Litovelské noviny* komentovaly německé rozčarování jako „*nutné tnutí do živého.*“ „*Nepomohly hrozby ze strany Mekiskovy, nepomohlo zaklínání němectví, které je „arg bedroht“, nepomohly nadávky zrádců; zvolna, ale jistě přecházely německé domy do ruk českých měšťanů. [...] tato operace na německé straně jde do živého, však třeba leckde bolestnou, bude přece hojivou, neboť přinese dávno želaný mír do zdí našeho města.*“²¹³

Rok před pro Litovel klíčové volbami se tak nesl ve znamení překotného přihlašování

²¹⁰ Tamtéž, Paměti, s. 51-52.

²¹¹ Tamtéž. Listina podepsaná S. Smékalem ze dne 28. 5. 1898.

²¹² Za prodej někdejšího majetku rodinu Mekisků, domu s hostincem „U bílého koníčka“ úhlavnímu nepříteli Sochovi, musel město opustit majitel haňovického pivovaru Heinrich Winter a stejně tak někdejší praporečník spolku pěveckého sboru *Männergesangverein Müller* za prodej domu „Na valech“, který podobně jako jiní neodolal výhodné finanční nabídce.; ŠIK. *Litovelské paměti*. 1994. s. 143.

²¹³ Jde to do živého. *Litovelské noviny*. 1898, roč. 8, č. 10 s. [3].

nových živností a rozsáhlých majetkoprávních převodů v obou národnostních táborech. Jen v průběhu jednoho roku Němci přihlásili na 763 nových živností, což bylo stále zanedbatelné množství oproti českému výsledku 1 500 nových živností. Začalo tak absurdní česko německé drama, v jehož vyústění mohl v případě uznání všech nahlášených živností jejich počet překonat celkovou populaci Litovle.²¹⁴

Ačkoliv místní české noviny hlásaly, že „*podobným volebním švindlem jest možno za peníze ubíti každou přirozenou většinu*“²¹⁵, je nutné poznamenat, že v roce 1898 si již obě národnostní skupiny ve svém počínání neměly prakticky co vyčítat a ve smyslu hesla „*účel světí prostředky*“ postupovaly za svými cíly. Posledními trumfy německé radnice, jichž Mekiska soustavně využíval, bylo urychlené jmenování dalších čestných občanství a udělování plných mocí, jež měly posílit německou svrchovanost,²¹⁶ ale také předvolávání si občanů ve snaze získat jejich hlasy u blížících se voleb v lepším případě úplatkem, v horším pohrůžkou. Zejména oblíbená praxe německé samosprávy disponující právem udělování čestných občanství, které v kritickém roce 1899 masivně rozdávala svým národním sympatizantům, aniž by se o město nijak zasloužili, pouze výměnou za hlas ve volbách, české hnutí stále více pobuřovala. Po změně volebního řádu a zrušení tohoto typu honoračních hlasů volal na jednáních zemském sněmu i český poslanec Otakar Pražák, který ve své řeči používal právě příkladu Litovle. „*V Litovli máme napečených 32 čestných měšťanů, jejichž zásluhy o města pozůstávají pouze v tom, že mají zachránit klesající německví. Bylo by věru na čase, aby toto právo, z něhož jen nemravné pohnutky povstávají, bylo nahrazeno jiným!*“²¹⁷

Zatímco Mekiska si pomáhal obecní pokladnou, Češi disponovali pouze vlastními rezervami a úvěry. Napjatá atmosféra a každodenní tlak pocházející z obou znesvářených stran nepříznivě ovlivňoval běžný život. Sílicí radikalizace postoje hlavních aktérů boje podnítila nesouhlasné protesty jak z českého tak německého tábora. Město bylo unaveno neustálými

²¹⁴ Nevelké město Litovel, které dle posledních údajů z roku 1890 čítalo na 4355 obyvatel (Češi 1755 – Němci 2571) ohlásilo v roce 1898 přes 3000 živností, přičemž České hnutí odevzdalo na poslední chvíli ještě dalších 2500 přihlášek.; SOkA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 788, kart. 21. Přihlašování fingovaných živností pro účely zvýšení počtu voličů pro chystané obecní volby v Litovli. Zpráva z 25. 2. 1899.

²¹⁵ Falešní němečtí živnostníci a obchodníci. *Litovelské noviny*. 1898, roč. 8, č. 3, s. [3].

²¹⁶ Během jednoho dne stihl Mekiska takto jmenovat i dvanáct nových čestných občanů města Litovle v obavách z ohrožení sílicího vlivu české voličské základny. „*Ve schůzi výboru dne 10. září 1897 byly čestnými měšťany zvoleni Hugo Fux, advokát v Novém Jičíně, Vili Pohl ml., zemský poslanec z Mohelnice, Michal Langer, měšťanosta v Unčově, Josef Goebel, městský radní a hoteliér v Unčově, Edmund Englisch, městský radní a kupec v Unčově, Franz Kretschmer, městský radní a koželuh v Unčově, MUDr. Leopold Nemerad z Litovle, Jan Bruckmüller, tajemník Moravsko-slezské vzájemné pojišťovny v Brně, Jan Dokoupil, obecní starosta v Rýnotách, Franz Meitner, majitel rychty v Rýnotách, Julius Albrecht, radní v Rýnotách a Ignát Czerny, rolník v Benkově.*“; Noví čestní měšťané litovelští. *Litovelské noviny*. 1897, roč. 7, č. 23, s. [3].

²¹⁷ Aby čestným občanům odňato bylo volební právo v obcích! *Litovelské noviny*. 1899, roč. 9, č. 7, s. [2].

opatřeními, ekonomicko hospodářským bojkotem a neustálým strachem buď z nařčení z nedostatečného vlastenectví na straně jedné, nebo z Mekiskových pokut a hrozby vypovězení z města na straně druhé. Ne všichni litovelští Češi se ztotožňovali s přísností a extrémní předvolebního boje, které stály mimo jiné obrovskou sumu peněz. Stejně tak nejednotní byli ve svých názorech litovelští Němci, kteří spolu s místními Čechy po staletí žili, uzavírali sňatky i obchody a nyní dopláceli na důslednost vzájemného bojkotu. Místní lékař a historik Johann Kux dokonce ve své úvaze hledající příčiny „*Pádu Litovle*“ hovořil o „*české snaze vyhladovět vše německé*.“²¹⁸ Absolutní mobilizace veškerých sil a prostředků obou národnostních skupin mohla mít pouze omezené trvání a neustálé oddalování obecních voleb vzniklé vzájemnými stížnostmi, soudními spory a reklamačními řízeními, stále volební klání odsouvaly.

Již z volebních seznamů vyložených veřejnosti 22. března roku 1899 však vyplývalo, že český tábor získá ve při volbě ve třetím sboru jasnou většinu, „*počtem tisíc českých voličů proti německým asi pěti stům padesáti*.“ Německá strana se tudíž pokusila zaměřit zbývající síly na převahu ve sboru prvním ve snaze vytlačit i v tomto sboru převládající českou většinu. Vedle dalších dvaceti čtyř nových čestných občanů se Němci uchýlili k další z osvědčených lstí. Rychlý přepis pouhý týden před vyložením volebních listin některých právovárečných domů z majetku obce na loajální Němce mělo zajistit vyšší daňovou poplatnost nově obohacených německých voličů do té míry, že byli schopni vyřadit podstatnou část českého voličstva. Nového jmění, které zamíchalo se zastoupením voličů v prvním sboru, se dočkali manželé Josef a Teresie Wernerovi a jejich syn Josef, jemuž bylo připsáno rovnou několik domů. K dalšímu převodu bylo přistoupeno i pro spořitelni a záloženský spolek Spar- und Vorschußverein a šťastným majitelem nemovitosti se stal také Adolf Käufler. Všichni zmínění překotným zápisem a změnou výše odváděné daně rázem postoupili do prvního sboru a vytlačili tak české voliče Richarda Schönhöffera a advokáty Františka Nevěřila a Aloise Jandu. Po tomto do očí bijícím pokusu o poslední možný zvrat jak dosáhnout německé většiny se však národní šestka, bedlivě sledující veškeré změny u místního poplatnictva, obrátila se stížnostmi k litovelskému okresnímu hejtmanství, jež rozhodnutími č. 7381 a 7382 dalo za pravdu českému táboru.²¹⁹ Mekiska reagoval na odhalení zamýšleného podvodu odvoláním nejprve k brněnskému místodržitelství a poté i ke správnímu soudu do Vídně.

Ačkoliv byly volební přípravy v plném proudu a na obou stranách tábora se odehrávala masivní agitace, vleklost úředních postupů stále oddalovala rozhodující volební klání a netrpělivé očekávání výsledného stanoviska z Vídně tak ještě více zintenzivnilo dosavadní

²¹⁸ Der Fall von Littau. *Mährisches Tagblatt*. 1899, roč. 20, č. 265, s. [2].

²¹⁹ K zápasu o Litovel. *Lidové noviny*. 1899, roč. 7, č. 240, s. [1].

předvolební kampaň na obou národnostních stranách. Prakticky každý hlas mohl rozhodnout, tudíž bylo cílem dosáhnout co největší volební účasti.²²⁰

Jakkoliv se zdálo, že Litovelské noviny nemohou již zesílit ve agitaci za české snahy v připravovaných volbách, opak byl pravdou. Na jejich stránkách se od konce roku 1898 prakticky v každém čísle na titulním listu objevuje apelující provolání k českému voličstvu, jehož účast při volbách je důkazem pravého vlastenectví. „*Spoluobčané, voličové! Tisíce a tisíce lidu českého na vás upírá teď zraky svoje!*“²²¹ Okolnosti spojené s blízcími se obecními volbami v Litovli pozorně sledovala i olomoucká česká periodika *Našinec* a *Olomoucký Pozor*, ale také mimoregionální česká média jako pražské *Národní listy* nebo brněnské *Lidové noviny*. Místní české hnutí nacházelo potřebnou oporu také u významných českých představitelů politické scény, jako například české poslance Aloise Pražáka a jeho syna Otakara Pražáka, dále pak Josefa Svozila či Adolfa Stránského. Německá pomoc pro ohroženou Mekiskovu vládu poté přicházela především od čelních představitelů nedaleké Olomouce, mezi nimiž figuroval i někdejší starosta Karl Brandhuber. Zastání německá radnice nacházela i u brněnského místodržitele Aloise Spens-Boodena. Litovelskému boji o radnici přihlížela i další německá města sympatizující s Mekiskou, jako Zábřeh, Uničov nebo Šumperk, jejichž hlavním reprezentantům byla vydatně rozdávána čestná občanství.

Posledním pokusem jak připomenout místnu obyvatelstvu význam a obhájit okázalost německví mělo být slavnostní otevření dlouho očekávaného reprezentativního sídla německví *Deutsches Haus*, jenž byl za pompézního programu představen světu v červenci roku 1899. Dle českého mínění se však jednalo pouze o „*zoufalý pokus o zachování si kouska německé půdy v hanácké Litovli.*“²²² Zatímco česká periodika se německému domu vysmívala a označovala jej za „*poslední a nákladný výkřik, kvůli kterému byl i Mekiska donucen žebrot*“ a „*etují německví, jehož dny jsou sečteny,*“²²³ německá periodika oslavovala „*tento dar místnímu obyvatelstvu*“ a lkala nad českou bezohledností, jež prakticky donutila vybudovat německé centrum, „*protože jsme chtěli ukázat, že chceme zůstat Němci, bude tento dům od nynějška německým hradem, útočištěm a branou k německví na severní Moravě.*“²²⁴

O celkové vypjatosti kontroverzního způsobu zápasu kolísajícího na tenké hranici legálnosti svědčí i doklad o vypovídání českého poplatnictva z původně veřejných schůzí

²²⁰ SOkA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 825, kart. 21. Výnosy k přípravě obecních voleb 1899, Bezpečnostní opatření proti národnostním nepokojům a třetnicím.

²²¹ *Spoluobčané voličové! Litovelské noviny*. 1899, roč. 9, č. 21, s. [1]

²²² Litovel. *Národní listy*. 1899, roč. 39, č. 183, s. [1].

²²³ Litovel. *Národní listy*. 1899, roč. 39, č. 183, s. [2].

²²⁴ Eröffnung des Deutschen Hauses in Littau. *Mährisches Tagblatt*. 1899, roč. 20, č. 167, s. [3-4].

obecního výboru, které vždy po zjištění přítomnosti některých českých aktivistů, záhy Mekiska označil za důvěrné a vykázal zástupce českého občanstva z jednací síně, jež pod policejním dohledem následně nechal vyvést i z budovy litovelské radnice. Podobné výpady byly během roku 1899 prakticky na denním pořádku.²²⁵

Rozhodující okamžik pro další osudy litovelské samosprávy znamenala dlouho očekávaná zpráva vídeňského správní soudu, který 17. října 1899 zamítnul veškerá německá odvolání ve věci účelově přepsaných nemovitostí na vybrané občany. Současně byla radnice povinna zaplatit náklady spojené s řízením a odškodnění ve výši 60 zlatých pro neprávem z prvního sboru odsunuté voliče. Stále nejasný termín obecních voleb tak mohl být konečně vyhlášen. Ačkoliv byl průběh volebního klání vypsán na deset dní od 13. do 22. listopadu, již nyní bylo jasné, že německá svrchovanost přišla jak o třetí, tak o první sbor. „*Tímto rozhodnutím smazána Litovel ze seznamu měst německých na Moravě a nedotknutelnému německému „Besitzstandu“ urváno kus důležité půdy na severu Moravy.*“²²⁶

Německý tábor nyní již věděl, že celou situaci kolem stále ambicioznějšího českého hnutí výrazně podcenil. Mezitím, co Mekiska soustředil značnou sumu finančních prostředků do budování centra německví *Deutsches Haus*, jež mohl a měl pravděpodobně investovat do německé voličské základy, národní šestka systematicky vedoucí místní český živel docílila značného ekonomického kapitálu. Mekiska doufaje v léty prověřenou strategii spoléhal na hlasy plynoucí od čestných občanů, ale kumulování českého majetku skupováním litovelských nemovitostí jemu před očima již mělo být prvním signálem, že tento boj nebude pouhou formalitou jako v předcházejících letech. Nesmířen s nevyhnutelnou prognózou konce německé Litovle se pokusil soustředit veškeré síly na získání druhého sboru, kde se prozatím ani jeden z táborů výrazně neprojevoval.

Úsilí uspět ve druhém sboru, který Mekiska marně předem považoval za vyhraný tým, že se německé voličstvo vzdá účasti voleb do třetího a prvního sboru a veškeré pravé i pochybné živnosti, stejně jako hlasy čestných občanů, poputují německému táboru, se ukázalo později jako liché. Dílčí výsledky napínavého volebního klání přinášela i periodika mimo region Hané. *Národní listy* dokonce vyslaly do Litovle svého vlastního zpravodaje, který měl za úkol po celou dobu konání volebního klání podrobně sledovat průběžné výsledky i náladu a postupy obou národnostně znesvářených táborů a pravidelně informovat redakci v Praze. „*V české volební kanceláři v sále záloženského domu vedou se stále přesné záznamy o tom, jak dalece volba*

²²⁵ Kdy pan Mekiska česky neumí? *Litovelské noviny*. 1899, roč. 9, č. 7, s. [2].; Křiklavá ukázka německé surovosti. *Lidové noviny*. 1899, roč. 7, č. 77, s. [2].

²²⁶ Konečně spravedlivá věc zvítězila! *Litovelské noviny*. 1899, roč. 9, č. 20, s. [1-2].

pokročila. Ve volební komisi zasedají ovšem výhradně jen Němci; předsedou jest starosta Mekiska a členy Meixner, Nevrlý, Kloppe a Nimrichter. Ve volební síni, která jest na radnici, jsou tak zástupci strany české permanentně kvůli kontrole. Strana německo-židovská se dnes volby neúčastnila a neučiní tak ani zejtra. Již vyslovili jsme podezření, že v chování jejím hledati dlužno volební manévr, který se skutečně také potvrzuje. Úřednictvo na okresním hejtmanství a četnictvo jsou také v permanenci. Četnictvo rozmnoženo jest cizími, německými četníky a stojí v kasárnách v pohotovosti.“²²⁷ Německá radnice se obávala nejen případných výtržností, nýbrž i možnosti, „aby něco nepříjemného v těchto dnech v kancelářích obecních na světlo nevyšlo, že již k posílenému aparátu vykonávajícímu dohled nad průběhem voleb přizvalo pro ochranu „Mekiskovců“ dalších šestnáct cizích policajtů, a sice osm z Moravy a osm až Dolních Rakous.“²²⁸

Volební účast byla oproti minulým obdobím více než hojná, především ve srovnání s počátkem 90. let 19. století, kdy bylo v Litovli oprávněno účastnit se obecních voleb pouze 629 občanů. Na konci století počet oprávněného voličstva, a to zejména toho českého, markantně narostl na 1 807. Posledních obecních voleb 19. století se následně zúčastnilo rekordních 1 190 voličů, tedy 66 %. Klíčovým momentem ostře sledovaného volebního klání se stal již avizovaný boj o ovládnutí druhého sboru, který se odehrál 20. listopadu. Předložené voličské seznamy zahrnovaly pro tento sbor celkem 188 oprávněných voličů, přičemž bylo odevzdáno 165 hlasů z řad obou táborů. Jak je patrné z níže předkládané tabulky č. 7, o českém vítězství rozhodl pouhý jeden hlas, o němž se strhl dramatický souboj.²²⁹

Tím rozhodujícím volebním hlasem, který měl určit další litovelský vývoj disponoval litovelský farář František Zatloukal, jenž měl Mekiskovi při jeho pravidelném povolávání si občanů před volbami přislíbit odmítnutí účasti ve volebním klání. Bojovně naladěný český tábor se však s takovým stanoviskem nemohl smířit a k nešťastnému nerozhodnému faráři vyslal celý zástup českých vlastenců a agitátorů, jejichž úkolem bylo apelem na vlasteneckou notu donutit odevzdat rozhodující voličský hlas české straně. Způsob českého nátlaku však již v tuto chvíli výrazně připomínal spíše dosavadní německé praktiky zastrašování a vydírání. Farář Zatloukal tak pod nátlakem k volební urně přece jenom dorazil.

Do víru litovelského volebního zápasu byl vtažen i Richard Fischer. Mladý advokát a

²²⁷ Obecní volby v Litovli. *Národní listy*. 1899, roč. 39, č. 316, s. [2].

²²⁸ Volby v Litovli. *Tamtéž*. č. 319, s. [3].

²²⁹ SOkA Olomouc, fond AML, inv. č. 2402, kart. 1023 a inv. č. 2375, kart. 952. Obecní volby v Litovli v roce 1889 - voličské seznamy, záznamy hlasování, dílčí výsledky volby v jednotlivých sborech.; *Dobytí Litovle. Litovelské noviny*. 1899, roč. 9, č. 23, s. [1-2].

„známý český agitátor a provokatér z Olomouce“, jak o něm hovořil Johann Kux,²³⁰ se na volbách podílel v pozici zapisovatele na soudních přelíčeních mezi litovelskými Čechy a německou radnicí. Obecních voleb se ale účastnil i jako aktivní volič, jelikož si v době otevřeného zápasu, kdy národní šestka v rámci strategie hromadění kapitálu a shánění českých hlasů volala po české pomoci i z okolních měst, zakoupil část pole, aby se mohl stát plnohodnotným oprávněným voličem. Sám pak na vyhrocený emotivní okamžik vzpomíná ve svých pamětech. „Když v II. volebním sboru jako poslední volič přišel, vlastně byl přiveden farář Zatloukal (byli jsme na faře pro něho) a českým lidem byl vtlačen až k volebnímu osudí, odevzdal svůj hlas českým kandidátům a tím rozhodl volby ve prospěch Čechů. Vyběhl jsem první na náměstí a provolal jsem, že je vítězství naše, v tom okamžiku objevily se na domech prapory, já vsedl do připraveného kočáru a ujížděl k nádraží na Červenku, jelikož měl jsem odpoledne komisi ohledně české školy v Hněvotíně.“²³¹

Ačkoliv proběhly ještě 22. listopadu volby do prvního sboru, Němci se jich dle očekávání neúčastnili a německá strana byla tedy oficiálně a definitivně poražena ve všech volebních sborech. Litovel se tak po dlouhém a mnohdy oboustranně bezohledném boji stává městem českým.

Absolutní vyřazení německého podílu na místní samosprávě, kdy v novém zastupitelstvu zasedl pouze jediný Němec Leopold Kristin, oslavovali nejen litovelští Češi, ale současně s nimi také ostatní česká města jako Prostějov, Kroměříž, Třebíč, Uherské Hradiště nebo Holešov, jejichž samosprávy odesílaly do města nespočet telegramů s gratulacemi, kterým věnovaly vždy *Litovelské noviny* několik stran v mimořádných vydáních.

Litovel a její vytrvalý zápas za česká práva se stala inspirací i pro česká hnutí ve městech stále ovládných německou radnicí, jakými byla například Olomouc, z jejíhož středu českých aktivistů byl prvním gratulantem a současně též přímým účastníkem litovelského boje, Richard Fischer.

Gratulace přicházely ze všech koutů společenského spektra, od českých spolků a klubů, přes jednotlivce, ale také od předních aktérů politické scény. Z Vídně zaslal své blahopřání například český poslanec Stránský: „Jménem lidové strany jakož i vlastním vyslovuji volebnímu výboru i veškerému obyvatelstvu českému v Litovli nejsrdečnější díky za Vaši práci a za Vaše nadšení. Vykonalí jste velký vlastenecký čin, za nějž Vám bude celá vlast vždy vděčna. Celá Morava raduje se s Vámi a blahopřeje Vám!“ Z Vídně přišlo i hromadné přání od klubu českých poslanců, kteří „blahopřejí statečnému voličstvu Litovle, které v této pro náš národ kritické době národu navrátilo tuto důležitou pozici!“. Potěšení z nastoleného češství v Litovli vyjádřil z Brna

²³⁰ Der Fall von Littau. *Mährisches Tagblatt*. 1899, roč. 20, č. 265, s. [3].

²³¹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. III, sv. 1. s. 210-211.

také od poslance Říšské rady a Moravského zemského sněmu Otakara Pražáka: „*Blahopřeji ze srdce k vítězství naší dobré věci, statečným voličům hřímavé sláva!*“²³²

²³² Z blahopřejných telegramů! *Litovelské noviny*. 1899, roč. 9, č. 22, s. [2].

TABULKA č. 7

OBECNÍ VOLBY 1899		
OPRÁVNĚNÝCH VOLIČŮ		
III. SBOR 1 590		
II. SBOR 188		
I. SBOR 29		
POČET HLASŮ		
ČEŠI		NĚMCI
1 009	III. SBOR	BEZ ÚČASTI
83	II. SBOR	82
16	I. SBOR	BEZ ÚČASTI
DAŇOVÁ POPLATNOST		
4 788	III. SBOR	2 799
4 566	II. SBOR	2 513
8 831	I. SBOR	1 568
ÚHRNEM		
18 132	26 516 (1503 nerozhodní)	6 881

Oslavná blahopřání přicházela také od českých periodik, která vesměs jednotně vzývala českou neústupnost v procesu emancipace českého národa a proklamovala zaslouženost českého vítězství jako odškodnění za léta německého útisku. Česká periodika, která po celou dobu česko-německého zápasu celou situaci pozorně sledovala a komentovala spatřovala v českém úspěchu vlastně logické vyústění dlouhodobého snažení a národně se uvědomujícího českého etnika v Litovli. Redakci *Litovelských noviny* zaslaly gratulace například *Selské Listy*, hustopečské *Slovanské listy*, hranické *Hlasy z Pobečví*, ivančické *Zájmy Lidu*, pražské *Národní listy* či olomoucký *Našinec*, který spatřuje příčinu obratu „nejen v zesílení českého živlu a probuzení národním, ale v neumorné práci a bdělosti všech činitelů národních v litovli a celém okolí. Budiž jim za to vše čest!“²³³ Oslavný článek přináší také *Olomoucký Pozor*, „Litovel naše, Litovel česká! Tato zpráva letí dnes od úst k ústům a každý z nás je rád, může-li touto radostnou novinou někoho překvapiti. Nač před 30 lety nikdo neodvážil se myslet, co před 20 let bylo tajným, ale velmi dalekým ideálem, co před 10 lety ještě zdálo se nemožným, to stalo se skutkem v posledním roce 19. století a řada českých měst rozmnožena českou Litovlí.“²³⁴

Poděkování litovelským Čechům i všem gratulantům přirozeně přinesl také veřejný hlas českého hnutí *Litovelské noviny*. „Litovel tone v moři praporů, telegrafní úřad nestačí

²³³ K našemu vítězství! *Litovelské noviny*. 1899, roč. 9, č. 24, s. [1].

²³⁴ Pozdrav české Litovli! *Olomoucký Pozor*. 1899, roč. 6, č. 134, s. [1].

přijímali a vydávali depeše, náměstí i ulice plny rozrušeného lidu a odevšad zaznívají nadšené pozdravy, zvěstující, že Litovel po staletích vrácena lidu českému. [...] Litovel jest skoro přes noc počestěna zařaděna do seznamu měst českých! [...] Kam podělo se to nafoukané ryzí německé litovelské? Kam zapadla slova našeho posledního německé purkmistra Mekisky, jenž před třemi léty před obecními volbami slavnostně prohlásil“ Litovel byla, jest a bude německou? Co zbylo z neobmezeného kdysi pánů a samovládců litovelských? [...] S německým litovelským počítati bude už jen historie. A ta bude jednou vyprávět, jakých brutálností napáchano zde na lidu českém, který za svůj plat, za svou práci na společné roli byl ve svých snahách úplně ignorován a odkopáván!“²³⁵

Mekiska sice ochromen drtivou porážkou však nikam „nezapadl“, jak proklamuje místní český tisk, a zatímco pro litovelské Čechy se závěr roku nese ve znamení oslav, někdejší obávaný krutovládce se s novými pořádky nehodlá smířit a plánuje, jakým způsobem nastolit návrat k někdejším poměrům a opětovnému prosazení německé nadvlády.

Narozdíl od většiny svých německých přívrženců, kteří po českém vítězství začali houfně opouštět Litovel, zpravidla do bezpečí německé Olomouce, neztrácel Mekiska naději. Mezi německými „uprchlíky“, kteří již nechtěli žít pod českou správou, byl i lékař a velký sympatizant a opora nacionála Mekisky, Johann Kux.²³⁶ *Litovelské noviny* viděly v odchodu „nejzarytějšího českého odpůrce“ symbol konce německé svrchovanosti ve městě, která „jako strana dohrála již svou úlohu a zbývají z ní jen trosky.“²³⁷

Německou reakci na nastalou situaci nových poměrů ve městě nejlépe ilustruje Kuxovo pojednání o pádu Litovle publikované na stránkách olomouckého deníku *Mährisches Tagblatt*,

²³⁵ Konečně! *Litovelské noviny*. 1899, roč. 9, č. 22, s. [2].

²³⁶ *Johann Kux* (20. 1. Medlov 1861-12. 8. 1940 Olomouc). Kux po dokončení studií lékařství ve Vídni působil letech 1888 až 1902 jako litovelský lékařem. Jako velký zastánce německé nadvlády byl současně horlivým podporovatelem německé radnice i samotného starosty Mekisky. Po odchodu z Litovle přijal místo městského lékaře v Olomouci a současně také městského archiváře a kustoda olomouckého historického a průmyslového muzea. Jeho zápal pro regionální historii se odrážel v celé řadě publikací i časopiseckých příspěvků. Publikoval například v brněnském časopise tematicky se zaměřující na německé menšiny severní Moravy, *Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*. Kux současně zastával funkci konzervátora archivní rady pro několik okresů střední Moravy. Od roku 1924 pozbytím všech dosavadních funkcí se začal plně věnovat své dějepisické tvorbě. Během svého života vydal několik monografií na téma regionální historie. K jeho nejvýraznějším počínům se vedle zpracování litovelských dějin řadí bezpochyby i dvoudílné pojednání o olomouckých financích a městských písařích *Die Olmützer Gemeindefinanzen 1530-1630* nebo dějiny Olomouce *„Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918“* vydané až v roce 1937 jako německý protipól českého zpracování Václava Nečpora *„Dějiny města Olomouce“*. Další autorské publikace vyšly poté až po jeho smrti. V roce 1942 správní dějiny Olomouce, *Verwaltungsgeschichte der Stadt Olmütz* a rok na to monografie o německém osídlení v okolí Olomouce, *„Siedlungen um Olmütz, Německé osídlení okolo Olomouce.“*; MYŠKA, Milan, ed. a DOKOUPIL, Lumír, ed. *Biografický slovník Slezska a severní Moravy: nová řada*. Sešit 7 (19). Ostrava : Ostravská univerzita, 2005. s. 62. ISBN:80-7368-098-X 586.622/ 19.

²³⁷ Ztratíme městského lékaře. *Litovelské noviny*. 1902, roč. 12, č. 7, s. [2].

kde nejprve vyzdvihuje neopomenutelnou úlohu německví v kulturním rozvoji města a poté hledá konkrétní příčiny německého volebního debaklu, které by se daly zobecnit do jednoho stěžejního problému. Tím je emancipace českého národa spojená s již v době druhé poloviny 90. let s nadregionálním národnostním bojem za české historické právo, jemuž se dalo jen stěží bránit. Požadavky litovelských Čechů, které dle jeho slov přerostly až „*ve fanatické české řádění*“, však považoval za přemrštěné. Za vyřazením litovelského německví z hlavní role vedení města spatřoval zejména tři hlavní faktory. V popředí stály sociální a ekonomický směr protiněmecké politiky, jímž se české hnutí mělo pokoušet „*zničit Němce nejenom hmotně, ale také společensky vyvracováním názoru o vyšší kultuře české a prosazováním hesla „Svůj k svému!*“, jež se stalo „*českým evangeliem, jelikož učinili si požadavkem, že německá Litovel v českém kraji musí zmizet za každou cenu!*“ Další z příčin německého krachu uváděl polarizaci společnosti na nesmiřitelné národnostní tábory, za níž stála především nacionálně přemrštěná agitace na stránkách *Litovelských novin*, které „*využívaly všech příležitostí k očernění litovelských Němců a vyvýšení českého vědomí*“ [...] „*nemyslicí čtenář český bral to za bernou minci, vyhýbal se styku s Němcem, nepozdravoval ho, přestaly osobní styky mezi Čechy a němci. Sousedé, kteří dosud žili v dobré shodě, stali se bez příčiny zapřísáhlými nepřáteli, z kmotrů a příbuzných stali se nepřátelé, protože každý hlasoval pro jiné kandidáty.*“ O smrtící ránu litovelskému německví se přičinil poté dle Kuxe neustále narůstající český úřednický aparát, jehož posílení mělo fatální důsledky.²³⁸

Ačkoliv Johann Kux Litovel opustil, situaci kolem jejího dalšího vývoje sledovat nepřestal a spolu s Mekiskou vystavovali formující se českou správu ostré kritice. Svou zálibu v regionální historii promítl do vůbec prvního odborného díla souborně zachycující litovelské dějiny *Geschichte der Stadt Littau von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1848*. Jeho současně první publikace vydaná v Brně v roce 1900 měla za cíl především doložit historickou tradici německví na Litovelsku. Německým nacionalismem výrazně zatížená monografie tak měla být jakousi obranou proti nově nastolené české nadvládě v Litovli.

4.6. Mekiska a jeho další osudy v opozici

Zatímco Kux hledá příčiny stojícími za německým fiaskem posledních voleb, Litovel vstupuje do 20. století po nelítostném národnostním boji již jako české město, jehož noví

²³⁸ Der Fall von Littau. *Mährisches Tagblatt*. 1899, roč. 20, č. 265, s. [1-3].

vedoucí představitelé jsou postaveni před nesnadnou a zcela novou situací. Suverénní vítězství ve volebním klání otevírala českému hnutí zcela nové postavení. Doposud uměl český tábor jen formulovat vlastní nároky a požadavky, ale v tuto chvíli byl nucen nastavit procesy k zajištění chodu samosprávy obce a počítat i se stále existující početnou německou menšinou, která i přes značný popřevratový odliv stále zaujímala ve městě 31 %.²³⁹

Komplexní vedení celého systému zajištění chodu města a jeho jednotlivých problémů bylo českému táboru však doposud cizí, což představovalo také první, z celé řady příležitostí k jeho kritice ze strany německé opozice. První kroky nově zvoleného českého zastupitelstva čítajícího na 30 členů, mezi nimiž stál pouze jediný Němec,²⁴⁰ vedly nejprve přirozeně k volbě starosty. Již obsazení starostenského postu však vyvolalo v doposud jednotném českém hnutí první rozkol. Upozaděné vlastní ambice jednotlivců v rámci zápasu za společný cíl se brzy začaly projevovat. Horkými kandidáty do starostenského křesla byli dle očekávání aktéři uskupení národní šestky. K nejvážnějším aspirantům patřil MUDr. Jan Smyčka, JUDr. Alois Janda a účetní Václav Socha. Právě Socha, všeobecně považovaný za vůdce českého hnutí „o dobytí Litovle zasloužilý, charakter vzácný a Čech do krajnosti důsledný“²⁴¹ vyšel z volby dne 11. ledna roku 1900 jako vítěz a stal se tak prvním českým starostou města Litovel.²⁴² Sochův první projev směrem k novému zastupitelstvu a místnímu občanstvu otiskly i Litovelské noviny, „Litovel vřaděna jsouc nyní mezi města česká, vykonává svou národní povinnost, když svornost mezi veškerými upřímnými vlastenci zdejšími potrvá a snahy jejich podporovány budou. Ne prospěch, sláva neb moc jednotlivců, nýbrž dobro všeobecné a prospěch české věci musí býti naším vodítkem!“²⁴³ Současně se starostou zvolilo nové zastupitelstvo i čtyři radní, lékaře Jana Smyčku, advokáta Františka Nevěřila a obchodníky Františka Šenka a Richarda Schönhöffera.²⁴⁴

Vzletný Sochův projev o svornosti a všeobecném dobru však neoslovil nejen bývalé německé přední činitele litovelské radnice, nýbrž i neúspěšného adepta na starostenský post,

²³⁹ Celkový počet obyvatelstva města Litovel činil na přelomu století 4 633, z čehož 1 448 se hlásilo k německé národnosti.; *Historický místopis Moravy a Slezska*. s. 121-131.

²⁴⁰ Složení nového obecního zastupitelstva české Litovle vzešlé z obecních voleb 1899 dokládá, že velkou část české formace na radnici tvoří osobnosti již známé díky aktivnímu zápasu za českou otázku. Zvolení ve III. sboru: František Čep, Alois Chrudina, František Haderka, Alois Janda, Rudolf Mazáč, Josef Roller, Jan Smyčka, Václav Socha, František Šenk, Karel Valouch; ve II. sboru: Vladimír Helekal, František Herold, František Hofschneider, Jan Honal, Ferdinand Mazánek, Josef Mořka, Josef Sládek, Richard Schönhöffer, Eduard Šrott, Leopold Kristin; v I. sboru: Otakar Douša, Jakub Freiburger, Karel Hulla, František Nevěřil, Antonín Rosta, Čeněk Rychlík, Stanislav Smékal, Libor Šmoldas, Josef Špička, Jan Šustr.; *Historický místopis Moravy a Slezska*. s. 142.

²⁴¹ Jak žijeme? *Čas*. 1900, roč. 14, č. 13, s. [1].

²⁴² Blíže o osobnosti prvního českého starosty Litovle a jeho aktivit z pozice starosty pojednává podkapitola "Čeští protivníci", pozn. č 63.

²⁴³ Veřejné poděkování. *Litovelské noviny*. 1900, roč. 10, č. 3, s. [1].

²⁴⁴ BEZDĚČKA, Josef. *Dějiny města Litovle*. s. 356.

advokáta Jandu. Zatímco ve městě propukly mezi litovelskými Čechy bujaré oslavy, nedoceněný Alois Janda se jich neúčastnil. Neunesl, že jako přímý účastník stojící v boji za českou věc od samého počátku nestanul v čele litovelské radnice právě on a dokonce nebyl ani mezi zastupitelstvem zvolenými radními. Ačkoliv se přirozeně očekávalo, že hlavním soupeřem bude někdo z národní šestky, předpokládalo se, že se bude jednat o kandidáta s vysokoškolským titulem. Porážku účetním však psychicky neunesl a „*jako beran proti zvoleným representatům použití chce českého venkova, objíždí hanácké obce, aby dokázal, že úředník cukrovaru nemůže býti starostou města.*“²⁴⁵ Po neúspěšné agitaci proti Sochovi se, podobně jako kdysi jeho někdejší spolubojovník Panovský, zhrzený stáhl nejprve do ústraní a nakonec město opustil úplně.

Krkolomný začátek působení nového složení české radnice znesnadňovalo současně také hledání vlastního stylu směřování chodu litovelské samosprávy, stejně jako vymezování nových kompetencí. Zprvu nekonzistentní přístup jednotlivých představitelů české radnice, spolu s počátečními nejistými kroky českého zastupitelstva, znamenalo možný potenciál pro německou opozici, do jejíhož čela se téměř okamžitě postavil sesazený Mekiska. Předmětem kritiky se stala již první ustanovení nového zastupitelstva o sanování deficitního rozpočtu novou obecní přírážkou k přímé dani o 35 %. Dlouhodobě opomíjené požadavky na zanedbané české školství vyžadovaly stále větší finanční prostředky a tím i narůstající půjčky,²⁴⁶ které spolu se zpustlým stavem místní infrastruktury a dalšími nezbytnými modernizačními úpravami města jako vodovod a kanalizace, regulace řeky Moravy, postupná elektrifikace města, či novou budovou městské nemocnice, pomalu ale jistě prohlubovaly deficit městského rozpočtu. Role se tudíž obrátily a to, za co byla někdejší německá samospráva Čechy bičována na stránkách místního tisku, se stalo hlavním námětem německé opozice, zejména tedy pánů Mekisky a Kuxe, kteří již v tuto chvíli plánovali vendetu za rok 1899.²⁴⁷

U německých nacionálních aktivistů převládal pocit, že ještě stále může dojít k navrácení někdejších poměrů. Ačkoliv se Mekiska ještě v prosinci roku 1899 pokoušel vznést námitky k zemským úřadům stížností na průběh posledního volebního klání a způsob, jakým české hnutí

²⁴⁵ Jak žijeme? Čas. 1900, roč. 14, č. 13, s. [1-2].

²⁴⁶ Zejména založení české reálky v roce 1901 a následná výstavba honosné novorenesanční budovy pro její účely se u německé opozice stala pravidelným terčem kritiky. Zatímco městská správa usilovala o převedení ústavu pod správu státu, Němci volali po jejím úplném zrušení poukazující na horentní sumy, kterými musí obecní pokladna české vzdělávání kompenzovat. Pravdou je, že výdaje dosahující částky 64 850 K ročně výrazně převyšovaly příjmy ze školného činící jen 32 050 K, které musela radnice dorovnávat z obecního rozpočtu. Teprve v roce 1907 došlo k převedení české školy pod vedení zemské správy, která hradila platy profesorského sboru a celkové náklady města na výdaje pro český ústav tak konečně klesly na 12 450 K, které byly čerpány z pravidelného školného.; BEZDĚČKA, Josef. *Dějiny města Litovle*. s. 371-376.

²⁴⁷ ŠIK. *Litovelské paměti*. 1994. s. 145-153.

vítězství dosáhlo, veškeré snažení bylo marné a volební výsledek byl uznán legitimním. I přesto byli Němci dostatečně opatrní a prozíraví a ještě před předáním úřadů a agendy narychlo ustanovovali do úřadů své lidi s dlouhodobými smlouvami či zadávali plánované zakázky na několik let německým firmám. Němci jednak nechtěli oslabit svou účast u hlavního centra dění, a jednak stále doufali v možnost zvratu. To se přirozeně křížilo se záměry nového českého zastupitelstva, které přistoupilo k celé řadě změn. Jednou z prvních byla postupná výměna úřednického aparátu doposud tvořeného převážně Němci. Narušení německy homogenního prostředí městského úřadu bylo sledováno jen s velkou nelibostí a podnítilo další neshody s německou menšinou ve městě. České stanovisko bylo však nekompromisní. „Nyní když přišla na celé čáře ku vládě strana naše česká, nezměnilo se chování protivné strany k nám ani v nejmenším. Tataž nenávisť a totéž ignorování jako dříve. Česká obec, česká správa, ale úřednictvo a zřízení výhradně němečtí a nepřátelští. Česká strana tak vzala koště a začala vymetat. Co tu bylo nářku na nespravedlnost a utlačování! Dnes je nelidské to, co činí vládnoucí česká většina, ale dříve vše to bylo spravedlivé a lidské, poněvadž to páchala německá menšina, když byla u vesla. České vítězství by neznamenalano pranic, kdyby nám i nadále poroučeti smělo několik zfanatizovaných úředníků a zřízců!“²⁴⁸

Další vlna nevole se z řad německých nacionálů zvedla nejen v záležitostech národnostní proměny ve složení úřednictva radnice, ale také v otázce změny německého názvosloví litovelských ulic.²⁴⁹ „České obecní zastupitelstvo musí zahladit všechny ty stopy falešného němečství, jimiž pan Mekiska a jeho násilníci znamenali svou proti českou činnost. Česká správa nyní odstraňuje z radnice stvůry Mekiskovy i pojmenování ulic, aby ostudu v české městě nedělaly.“²⁵⁰ Litovelští Němci připravovanou změnu chápali jako útok na neopomenutelná práva ve městě stále žijící menšiny. „Vším svým chováním chtějí reprezentovat charakter města jako ryze český. A to sotva tři měsíce po dobytí radnice? Nejspíš proto, že pánové z nápisů desek na radnici tak úhledně odstříhli německou polovinu textu?“²⁵¹ Vyhlášení počestění místních ulic a náměstí podnítilo současně německý tábor k veřejnému protestu, který pod hlavičkou oficiálně nahlášené německé slavnosti se zvrhl v chaotický a život ohrožující pochod pod taktovkou svrženého starosty Mekisky. Do litovelských dějin se neslavně zapsal jako tzv. „hunský vpád“. Původně ohlášená akce ke slavnostnímu svěcení německé školy, která již při plánování měla být pouhou záminkou pro sešlost moravských Němců k podpoře litovelského němečství, byla v

²⁴⁸ Teď jim to není po chuti! *Litovelské noviny*. 1900, roč. 10, č. 3, s. [3].

²⁴⁹ SOKA Olomouc, fond AML, inv. č. 2404, kart. 1029. Stížnosti litovelských Němců proti novému pojmenování ulic a výhradnímu používání české jednací řeči u městského úřadu.

²⁵⁰ Nové pojmenování ulic. *Litovelské noviny*. 1900, roč. 10, č. 6, s. [2].

²⁵¹ Die Littauer Tschechen und die persönliche Freiheit. *Mährisches Tagblatt*. 1900, roč. 21, č. 81, s. [6].

oprávněných obavách z možných nepokojů obecním zastupitelstvem jednomyslně zakázána. Organizátor německého setkání Mekiska spolu se známým nacionálem a velkým sympatizantem německých snah o zvrát v Litovli, zábřežským továrníkem Hermannem Brassem, jenž měl současně celou akci spolufinancovat, se však zamítavým stanoviskem radnice nenechali odradit a obrátili se proto okresního hejtmána Josefa Zwierzinu. Záštitu nad celou slavností tak převzalo místní okresní hejtmanství a povolení k německé oslavě nakonec vydalo.

Na stránkách německých regionálních periodik byla akce stanovená na 22. září 1901 avizovaná již několik týdnů předem s výzvou k hojné účasti „*všech moravských Němců jako projev a zkoušku německé síly*.“²⁵² České zastupitelstvo se oprávněně obávalo příjezdu velkého zástupu nacionálně vybuzených Němců a apelovalo tak na litovelského okresního hejtmána, aby nepodcenil slíbený dohled nad celou akcí. Dle zápisu z jednání obecního výboru následného dne vyplývá, že více jak čtyři tisíce Němců zaplavilo město a „*za ohlušujícího řevu a lomozu, nejsurovějších nadávek na české obyvatelstvo hrozíce z průvodu pěstmi a mávajíc holemi*“²⁵³ se dostavilo až na náměstí před budovu radnice, kde následně promluvil k rozvášněnému davu vůdce probíhající akce, bývalý starosta Mekiska, oslavující historickou tradici němectví na Moravě.

Agresivní závěr původně avizované kulturní slavnosti však potvrdil českou prognózu. Němectví oslavující průvod vedený bojovným Mekiskou vyvrcholil slovními i fyzickými potyčkami mezi zfanatizovaným davem německých radikálů a místním českým obyvatelstvem. Zachycené české svědectví hovoří o průběhu takto, „*Na této zpáteční cestě pak dostoupila německá výbojnost toho stupně, že přešli Němci od spílání nejhoršího druhu, od vyhrožování k činu, že v celých houfech přepadali a zbíjeli bezbranné lidi české národnosti, že dvakrát útokem hnali na budovu rolnické záložny, do které jen intervencí všeho četnictva jim vniknutí zamezeno, a že konečně budovu záloženskou v pravém smyslu hrnky, cihlemi, kamením bombardovali a pustošili*.“²⁵⁴

Prakticky nulový dohled okresního hejtmanství, zajišťovaný pouze dvaceti hejtmánem vyslanými četníky, umožnil vyostření střetu. Teprve ve chvíli kdy rozbouřený německý dav napadl český záloženský dům na náměstí, přivolal okresní hejtmán Zwierzina na pomoc vojsko, které, byť z nedaleké Olomouce, dorazilo do města pozdě. Česká radnice odmítala, vzhledem k předchozímu zamítnutí průvodu právě z důvodů obav o bezpečnosti plánované akce, nést

²⁵² Deutsche Volksgenossen Nordmährens. *Mährisches Tagblatt*. 1901, roč. 22, č. 214, s. [6].

²⁵³ SOkA Olomouc, fond AML, Úřední kniha, inv. č. 341. Protokol z mimořádného zasedání obecního výboru ze dne 23. 9. 1901 ve věci prošetření průběhu akce svěcení německé školy.

²⁵⁴ SOkA Olomouc, fond AML, Úřední kniha, inv. č. 341. Protokol z mimořádného zasedání obecního výboru ze dne 23. 9. 1901 ve věci prošetření průběhu akce svěcení německé školy

jakoukoliv odpovědnost. Ale i přesto nechtělo zastupitelstvo nechat záležitost bez prošetření. S ohledem na možnost opakování podobných výpadů ze strany německých nacionalů vyslala radnice deputaci ke klubu českých poslanců a o celé události české zástupce zpravilo.²⁵⁵

Dotčení Němci následně podali žalobu na několik přímých českých účastníků celého dění, kteří byli vtaženi do finální potyčky na náměstí. Díky poslanci a advokátu Adolfu Stránskému, který se ujal obhajoby obviněných Fratiška Nedoluhy, záloženského účetního, Milana Špačka, praktikanta v záložně, Josefa Elledera, pivovarského sládka, barvířského pomocníka Rudolfa Korbela a kovářského učně Čeňka Šmakala, byli obžalovaní zproštěni viny. Proti tomu útokem pobouření čeští občané, úředníci cukrovaru Karel Sychra a Ladislav Dokoupil, knihař Rudolf Mazáč, hodinář František Nárožný a účetní pivovaru Rajmund Volek, kteří se dostali do střetu s fanatickým davem a následně poté i s četnictvem, podali trestní oznámení za nepřiměřeně hrubý zásah na zasahující četníky, kteří byli rozhodnutím odvolacího soudu v Brně 31. května 1902 odsouzeni pouze k náhradě výloh provedeního soudního řízení.²⁵⁶

Okolnosti „hunského vpádu“ do Litovle se záhy dostaly až na jednání říšské rady, kde poslanec Stránský volal po důsledném prošetření celé kauzy. Kde však není viník, není ani soudce. Vzhledem k velkému počtu účastníků, kteří do Litovle přijeli z různých částí Moravy, nebylo možno prokázat totožnost konkrétních agresorů, tudíž nebylo možné ani nikdoho určitého právně stíhat, přičemž sami organizátoři akce, Carl Mekiska a Hermann Brass, postupovali při pořádání údajné kulturní slavnosti německví *de iure* a za následné projevy agrese nemohli již zodpovídat.²⁵⁷

Naprosto odlišného dojmu proběhnuvší zářijové události nabyl německý tábor, který oslavoval zejména hojnou účast německého lidu čítající dle zpráv olomouckého deníku *Mährisches Tagblatt* „až závratných patnáct tisíc uvědomělých Němců, kteří přijeli vyjádřit podporu litovelským Němcům v úsilí o návrat města pod německou správu.“²⁵⁸ Německý tisk však současně ve stejném prohlášení popíral jakoukoliv jinou motivaci tohoto masového shromáždění německého lidu než pouhé vyjádření součinnosti při slavnostním svěcení nové německé mateřské školy v Litovli. Na obvinění z podněcování nepokojů a napadání českého obyvatelstva reagovala německá strana dle očekávání vlastní verzí příběhu, v němž byli ústředními aktéry česko německého boje na litovelském náměstí čeští fanatici, kteří měli narušovat poklidný průběh akce nesouhlasnými pokřiky směrem k proslovům Mekisky i dalších

²⁵⁵ Kdo se zaručil za pořádek? *Litovelské noviny*. 1901, roč. 11, č. 19, s. [3].

²⁵⁶ SOkA Olomouc, fond Václav Socha L8-3, inv. č. 38, Paměti.; BEZDĚČKA, Josef. *Dějiny města Litovle*. s. 363.

²⁵⁷ Události litovelské v parlamentě. *Litovelské noviny*. 1901, roč. 11, č. 20, s. [2-3].

²⁵⁸ An die Festteilnehmer an der Eröffnungsfeier des 2. deutschen Kindergartens in Littau. *Mährisches Tagblatt*. 1901, roč. 22, č. 220, s. [6].

mluvčích hovořících k německému lidu z balkonu Německého domu. „*Nedělní masové shromáždění Němců v Litovli připravilo místní české fanatiky o poslední zbytky klidu. Ti, kteří provokovali jinak přátelské německé občany a neváhali se dopustit násilných činů, si drze nyní stěžují na údajné německé provokace. Český tisk se bezmocně snaží obvinít Němce ze zvěrstev, která páchají jejich nacionalisté, a přitom je faktem, že první kameny byly házeny z domu Záložny na procházející Němce. Můžeme také uvést jména očitých svědků, kteří mohou potvrdit, že zevnitř přes zavřená okna Záložny byly do davu házeny kameny o velikosti pěsti. Lidé patřící k české inteligenci, kteří tento „hrdinský“ čin vykonali, si proto naschvál sami rozbili okna. Nejvyšší stupeň lživosti ve zpravodajství pak opět předvádí Dr. Stránský, jehož zpráva o průběhu litovelského dne a jeho střetů, které se na něm odehrály, je lživá od prvního do posledního slova.*“²⁵⁹

Je patrné, že ať již německá slavnost probíhala jakkoliv a ať tím prvním agresorem, jenž vyvolal slovní a následně i fyzické potyčky na litovelském náměstí byl kdokoliv, jasné je především to, že Němci potřebovali demonstrovat svou sílu, která ani českým vítězstvím v posledních obecních volbách, neměla být brána lehkou váhu.

Německá opozice v Litovli, v čele s neúnavným Mekiskou, nepolevovala ve svém snažení o znovuzískání svrchovaného postu nad místní samosprávou. Soustavně vystavovala české vedení radnice otevřené kritice a prostřednictvím svého jediného zástupce v obecním zastupitelstvu, Leopolda Kristina, se marně pokoušela sabotovat postupy městské správy. Jediný představitel německé národnosti litovelského představenstva, který se mezi českou většinu dostal náhodou, jen díky volbě losem na poslední neobsazené místo za druhý volební sbor, svědomitě hájil německé zájmy.²⁶⁰

Pravdou zůstává, že podobně jako kdysi německá vláda na radnici ignorovala české požadavky, ani nové většinově české zastupitelstvo nedoprálo německým námitkám a potřebám sluchu. Ve všeobecně vypjatém období národnostních bojů prostupujících napříč celou společností i na nadregionální úrovni, již oba národnostně diferencované tábory spolu neměly zájem spolupracovat. Němci osočovali Čechy z násilností a zastrašování, Češi již nyní o kompromis nestáli. „*Bud'te si jisti, že přiměřený kompromis by vám kdysi na dlouhá léta zajistil*

²⁵⁹ Der Tag von Littau. *Mährisches Tagblatt*. 1901, roč. 22, č. 220, s. [4].

²⁶⁰ Leopold Kristin, zkušený radní ještě z dob Mekiskova působení v čele litovelské radnice, byl jediným hlasem litovelských Němců v obecním zastupitelstvu. V drtivé většině projednávaných případů se stavěl proti českým návrhům nebo se hlasování vzdal. Otevřeně pak na jednáních protestoval proti některým novým opatřením a plánovaným počínům financovaným z obecní pokladny jako investice do českého školství, návrh na změnu úředního jazyka při jednáních, či počestění názvosloví litovelských ulic. Kvůli jeho pravidelným výpadům v otázkách schvalování obecní rozpočtu mu bylo dokonce několikrát odebráno slovo. SOkA Olomouc, fond AML, Úřední kniha, inv. č. 342. Protokoly ze zasedání obecního výboru ze dne 5. 2. 1902, 16. 5. 1902 a 23. 6. 1902.

*váš vliv v Litovli. Vy jste jej ale nechtěli, my přešli vítězně přes vaše mrtvolky a mrtvolami zůstanete! Proto pryč se všemi ohledy na Němce, nezasluhují jich!*²⁶¹

Mekiska spolu se svými věrnými přívrženci, však povzbuzen silou německého davu při záříjových událostech, se začal připravovat na další volební klání, v němž spatřoval možnost kýženého převratu a návratu k opanování městské radnice. Inspirace někdejší úspěšnou českou taktikou založenou mimo jiné na soustavné kritice protežování českých živnostníků a obchodníků, odsuzování častého udělování čestných občanství pro Čechy, kteří podle německého tábora pro město nic záslužného nevykonali, či nehospodárné hýření obecní pokladnou, navyšování poplatků a prohlubování dluhů, se zdálo ve světle ne tak dávných poměrů na litovelské radnici a Mekiskových praktik poměrně bizarní. „*To dovoluje si tvrdit strana, která za své vlády zadlužila Litovel statisíci a která za to vše neudělala nic velkého, nic prospěšného, než snad to, že nadělala si germanisačních škol a opatřila teplá místa pro své stvůru s právem pense!*“²⁶²

Přesvědčení o možnosti opětovného vítězství se Němci opírali také o nedávný rozkol při volbě prvního české starosty v doposud vždy jednotném českém hnutí. Mekiskou vedená předvolební kampaň z vlastní speciální volební kanceláře, byla vlastně jen analogií někdejší české strategie. Když poté Němci začali nakupovat litovelské nemovitosti, ve snaze posílit svou voličskou základnu, česká radnice nepodceňující své protivníky, přistoupila k opatřením. Vzhledem ke stále rostoucí české populaci ve městě díky dalšímu přílivu českého úřednictva se však česká strana o své pozice nemusela obávat. Vzájemné neshody mezi oběma ve městě žijícími národnostmi však nikdy pořádně neutichly a obzvlášť v předvolebním období se vlivem oboustranné agitace opět prohlubovaly.

Jakkoliv Mekiska odsuzoval dílčí kroky českého zastupitelstva, nelze české samosprávě upřít celou řadu zásluh o modernizaci města. Česká radnice převzala Litovel současně ve zuboženém stavu spolu s nemalým dluhem a celkově chátrající. Narozdíl od svých předchůdců navíc česká strana značně investovala nejen do rozvoje školství, ale také do úpravy místních komunikací a komunálních podniků. Zároveň veškeré protokolární zápisy jednání obecního zastupitelstva pravidelně zveřejňovala, tudíž české občanstvo mělo oproti dobám minulým přehled o postupech obecního výboru. Transparentnost vedení města vzbuzující u místních více důvěry spolu se silnou voličskou základnou tak vyřadily německou stranu kolem Mekisky ze hry prakticky ještě dříve než začalo volební klání. Mekiska pochopil, že účast v předem prohrané volbě je zbytečná a nakonec se i přes intenzivní předvolební kampaň Němci volebního klání

²⁶¹ Němcům litovelským je jak po pořádné opici! *Litovelské noviny*. 1902, roč. 12, č. 16, s. [3].

²⁶² Voličům českým! *Selská stráž*. 1903, roč. 4, č. 3, s. [1].

nezúčastnili. Česká vláda nad městem jen posílila, stejně jako pozice starosty, do níž byl opakovaně volen Václav Socha, jenž funkci zastával až do začátku první světové války. Obecní volby v roce 1903 byly zároveň posledním pokusem litovelských Němců o získání podílu na správě města.²⁶³

Mekiska však ve svém přesvědčení nepolevoval a stále se snažil udržovat německou tradici a podporovat německé aktivity. Politické činnosti se nikdy úplně nevzdal a vlastně po celý zbytek života se neúnavně zasazoval za práva Němců v Litovli. Aktivně spolupracoval s německou Olomoucí, kde od roku 1908 zasedal jako jeden ze členů obchodní a živnostenské komory.

S počátkem nového století se zároveň plně navrátil k dohledu nad provozem své továrny a alespoň v ní se stále pokoušel zachovat německé pořádky prosazované autoritou někdejšího samovládcy města. V roce 1905 převedl veškerou výrobu do areálu bývalé Suchomelovy sladovny. Od výroby sladu a jeho přidružených produktů však již úplně upustil a soustředil se výhradně na modernizaci a rozšiřování továrny na výrobu plechového zboží, které se ukázalo jako výnosnější podnik oproti původnímu tchánovu závodu na zpracování sladu. Přispěním severomoravských Němců zřídil současně také válcovnu plechu, která zaměstnávala až sto nových lidí. Od zvětšování podniku si současně sliboval i příliv nového obyvatelstva do svého závodu, které by pod jeho autoritářským německým vedením mohlo podstatně rozšířit německou voličskou základnu. Ze svých otrokářských praktik, o nichž hovořila *Selská stráž* či *Hlas lidu*, tak nepolevoval alespoň ve svém závodu. Aplikoval osvědčenou metodu „cukru a biče“ osvojenou z let vedení města. S blížícími se volbami vždy navyšoval svým zaměstnancům plat ze 1,20 K na 1,40 K za den výměnou za slíbený voličský hlas německé straně, přičemž po volbách zvýšený již tak tristní plat zase snížil na původní částku.²⁶⁴ Dělníci Mekiskova závodu byli zároveň i nadále povinni hlásit se navzdory své národnosti k německé obcovací řeči, což se znovu projevilo i při novém sčítání lidu v roce 1910, kdy až zpětně vyplulo na povrch, že Mekiska nařídil svým zaměstnancům sčítací archy přinést do továrny, „*kde byly vyplněny úředníky závodu a rozumí se, že s obcovací řečí německou. Dělnictvo ochotně vyhovělo rozkazu svého pána, neb zprotivení se mělo by následky. Více jak pětina zaměstnanců sice německy vůbec neumí, ale to nevadilo, zanesení byli již jako Němci. Že dělnictvo dostalo informace z kanceláře Mekiskovy dosvědčuje to, že ani sčítacím komisařům nechtěli odpovídat na kladené otázky, vzdor*

²⁶³ SOkA Olomouc, fond OÚ Litovel - Presidiální spisy 1866-1917, inv. č. 961, kart. 24. Volby do obecního výboru v Litovli v r. 1903 - hlášení průběhu. Zpráva z 28. 1. 1903

²⁶⁴ Z Litovle. *Hlas lidu*. 1908, roč. 23, č. 64, s. [3].

tomu, že všechny archy sčítací byly špatně vyplněny i samotným Mekiskou!²⁶⁵ Mimo to zakazoval Mekiska svým zaměstnancům navštěvovat dokonce i místního českého lékaře a jelikož jeho přívrženec německý lékař Johann Kux město po volebním fiasku opustil, nechal následně zřídit podnikovou nemocenskou pokladnu, kam také povolal nového německého lékaře, jehož jediného mohli dělníci Mekiskova podniku navštívit bez ohledu na jeho zkušenost či odbornost. „*Echt německý mladý lékař, který bude teprve na místních Němcích učit se praxi lékařské!*“²⁶⁶ Rozhodujícím faktorem byla německá národnost. Je tedy patrné, že myšlenky na znovunastolení německých pořádků, se německý továrník nikdy nevzdal.²⁶⁷

Navzdory postupné politické diferenciaci v českém zastupitelstvu vedoucí k řadě neshod, způsobené především generačními rozdíly mezi novými členy vymezujícími se vůči postupům doposud uznávaných autorit, jež se přímo zasloužily za českou Litovel, zůstala Litovel většinově českým městem s českým vedením městské správy a na mocenský převrat se již Němci v této době nezmohli.

Zintenzivnění péče o rodinnou firmu vedlo ke stále větší prosperitě podniku. Od roku 1912 se v Mekiskově továrně vyrábělo sporákové a stavební kování, kouřové roury a kolena, rýče, lopaty i sporákové plotny. Zejména za první světové války se Mekiskovo rozhodnutí soustředit se pouze na plechovou produkci ukázalo jako rentabilní, kdy se podnik přeorientoval na prodej a výrobu polních lopatek, polních kamen a dalšího příslušenství.²⁶⁸

I přes vytrvalou snahu urputného Němce se však sám Altbürgermeister Mekiska vytoužené změny poměrů a vzkříšení němectví ve městě již nikdy nedočkal. Poslední německý starosta Litovle a hlavní opora místního němectví, zemřel náhle ve věku 63 let dne 5. června roku 1916. Zprávu o nenadálém úmrtí hlavy litovelského němectví přinášela během celého týdne jak německá, tak i česká periodika, která otiskla jednotné oznámení „*Jeho houževnatou činností bylo udržováno město pod německou správou co nejdéle. Když vítěznými volbami dobyla česká strana radnice, klesl sice vliv Mekiskův v městě, avšak bývalý starosta neustal v politickém zápase a přičiňoval se všemožně o to, aby zbytky německé strany v Litovli nepozbyly jistého významu.*“²⁶⁹ „*Jeho úmrtím ztrácí německá věc v Litovli jednoho z nejlepších svých vůdců a organisatorů.*“²⁷⁰ *Mährisches Tagblatt* oceňoval zejména Mekiskův již několikrát zmíněný neochvějný nacionální zápal, „*německá věc v Litovli ztratila naprosto spolehlivého straníka,*

²⁶⁵ Sčítání lidu v Litovli. *Hlas lidu*. 1911, roč. 26, č. 8, s. [6].

²⁶⁶ Kdo to je! *Selská stráž*. 1908, roč. 7, č. 6, s. [2].

²⁶⁷ Jak pracují Němci na Moravě. *Lidové noviny*. 1905, roč. 13, č. 285, s. [4].

²⁶⁸ KOLLMANN, Vítězslav. Z historie a současnosti státního podniku Papcel Litovel. s. 27-28.

²⁶⁹ Poslední německý starosta litovelský. *Lidové noviny*. 1916, roč. 24, č. 159, s. [2].; Poslední německý starosta litovelský. *Národní listy*. 1916, roč. 56, č. 160, s. [3].

²⁷⁰ Denní zprávy. *Pozor*. 1916, roč. 23, č. 13, s. [2-3].

který byl naplněn nejčistším národním duchem a který byl vždy připraven přinést ty největší oběti!“²⁷¹

Po Mekiskově smrti přechází výnosná firma do rukou manželky Henrietty, která podnik spravovala až do zletilosti svých synů, na něž následně bylo dědictví po otci převedeno.²⁷² Bratři Carl mladší a Fritz, silně zatížení německým nacionalismem, v němž byli celý život zarytým nacionalistou Mekiskou vychovávaní, se projevovali po vzoru svého otce neskrývanou averzí vůči českému národu a českým pořádkům ve městě. Přenesení nepřátelského postoje k Čechům na další generaci Mekisků se odrazilo v jejich způsobu jednání již s koncem první světové války a vznikem Československého státu. Oba bratři se proti novému a především českému uspořádání státu ostentativně vymezovali, o čemž svědčí i událost návštěvy prezidenta T. G. Masaryka v Litovli 16. června roku 1929, kdy oba bratři raději opustili město po dobu prezidentova pobytu, než aby se účastnili velkolepých oslav.²⁷³ Neskrývaná nevraživost ke všemu českému se odrážela i v rodinném životě obou bratrů, kteří po sňatku s dcerami německého velkopřumyslníka Ing. Kurta Schustera, sdíleli nejen stejné názory, ale také společnou vilu, kde se zakonzervovali v udržování německé tradice a nadřazenosti německého národa proti tomu českému, o čemž svědčí také skutečnost, že své psy, německé dogy, pojmenovali s despektem k čelním představitelům nového českého státu, Masaryk a Beneš.²⁷⁴

Moment zadostiučinění se rodině Mekiskově dostavil s nástupem nacistické okupační moci, kdy se po čtyřiceti letech vrací do čela litovelské radnice opět jméno Mekiska. Oba bratři, Carl a Fritz, se stali nejprve aktivními členy SdP a současně také útočných oddílů SA. Zatímco starší bratr Carl se stal důvěrníkem Gestapa pro Litovelsko a dle pamětníků hrdě nosíval uniformu Sturmabteilung téměř nepřetržitě, mladší bratr Fritz jako lídr místní NSDAP se stejně jako jeho otec nechvalně zapsal do dějin litovelské radnice. V roce 1940 po sesazení někdejšího starosty Vincence Horáka a rozpuštění dosavadního složení zastupitelstva byl osmatřicetiletý Fritz slavnostně ustanoven 27. června 1940 do úřadu jako vládní komisař pro Litovel.²⁷⁵

²⁷¹ Altbürgermeister Carl Mekiska. *Mährisches Tagblatt*. 1916, roč. 38, č. 130, s. [4-5].

²⁷² Carl Mekiska měl se svou manželkou Henriettou, rozenou Suchomelovou, čtyři děti, dceru Friederike a tři syny, Carla mladšího, Wilhelma, a Friedricha, který se do dalších litovelských dějin zapsal jako obávaný vládní komisař Fritz Mekiska. Dcera výhodně provdaná do Velkých Losin za Ing. Kricka z města brzy odešla. Prostřední ze synů Wilhelm náhle umírá v roce 1921 a s dosáhnutím zletilosti obou zbylých synů dochází ve firmě následně k majetkoprávním machinacím. Továrnu s kapitálem šest set tisíc korun přejímají po vyplacení matky a sestry bratři Carl a Fritz.; ZAO Olomouc, fond Krajský soud Olomouc - Firemní spisy 1887-1951, inv. č. 2387, kart. 133. Karla Mekisky synové továrna plechových a zámečnických výrobků v Litovli.

²⁷³ Na uvítanou panu presidentovi. *Litovelsko-Konicko*. 1929, roč.2, č. 24, s. [2].

²⁷⁴ NAJMAN, Robert. Vzpomínka na rodinu Mekiskovu. *Litovelské noviny*. 2010, roč. 21, č. 12, s. 12-13.

²⁷⁵ Po převzetí dohledu nad místní správou Mekiskou přestala být vedena protokolární agenda zápisů z jednání. Nacista Mekiska ve stylu svého autokratického otce okamžitě přistoupil k opětovnému nastolení německých pořádků ve městě. V germanizačním procesu se obklopil opět pouze Němci s ověřeným

Působení bratří Mekisků jako čelních představitelů litovelské společnosti v době druhé světové války je však již jinou kapitolou v dějinách města Litovle.²⁷⁶ Faktem zůstává, že rodina Mekiskova sehrála v litovelské historii nepopiratelnou roli. Výrazná osobnost Altbürgermeistera Carla Mekisky, vytrvalá ve svém přesvědčení a ochotná dosáhnout svého cíle za každou cenu pomocí všech dostupných prostředků mnohdy daleko za morální i legální hranici, se nesmazatelně podepsala na vývoji města, a to nejen během vlastního působení v čele litovelské radnice. Ve smýšlení neochvějný Němec, který vstoupil na starostenský post jako lídr již v tu dobu většinově českého města, dokázal po několik let zachovávat těžko udržitelný ambiciózní český živel mimo rozhodovací procesy. Důslednost v udržování německého odkazu spolu s vírou o svrchovanosti německého národa ovlivnily i další generaci Mekisků, což se následně negativně projevilo v nových litovelských osudech.

německým původem a německým vzděláním, na které současně apeloval, aby se přihlásili k německé státní příslušnosti.; SOKA Olomouc, AML, Úřední kniha, inv. č. 379. Zpráva zemského úřadu ze dne 25. 6. 1940 o rozpuštění městského zastupitelstva; OÚ - Presidiální spisy 1938 - 1945, inv. č. 1679, kart. 64. Zpráva 27. 6. 1940, Okresní úřad jmenuje Fritze Mekisku do funkce vládního komisaře v Litovli.

²⁷⁶ Éra sebevědomé vlády nad městem Litovel potomka někdejšího obávaného starosty Carla Mekisky Fritze končí spolu s koncem druhé světové války. Květnové události roku 1945 přinutily rodiny obou bratrů k útěku z města. Dne 28. května 1945 však byli prchající bratři na útěku odhaleni štábním kapitánem Ženožičkou a převezeni zpět do Litovle, kde se nevyhnuli veřejnému lynči a následné deportaci. Kdysi vzkvétající firma Mekiska a synové na výrobu plechového zboží byla v roce 1947 včleněna do národního podniku Moravia v Mariánském Údolí a po přelomových událostech roku 1948 byl areál někdejší továrny přebudován na ústřední dílny papírenského průmyslu a od roku 1950 se papírenský závod stal samostatným národním podnikem Papcel. Naposledy se jméno Mekiska v Litovli objevuje v roce 1967, kdy byl někdejší vládní komisař Fritz spatřen jak prochází městem a fotografuje bývalý areál rodinného závodu. Jako západoněmecký státní příslušník Friedrich Mekiska z Norimberku, v němž místní rozpoznali obávaného nacistu byl okamžitě zadržen a během čtyř hodin donucen opustit české území.; Turista z NSR vyhoštěn. *Rudé právo*. 1967, roč. 48, č. 289, s. 2.; KOLLMANN, Vítězslav. Z historie a současnosti státního podniku Papcel Litovel. s. 28-30.

5. Olomouc, dlouhá cesta k českému městu

5.1. Historický vývoj a jeho specifika

Olomouc po dlouhá staletí platila za historicky významné středisko vzdělanosti, kultury, obchodu a díky sídlu arcibiskupství i za důležité centrum církevní správy. V polovině 18. století bylo město přebudováno na pevnost a získalo funkci důležitého strategického bodu Moravy, přičemž záhy po dokončení prací potvrdila Olomouc svou obranyschopnost při obléhání pruskými vojsky v roce 1758.²⁷⁷ Statut bastionové pevnosti však v průběhu dalších let zásadně omezoval možnosti rozvoje města. Specifika posádkového sídla znemožňovala modernizaci Olomouce v podobném rozsahu, jako u ostatních moravských měst a to mělo zásadní dopad mimo jiné i na přirozený populační nárůst, plné rozvinutí podnikatelské činnosti a rozmach industrializace. Olomouce měla nezpochybnitelný taktický význam a současně byla i důležitou komunikační křižovatkou, současně však bylo nevelké moravské centrum z hlediska urbanistického i průmyslového rozvoje brzy znatelně předstiženo sousedními městy, například Prostějovem, Přerovem či Šternberkem.²⁷⁸

Důsledky plynoucí z funkcí pevnostního města byly však mnohem závažnější než pouhé zpomalení v rozvoji. Neustálá přítomnost fluktuující vojenské posádky přepravující do města raněné vojáky přinášela do olomouckého prostředí řadu infekčních chorob. Nedostatečné řešení infrastruktury zároveň působilo dlouhodobé problémy s nedostatkem pitné vody, Olomouc se tak stabilně potýkala s tristními hygienickými podmínkami.²⁷⁹

Přestože bývá obecně druhá polovina 19. století spojována s procesy modernizace společnosti, Olomouci, determinované statutem pevnostního města, se tento fenomén dlouhá léta

²⁷⁷ Ačkoliv byla Olomouc prohlášena pevností císařem Ferdinandem III. již v roce 1655, k zahájení výstavby komplexního obranného systému došlo teprve rozhodnutím Marie Terezie v roce 1742. Za patnáct let budování pevnostního pásu dle plánů Petra Filipa Bechade de Rochepine vznikl postupně moderní pevnostní komplex. Někdejší významná barokní bastionová pevnost, která byla díky své výhodné poloze ještě v druhé polovině 19. století považována za důležitý strategický bod monarchie, postupně přestávala vyhovovat trendům moderního vojenství. Stávající obranný systém byl několikrát v průběhu let 1850-1876 postupně přetvářen a modernizován výstavbou pásu pevnůstek kolem města. Brzy se však ukázala nadbytečnost olomouckého opevnění. Její nepotřebnost nejlépe ilustruje situace během rakousko-pruské války v roce 1866, kdy Prusové postupující po bitvě u Hradce Králové na Vídeň známou pevnost obešli a jejich tažení zastavil až mír podepsaný v Mikulově 28. 7. 1866.; VIKTOŘÍK, Michael. *Táborová pevnost Olomouc: modernizace olomoucké pevnosti v 19. století*. Vyd. 1. České Budějovice: Veduta, 2011. s. 83-95. ISBN 978-80-86829-71-5.

²⁷⁸ BARTOŠ, Josef et al. *Olomouc: malé dějiny města*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. s. 97-101. ISBN 80-244-0493-1.

²⁷⁹ KŠÍR, Josef. *Tereziánská pevnost olomoucká*. V Praze: Kruh pro studium čs. dějin vojenských při Vojenském ústavu vědeckém, 1937. s. 11-12.

vyhýbal. Město uzamčené nepropustnou fortifikací se rozlohou omezovalo pouze na oblast dnešního historického jádra a předměstí (Předhradí) a zaujímalo pouze nevelkou plochu 288 ha. Ve srovnání s výše popisovanou nedalekou Litovlí zaujímající k roku 1900 plochu o rozloze 939 ha, byla Olomouc třikrát menší.²⁸⁰

Základním předpokladem pro kýžený ekonomický i urbanistický vývoj Olomouce bylo okamžité jednání o zahájení likvidace zastaralého opevnění a následné regulaci a postupném rozšiřování městské zástavby. Jakákoliv zamýšlená expanze totiž doposud narážela na přísná nařízení plynoucí z platných demoličních reverzů.²⁸¹ Jejich složitost a nevýhodné podmínky měly zásadní dopad na případnou výstavbu větších průmyslových podniků nejen ve městě, ale také za hradbami. Uvnitř hradeb neexistoval adekvátní stavební prostor pro rozmach továrenských komplexů a mimo něj hrozila možnost nutné likvidace v případě vojenského ohrožení.²⁸² Olomouc se tak brzy stala z hlediska jakéhokoliv reálného vývoje prakticky zaostalým městem značně pokulhávajícím za moderními vymoženostmi, které nabízel rozkvět průmyslu druhé poloviny 19. století. Strategická poloha olomoucké pevnosti představující důležitý dopravní uzel spolu s potřebou případného rychlého přesunu vojsk však přinesla Olomouci alespoň jeden z technických výdobytků moderního světa, a to napojení na železnici v roce 1841.²⁸³ Již příjezd prvního vlaku z Vídně přes Brno znamenal pro město obrovskou senzaci, které přihlížely zástupy místního i přespolního obyvatelstva. Slavnostní události sledoval i v té době ještě litovelský lékař Johann Kux, jenž zachytil své dojmy i v později vydaných dějinách královského města Olomouce. „Dne 17. října 1841 kolem třetí hodiny odpolední se objevila dýmící oblaka husté páry vycházející z grygovského lesa. Tisíce a tisíce

²⁸⁰ BARTOŠ, Josef a kol. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. Sv. 3, Okresy: Olomouc město a venkov, Litovel, Šternberk, Moravský Beroun*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1972. s. 143.

²⁸¹ Každý zájemce žádající o výstavbu nového objektu v rámci obvodu olomoucké pevnosti se podpisem musel zavázat, že v případě nutnosti, musí svou stavbu zbourat a materiál odvézt a to vše bez finanční náhrady či kompenzace. Nařízení demoličních reverzů bylo platné nejen pro oblast pevnosti, ale zároveň i pro území do 1140 m od fortifikace. V roce 1864 bylo dokonce rozšířeno i na pevnostní pás v dosahu 570 m směrem k pevnosti a 1140 směrem ven, přičemž do tohoto území spadala i převážná část olomouckých předměstí.; SKOUPÝ, Arnošt. Zrušení pevnosti. In: SCHULZ, Jindřich, ed. *Dějiny Olomouce*. sv. 2. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2009, s. 44-48. ISBN 978-80-244-2370-8.

²⁸² I přesto však alespoň do jisté míry průmysl do města menší měrou proniká. V 60. letech 19. století je vybudován Passingerův parní mlýn a Nietzscheho vodárna a několik nových podniků je zakládáno v okolí města, jako například železářny v Mariánském Údolí.

²⁸³ Neústupná nařízení demoličních reverzů však výstavbu značně komplikovala již při plánech na vybudování samotného nádraží. Společnost Severní dráhy, která stála za celým projektem přistoupila k rozhodnutí vystavět nádražní prostor mimo hradební opevnění v pevnostním pásmu na rozcestí Slezské a Haličské silnice v blízkosti Spitzova hostince. Dne 17. října roku 1841 byl následně přivítán první vlak z Vídně. V příštích letech byly poté postupně budovány další nové trasy. Od roku 1845 byl s velkou pompou zahájen provoz na trase Olomouc-Praha a na přelomu 60. a 70. let 19. století dále nové tratě ve směru Nezamyslice, Šternberk a Krnov.; LONDIN, Vladimír a BLATNÝ, Petr. 150 let železnice v Olomouci. Olomouc: ČSD Olomouc, Hlavní nádraží, 1991. s. 16. ISBN 80-900072-4-4.

*lidí se shromáždilo podél trati a provolávali vlaku nesoucí jméno Olomucia sláva, sláva!*²⁸⁴

Ačkoliv si tehdejší německá municipalita plně uvědomovala výše zmíněná negativa a sama pociťovala nutnost likvidace opevnění a nezbytnost regulovaného rozšíření městské zástavby, nejdůležitějším zájmem z jejích pohledu bylo především zachování německé tradice Olomouce, což také nevelké prostředí neproniknutelné fortifikace plně umožňovalo. Po téměř celou 2. polovinu 19. století je tak stísněné město doslova ovládáno homogenní skupinou německé elity pojišťující si výhradní postavení a udržení léty zavedených pořádků příbuzenskými vztahy a vzájemnými obchodními vazbami.

Dlouhodobá stagnace města ve všech vývojových směrech měla pouze jediné východisko, a to definitivní zbavení se funkce posádkového sídla a v jeho důsledku pozbytí smyslu bastionového opevnění svírajícího město. Za tímto účelem proto také nakonec v roce 1868 olomoučtí radní formulují petici zaslanou ministerstvu války s naléhavou žádostí o zrušení statutu císařsko královské pevnosti Olomouc. Jednalo se ovšem o zdoluhavý a do značné míry komplikovaný byrokratický proces a na konkrétní vyjádření čekala Olomouc téměř dvacet let.²⁸⁵ Teprve na základě císařského nařízení ze dne 9. března roku 1886 došlo k dlouho očekávanému konečnému rozhodnutí, jímž se Olomouc oficiálně dočkala kýženého zrušení postavení pevnostního města.²⁸⁶

Důležitá železniční křižovatka a císařský verdikt zbavující Olomouc statutu pevnosti představovaly základní vývojové předpoklady pro rozbití nepropustného vojenského krunýře opevnění a přerod města na dynamicky se rozvíjející konkurenceschopnou metropoli v moravském prostředí. Idealizovaná očekávání však ve skutečnosti značně brzdil složitý a zdoluhavý proces bourání a vyjednávání o prodeji uvolněných prostor před hradbami, které i nadále patřily k majetku armády. Po dlouhých spekulacích o cenách pozemků bylo dosaženo finální dohody až v roce 1894, kdy město přistoupilo na odkup 197 ha za celkem 2 miliony zlatých v deseti plánovaných splátkách. Tento rok je tudíž možno považovat za první důležitý

²⁸⁴ KUX, Johann. *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*. Reichenberg: Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung, 1937. s. 297.

²⁸⁵ První kroky rušení pevnostní zástavby však byly zahájeny již po roce 1876. Postupně docházelo k rozebrání jednotlivých pevnostních bran, přičemž každé rozhodnutí o demolici muselo vycházet z předchozího jednání se stále ve městě přítomnou armádou. Uvolněné prostory po hradbním opevnění následně posloužily vzniku nových komunikací vyváděných z města koncipovaných na základě plánů a potřeb vojska.

²⁸⁶ FISCHER Richard. *Olomoucká pevnost a její zrušení*. V Olomouci: nákladem vlastním, 1935. s. 12.

mezník ve velmi pozvolném začátku dlouho očekávaného rozvoje města.²⁸⁷

Městem odkoupené bývalé vojenské pozemky bylo nutné začít okamžitě odprodávat a současně vytvořit regulační plány, které měly zabránit chaotické stavební expanzi.²⁸⁸ Jakkoliv by se mohlo zdát, že v tuto chvíli rozmachu urbanizace a celkového rozvoje města již nic nebránilo, do popředí dění vstupuje národnostní otázka a s ní i prioritní snahy výlučně německé samosprávy o zachování stávajících pořádků. Nově nabyté pozemky uprázdněné po rychle mizejícím hradebním opevnění se staly předmětem cílených machinací olomoucké vládnoucí vrstvy, která pečlivě dbala, aby se stavební parcely nedostaly do rukou českého občanstva, které by zde mohlo budovat vlastní továrny a průmyslové závody.²⁸⁹ Předpokládanému rozšiřování města tedy již nebránila pevnost, ale ostrov. Německý, urputnou snahou uměle udržovaný jazykový ostrov spolu s politikou města vedenou s cílem tento stav trvale uchovat. To se výrazným způsobem podepsalo na již tak těžkopádném vývoji Olomouce. I přes zdánlivě příznivější podmínky, které nyní oficiálně poskytovaly prostor pro nové možnosti rozvoje a výstavby, se vlivem důsledného dohledu německých zástupců městské samosprávy staly předmětem kupčení a intrik a Olomouc, již tak poznamenaná značným skluzem ve vlastním vývoji, nemohla nikdy aspirovat na pozici průmyslově expandující metropole.

5.1.1. Jazykový ostrov

Vlivem determinujících podmínek vzešlých z omezení pevnostního města spolu s péčí německé samosprávy počet místního obyvatelstva po většinu druhé poloviny 19. století víceméně stagnoval. I přesto se Olomouc navzdory stísněnému prostoru řadila se svými patnácti tisíci obyvateli ještě v 60. letech k největším sídelním jednotkám a zaujímalá dokonce desáté místo s největším počtem populace mezi městy v českých zemích. Nehostinné prostředí

²⁸⁷ BARTOŠ, Josef et al. Olomouc: malé dějiny města. s. 82-83.

²⁸⁸ Jedním z představených regulačních plánů byl již v roce 1895 návrh předního rakouského architekta a teoretika urbanismu Camilla Sitteho, který po vzoru Vídně či Brna v Olomouci předpokládal metropolitní okružní třídu se zachovávající některé významné prvky, na něž by navazoval pás nové výstavby moderních domů, a to vše přirozeně propojené se starou městskou zástavbou.; ZATLOUKAL, Pavel. Urbanismus konce 19. století v českých zemích se zvláštním zřetelem k činnosti Camilla Sitteho. In: VLČEK, Tomáš, ed. *Historické vědomí v českém umění 19. století*. Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV, 1981. Svazek 3 - Uměnovědné studie. s. 160-168.; Tento prvotní plán úpravy města uchovává ve svých historických fondech Vědecká knihovna v Olomouci pod sign. V 56.156, *Stadterweiterung der Königl. Hauptstadt Olmütz: nach dem Entwurfe des k. k. Regierungsrathes Camillo Sitte*. 1:2880, graficky znázorněno. Olmütz: Stadtbauamt Olmütz, 1895. 1 mapa: barevná; 68 x 100 cm, složena na 35 x 50 cm.

²⁸⁹ SOkA Olomouc, fond Archiv města Olomouce (dále jen AMO) - Presidiální spisy 1829-1920, inv. č. 201, kart. 15. Prohlášení městského zastupitelstva 15. 5. 1899 č. 14. Přednostní využití stavebních ploch vzniklých rušením pevnosti německým organizacím a německému obyvatelstvu.

izolovaného prostoru pevnosti však nenabízelo dostatek pracovních příležitostí a současně s postupující industrializací a urbanizačním rozvojem ostatních měst nemohlo v moderní době nabídnout adekvátní podmínky pro předpokládaný populační růst. Ani přirozený přírůstek vzniklý porodností nepomohl k navýšení aktivního salda olomouckého obyvatelstva. Nízká natalita vyplývala především ze stacionární skladby obyvatelstva. V období od konce 70. let až do počátku nového století se složení olomoucké populace vyznačovalo zejména navýšením postreprodukční složky, tedy stárnutím. Poklidné malé město s vysokým kulturním standardem nezasažené rozmachem velkých průmyslových podniků představovalo atraktivní místo k životu pro rodiny důstojníků a úřednictva na penzi. Jedinou možností, jak docílit rozšíření stávajícího počtu obyvatelstva byla tedy migrace. Prakticky nulový potenciál pro realizaci podnikatelských záměrů v rámci katastru obce a s tím i automaticky spojené nové pracovní příležitosti v sekundárním a terciárním sektoru však zapříčiňovaly nízké přistěhovalectví volných pracovních sil.²⁹⁰

Od 80 let 19. století, kdy se při sčítání lidu také poprvé objevuje údaj zjišťující obcovací řeč,²⁹¹ převládalo německé obyvatelstvo zejména na východ od Olomouce v oblasti severní Moravy, přičemž nemalá část okolí samotného města byla podobně jako v případě Litovle výrazně česká. Tzv. Olmützer Sprachinsel, neboli olomoucký jazykový ostrov, se sestával z olomoucké pevnosti a několika dalších sousedních většinově německých obcí ve směru na jihozápad od města. Jednalo se o obce Nová Ulice (Neugasse), Neředín (Neretein), Novosady (Neustift), Nový Svět (Salzergut), Pavlovice (Paulowicz) a Povel (Powel). Ze vzdálenějších vesnic představovaly německou jazykovou oporu poté vzdálenější Hněvotín (Nebotein), Nemilany (Nimlau), Kyselov (Giesshübel), Slavonín (Schnobolin) a Nedvězí (Nedweis).²⁹² Ačkoliv výše zmíněná města, městyse a vesnice zůstávaly samostatnými, s centrální Olomoucí vzájemně spolupracovaly, a to zejména po ekonomické stránce. Němečtí velkopodnikatelé

²⁹⁰ KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv*. s. 229-231.

²⁹¹ Až do roku 1910 se při pravidelných sčítáních lidu nezjišťovala národnost nebo mateřský jazyk, po čemž volali čeští národní aktivisté, nýbrž jazyk komunikace, neboli obcovací řeč. Tzv. Umgangssprache mohl být uveden pouze jeden, tudíž na základě vyplněných seznamů není možné rozpoznat například bilingvnost národnostně smíšených manželství, případně národnostní nevyhraněnost. Stát vystupoval jako jednotně nenárodní a s tímto pojmem tedy vůbec nepracoval. Prosincová ústava v § 19 č. 142/ 1867 ř. z. operuje pouze s obraty "národní kmen" neboli Volksstämme a "jazyky užívané v dané zemi", tedy Landesübliche Sprachen. Dle soudobého práva byla oficiálně uznávána rovnost všech jazyků užívaných v zemích monarchie při úředních jednáních, ve školství i veřejném prostoru, ačkoliv jak ukazuje celá řada událostí vedení regionálních samospráv, praxe bývala zpravidla naprosto odlišná. Ačkoliv se ve většině případů dá předpokládat, že se obcovací řeč přirozeně kryje také s národnostní, až do roku 1918 nelze v plnosti hovořit o národnostním složení populace, nýbrž jen o užití obcovací řeči jako komunikačního prostředku ve veřejném prostoru.; HÁJEK, Martin. *Olomoučtí Němci 1918-1938*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2020. ISBN 978-80-244-5726-0. s. 17-18.

²⁹² Viz tabulka č. 8.

expandovali s výstavbou velkých továren svých průmyslových závodů právě do spřátelených okolních obcí, čímž podpořili nejen hospodářský rozvoj dané lokality, nýbrž i tamější německé samosprávy. Především navýšením počtu místní populace a současně také voličské základny v podobě německých zaměstnanců svých podniků.²⁹³

Město svědomitě dbalo, aby se žádoucí rozvoj soustředil výhradně směrem k udržení německé převahy. Proto také veškeré technické výtobytky cílilo na předměstí s německou většinou. Zejména předpoklad napojení na Novou Ulici, která jako prosperující německé město, jež územně od Olomouce oddělovaly pouze městské parky, se zdála být ideálním řešením. Olomouc a Nová Ulice byla dokonce již od roku 1883 propojena místní regionální železniční dráhou Olomouc - Nová Ulice - Čelechovice na Hané.²⁹⁴

Tabulka č. 8²⁹⁵

OLOMOUCKÝ JAZYKOVÝ OSTROV								
	1880		1890		1900		1910	
OBCOVACÍ ŘEČ								
Olomouc Neředín	ČESKÁ	NĚMECKÁ	ČESKÁ	NĚMECKÁ	ČESKÁ	NĚMECKÁ	ČESKÁ	NĚMECKÁ
	6 123	12 879	6 194	12 664	6 798	13 982	8 030	13 253
	128	214	74	332	73	337	150	332
Nová Ulice	615	1 617	1 121	2 315	1 288	3 628	2 092	4 122
Nové Sady	121	896	59	1 214	191	1 590	732	1 437
Nový Svět	204	355	248	389	251	388	173	528
Pavlovice	166	267	146	504	358	753	524	721
Povel	49	586	42	612	50	683	131	1 106
Hněvotín	221	942	317	841	208	1 064	177	1 205
Nemilany	32	690	0	744	0	733	0	816
Kyselov	3	286	19	376	0	457	0	510
Slavonín	58	801	121	842	43	1 033	51	1 017
Nedvězí	72	251	96	280	61	278	31	302

Spojení tedy i po administrativní stránce mělo být logickým vyústěním vývoje dvou sousedních majoritně německých samostatných měst a současně mohlo rozptýlit obavy olomoucké městské rady z oslabení svých pozic ohrožovaných přílivem českého obyvatelstva z českého venkova. Možnost jakési olomoucko-novoulické fúze poskytovala Olomouci celou řadu výhod, především ve smyslu udržení německé převahy a tím i staletími uchovávaný německý

²⁹³ TRAPL, Miloš. *Historický místopis politického okresu Olomouc-město 1848-1960*. Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého, 1972. s. 19-35.

²⁹⁴ TICHÁK, Milan. *Když padly hradby: Olomouc na přelomu dvou staletí*. Druhé opravené vydání. Olomouc: Burian a Tichák, 2018. s. 164. ISBN 978-80-87274-46-0.

²⁹⁵ BARTOŠ, Josef a kol. *Historický místopis*. s. 30, 57-60, 89, 97-110. Problematikou německého jazykového ostrova se ve své práci podrobně zabývá Martin Hájek ve své poslední publikaci *“Olomoučtí Němci.”*

ráz. Konkrétní přípravy na předpokládané napojení do této oblasti probíhaly už od roku 1895, což potvrzovala také skutečnost vybudování tramvajové dopravy, od roku 1899 směřující na Novou Ulici, kam byla situována i zemská nemocnice. Velkolepý plán rozvoje Olomouce směrem k německým obcím dokládá také přemístění městského hřbitova v roce 1902 do německého Neředína sousedícího s novoulickým katastrem obce. Místní samosprávy však olomouckým záměrům nakloněny nebyly. Zejména novoulická obec si navzdory jinak přínosné spolupráci s olomouckou radnicí, plně uvědomovala možná úskalí vyplývající z přiřazení do područí olomoucké správy.²⁹⁶ K formálnímu spojení Olomouce s spolu s ostatními okolními olomouckými obcemi, nejen těmi německými, tak došlo až se vznikem československého státu vytvořením tzv. Velkého Olomouce 1919.²⁹⁷

Podobně jako německé vedení Olomouce hledalo silné spojení u spřízněných sousedních obcí ve snaze udržet německou tradici a docílit tak navýšení německé populace, stejně i místní český živel nacházel oporu u českých obcí. Na opačném okraji města směrem na severovýchod, kde se postupně utvářely svébytné většinově české obce vedené českou samosprávou, se rozkládalo neoficiální území českého tábora a jeho aktivit, jak ilustruje tabulka č. 9 níže.

Český protipól rozsáhlého území německé Nové Ulice představovaly Hodolany, které se řadily k největším obcím za olomouckými hradbami. Jen s nelibostí pozorovala olomoucká radnice prudký populační vývoj českých Hodolan, jenž byl paradoxně umožněn zejména limitujícím statutem olomoucké pevnosti. Příliv početné základny českého obyvatelstva do těchto oblastí v blízkosti Olomouce představoval pro výlučné německé postavení logickou hrozbu možné migrace do města.

²⁹⁶ Eventualita jejího začlenění do olomouckého celku by připravilo tamější vedení nejen o své nabyté pozice, ale zároveň by konkrétní novoulické záležitosti a problémy byly odsunuty do pozadí, přirozeně až za potřeby Olomouce, čímž by Nová Ulice ztratila nejen svébytné postavení, ale také možnost rozhodovat o finančních záležitostech obce.; FISCHER, Richard. *Olomoucký vývoj*. V Přerově: nákladem vlastním, 1933. s. 11.

²⁹⁷ TICHÁK, Milan. *Vzpomínky na starou Olomouc a její předměstí*. 2., opr. a aktualiz. vyd. Olomouc: Burian a Tichák, 2013. s. 171-174. ISBN 978-80-87274-19-4.

Tabulka č. 9²⁹⁸

ČESKÁ PŘEDMĚSTÍ OLOMOUCE								
	1880		1890		1900		1910	
	ČEŠI	NĚMCI	ČEŠI	NĚMCI	ČEŠI	NĚMCI	ČEŠI	NĚMCI
Bělidla	517	246	680	258	865	209	1 387	109
Chválkovice	933	6	1 253	174	1 852	43	2 057	248
Černovír ²⁹⁹	1 238	165	1 258	252	1 494	246	1 881	131
Hejčín	886	80	1 081	126	1 588	83	1 895	99
Hodolany	1 815	252	2 625	435	4 101	750	5 610	712
Lazce	-	-	245	24	315	45	581	20
Řepčín	666	9	949	5	1 309	10	1 567	0

K jistému nárůstu i vlastní olomoucké populace docházelo teprve v posledních dekádách 19. století, přičemž zhruba třetinu z celkového počtu místního občanstva stále tvořila vojenská posádka. Ani postupné probouzení města ze sevření hradebního pásu však populační explozi nevyvolalo.

TABULKA č. 10³⁰⁰

VÝVOJ OLOMOUCKÉ POPULACE			
	civilní obyvatelstvo	vojsko	celkový počet
1880	15 441	4 705	20 146
1890	16 056	3 705	19 761
1900	18 075	3 632	21 707
1910	19 286	2 959	22 245

²⁹⁸ FISCHER, Richard. *Vytvoření Velkého Olomouce*. V Olomouci: R. Fischer, 1932. s. 46-47.

²⁹⁹ V roce 1880 byly Lazce spolu s Klášterním Hradiskem ještě nedílnou součástí obce Černovír. Dílčí údaje však dokazují, že jak Klášterní Hradisko (Češi 218 : Němci 123) , tak Lazce (Češi 207 : Němci 25) byly většinově českými.

³⁰⁰ *Statistisches Jahrbuch der königlichen Hauptstadt Olmütz*. Olmütz: Gemeinderath, 1888, Band I. s. 78-83; 1896, Band II. 1888-1895. s. 78-92; 1905, Band IV. 1900-1904. s. 176-178; 1911, Band V. 1905-1910. s. 158-164.

Jak je patrné z výše uvedené tabulky č. 10, do roku 1890 se čísla znázorňující kolísající počet olomouckého obyvatelstva populace příliš neproměňovala. Ačkoliv se početní stav ve městě usídlené vojenské posádky stále snižoval, na příliv nového občanstva to nemělo téměř žádný vliv a přírůstek se pohyboval i nadále pouze v řádu stovek. Do nového století Olomouc vstupuje ve srovnání s 80. lety s přírůstkem 1 561 nově usazených osob. Za dlouhých dvacet let se tak prakticky z hlediska populačního vývoje Olomouc téměř nikam neposunula a k masivnímu navýšení nedošlo ani v prvních letech nového století.

Ačkoliv nejpodstatnější část olomouckého obyvatelstva byla tvořena německým občanstvem a výraznou českou menšinou, etnická struktura byla pestřejší. Po jistou dobu své zastoupení ve městě měly také jiné slovanské národy, jako například Poláci a Rusíni. Zvláštní samostatnou skupinu představovali také olomoučtí Židé, jejichž znatelný příliv z okolních měst, jako Prostějova, Přerova či Loštic, tedy českých měst, se projevuje právě během poloviny 19. století. Tato specifická složka místní společnosti byla v roce 1890 v Olomouci zastoupena 1 306 osobami hlásícími se k židovskému náboženství, přičemž na konci století tento počet vzrostl na 1 676. Obcovací řečí olomoucké židovské komunity byla němčina, stejně jako národnost, k níž se místní Židé hlásili, byla německá.³⁰¹ Tím byla také automaticky podporována již tak suverénní majorita německé základny v Olomouci. Svým postojem, který nebyl ojedinělý pro komunity Židů na Moravě, však proti sobě popouzeli emancipující se český národ.

Pevnostní sevření mělo své výhody pro německou vládnoucí vrstvu, které umožňovalo udržovat svrchovanost němectví mnohem snáze než v období postupně mizícího opevnění, k němuž shodou okolností docházelo v době eskalujících národnostních sporů a vzrůstajících ambicí české menšiny ve městě, jež (jak dokládá tabulka č. 8) stále pro německé pořádky nebezpečně narůstala. Na jedné straně se tak homogenní německé olomoucké zastupitelstvo snažilo dostupnými prostředky prudkému přílivu obyvatelstva bránit, na druhé jej vyhledávalo. Zásadním kritériem radnicí řízeného populačního růstu však byla národnost.

³⁰¹ TRAPL, Miloš. *Historický místopis. Olomouc-město*. s. 18.

5.1.2. Otázka hospodářství a průmyslu

Hospodářsko průmyslový rozvoj města byl úzce provázán s populačním růstem obyvatelstva a také v tomto případě je v Olomouci hlavním determinantem vývoje dlouho převládající statut pevnostního města. Jak je patrné z předcházejícího textu, převážná část nárůstu populace se odehrávala mimo vnitřní město a tudíž i industriální výroba a její následný rozvoj byl nucen expandovat na olomoucká předměstí, která současně poskytovala dostatečný prostor pro vznik velkých továren a průmyslových závodů.³⁰² Přímo v Olomouci se o velkovýrobě nedalo po praktické stránce vůbec uvažovat. Neznamená to, že zde nové podniky vůbec nevznikaly, jednalo se však o provozy drobných živnostníků, jejichž produkce vycházela z tradiční řemeslné výroby. Zrušení cechů na přelomu 60. let spolu se vznikem živnostenských společenstev a technologizací výrobních procesů celkově proměnilo dosavadní podmínky trhu. Moderní instituce živnostenských společenstev podporovala obchodníky a živnostníky sdružující se dle jednotlivých profesí, která mohla vstupovat do Obchodního gremia. V Olomouci byli drobní řemeslníci a živnostníci podporováni v 70. letech založenými spolky, německým řemeslnickým spolkem *Gewerbeverein* a *Verein der Kaufleute und Industriellen des Olmützer Handelskammerbezirks*, které byly zároveň významně podporovány čelními představiteli města. Díky finanční záštitě olomoucké radnice byla tato sdružení schopna pořádat i velké akce. S podporou městské pokladny byla uspořádána velkolepá průmyslová a živnostenská výstava v Olomouci v roce 1892, která probíhala téměř dva měsíce na několika místech, v parcích Františkova stromořadí, částečně v německé realce, ale také ve dvou honosných výstavních pavilonech u měšťanské střelnice vybudovaných speciálně za účelem této výstavy na náklady města.³⁰³ Z přirozených důvodů podporovala radnice ale pouze německé obchodní aktivity.

Od 70. let 19. století se navýšil také počet peněžních ústavů. Vedle dosavadních velkých německých bankovních domů W. C. Hirsch a Primavesiho banky je založen zásluhou profesora Jana Rudolfa Demela v roce 1870 konečně také ústav finančně podporující české podniky ve městě i okolí, Ústřední rolnická záložna. S postupujícím rozvojem města a hospodářstvím se síť

³⁰² Jedinými opravdu velkými objekty uvnitř města byly na počátku druhé poloviny 19. století staré mlýny účelně budované při vnitřní hranici fortifikace a pivovary Právovárečného měšťanstva u Terežské brány a Bělidlech. Technologický pokrok však nepřekážely. S přechodem na parní pohon byl v 80. letech 19. století někdejší Kamenný mlýn přebudován na Passingerův parní mlýn, který od konce 80. let osvětloval Městské divadlo. Z rozsáhlejších závodů se ve vnitřní zástavbě města nacházela Nietscheho strojírna v Hrnčířské ulici a za účelem pohonu plánovaného zavedení elektrické tramvajové dopravy poté také v roce 1898 Lefendova tepelná elektrárna na rohu Vodární a Kozelužské ulice.; ČERMÁK, Miloslav a kol. Historie a současnost podnikání na Olomoucku. 2. vydání. Žehušice: Městské knihy s.r.o., 2016. Historie a současnost podnikání. s. 67-68. ISBN 978-80-86699-86-8.

³⁰³ Průmyslová a živnostenská výstava v Olomouci 25. července - 8. září 1892.; FISCHER, Richard. *Olomoucký vývoj*. s. 10.

záložen a spořitelna stále rozrůstala. Již v roce 1871 byl založen další český peněžní ústav, Občanská záložna. Pozadu nezůstali ani Němci, kteří v roce 1913 otevřeli v Olomouci Deutsche Volksbank. Postupem let až do začátku války byla ve městě zprovozněna celá řada poboček velkých bank, jako například v roce 1907 filiálka nejstarší české banky s centrálou v Praze, Živnostenské banky pro Čechy a Moravu. Do začátku první světové války mělo ve městě sídlo na třicet poboček různých finančních ústavů, jak českých, tak německých.³⁰⁴

Důležitým státním subjektem upravujícím hospodářské poměry v českých zemích byla *Obchodní a živnostenská komora*, která byla v Olomouci založena v roce 1851 s působností pro Moravu, dělící se o územní kompetence s Brnem. Komora hájila zájmy finančních, obchodních a průmyslových kruhů nepřetržitě až do roku 1918, byla ovládána německým kapitálem a současně člensky provázaná s místní městskou samosprávou. Představovala důležité spojení mezi podnikatelstvem a úřady za účelem dynamizovat hospodářský rozvoj na Moravě. Současně přispívala k hospodářskému ekonomickému vývoji podporou při zakládání hospodářských a živnostenských škol. Ačkoliv se českým zástupcům podařilo v roce 1885 ve volbách získat 8 křesel v komoře, s rostoucím nacionálním napětím ve společnosti bylo i toto minoritní zastoupení zrušeno. Důsledná ochrana německých zájmů byla komorou obhajována hospodářskou a průmyslovou převahou německého podnikatelstva. Čeští zástupci se zpět do živnostenské komory dostali teprve v roce 1902, kdy byl navýšen počet členů na 48 a čeští obchodníci získali deset míst ve volbě ve čtvrtém sboru sekce obchodní a živnostenské.³⁰⁵

Upozad'ování čeští obchodníci se tudíž museli sdružovat ve vlastní, svépomocí založené organizaci *Klubu českých obchodníků a živnostníků*, založeném jako jistá forma protiváhy vůči komoře. Snahy o ustanovení probíhaly již od roku 1893, ale s ohledem na četné peripetie uvnitř uskupení týkající se vytyčených cílů, stanov a dokonce i samotného názvu, došlo k oficiálnímu založení až o dva roky později.³⁰⁶ Richard Fischer práci Klubu velmi kvitoval a brzy také posílil jeho řady. "*Klub byl jest a bude nepolitickou hospodářskou organizací, jejíž ráz byl do války a do převratu obranný, proti německví na všech polích činnosti lidské nás utlačujícimu s výbojným postupem proti na poli hospodářském.*"³⁰⁷ České akce však byly méně okázalé než ty německé a i s ohledem na problematický způsob získávání povolení od německých radních většinu výstav

³⁰⁴ KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 2. svazek, Finance a infrastruktura*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2009. s. 135-136. ISBN 978-80-7368-738-0.

³⁰⁵ SKOUPÝ, Arnošt. Obchodní a živnostenská komora. In: SCHULZ, Jindřich, ed. *Dějiny Olomouce*. s. 58-59.

³⁰⁶ SOKA Olomouc, fond Obchodní a živnostenská komora v Olomouci (dále jen OŽK). 1895-1922, inv. č. 5731, kart. 648. Klub českých samostatných obchodníků a živnostníků. Valná hromada 31. 3. 1895. Stanovy.

³⁰⁷ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. III. díl, *Olomouc od r. 1896-1918. Část druhá*. V Olomouci: [R. Fischer], 1936. s. 8.

pořádali Češi ve svém kulturním útočišti, budově Národního domu.³⁰⁸

Konkurenční prostředí malého města spolu s postupujícím národnostním bojem v rámci hesla „Svůj k svému“ však stabilizaci jednotlivých živností nepřispívaly, přičemž od 90. let můžeme pozorovat překotné přihlašování a odhlašování živnostníků v Olomouci. K roku 1899 bylo protokolováno na 1 582 živnostníků ve městě, a to jak českých tak německých. Jejich počet neustále stoupal a v roce 1910 dosáhl celkového počtu 2 348 ve vnitřním městě fungujících živností, evidovaných firem bylo 324, z nichž 99 bylo českých.³⁰⁹ Nepříliš výhodnou pozici českých maloobchodníků kompenzovalo společenství Klubu těsnou spoluprací s Občanskou záložnou, Ústřední rolnickou záložnou, ale také s Národní jednotou. Ve snaze podporovat a propagovat české podnikatelstvo byl díky Klubu vydán první adresář českých obchodníků a živnostníků v Olomouci v roce 1895, který se ukázal být užitečnou reklamou i pomůckou pro dodržování ekonomického bojkotu, zejména v době eskalujících národnostních třenic a oboustranně vyžadovaného ekonomického bojkotu obou národnostních skupin.³¹⁰ Jak popisuje Fischer ve svých vzpomínkách, „*První adresář Klubu, obsahující jména všech českých obchodníků a živnostníků v Olomouci [...] Je propagována národohospodářská svépomoc. Zřízena národní stráž. Bojováno proti protičeským usnesením a činům obchodní a živnostenské komory v Olomouci.*“³¹¹

Navzdory snahám německé radniční správy města všemožnými způsoby brzdit české hospodářské aktivity, nebylo již dost dobře možné dlouhodobě bránit přirozenému ekonomickému propojení se zbytkem okresu, z jehož 93 obcí byla více než polovina českých, v konkrétních číslech 73 českých proti 20 německým se silnou českou menšinou. Vývoj hospodářského života ve městě byl tak významným způsobem ovlivňován konzumenty a odběrateli ostatních obcí v rámci okresu, což se projevilo jako silná zbraň v rámci prosazování českého ekonomicko hospodářského bojkotu. Angažovaný Fischer současně apeluje na důsledné

³⁰⁸ I přes ztížené podmínky se Klubu podařilo zorganizovat například občasně vánoční tržnice za účasti pouze českých obchodníků a řemeslníků. Činnosti Klubu, s ohledem na jeho spolupráci s Národní jednotou, je věnována větší pozornost v následující kapitole „Český aktivista v německém“.

³⁰⁹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. III. díl, sv. 2. s. 37.; SOkA Olomouc, fond OŽK 1895-1922, inv. č. 5731, kart. 648. Klub českých samostatných obchodníků a živnostníků. Protokoly schůzí a valných hromad, žádosti o subvence.

³¹⁰ Český adresář byl vydán jako protiváha zavedeným německým adresářům publikovaných olomouckou radnicí, za nimiž stál známý olomoucký německý patriot a člen obecního zastupitelstva Richard Hudeczek, který vytvářel tyto podrobné soupisy od roku 1882 pod názvem Adress-buch der königlichen Hauptstadt Olmütz. Český adresář strukturou prakticky odpovídal německému vzoru s tím rozdílem, že přirozeně avizoval jména českých obchodníků, podnikatelů a firem působících ve městě. Blíže se osobnosti R. Hudeczka a jeho činnosti věnuje Ivan Puš ve svém příspěvku PUŠ, Ivan. K osobnosti Richarda Johanna Hudeczka (1842-1913) a jeho opozičnímu působení v olomouckém německém národním táboře. In: *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. 2016, Roč. 68, č. 2, s. 135-143. ISSN: 0323-2581.

³¹¹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III, sv. 2, s. 8.

prověřování, od jakých velkoobchodů čeští obchodníci své zboží odebírají. „*My ženeme lidi pod heslem „Svůj k svému“ do českých obchodů a každé prohřešení se pranýřujeme, a přitom někteří čeští obchodníci podporují často i nevědomky velkoobchodníky německé!*“³¹²

Pokusy o rozšiřování řemeslných dílen a jejich převedení na tovární velkovýrobu stále narážely na nedostatek prostoru a ani uvolněné pozemky po hradebním opevnění k rozmachu budování velkých závodů nevedly. Situaci značně komplikovaly záležitosti spojené s odprodejem parcel vzniklých demolicí pevnostní zástavby. V kontextu otevřeného národnostního boje se stalo prioritou olomoucké samosprávy zabránit tomu, aby nové pozemky padly do rukou českého obyvatelstva. Zároveň však město chtělo a především potřebovalo na odprodeji vydělat, jelikož jak již bylo výše zmíněno, odkupem od někdejšího majetku armády se značně zadlužilo a očekávaný zisk měl sloužit k pokrytí pravidelných splátek Městské spořitelně a dalším investicím do rozvoje infrastruktury. Za tímto účelem vytvořila radnice dokonce zvláštní fond, který nakonec využívala pouze jako prostředek boje proti českému rozmachu. Peníze utržené z prodeje účelově město investovalo do nákupu nemovitostí ve městě, aby předešlo možnosti, že by je mohli začít skupovat Češi ve snaze posílit svou ekonomickou a současně i voličskou základnu. Město zároveň cenu pozemků vyhnalo do extrémních částek, které nebyly v důsledku výhodné ani pro německé podnikatele, kteří stejně jako Češi byli nuceni realizovat své podnikatelské záměry na olomouckých předměstích. Běžným jevem tak bylo, že němečtí továrníci budovali své závody mimo město, přičemž přímo v Olomouci pak zřizovali administrativní zázemí svých podniků. I přes nevýhodné podmínky pro odkup parcel, bylo v přímo v Olomouci na uvolněném prostoru po fortifikaci založeno několik továrenských závodů, jednalo se však pod dohledem města výhradně o německé podniky.³¹³ Když mělo zájem o nákup parcel české podnikatelstvo, „*kladlo město všemožné překážky, jen aby nezaložil se zde nějaký český závod, což nejlépe se ukázalo při zakládání Hanáckého pivovaru a při zřizování české akciové továrny na cukrovinky. Ač oba závody měly býti v Olomouci zřízeny, docílila obec olomoucká přece, že nedostaly koupiti vhodné pozemky stavební a proto musily se uchýliti mimo Olomouc, do Holice a Hodolan.*“³¹⁴ Richard Fischer takto vzpomíná ve svých pamětech na svízelné začátky rozvoje českého průmyslu. Hovořil zde o úspěšném Hanáckém akciovém pivovaru vybudovaném v roce 1897 v Holici, který brzy předčil někdejší pivovar

³¹² FISCHER, Richard. *Severní Morava: hospodářský přehled*. Praha: nákladem vlastním, 1901. s. 22.

³¹³ V místech někdejšího opevnění vznikla například Königova továrna na rybí konzervy, továrna na likéry Aloise Fleischmanna, dále pak závod na zpracování octu a cukru židovského podnikatele Salomona Heikorna, anebo z oblasti kožedělného průmyslu továrna na zpracování usně Leopolda Mayera.; TRAPL, Miloš. *Historický místopis. Olomouc-město*. s. 42-44.

³¹⁴ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III, sv. 2. s. 37.

Právovárečného měšťanstva. Ten sice převedl výrobu do nové moderní továrny na Novou Ulici, nakonec ale neobstál v konkurenci českého podniku a zkrachoval. Druhým Fischerem zmiňovaným závodem byla dodnes proslulá továrna na cukrovinky a čokoládu Zora, která po odmítnutí městskou radou v roce 1898 vyrostla v české boci Hodolany. Cílené průtahy a komplikace z německé strany spojené s kupčením pozemků ve snaze omezit příliv českého obyvatelstva tak dokonale odrážely aktuální situaci města zmítajícího se uprostřed národnostně rozdělené společnosti konce 19. století.

Pozemky prodávané za předimenzované ceny v hodnotě 5,5 zlatých za metr čtvereční nešly na odbyt a dokonce ani německé obyvatelstvo, které bylo ve městě zaměstnáno, si nemohlo dovolit začít stavět na parcelách nabízených městem a volilo raději variantu usídlení v okolí, jako například v nově vyrůstající tzv. úřednické čtvrti dle plánů olomouckého stavitele Johanna Aulegka na Nové Ulici.³¹⁵

V okolí Olomouce tak postupně vyrůstaly nové vilové čtvrti a zástavby činžovních domů, ale také velké továrny a průmyslové závody, z nichž některé přetrvaly dodnes. S ohledem na převážně zemědělský charakter olomouckého regionu bylo dosaženo rozmachu zejména v oblastech potravinářství, ale také kovoprůmyslu. Nejvyhledávanější oblasti, kam české i německé společnosti směřovaly své tovární podniky, byly především obce Hodolany, Pavlovice (dnes městská čtvrť Pavlovičky), Bělidla a Hejčín v těsné blízkosti města, ale také vzdálenější části okresu jako byly Chválkovice, Velká Bystřice, Těšetice, Horka či Hlubočky - Mariánské Údolí. Zde za zmínku stojí zejména proslulý závod na výrobu plechového zboží Moravia,³¹⁶ založený Ignazem Machankem, jehož rodina výrazným způsobem ovlivňovala chod městské samosprávy.³¹⁷

Lokality byly vybírány nejen kvůli příznivější ceně, nýbrž i s ohledem na vedení železniční trasy. I proto byla obec Hodolany vyhledávaným průmyslovým centrem, jelikož na někdejší území obce bylo vybudováno hlavní železniční nádraží. Kdyby někdejší vedení města tušilo, jaký rozmach budoucí české obce Hodolany zapříčiní, volili by ve 40. letech, kdy se rozhodovalo o lokaci nádražní budovy, pravděpodobně jiné místo. Vedle české čokoládovny Zory, zde vyrostla také její německá konkurence továrna na cukrovinky Union, rovněž německý Urbanův kamenický závod v roce 1907 a ve stejném roce také německé železářny Kosmos

³¹⁵ FISCHER, Richard. *Olomoucká pevnost a její zrušení*. V Olomouci: nákladem vlastním, 1935. s. 71.

³¹⁶ Právě do továrny Moravia v Hlubočkách, která s úspěchem přečkala všechny dějinné události a úspěšně funguje pod názvem Mora Moravia s. r. o. dodnes, byl v roce 1947 převeden Mekiskův závod na výrobu plechového zboží.

³¹⁷ FISCHER, Richard. *Počátky průmyslu na severní Moravě: Historické drobnosti*. Olomouc: Politický pokrokový klub, 1916. s. 33.

specializující se na výrobu kamen. V Hodolanech v roce 1908 vznikla současně také česká hanácká továrna na tvarůžky, rybí konzervy a jiné poživatiny a o tři roky později zde bylo vybudována i obecní elektrárna. Své podnikatelské záměry sem směřovala také významná rodina úspěšných podnikatelů původem z Lombardie, Primavesi, která potenciál oblasti odhalila již mnohem dříve a vybuodovala zde v roce 1862 lihovar a již v roce 1850 cukrovar ve Velké Bystřici. Podnikatelské aktivity této rodiny měly velmi široký záběr a ve všech vynikala. Rod Primavesi v Olomouci zastával přední pozice mezi podnikatelskou elitou a současně čelní místa v olomouckém zastupitelstvu.³¹⁸

Zpracování cukru a výroba cukrovinek se na Olomoucku těšily velkému úspěchu, v obci Pavlovice tak v roce 1887 byla založen další závod produkující cukrovinky a čokoládu, česká továrna Josefa Mikšovského. I na tuto oblast olomouckého předměstí měli spadeno němečtí továrníci. Další čokoládovnu, která zde jako německá protiváha vůči Mikšovskému vznikla, byl závod Olfedo založený v roce 1877 Franzem Deutschem. Do Pavlovic expandovala svou výrobu také další z významných podnikatelských rodin, Hamburgerové, kteří sice prosluli zejména v oboru pivovarnictví a sladovnictví, zde ale vybuodovali továrnu na výrobu droždí.³¹⁹

Ačkoliv olomoucká radnice se nemohla ztotožnit s myšlenkou, že by ve městě vznikaly české podniky a závody, české obce z okolí, kam němečtí podnikatelé soustředili výrobní linky, tento problém neměly. Důvodem bylo především množství nových pracovních míst pro tamější české občanstvo, které byli němečtí továrníci nuceni zaměstnat, jednak jako splnění požadavku českého vedení samospráv, a jednak i z praktického důvodu dostupné pracovní síly.

Nekompromisní politika olomoucké radnice, která pod záštitou hesla „Olomouc raději malá, ale německá“ tedy nechtěně zapříčinila nečekaný rozkvět okolních obcí a současně neúmyslně docílila také zachování dnešního historického jádra, kdysi vnitřního města, v zakonzervované podobě téměř neměnné až do dnešních dob.

5.2. Olomoucká vládnoucí vrstva

Ačkoliv Olomouc druhé poloviny 19. století sama o sobě neplatila za výrazné hospodářské centrum a vyhýbal se jí všeobecně rozšířený fenomén své doby, tedy průmyslový rozvoj, řadila se k městům se silnou podnikatelskou vrstvou místní společnosti. Ekonomicky silná elita ve městě usazeného podnikatelstva se díky svému kapitálovému vlivu a s ním spojené

³¹⁸ TICHÁK, Milan. *Vzpomínky na starou Olomouc a její předměstí*. s. 193-195.

³¹⁹ TICHÁK, Milan. *Vzpomínky na starou Olomouc a její předměstí*. s. 206-209.

výhodné výchozí pozici nejvyšších daňový plátců v nastoleném systému obecních voleb, zformovala ve vlivnou skupinu předních činitelů komunální politické scény.

V olomouckém prostředí se hranice mezi politickou a ekonomickou elitou prakticky stírá a ani místní vzdělanostní vrstvy neměly v počátcích na chod a řízení samosprávy takový vliv a především zastoupení na předních postech městské rady jako představitelé živnostenského podnikání. Majoritní podíl obecního představenstva zastávali ze dvou třetin živnostníci, obchodníci a řemeslničtí mistři, ti zejména z oboru stavebnictví a stavitelství, kteří v rozvíjejícím se městě zbavujícím se hradebního pásu opevnění nabývali na významu a rostla současně jejich prestiž, přičemž z mnohých se stali úspěšní podnikatelé v těchto oborech. Nemalý podíl v samosprávných orgánech vedení města náležel také obchodníkům, respektive těm, již dle výše odvedené daně překonali hranici maloobchodu. Pomineme-li aspekt německé svrchovanosti v oblasti vedení místní samosprávy vůči nárokům olomoucké české menšiny, nadpoloviční profesní skladba obecního výboru pocházejícího z ekonomicky stabilních vrstev měla nepopíratelné výhody především z hlediska podnikatelských zkušeností a schopnosti vyhodnotit pozitiva i případná rizika dlouhodobých investic a jejich návratnosti i za cenu dočasného schodku v obecním rozpočtu. Podnikatelský duch zastoupený v představenstvu olomoucké radnice tak napomáhal Olomouci v těžkopádných začátcích jejího vývoje. Dokonce i v dobách, kdy se původně drobné spory rozvinuly v otevřený národnostní konflikt se vedení radnice i nadále snažilo podnikat veškeré kroky k modernizaci a urbanizačnímu rozvoji města, ovšem s ohledem na zachování německé převahy. Situaci příznačně ilustruje například zřízení elektrické tramvajové dopravy ve městě, jejíž spuštění připadlo do doby vrcholného národnostního boje. Městská pokladna vynaložila nemalé finanční prostředky na úpravy terénu, vybudování nové elektrárny a spoustu dalších přidružených výdajů a i přes prvotní obtíže v souvislosti se snahou aplikovat i na tento technický výtěžek heslo „Svůj k svému“ se původně riskantní podnik ukázal jako výnosný a vynesl původně ve vývoji zaostalé město mezi moderní metropole.³²⁰

Vlivné postavení olomouckého obchodnictva dokládá také skutečnost, že prvním starostou města Olomouce se stal právě obchodník Franz Kreiml, který v této pozici setrval celkem čtrnáct let, přičemž jeho úspěšnou éru po opětovném zvolení do funkce v přetřela až smrt.³²¹ I Kreimlův nástupce Franz Hein, který ve funkci starosty vlivem ohlášení nového

³²⁰ ČERMÁK, Miloslav. K počátkům olomoucké elektrické pouliční dráhy. In: *Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci*. Olomouc: Vlastivědný ústav, 1970, č. 148, s. 13-15. ISSN 0139-617X.

³²¹ Franz Kreiml (*1. 2. 1808 Olomouc - †22. 3. 1865 Olomouc) pokračoval v rodinné tradici provozování obchodu U Zlaté hvězdy v dnešní Školní ulici poblíž Horního náměstí, jehož vedení převzal po otci v roce 1832. Brzy se začlenil mezi přední olomoucké měšťanstvo a již od roku 1848 se zapojuje do místního politického života. Ačkoliv v prvních obecních volbách vzešel v roce 1851 vítězně jako starosta Olomouce advokát Franz Mandelblüh, k jeho volbě však nezaujal souhlasné stanovisko císař, tudíž Mandelblüh

obecního statutu a tím i vyžadované nové volby setrval pouhý rok 1865-1866, jako statkář disponoval značným kapitálem.³²²

Teprve až na sklonku století začali postupně vytlačovat etablovanou vrstvu živnostenského podnikatelstva zástupci z řad advokacie, úřednictva a učitelstva, jejichž silnou stránkou bylo vzdělání a praktické zkušenosti v jejich oborech, které napomáhaly pro změnu rozvoji v oblastech školství, zdravotnictví a sociálních otázkách.

5.2.1. Socioekonomické zázemí

Suverénnost vládnoucí vrstvy olomoucké společnosti po téměř celé období druhé poloviny 19. století pramenila nejen z hluboce zakořeněné olomoucké tradice němectví, ale také ze silného ekonomického monopolu, který byl zajišťován jak obchodními vazbami, tak příbuzenskou provázaností mezi radnicí a zámožnou vrstvou olomouckých Němců. Prakticky neexistující hranice mezi politickou a ekonomickou elitou dokládá personální propojení mezi radnicí a komorou, kdy od 60. let se mezi její členy řadili všichni olomoučtí starostové. Vzájemná podpora a propojení komunální politiky s hospodářskou elitou Olomouce sice v mnohých ohledech prospívaly rozvoji města, ale uměle udržovaná zakonzervovanost znemožňovala zapojení českého živlu do rozhodujících oblastí politického života ve městě.

K první generaci olomouckého podnikatelstva, která se současně zapojovala do řízení samosprávného chodu obce, patřil místní rodák Ignaz Machanek, továrník v železářském průmyslu, který se jako člen obecního zastupitelstva poprvé objevuje již v roce 1848, mandát následně potvrdil i v navazujících obecních volbách roku 1851 a nepřetržitě jej potvrdzoval až do roku 1869. Obdobně se vypracovali také další místní olomoučtí podnikatelé jako Eduard Mayer, továrník v oblasti kožedělného zpracování, a Raimund Nietzsche, který si jako původním řemeslem zámečnické osvojoval moderní technologické postupy a své know how následně

dobrovolně odstupuje a prvním starostou se vlastně na podruhé stal nakonec až právě obchodník Kreiml. Podnikatelská rodina Mandelblühů se i přesto výrazným způsobem podílela na chodu města jak se ukáže v dalších obdobích dějin města. Kreiml se při výkonu starostenského úřadu pokoušel o nezbytnou modernizaci, a to města navzdory v té době přetrvávajícímu statutu pevnosti. Zejména se soustředil na otázky v oblasti zlepšení hygienické situace v Olomouci, kdy inicioval zahájení prací na městském vodovodu a kanalizace. Mimoto stál za vznikem celé řady místních spolků, jako například již v roce 1852 za ustanovením Hudebního spolku v Olomouci. Současně byl také aktivním členem celé řady místních spolkových uskupení, kde zastával přední funkce, například člen ředitelství Moravského hedvábnického spolku. Tristní hygienické podmínky města se mu však nakonec staly osudné a ačkoliv byl opět zvolen do křesla olomouckého starosty svůj poslední mandát již nedokončil. V roce 1865 ve věku 57 let náhle umírá na tyfus.; SPÁČIL, Vladimír a TICHÁK, Milan. *V čele města Olomouce: správa města a její představitelé v průběhu staletí*. Olomouc: Memoria, 2002. s. 36. ISBN 80-85807-18-1.

³²² FISCHER, Richard. *Olomoucký vývoj*. s. 39.

aplikoval do rozvoje vlastní továrny na výrobu plechového zboží Metallwaren- und Maschinenfabrik, která až do roku 1948 produkovala kotle, kovové konstrukce, tlakové nádoby a další zboží. Tyto osobnosti prvních skutečných olomouckých podnikatelů z počátků olomouckého průmyslu představují specifický druh podnikatele, jenž nabyl úspěchů v oboru zejména vlastním přičiněním a sledováním technických inovací, díky nimž se jim podařilo z původní řemeslnické výroby vytvořit prosperující velké továrny a průmyslové závody.³²³

Příklad postupné ekonomické emancipace židovského obyvatelstva olomoucké společnosti druhé poloviny 19. století představuje místní podnikatel původem z Prostějova Eduard Hamburger, známý jako továrník - podnikatel v oboru sladovnictví a pivovarnictví. Díky rostoucí prosperitě jeho podnikání se brzy zařadil k olomoucké ekonomické elitě a současně s tím i mezi voliče prvního sboru.³²⁴

Neotřesitelnost etablovaných německých pozic dokládá i téměř padesátileté ovládnutí starostenského křesla pouhými dvěma starosty, Josefem Engelem, příbuzensky spjatým s významnou osobou moravského politika Franze Mandelblüha původem z Prostějova, a Karlem Brandhuberem provázaným obchodně i osobně s vlivnou rodinou Primavesi. Právě doba jejich starostenské éry se stala dějištěm otevřených národnostních bojů, vzájemného ekonomického bojkotu a pokusů o modernizaci města. Josef von Engel³²⁵ poprvé stanul v čele Olomouce v roce

³²³ HUDECZEK, Richard. *Adressbuch der königlichen Hauptstadt Olmütz*. Olmütz: Selbstverlag von Kramář und Procházka, 1899. s. 36-37, 67.

³²⁴ *Statistisches Jahrbuch der königlichen Hauptstadt Olmütz*. Band III 1896-1899. Olmütz: Gemeinderath, 1901, s. 10.

³²⁵ Josef von Engel (*19. 1. 1830 Prešpurk - †28. 4. 1900 Olomouc) se narodil do rodiny bankovního úředníka. Zahy po jeho narození se rodina přesunula do Olomouce, kde jeho otec působil nejprve jako účetní olomouckého peněžního ústavu W. C. Hirsch a posléze si na Dolním náměstí otevřel kupecký dům s názvem Bílá růže. Tam také budoucí starosta města Josef Engel po absolvování místního nižšího gymnázia nabýval své první zkušenosti z oblasti obchodu jako obchodní příručí, aby se nakonec vydal na praxi do Vídně. Po svém návratu převzal v roce 1857 vedení rodinného podniku. K propojení s vlivným rodem Mandelblüh došlo v roce 1859 sňatkem Josefa s Emílií, dcerou již v té době významného olomouckého advokáta Franze Mandelblüha, který se jak již víme v roce 1851 vzdal postu prvního starosty města Olomouce po nesouhlasném císařském stanovisku. Do olomouckého zastupitelstva byl Engel zvolen poprvé v roce 1861 za německou liberální stranu a jako člen okresní školské rady se soustavně zabýval otázkami školství. Starostou města Olomouce se stal 16. listopadu roku 1872, tedy až o jedenáct let poté, co vstoupil do místního politického života. V přední funkci představeného města Olomouc vystřídal lékárníka Karla Schröttera, jenž stál v čele města od roku 1866. Propojení s rodinou olomouckého lékárníka a starosty města však nezůstalo pouze u výměny křesel na radnici. Jedna z Engelových dcer byla provdána za syna bývalého starosty, zemského poslance Karla Schröttera ml. Jako starosta se Engel těšil mezi německým obyvatelstvem v Olomouci velké přízně. Zajímal se o kulturu, vzdělání a ctěl německou tradici Olomouce, čemuž přizpůsobil i veškerá konání z pozice svého úřadu. Již v prvních letech své starostenské kariéry mu byl v roce 1875 udělen Řád Františka Josefa za všeobecné zásluhy a následně poté v roce 1880 Řád železné koruny, čímž si vysloužil také šlechtický titul Josef von Engel. Engel měl nepopíratelný zájem o prosperitu a rozkvět Olomouce. Sám pociťoval limity pevnostního města a zasazoval o zrušení již zbytečného hradebního opevnění. Chápal potřebu rozšiřování Olomouce, ale operoval dle svých ideálů udržení německé svrchovanosti pouze s možností propojení se s okolními obcemi, v nichž panovala německá převaha. Za tímto účelem od roku 1889 začíná iniciativně vykupovat někdejší pevnostní pozemky a získávat je do majetku města ve snaze zabránit odkoupení českým obyvatelstvem. Současně však stále dbal na vyrovnaný rozpočet a jeho opatrnost z

1872 a do funkce starosty byl zvolen poté ještě pětkrát, aby v ní strávil celkem 24 let, Karl Brandhuber byl jeho nástupcem a jeho dvaadvacetileté působení ve vedení města ukončil až rok 1918.

Šumperský rodák Brandhuber, který proslul téměř absolutistickou politikou a svým nesmířlivým postojem vůči českému obyvatelstvu, stanul v čele olomoucké radnice v roce 1896. K propojení s bohatou rodinou Primavesi, jež představovala odlišný typ podnikatelstva, neboť oproti výše zmíněným svůj kapitál nabyla velkoobchodem a finančnictvím, došlo však ještě v dobách před jeho usazením v Olomouci, a to v oblasti průmyslového zpracování lnu ve Vrbně pod Pradědem. V dané oblasti se tomuto odvětví velmi dařilo a tento potenciál brzy rozpoznal i velkopodnikatel Carl Anton Primavesi, který v regionu založil a spoluvlastnil řadu závodů na zpracování lnu. Právě v jeho firmě přijal v roce 1868 Brandhuber místo ředitele Spojených přádelen lnu ve Světlé Hoře, Mezině a Vrbně.³²⁶ Organizační schopnosti a vizionářský duch podnikatele se u Brandhubera projevily již v raných začátcích jeho práce v rodinném podniku Primavesi a bylo tedy jen otázkou času, kdy se tyto rodiny protnou i na osobní úrovni. Nedlouho nato se tak Brandhuber oženil s Franziskou, dcerou Moritze Primavesiho, syna zakladatele vrbenské společnosti, a přesídlil do Olomouce, kde s manželkou později zakoupili honosný dům na náměstí č. 201, dodnes známý jako dům U zlatého jelena. Po příchodu do města byl zvolen do direktoria Spolku moravských cukrovarů (Verein mährischer Zuckerfabriken) a současně v různých grémiích prosazoval zájmy juteřského průmyslu. S ním souvisely také jeho stále přetrvávající podnikatelské aktivity s tchánem Moritzem Primavesi na severu Moravy. V roce 1870 založili spolu s dalším členem rozvětveného klanu Primavesi Robertem novou firmu právě na zpracování juty pod názvem Jute-Weberei und Spinnerei M. & R. Primavesi opět soustředěnou do Vrbna.³²⁷

Strmě stoupající kariéra obou obchodně i příbuzensky spřízněných rodů začala v Olomouci brzy nabývat na všeobecném vlivu. Rodiny Primavesi-Brandhuber se setkávaly i na

hlediska městských investic mu tak byla mnohdy vyčítána. Během svého působení se zasloužil o výstavbu nových budov pro poštovní a telegrafní úřad, v roce 1873 nechal zřídit průmyslové muzeum, dva roky poté novou reálku a v roce 1876 městské muzeum historické v kapli olomoucké radnice. Svůj starostenský mandát ukončil v roce 1896 a poslední čtyři roky života dožil v Olomouci již jako pozorovatel vrcholících národnostních sporů.; SPÁČIL, Vladimír a TICHÁK, Milan. *V čele města Olomouce*. s. 36-37.

³²⁶ Karl Boromeus Brandhuber (*24. 8. 1846 Šumperk - †14. 8. 1934 Vrbno pod Pradědem) zdědil podnikatelského ducha po svém otci Josefovi, který v německém Schönbergu (Šumperk) vedl nejprve vlastní obchod a poté se stal i šumperským starostou. Vztah k textilnímu průmyslu pramenil však nejen danou oblastí, kde se tomuto odvětví výrazně dařilo, ale také díky Karlovu pradědovi z matčiny strany, Georgu Oberleithenerovi, který se zde věnoval barvířství sukna a stal se jedním ze zakladatelů klanu významných šumperských textilních podnikatelů.; MYŠKA, Milan a kol. *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2003. sv. 1, s. 57-58. ISBN 80-7042-612-8.

³²⁷ ZAO, fond Krajský soud v Opavě - oddělení firemních spisů 1863 - 1949, inv. č. 45, kart. 8. Würbenthaler Jute-Spinnerei und Weberei M. u. R. Primavesi u. K. Brandhuber. Vrbno pod Pradědem.

poli olomoucké komunální politiky a její členové spolu zasedali také v *Obchodní a živnostenské komoře*, kam byl Brandhuber poprvé zvolen v roce 1881. Cílevědomý podnikatel rok nato vstupuje i na politickou scénu, když je poprvé zvolen do obecního zastupitelstva a od roku 1884 je členem i užšího orgánu vedení města, obecního výboru, kde se i s ohledem na postupující události spojené s očekávaným odstraňováním fortifikací, věnuje zejména otázkám v oboru stavebnictví. Kumulování funkcí nebylo budoucímu starostovi nikterak cizí. Mimo dohledu nad vlastními podnikatelskými záměry, vykonával současně přední funkci ve vedení městské spořitelny, od roku 1890 byl zvolen v druhé kurii za olomouckou Obchodní živnostenskou komoru poslancem moravského zemského sněmu, kde ve sněmovním křesle nevystřídal nikoho jiného než svého tchána Moritze Primavesiho. V roce 1893 byl zároveň jmenován zástupcem celorakouské železniční rady. Významně se angažoval také v místní spolkové činnosti, zejména aktivitách spolků podporujících německou kulturu.³²⁸

Brandhuberova úspěšná politická i podnikatelská dráha měla tudíž jediné možné vyústění a tím bylo po Engelově demisi zvolení do čela Olomouce na post starosty města. Právě období starostenského mandátu Karla Brandhubera se stalo mocenským zápasem zakořeněných německých tradic a pořádků na straně jedné, proti ambicemi naplněnému českému živlu vedenému rozhodným advokátem Richardem Fischerem.

Klíčem Brandhuberova úspěchu jak již napovídá předchozí text bylo především propojení se zámožnými velkopodnikateli rodiny Primavesi, která se díky svým příbuzenským vazbám i s dalšími vlivnými olomouckými rodinami, jakými byli Schrötterové a Weeberové, s nimiž stanuli v ředitelství Spolku moravských cukrovarů, výrazným způsobem podílela na chodu komunální politiky Olomouce. Rodina Primavesi se v Olomouci objevuje po celé sledované období a vždy platila za významné obchodníky, ale také finančníky. Byla to právě ona, která zřídila ve městě jeden z prvních peněžních ústavů a v obecním představenstvu se představitelé tohoto mocného klanu soustavně objevují již od obecních voleb v roce 1851. Rozvětvená rodina se angažovala zejména v oblastech textilního a cukrovarského průmyslu. Především zástupci Moritz³²⁹ a jeho synovec Robert Primavesi se během druhé poloviny 19. století stali šedými

³²⁸ Brandhuber aktivně působil ve vedení celé řadě olomouckých spolků, jako například Deutscher Verein či společenství pro výstavbu německého domu Verein zur Stiftung eines deutschen Vereinshauses. Současně byl váženým členem spolkových sdružení na podporu a ochranu německého kulturního dědictví, jakým bylo například uskupení Spolek pro rekonstrukci olomouckého orloje. Jako úspěšný podnikatel podporoval také místní německé hospodářské spolky. Od druhé poloviny 90. let stanul ve vedení Svazu Němců severní Moravy.; MALÍŘ, Jiří a kol. *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861-1918*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012. s. 109-110. ISBN 978-80-7325-272-4.

³²⁹ Moritz Primavesi (*19. 9. 1829 Olomouc - †30. 9. 1896 Olomouc) byl synem Carla Antona, který na severu Moravy založil několik akciových přádelen, velkoobchodů s přízí a současně také řadu nových cukrovarů rozsetých napříč moravskými okresy, jako například ve Velké Bystřici (okres Olomouc), Hulíně (okres

eminencemi, které za pomoci Brandhubera ovládaly celé město. Kromě Brandhuberova tchána Moritze, jejichž všeobecně prospěšné příbuzenské i podnikatelské spojení připravilo Karla na funkci starosty města, se zejména v období jeho působení v čele olomoucké radnice nejvíce spojil s Moritzovým synovcem, Robertem Primavesim, s nímž pokračoval nejen v obchodních aktivitách, ale také v politických, oboustranně výhodných machinacích a intrikách odehrávajících se v zákulisí olomoucké radnice.³³⁰

Německá síla soustředěná do rukou několika mocných podnikatelů ovládajících Olomouc spočívala tedy především ve značném ekonomickém kapitálu umocněném důmyslnou spletností vzájemných obchodních a příbuzenských vztahů vládnoucí vrstvy místní společnosti. Složitost spletných vztahů promítajících se i do vedení obecního zastupitelstva se pokouší postihnout i Václav Nešpor ve svých Dějinách Olomouce. „*Engel byl orátor katedrového slohu, Brandhuber pohotový debatér a člověk venkoncem praktický. Jinak byl Brandhuber smýšlením německo pokrokovým, ale stejně nepřátelsky zaujatého vůči Čechům jako jeho předchůdce. Brandhuber byl společníkem firmy Primavesiovy, která vládla velikým kapitálem, majíc svou banku, několik cukrovarů a textilních továren i jiných podniků. A v těchto zase byli dalšími společníky v různých*

Kroměříž), Bedihošti (okres Prostějov). Mimo jiné provozoval lihovar v Hodolanech u Olomouce. Již Moritzův otec Carl A. se podílel na samosprávném chodu obce a zastával funkci prezidenta Obchodní a živnostenské komory v Olomouci v letech 1853-1869. Je tak přirozené, že vliv činnosti otce se promítl také do syna Moritze, který úspěšně pokračoval v rodinné tradici, jak podnikatelské tak politické. V Olomouci nejprve převzal vedení bankovního domu rodiny Primavesi po zesnulém bratru Paulovi, přičemž stále vedl i šumperskou firmu. Moritz Primavesi šel ve šlépějích svého otce. Do obecního zastupitelstva vstoupil již v roce 1864. Jeho kariéra a s tím i spojený vliv na místní dění stále rostl. Od roku 1874 se stává prezidentem Obchodní a živnostenské komory v Olomouci a v roce 1881 je poprvé zvolen poslancem moravského zemského sněmu, kde setrval devět let. V poslaneckém křesle ho poté nahradil jeho zeť, budoucí starosta Brandhuber. Zároveň se aktivně projevoval v celé řadě podnikatelských grémií. Počátkem 80. let byl za všeobecné zásluhy oceněn řádem Františka Josefa.; MYŠKA, Milan a kol. *Historická encyklopedie podnikatelů*. s. 357-358.

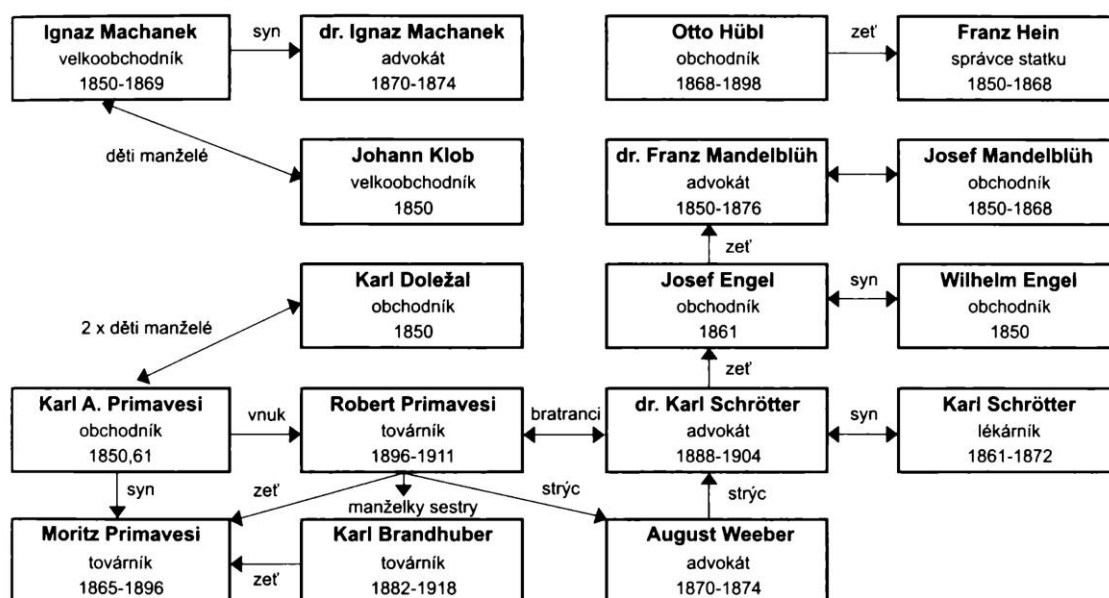
³³⁰ Robert Primavesi (*18. 11. 1854 Olomouc - † 19. 4. 1924 Vídeň) syn Paula Franze, Moritzova bratra, po studiu vysoké školy technické v Curychu a vysoké školy obchodní v Drážďanech vstoupil v roce 1879 do rodinné firmy ve Vrbně i do cukrovarských závodů své rodiny. Současně působil i v bance založené svým zesnulým otcem, kterou dočasně vedl jeho strýc Moritz a jeho bratranec bankéř Otto Primavesi. Kopíroval tak předurčenou rodinnou dráhu svých předků i svého vyženěného příbuzného Karla. Od roku 1891 byl stejně jako většina jeho příbuzných členem Obchodní a živnostenské komory a o šest let později zasedal jako poslanec Moravského zemského sněmu. V zemských volbách roku 1902 byl zvolen za kurii obchodních a živnostenských komor za olomoucký obvod. Získaný mandát opakoval i ve volbách roku 1906. Zemským poslancem byl tak nepřetržitě až do roku 1918. Zapojoval se i do celostátní politiky, od roku 1899 získal v doplňovacích volbách místo poslance Říšské rady, který potvrdil i v řádných volbách v letech 1901, 1907 a 1911. Na přelomu století platil jako zemský poslanec, prezident Obchodní a živnostenské komory, velkoobchodník, majitel továrny a statkář za nejvlivnější osobnosti na Moravě. Po pádu monarchie v období probíhajících státoprávních změn zasedal v letech 1918-1919 jako poslanec Provisorische Nationalversammlung. Podnikatelské aktivity rodiny Primavesi však v novém režimu čelily velkým ztrátám. Ačkoliv se rodina přesunula do Vídně přišla o podstatnou část svých majetků. Robert Primavesi byl nucen prodat dokonce i vídeňskou vilu, kde mu byl ponechán pouze být určený pro soukromého zahradníka a kde taky v roce 1926 zemřel.; FISCHER, Richard. *Počátky průmyslu na severní Moravě*. s. 40-41.; MYŠKA, Milan a kol. *Historická encyklopedie podnikatelů*. s. 358.

kombinacích Schröttrové a Machankové.“³³¹ Celkovou propojenost rodinných i podnikatelských vazeb nejlépe ilustruje níže předkládaná tabulka č. 11.³³²

Uzavřenost olomoucké radnice tak byla mnohem stabilnější a promyšlenější než jako tomu bylo v Litovli. Úspěchy prosazujícího se českého tábora v ostatních městech byla německému vedení radnice výstrahou, a proto také stále zostřovala svůj postoj vůči českým požadavkům. Zejména Brandhuber zaujímal k českému živlu stále radikálnější stanovisko a nebyl ochoten připustit jakýkoliv podíl českého občanstva na správě města. Vlivem postupujících událostí se stále ostřeji vymezoval proti jakékoliv snaze o dosažení možného kompromisu a přiznání Čechům alespoň některých práv.

Tabulka č. 11

Schéma příbuzenských vztahů mezi členy obecních výborů:

5.2.2. Politika německého tábora

Hlavní směr, jakým se vládnoucí vrstva při vedení města ubírala, je patrný již z předcházejících kapitol. Cílem olomoucké politické scény bylo především zakonzervovat město pod německou hegemonií, což se po celé období druhé poloviny 19. století dařilo. Vžitý model německé svrchovanosti na olomoucké radnici se pak přirozeně překlenul i do nového století a

³³¹ NEŠPOR, Václav. *Dějiny města Olomouce*. Olomouc: Učiteléské jednoty v župě olomoucké, Vydavatelské sdružení učitelstva župy olomoucké, [1934]. s. 267.

³³² KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv*. s. 267.

ukončil jej teprve až vznik Československého státu.

Politika výlučně německé samosprávy založená na tezi „*Olomouc raději malá, ale německá*“ se opírala o pevné spojenectví vysokého úřednictva a kapitálově silného podnikatelstva a zpravidla také o napojení na zástupce zemských a říšských politických představitelů. Česká menšina, navzdory všem snahám stále větší, neměla vlivem nastaveného systému voleb dle daňové poplatnosti praktickou možnost se ve volebních kláních nikterak uplatnit. Nemožnost prosadit vlastní kandidáty, přiklonila české voličstvo nejprve ke konzervativní německé straně představující opozici k radnici opanované německými liberály. Ani reprezentanti německých konzervativců a protižidovského tábora proklamující vyváženost v hospodaření s obecním majetkem stejně jako přiznání olomouckým Čechům alespoň částečnou participace na chodu městské správy však českému voličstvu podíl na správě nezajistili. Fakticky prvním a posledním českým členem obecního zastupitelstva v rámci sledovaného období byl majitel domu František Stejskal, kterého vynesla právě opoziční strana konzervativců v obecních volbách roku 1874. Tyto české pokusy o spojení s opoziční stranou tvrdě odsuzoval veřejný hlas olomoucké radnice deník *Die Neue Zeit*, který současně představoval hlavní informační, kulturní a vzdělávací platformu pro německé Olomoučany, přičemž zároveň poskytoval prostor pro německou agitaci.³³³ V reakci na českou snahu o účast na volebním klání spolu s německými konzervativními politiky otiskl odsuzující článek poukazující „*na chtivost mandátů opoziční strany, které není žádný prostředek dosti špatný, může-li jen jim jejich mandáty zachovati, a jest jim lhostejno, obdrží-li mandát z českých rukou.*“³³⁴ Česká odpověď obratem formulovaná na stránkách českého titulu *Našinec* se vyjádřila ke slovům německého deníku jako „*hanebným a nesmyslným*“ s otázkou, „*Což nejsou čeští voličové tak dobře občany jako němečtí?*“³³⁵

Názory konzervativců a radniční strany německých liberálů vedených nejprve Josefem Engelem a poté Karlem Brandhuberem v otázce participace židovského a českého obyvatelstva na rozhodování byly zcela rozdílné. Zatímco němečtí liberálové akceptovali židovské zástupce v

³³³ Periodikum *Die Neue Zeit* bylo založeno na jaře roku 1848 významným olomouckým nakladatelem Eduardem Hölzelem. Tyto noviny měly za cíl prezentovat názorové postoje a zájmy olomouckých a moravských liberálních Němců na Moravě a během revolučních let 1848 a 1849 sehrávaly zásadní úlohu. S Hölzelovým nakladatelstvím jsou *Die Neue Zeit* spjaté až do roku 1858, kdy vydávání přebírá dlouholetý obchodní partner Hölzela, Franz Slawik, jehož rodina noviny vydává až do konce roku 1899. Hölzelovo nakladatelství začalo současně v roce 1848 vydávat také české Sedlské noviny. Mělo se tak jednat o jistý projev neutrálního národnostního i politického Hölzelova postoje. Ačkoliv většina regionálních periodik, která během revolučního období sehrávala důležitou roli, nepřečkala do druhé poloviny 19. století. *Die Neue Zeit* přetrval oproti ostatním listům zejména díky propagandistickému charakteru podporující politiku habsburské monarchie. Tento německý list vycházel nepřetržitě až do roku 1902. KUBÍČEK, Jaromír. *Dějiny žurnalistiky na Moravě*. s. 40-41.

³³⁴ Gemeindewahlen. *Die Neue Zeit*. 1874. roč. 27, č. 227, s. [1-2].

³³⁵ Volby obecní v Olomouci. *Našinec*. 1874. roč. 6, č. 114, s. [1].

podílu na komunální politice a zcela nepřipouštěli možnost české účasti, konzervativní německý tábor zastával názor zcela opačný. Ačkoliv obě německé strany v Olomouci narážely na protichůdné představy o složení obecního zastupitelstva, dokázaly najít konsenzus v jedné zásadní věci, a to že Olomouc musí zůstat německým městem. Původně nadějně vyhlídky pro české voličstvo nakonec ukončil kompromis obou místních německých táborů, který dokládá mimo jiné jednotné stanovisko na schůzi olomouckého voličstva smířlivé německé strany 28. září roku 1884 zamítavě se stavící k požadavku moravského politika a vůdčí osobnosti českého vlivu v Olomouci Jana Žáčka. Vlivný advokát vznesl požadavek nárokujející tři mandáty pro české kandidáty v obecním zastupitelstvu. Pro umírněnou frakci olomouckých Němců však nakonec ani tento skrovný počet nebyl přijatelný a česká žádost byla zamítnuta. Souhlas vyjádřilo pouze dvacet pět hlasujících ze tří set.³³⁶ Odmítnutí přiznání jakéhokoliv české podílu na samosprávném chodu obce tzv. kompromisní kandidátkou vedlo lídry českého voličstva k distancování se od nových pokusů prosadit se ve volebních kláních na úrovni obce. Prohlášení českého tábora formulované advokátem Žáčkem bylo bezprostředně po neúspěchu na schůzi veřejně ohlášeno i na stránkách Našince. „*Byl to návrh poctivý a upřímný, a žádost' odůvodněná! Návrhem svým hleděli jsme dosici nejen toho, co nám dle slušnosti a práva patří; my jsme skutkem chtěli ukázati, že stejně cítíme pro blaho města, a že i jako menšina dovedeme pracovati s většinou německou. Leč neporozuměli nám, a zaslepený předsudek zvítězil ještě nad citem spravedlnosti! My boje a sváru nechceme! Nikdo nám nesmí vytýkati, že rozněcujeme sváry v městě tomto a proto zachovejme vůči odmítavému chování většiny klidně a důstojně! Nebylo nám porozuměno; nuž vyčkejme, až zvítězí rozvaha nad vášní a stranicstvím! Ponechejme volbu zastupitelstva města většině!*“³³⁷ Od této doby se již česká reprezentace obecních voleb až do převratu neúčastnila, což také v pravidelných cyklech ohlašovala na stránkách místních českých periodik a plakátových provoláních českému občanstvu. „*Přišla opět doba, kdy obyvatelstvo, zvláště voličové účtovati mají se správou obce a jmenovitě se členy zastupujícími. Národnost česká jest ve správě obecní šlapána; úřadování nejen ve věcech obecních, nýbrž i věcech politických, děje se proti zákonu výhradně německým jazykem. [...] Útisk náš je všeobecný a soustavný. Toto úzkoprsé nacionální stanovisko naši spárvy obecní musí přirozeně míti za následek hluboké klesání hospodářské existence středních vrstev ve městě, těm nezbyvá než utíkati do rostoucích obcí sousedních. [...] vyloučení z práva súčasniti se řízení královského hlavního města Olomouce, vrháme na německou většinu města veškerou zodpovědnost za*

³³⁶ FISCHER, Richard. Česká účast při obecních volbách v Olomouci před převratem. Olomouc: nákl. vlast., 1932. s. 21.

³³⁷ Českému obyvatelstvu královského města Olomouce! Našinec. 1884. roč. 16, č. 118, s. [1].

*následky nynějších nepřírozených a namnoze násilných poměrů zdějších jak ve směru kulturním tak i hospodářském a doporučujeme voličstvu českému, aby v těchto poměrech dalo najevo odpor svůj a svoji nedůvěru k německé správě tím, že se volby vůbec nesúčastní!*³³⁸

Nastavení volebního systému upřednostňující pouze specifickou skupinu vyvolených vzala českému občanstvu iluze o možné aktivní účasti na konání obecního zastupitelstva. Český tábor tudíž obrátil svou pozornost na snahu vydobýt vliv na politické scéně přes zemskou úroveň a současně se soustředit na získání křesel v obchodní a živnostenské komoře. Tam se českým živnostníkům podařilo proniknout s deseti zástupci teprve přes čtvrtý nově ustanovený volební sbor sekce živnostenské v roce 1902, a to díky navýšení celkového počtu členů komory na čtyřicet osm. Etablováním v olomoucké komoře se podařilo docílit většího zrovnoprávnění českých živnostenských společenstev z hlediska získávání veřejných zakázek a dalších výhod.³³⁹

Situaci kolem obecních voleb, které stále dokola potvrzovaly německou jednotu na radnici, zpětně analyzoval i Richard Fischer, jenž v 80. letech, kdy se české voličstvo vzdalo účasti při obecních volbách, byl teprve gymnaziálním studentem. Postupem času se však Fischer ve snaze osvojit si složitost volebního mechanismu a také pod vlivem aktuálních událostí stále intenzivněji volební otázkou zabývá. Po letech hodnotí jak český pokus připojit se k umírněné straně olomouckých Němců, tak volební kuriozita systém udržující německou konstrukci vedení města. „*Němectví držené radnicí, která si mohla čestnými občany a měšťany navolit kolik chtěla a kolik potřebovala, měla výsledek každých voleb obecních ve svých rukou. České živnosti zatěžovány, živnostenské koncese odpírány českým lidem,*“ Fischer dospěl stejně jako v té době i některé z místních českých tiskovin k závěru, že již snaha o spojení s německými konzervativci, výměnou za pět českých jmen na německé kandidátce formulované pouze v německém jazyce, nebyla šťastná, a to i přesto, že česká strana samostatně neměla šanci uspět. „*Ač navrhovalo i české kandidáty, svolání bylo jen německé, vážnost českých voličů tak nebyla dána dostatečně najevo [...] slovanští voličové ani nevěděli oč při této společné kandidátce jde a byli postaveni před hotovou věc, což nevyvolalo důvěru v kompromisní kandidátku.*“³⁴⁰

Do konce 19. století probíhala volební klání do řídicích orgánů obce pro německé voličstvo vcelku poklidně a jednotvárně s očekávanými výsledky. Pouze ve dnech ohlášení

³³⁸ Českému voličstvu v Olomouci! *Olomoucký Pozor*. 1898. roč. 5, č. 122, s. [1].

³³⁹ Z českých kandidátů byli do komory zvoleni ve čtvrtém sboru: Antonín Balcárek, obchodník s papírem v Olomouci, František Letovský, obchodník s papírem v Moravské Ostravě, Vilém Povondra, knihkupec v Kroměříži, Antonín Zeman, obchodník se železem v Olomouci, Eduard Pospíšil, zámečník a starosta v bystřici pod Hostýnem, Josef Špaček, továrník v Prostějově, František Tropper, pekař a starosta v Přerově, Václav Wittner, stavitel v Olomouci, Adolf Wolf, továrník v Prostějově, August Wüst, fotograf v Olomouci. ZAO Olomouc, fond Obchodní a živnostenské komory, inv. č. 20151, kart. 2365. Ročenka OŽK pro rok 1902, sv. 4.

³⁴⁰ FISCHER, Richard. *Česká účast při obecních volbách v Olomouci*. s. 14.

nových voleb a bezprostředně potom se český tisk zaměřil na kritiku stávající výlučně německé sestavy obecního zastupitelstva postrádající nejen české zastoupení, ale s počátkem nového století i adekvátní opoziční stranu. S ohledem na postupující polarizaci společnosti se volby s přelomem století odehrávaly zejména v intencích nacionální obrany německví a vzájemných kompromisních dohod, k nimž vyzýval starosta Brandhuber ve svých zapálených projevech. „*Musíme být jednotní ve všech záležitostech týkajících se naší národnosti, a pokud se vyhneme hádkám a neshodám v našich řadách, pak k tomu nedojde.*“³⁴¹ Jakákoliv nespokojenost mezi německými voliči byla přebita důležitostí jednotnosti v boji o uchování svrchovanosti německví olomoucké radnice. Možné roztržštění německého tábora na dílčí kandidátky mohlo totiž otevřít nežádoucí prostor pro prosazení českého živlu. Proto se také s počátkem 20. století před volbami zdůrazňuje jednotný postup německých stran a jejich společné úsilí při rozvoji města. „*Naše obec je v nejlepším možném pořádku a její finanční situace je navzdory nespravedlnosti poměrně uspokojivá. Za tyto úspěchy vdčíme tvrdé a nerušené práci našich současných představitelů. Dny voleb do našeho městského zastupitelstva byly pro všechny německé občany skutečně čestnými dny. U volebních urn byla vždy plná účast a přísná stranická disciplína vedla vždy k těm nejskvělejším volebním výsledkům. Tentokrát je to o to potřebnější, že se národní nepřítel stále více přibližuje. Kéž se zapomene na nedorozumění nebo těžké události! Neměla by nás rozdělovat otázka osob; před očima musíme mít pouze obranu velké věci našeho milovaného německého národa.*“³⁴²

Kompromis mezi německými kandidátkami znamenal sloučení do jednoho komplexního volebního uskupení německých stran, tzv. *Wahlausschuss der vereinigten deutschen Parteien*. Volební výbor sjednocených německých stran byl poté obsazen představiteli v poměrném zastoupení v každém sboru. Ačkoliv český tábor stále avizoval neúčast při volebních kláních do orgánů obce, německý obranný nacionalismus se vždy s novými volbami stupňoval. Podíl na tom měly rozpolcené nálady ve městě zmítaném vzájemným ekonomickým bojkotem a silícím sebevědomím českého živlu, nyní již pod vedením agilního advokáta Richarda Fischera, který soustavně upozorňuje na každé pochybení německého vedení radnice. Důrazný předvolební apel byl směřován zejména k vlašnému německému voličstvu. „*Nebezpečí vzrůstá každým dnem a v tomto čase se na vás obracíme, abyste splnili důležitou občanskou povinnost. [...] Jen v jednotě je naše spása a německý charakter našeho starého posádkového města může být zachován jen v případě, když se naše voličstvo pevně a svorně semkne!*“³⁴³

³⁴¹ KUX, Johann. *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz*. s. 381.

³⁴² Deutsche Mitbürger! *Mährisches Tagblatt*. 1904. roč. 25, č. 30, s. [1].

³⁴³ Deutsche Mitbürger! *Mährisches Tagblatt*. 1910. roč. 30, č. 217, s. [1].

Semknutost německého voličstva zajišťovala opakované potvrzování dávno nastolených pořádků německé celistvosti olomoucké radnice. Současně se v pravidelných cyklech dílčích volebních klání objevují stále tytéž osobnosti plynule se přelévající z jednoho volebního období do druhého. Většina členů zastupitelstva setrvala ve své funkci dokonce několik desítek let. Tento vžitý fenomén je součástí organizace a fungování komunální politické scény již od 50. let. Běžně tak členové olomoucké samosprávy ukončují svůj letitý mandát až smrtí. Příkladem může být nepřetržité trvání mandátu Josefa Wallendy, který se řadil ke generaci komunálních politiků 50. a 60 let, působil jako řádný člen obecního zastupitelstva až do roku 1885, kdy v 84 letech umírá. Josef Engel a Karl Brandhuber, kteří Olomouc vedli ve druhé polovině 19. století, v době národnostního zápasu a rozvoje města, zasedali postupně ve všech samosprávných orgánech 35 a 36 let. Obecní výbor zcela výjimečně zaznamenal příchod nového člena a pokud se již tak stalo, šlo o nově příchozího pouze z hlediska nástupu nové generace některého z příbuzných z předchozích členů radniční správy. Zjednodušeně je možno konstatovat, že mandát mnohdy přecházel z otce na syna, což potvrzovala také rodina Primavesi, která si svůj vliv zajišťovala mimo jiné právě obsazováním křesel v obecních úřadech členy svého rozvětveného klanu. Obecní volby a z nich plynoucí vyhlídky na získání mandátu v obecním zastupitelstvu tak nabízely šanci na úspěch pouze několika vyvoleným.³⁴⁴

Zejména období posledních let 19. století přinášelo do olomoucké společnosti celou řadu konfliktních momentů mezi orgány radnice vedené Karlem Brandhuberem a ze studií se navrátilším mladým advokátem Richardem Fischerem, jenž stanul v čele místního českého hnutí. Jakkoliv byl Brandhuber díky své dlouholeté praxi v zastupitelstvu a zkušenostem dosažených v oblasti obchodu ostríleným politikem a manažerem, výstupy Richarda Fischera proti politickým praktikám na olomoucké radnici značně narušovaly doposud poklidné nastolené pořádky. Vzájemné výpady odehrávající se jak na stránkách lokálních periodik, tak na scéně zemského sněmu eskalovaly v otevřený boj těchto dvou osobností stojících na opačných stranách barikády. Jakkoliv se mohlo zdát, že česká rezignace na účast v obecních volbách zajistí německé radnici poklidná léta nesoucí se ve jménu kýžené nadřazenosti německví v Olomouci, skutečnost nemohla být německému očekávání vzdálenější. Brandhuber se především kvůli svým obchodně politickým machinacím, byť často vedly k rozvoji a modernizaci města, pravidelně stával terčem kritiky. Kumulace funkcí jej často přiváděla do střetu zájmů. Již v roce 1891 se ještě jako zastupitel dostal do konfliktu s jednacím řádem městského zastupitelstva, kdy Spolek moravských cukrovarů, ve kterém jak Brandhuber, tak jeho příbuzní z rodiny Primavesi,

³⁴⁴ KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv*. s. 240-263.

aktivně vystupovali, byl nájemcem městských statků. Jak zpětně v Dějinách Olomouce situaci hodnotí Václav Nešpor, „*taková kolize nebyla únosná dokonce ani v tehdejší obecní samosprávě a nebýt změny jednacího řádu, zde je možné uvažovat o účelovosti změny, byl by musel Brandhuber ze svých funkcí abdikovat.*“³⁴⁵ Se silícím vlivem Brandhubera narůstal i pocit nedotknutelnosti a k podobným kauzám docházelo stále častěji a o to častěji na ně Fischer poukazoval. Mladý advokát, nesmířen s nastolenými praktikami soustavně upozorňoval na dílčí aféry olomoucké radnice a jejich volených zástupců.³⁴⁶

Jakkoliv se mohla zdát politika německých liberálů pod Brandhuberovým vedením účelová a ku prospěchu pouze německé většiny ve městě, pravdou zůstává, že mimo hledisko národnostního rozporu, se kdysi v rozvoji zanedbanému městu dařilo úspěšně překonávat prvotní vývojový útlum. A to právě díky provázanosti schopností obchodních a politických starosty Brandhubera, který v jedné osobě ztělesňoval moderního podnikatele, dravého politika a dnešní optikou také úspěšného manažera. Odvaha riskovat v oblasti investic se městu vyplácela, a to navzdory prvotním několikamilionovým půjčkám vkládaným především do modernizace města. Velkou finanční zátěž představoval zejména odkup pevnostních pozemků v hodnotě dvou milionů zlatých. Přes rostoucí dluhy, které přirozeně korespondovaly s intenzivní snahou o urbanizační rozvoj a s ním spjaté investice do infrastruktury, dokázalo město nashromáždit rozsáhlý komunální majetek. Sestával nejen z pozemků, nýbrž i z množství nemovitostí a komunálních podniků, jakými byly vodárna, plynárna, elektrárna a pouliční dráha, které převzala městská správa od soukromníků teprve ve chvíli, kdy se ukázaly jako rentabilní.³⁴⁷ V prvním desetiletí nového století tak celkový majetkový kapitál města dosahoval závratné částky 23 032 337 Korun. Aktivní i pasivní majetek města tak k roku 1910 převyšoval obecní dluh o 5 663 131 Korun. Díky ziskovému hospodaření města závratně nenarůstala ani přírážka k přímé dani, jež sužovala na konci 19. století Litovel. Vysoké příjmy ze ziskových komunálních podniků držely přímé daně v mezích únosnosti. Na přelomu poslední dekády 19. století byla zavedena pouze dvouprocentní přírážka k přímé dani, jež se nezměnila až do roku 1911.³⁴⁸ K navýšení docházelo zcela ojediněle a prakticky veškeré daňové příjmy pocházely z nepřímých daní a dávek. Teprve od roku 1912 byla na daňové poplatníky uvalena znatelnější komunální přírážka ve výši 14 % k

³⁴⁵ NEŠPOR, Václav. *Dějiny města Olomouce*. s. 268.

³⁴⁶ Radničním aférám, jimž Fischer věnoval velkou pozornost, bude věnována samostatná pasáž v kapitole zaměřené na osobnost olomouckého advokáta a národního buditele Richarda Fischera.

³⁴⁷ K roku 1910 zaznamenala městská vodárna čistý zisk 115 445 K, plynárna 59 124 K, elektrárna a pouliční dráha 205 255 K, městská cihelna v Kyselově 27 852 a městská vápenka v Grygově 4 965 K.

³⁴⁸ FISCHER, Richard. *Kapitoly z olomoucké radnice*. V Olomouci: Nákladem Pokrokového spolku politického, 1912. s. 10-29.

domovní dani činžovní, 40 % ke všeobecné výdělkové a 30 % k ostatním osobním daním.³⁴⁹

Navzdory soustavné kritice ze strany českého tábora, poukazující na upřednostňování německých zájmů, a mnohdy pochybným machinacím výhodným pro představitele vládnoucí vrstvy, lze konstatovat, že nakládání s obecní pokladnou nebylo na rozdíl od Litovle ztrátové, a ačkoliv si po ekonomické stránce vedení města počínalo často riskantně, nakonec se řada radnicí vedených projektů ukázala jako zisková. Do vypuknutí první světové války je možné označit hospodaření města za poměrně vyrovnané. Německé samosprávě nelze upírat snahu o prosperitu a rozkvět města, ovšem v intencích zachování německé převahy na úkor potřeb českého občanstva v Olomouci.

5.3. Vliv nacionalismu na vývoj města

Jak vyplývá z předchozího textu, česká menšina Olomoučanů měla jen málo prostoru pro vlastní realizaci v národních aktivitách, jak politických tak kulturních. Jedinou faktickou rovinu, která tak místním Čechům zbývala, představovala tudíž spolková činnost, přičemž i ta narážela na omezení radniční správou.

Proces spolčování rozvíjející se primárně za účelem rozvoje povznesení kulturních a vzdělávacích aktivit sehrával v postupujících událostech národnostní rozpolcenosti společnosti klíčovou roli. Primární proklamace nepolitickosti českých i německých spolků se tak jeví spíše jako oficiální stanoviska umožňující jejich vznik a činnost, ale dodržování apolitického přístupu bylo ve skutečnosti velmi vzácné.

Je až s podivem, kolik na nevelkém území Olomouce se zprvu stagnujícím počtem místního obyvatelstva mohlo během několika desítek let vzniknout a působit spolkových uskupení. Rostoucí zájem občansky se angažovat spolu s šířícím se trendem moderních měst a jejich société vrcholil během závěrečných dekád 19. století. Na přelomu století čítá celkový počet spolků jen na teritoriu Olomouce 96, přičemž v novém století stále narůstá a k roku 1910 jich jen Olomouc bylo na 288.³⁵⁰ Předpojatost a nacionální vyhraněnost se ve spolkových aktivitách začaly plně projevovat právě v 80. letech, kdy v souladu s novou legislativou mohly oficiálně vznikat již i spolky politické. Ty na malém olomouckém prostoru do jisté míry suplovaly činnost moderních politických stran. Spolky se staly hlasem postojů provolávaných olomouckými Němci i místní českou opozicí.

³⁴⁹ SOkA Olomouc, fond AMO - Městská pokladna 1871-1914, inv. č. 4, kart. 10. Účetní evidence finančního hospodaření města (rozpočty, příjmy, výdaje).

³⁵⁰ BARTOŠ, Josef a kol. *Historický místopis*. s. 120-122.

Běžným jevem v době polarizace místního obyvatelstva na dvě nesmiřitelné skupiny obou ve městě žijících národností, bylo vytváření vlastenecké protiváhy k nově vzniklým uskupením. Zatímco však německé spolky nalézaly oporu u vedení města, jehož čelní představitelé zastávali ve spolecích přední funkce a současně se i výrazně podíleli účelově směřovanými finančními dotacemi na jejich chodu a organizaci, česká sdružení musela hledat pomoc ve vlastních řadách. Zejména oba výše zmiňovaní starostové Engel a Brandhuber se během období zuřivého národnostního soupeření na úrovni spolkové činnosti horlivě angažovali a řadu spolků z podstatné části financovali. Nemalé prostředky plynuly do spolkové činnosti také díky podpoře místního podnikatelstva a jednotlivých mecenášů. Mohutnými dotacemi zaštiťovala olomoucké německé spolky především ve městě prakticky vládnoucí rodina Brandhuber-Primavesi,³⁵¹ která předsedala a podporovala výrazné německé spolky jako lokální variantu školského spolku *Schulverein*, založeného v roce 1880 v reakci na českou paralelu *Matici školskou* ustanovenou v Olomouci v roce 1872 ve smyslu obranného spolku na podporu národního vzdělávání a zakládání českých škol.³⁵²

Mezi výrazné zástupce olomouckých spolků obou národnostních táborů, kteří se v době nacionálního zápasu horlivě angažovali v boji za vlastní kulturu a potřeby, lze dále zařadit kupříkladu *Turnverein* (1852), jehož českou protiváhu v Olomouci zastával *Sokol* (1869), německý hudební spolek *Musikverein* (1851) s českou opozicí v podobě *Žerotína* (1880). Všechna tato uskupení, navzdory svému primárnímu programu, měla současně za úkol podporovat vlastní národní kulturu a smýšlení. Do olomouckého spolkového dění se již jako mladý gymnaziální student zapojuje i Richard Fischer. Působil například ve spolku *Jednota divadelních ochotníků* a v pěveckém sboru zmíněného hudebního sdružení *Žerotín*.³⁵³

Radnice se v obavách z rozmáhajícího se českého živlu činnost českých spolkových aktivit všemožnými způsoby pokoušela omezovat. Výhradně zamítavé stanovisko se tak dostávalo požadavkům českých divadelních společností, jak místních, tak putovních, které ve městě žádaly o povolení pořádat představení. Česká činohra, jíž městské divadlo v Olomouci nemělo v úmyslu poskytnout prostor k propagaci českých her a ani olomouckému Národnímu domu nebylo povoleno pořádat představení českých ochotníků, se tak realizovala na olomouckých předměstích, a to především na Nové Ulici v pohostinství U města Prahy, které se vlivem zákazů olomoucké správy stalo na nějaký čas hlavním centrem českého spolkového

³⁵¹ Brandhuberova spolková angažovat je popsána již v předcházející kapitole „Olomoucká vládnoucí vrstva“.

³⁵² FISCHER, Richard. *Vznik a vývoj českých škol v Olomouci a v německých obcích olomouckého okresu (1873-1930)*. V Olomouci: Nákladem místního odboru Ústřední Matice školské, 1932. s. 10-11.

³⁵³ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III, sv. 1. s. 15-19.

K rozhodujícím zástupcům olomoucké spolkové činnosti výrazným způsobem zasahujících do místního dění patřil na počátku 70. let zejména *Deutscher Verein*, jehož českým protipólem byla *Občanská beseda* (1871). Klíčovou úlohu v době probouzejícího se českého národního uvědomění sehrávala však až *Národní jednota pro východní Moravu* založená v roce 1885 jako protiváha silně nacionálně laděného Svazu Němců severní Moravy *Bund der Deutschen Nordmährens*.

Národní jednota, jež vykonávala záštitu nad českými národními nejen spolkovými aktivitami, pracovala dle Fischerových slov pro „ochranu českých zájmů a lidí v místech zněmčených a národně ohrožených.“³⁵⁵ Výchozím předpokladem vzájemné spolupráce jednoty a ostatních českých spolků byla především obrana české menšiny a povzbuzení k národnímu uvědomění bez rozdílu politické orientace. Prvotní úspěchy své činnosti slavila již v počátcích svého fungování, kdy iniciovala realizaci dlouho projednávané myšlenky Národního domu pro české obyvatelstvo v Olomouci roku 1888. Vrcholnou fází aktivity však zaznamenala až od druhé poloviny 90. let, a to zejména díky osvětové práci advokáta Richarda Fischera, k němuž se v první dekádě nového století připojil středoškolský profesor Adolf Kubis.³⁵⁶ Zejména přičiněním těchto dvou významných osobností jednoty vznikla mocná základna české inteligence, která pro místní Němce představovala obávaného soupeře v době již plně rozvinutého národnostního boje.³⁵⁷

³⁵⁴ Otázka českého divadla v Olomouci. *Olomoucký Pozor*. 1898, roč. 5, č. 90, s. [3-4].

³⁵⁵ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. III. díl. sv. 1. s. 19.

³⁵⁶ Blíže o významných osobnostech Národní jednoty a Fischerově činnosti v rámci této nacionální organizace pojednává podkapitola „Český aktivista v německém městě“.

³⁵⁷ Dále jen NJMV byla založena z podnětu české inteligence soustřeďující se v olomouckém prostředí v reakci na postupující procesy pro moravské Čechy znepokojujících sílících germanizačních snah 80. let 19. století. Inspirací ke vzniku NJMV se staly již zavedené pronárodní obranné organizace jednot v Pošumaví a v Severních Čechách. Ustavující valná hromada se konala v někdejší sále Slovanského čtenářského spolku v domě č. 26 na Horním náměstí v Olomouci dne 28. června roku 1885. Hlavní směr spolku byl založen zejména na spolupráci českých nacionalistů bez ohledu na politickou orientaci. Jako národně obranná organizace postupovala společně s cílem chránit práva českého občanstva v obcích s německým vedením místních správ. Stěžejní význam těchto nacionálně zaměřených spolků se všeobecně zakládal na podpoře národnostního uvědomění stojícími mimo mantinely a nad zájmy politických směrů, a to i navzdory skutečnosti, že drtivá většina původní členské základny NJMV se sestávala z představitelů pravicových nacionalistických středostavovských stran. Na období tří let volené vedení se sestávalo z osmnáctičlenného ústředního výboru a třech účetních revidentů. Prvním starostou NJMV se stala známá osobnost českého tábora v Olomouci, JUDr. Jan Žáček, který v této funkci setrval po 17 let. Cílem jednoty organizačně rozčleněné do pěti zájmových sekcí (národní, školská, knihovní, živnostenská a národohospodářská) byla zejména národní spolupráce napříč moravskými městy s českými menšinami, a to především z hlediska šíření národní osvěty, mobilizace českého občanstva a soustavného vzdělávání. Hlavní poslání národně obranného spolku vytyčily stanovy následně: „Práce Národní jednoty východomoravské má přispívati k národnímu, duševnímu a hmotnému zvelebení krajiny na severu a východě Moravy. Prostředky k dosažení tohoto účelu jsou: pořádání přednášek, schůzí, výletů, výstav

Důležitou roli ve vývoji nacionálně vybuzeného obyvatelstva sehrávala současně také soudobá lokální periodika, jež jako prakticky jediná informační platforma veřejnosti určovala svou vlastní ideologickou optikou směr dlouhodobých tendencí a cílů obou národnostních skupin v Olomouci.

Nejdůrazněji v olomouckém prostředí české zájmy hájila periodika *Pozor*³⁵⁸ a *Našinec*, která se však postupem doby a vyostřující se atmosféry sama dostávají do vzájemného konfliktu a nahrávají tím německým tiskovinám, jež jejich sporů pravidelně využívají k propagaci stability německého smýšlení. Zejména deník *Olomoucký Pozor*, který v roce 1894 začal vycházet v obnovené podobě a pod rozšířeným názvem, se přičiněním šéfredaktora Bohumíra Knechtla mění ve své orientaci směrem k politice mladočechů a podporuje radikálně pokrokový program. Jeho současně antiklerikální postoj vede k rozepřím s českým *Našincem*, jenž se od 80. let profiluje směrem k rodícímu se politickému katolicismu.³⁵⁹ Ačkoliv *Olomoucký Pozor* veřejně podporoval snahy Politického spolku pro severní Moravu, vystupoval stále jako nadstranické periodikum, které se nikdy nepřihlásilo k žádné z politických stran, jejíž zájmy a stanoviska by veřejně proklamovalo. Současně však *Pozor* poskytoval značný prostor pro radikální názory,

a slavností národních." Při NJMV současně fungoval i neméně významný ženský odbor, v jehož čele stála na počátku Josefína Černochová (*29. 1. 1840 Podolí u Uherského hradiště - †5. 1. 1902 Černotín u Hranic), důležitá osobnost místního ženského hnutí, která jako manželka žurnalisty a redaktora někdejších Olomouckých novin, Josefa Černocho, později spoluzakladatelka periodika *Našinec*, byla všeobecně známou nacionální aktivistkou. Ženský odbor NJMV se soustředil především na charitativní aktivity spojené s pořádáním sbírkových akcí, ale také organizací společenských večerů, koncertů a plesů, jejichž výtěžek plynul na dobročinné účely. Současně ženský odbor zajišťoval správu dílčích knihoven vzniklých přičiněním Národní jednoty pořádal vzdělávací kurzy pro ženy a dívky.; *Stanovy Národní jednoty pro východní Moravu sídlem v Olomouci*. Olomouc: Národní jednota pro východní Moravu, 1885. s. 3.; NEŠPOR, Václav. *Nástin dějin a práce Národní jednoty východomoravské 1885-1935*. [Olomouc]: V. Nešpor, 1935. s. 3-5.; FISCHER, Richard, SVĚŘÁK, František a ČERNOCH, Josef. *Památník mužského a ženského odboru Národní jednoty v Olomouci 1885-1925*. vzpomínky současníků. [Olomouc]: Kramář a Procházka, 1926. s. 12-14.

³⁵⁸ Původně apolitický časopis založil v roce 1863 prostějovský rodák, profesor chemie, český politik, poslanec Moravského zemského sněmu a především průkopník zemědělské osvěty, který vynaložil značné úsilí o emancipaci agrárního hnutí na Moravě profesor Jan Rudolf Demel (1833-1905). Časopis vycházel z počátku pod názvem *Hospodář moravský*. V roce 1871 se proměnil jak název titulu, tak jeho primárně pouze hospodářské zaměření. Od roku 1873 vystupuje *Pozor* již jako politické agrární periodikum. V roce 1893 došlo poté ke sloučení původního olomouckého listu s brněnskými Moravskými listy vycházející v nové podobě pod názvem *Lidové noviny*. V obnovené podobě pod názvem *Olomoucký Pozor* následně vycházel do roku 1899, kdy opět zkracuje svůj název na *Pozor* a vychází nepřetržitě až do roku 1938.; FISCHER, Richard. *Olomoucký památník: 1848-1918*. [Olomouc]: nákladem pisatelovým, 1938. s. 44-45.

³⁵⁹ *Našinec* založili manželé Černochovi v roce 1869 jako reakci na zrušení někdejších *Olomouckých novin*, jejichž vycházení bylo soudním rozsudkem zastaveno z důvodů otevřené kritiky prosincové ústavy z roku 1867 a zároveň soustavnému prosazování českých národních myšlenek. Primárně vlastenecky zaměřené periodikum začalo v 80. letech, za vedení redaktora Alexandra Jiříčka, nabývat na katolickém rázu a transformovat se politickému katolicismu. Konzervativní katolický *Našinec* byl považován za nejrozšířenější a nejpopulárnější tiskovinu v olomouckém prostředí druhé poloviny 19. století a to i díky svým článkům zabývajícím se světovou politickou scénou, což v té době bylo spíše ojedinělý jevem. Vydávání bylo ukončeno až během druhé světové války v roce 1941, ale hned v roce 1945 dochází k jeho opětovnému vzkříšení pod názvem *Osvobozený Našinec*; KUBÍČEK, Jaromír. *Dějiny žurnalistiky na Moravě*. s. 42, 48, 51, 54.

jichž plně využíval i Knechtův přítel Richard Fischer, a tak často dochází k jeho konfiskaci.³⁶⁰

Německý úhel pohledu poté vykreslovaly olomoucké deníky. Především již dříve zmiňovaný *Die Neue Zeit*³⁶¹ a liberálním směrem se profilující list *Mährisches Tagblatt*,³⁶² které v reakci na jednotlivé události vedly často s českými tiskovinami na svých stránkách dialogy ve snaze dementovat dílčí kauzy dle svého postoje a mínění.

Regionální tisk představoval prakticky jediný sdělovací prostředek, kterým mohla být místní veřejnost informována o aktuálním dění a právě místní v té době již pevně diferencovaná periodika podávající informace o událostech každodenního dění v Olomouci z pohledu jednotlivých národnostních táborů a jejich protagonistů udávala směr nálady bojechtivých nacionálních skupin ve městě. Zcela běžně na stránkách jednotlivých tiskovin sledujeme řadu zpravidla účelově formulovaných článků zastávající postoje jedné nebo druhé strany národnostních táborů.

³⁶⁰ Fischerova žurnalistická činnost jako jeden z nástrojů nacionálního boje je podrobněji rozvedena v kapitole "Český aktivista v německém městě".

³⁶¹ Blíže o prvním olomouckém deníku *Die Neue Zeit*, který byl hlasem a současně opoře místní radniční správy pojednávají již informace v rámci podkapitoly „Politika německého tábora“.

³⁶² Původní týdeník *Das deutsche Volksblatt für Mähren* byl založen v roce 1872 olomouckým advokátem a předsedou místní Židovské náboženské obce Jakobem Ebenem jako nezávislý orgán německých liberálů sjednocených v Německém moravském spolku (Deutscher Verein für Mähren). Vydání deníku bylo po většinu času pevně spjato s tiskárnami židovského podnikatele Josefa Groáka. Od roku 1880 již vychází pod názvem *Mährisches Tagblatt* a profiluje se jako liberální list. Po roce 1918 zůstává jako jediné německy tištěné periodiku v Olomouci. Popřevratová demokratická tendence listu končí v roce 1938, kdy se vedení ujímá brněnská firma Friedrich Irrgang a vychází až do roku 1945.

6. Richard Fischer

6.1. Proces českého uvědomění

Osobnost olomouckého advokáta, politika, žurnalisty, publicisty, později starosty města Olomouce, a především českého nacionalisty Richarda Fischera (*27. 3. 1872 Loštice - † 4. 2. 1954 Olomouc), který více než padesát let své aktivní činnosti odehrávající se na pozadí přelomových událostí rakousko-uherské monarchie, první i druhé republiky a částečně i okupace, zasvětil prosazování českých národních snah, se významným způsobem zapsala do historie olomoucké komunální politiky.³⁶³

Fischerovo pronárodní cítění se začalo probouzet již v raném dětství, které prožíval v napjaté atmosféře nacionálních konfliktů tolik příznačných pro druhou polovinu 19. století. Loštickému rodákovi kolovalo vlastenecké smýšlení v krvi. Fischerův otec, pivovarnický sládek a sedlák Gustav Fischer, který po českém převratu v Lošticích v roce 1889 dlouhá léta působil v městském zastupitelstvu, byl přesvědčeným Čechem, jenž se pravidelně angažoval v podpoře české otázky a ve stejném duchu vychovával i své děti.³⁶⁴ „*Všude konal svou povinnost, ale byl proto z německé strany pronásledován, uvězněn, souzen pro urážku císaře, souzen ale v roce 1897 osvobozen.*“³⁶⁵ Bojovný duch se smyslem pro spravedlnost v otázkách národnostního útlaču přirozeně přešel z otce na syna. Důležitost národního uvědomění se tak brzy projevila i u dospívajícího Richarda, jehož zápal pro českou věc se odráží ve všech jeho dalších životních

³⁶³ Termín nacionalista, s nímž operuje český jazyk 19. století, je v tomto kontextu nutno chápat ve smyslu národního uvědomění, resp. národní identity a jejími kulturními nároky spojenými s vlastenectvím. Současné pojetí pojmu nacionalismus je vysvětlován z hlediska českého jazykového povědomí jako postoj upřednostňující vlastní národ a jeho zájmy, jenž je kladen do nadřazenosti oproti ostatním národům. Složitostí problematiky vymezení a vývoje výrazu nacionalismus / nacionalista se zabývala celá řada předních českých i zahraničních historiků, jako například HROCH, Miroslav, ed. *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. Studijní texty; sv. 29. ISBN 80-86429-20-2.; GELLNER, Ernest André. *Nacionalismus*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN 80-7325-023-3.; HOBBSBAWM, E. J. *Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. Politologická řada; sv. 6. ISBN 80-85959-55-0.; ANDERSON, Benedict R. O'G. *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1490-8.

³⁶⁴ Příčiněním Gustava Fischera byla založena v roce 1867 Občanská záložna a První rolnická sladovna a pivovar v roce 1870. V obou podnicích poté působil Fischerův otec jako člen ředitelství až do své smrti v roce 1929. Současně stál za vznikem dalších českých loštických organizací, jako Občanské besedy (1869), Jednoty divadelních ochotníků (1874) či místního odboru Matice školské (1883). Byl mezi akcionáři Mohelnického cukrovaru a zakladatelem Českého hospodářského spolku v Lošticích (1891).

³⁶⁵ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl I. V Olomouci: [R. Fischer], 1934. s. 30-31.

etapách.

Prvotní touhy mladého Richarda Fischera však byly politické dráze na hony vzdálené. Po dokončení obecné školy se chtěl vyučit nákupčím či malířem pokojů, zatímco matka viděla v synovi budoucího kněze. Na rady učitelů, kteří rozpoznali u žáka studijní talent, však rodiče nakonec poslali jedenáctiletého chlapce na studium do Olomouce, kde v roce 1883 nastoupil na místní C. k. Slovanské gymnázium.³⁶⁶ Fischer tak přichází do významného, avšak nevelkého, fortifikací sevřeného města plného vojáků, kde všudypřítomná německá převaha byla patrná na každém kroku. Své první dojmy plné obav a rozčarování zachycuje Fischer po letech ve svých pamětech. „*Měl jsem velmi úzký rozhled po životě, jak ani jinak nemohlo býti. Jen jsem nechápal, že v Lošticích se mluví jen moravsky, ale na radnici vládne německý pán. [...] Nám chlapcům to nevadilo, ale hůře na nás působil Olomouc, kde vše kolem nás bylo německé.*“³⁶⁷

Navzdory počáteční nejistotě se Fischer v novém prostředí velmi rychle zorientoval a stal se vynikajícím studentem se zájmem o českou literaturu, dějepis, hudbu a zeměpis. V této době inspiroval mladého studenta místní pedagog, taktéž loštický rodák, profesor Jan Havelka, který sehrál významnou úlohu v procesu národního uvědomění u mnoha svých žáků.³⁶⁸

³⁶⁶ V době, kdy R. Fischer zahájil svá olomoucká studia, sídlilo gymnázium v pronajatých prostorách několika domů v Purkrabské ulici. Německé vedení města nemělo z přirozených příčin zájem podporovat rozvoj českého školství a teprve až díky dobrovolným sbírkám se gymnázium po 17 letech činnosti dočkalo v roce 1884 vlastní budovy v někdejší Radeckého ulici, která po roce 1918 získala název po prvním řediteli českého vzdělávacího ústavu, tedy Kosinova ulice. Ředitel a osvětový český pedagog Jan Evangelista Kosina (1827-1899) zaujímal přední pozice současně v celé řadě národně probuzeneckých snah nejen na poli školském, nýbrž i kulturním a společenském. Není tak divu, že se pro Fischera stal jedním z prvních velkých vzorů. Slovanské gymnázium vzhledem ke zrušení olomoucké univerzity v roce 1860 tak po dlouhou dobu představovalo k nelibosti německé radnice významné centrum vzdělanosti produkující zástupy vlastenecky smýšlejících absolventů.; PÍSKOVÁ, Milada. K národní emancipaci české kultury v Olomouci v 19. století In: *Národnostní problémy v historii měst. Sborník příspěvků z konference v Prostějově ve dnech 22. - 23. září 1992*. Prostějov: Muzeum Prostějovska, 1993. s. 155-157. ISBN 80-900106-3-6.; TICHÁK, Milan. *Lexikon olomouckých ulic*. 1. vyd. V Olomouci: Burian a Tichák, 2009. s. 83. ISBN 978-80-87274-02-6.

³⁶⁷ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl I. V Olomouci: [R. Fischer], 1934. s. 7.

³⁶⁸ Profesor Jan Havelka (*23. listopadu 1839 Loštice – †20. října 1886 Olomouc) středoškolský pedagog, historik, etnograf, spisovatel, malíř, muzejník a redaktor. Loštický rodák se stal významným členem učitelského sboru olomouckého gymnázia, do jehož řad vstoupil v roce 1870 přičiněním ředitele Jana Evangelisty Kosiny. Brzy se projevil jako osvícený pedagog vyučující v českém jazyce. Stal se předsedou Spolku moravských učitelů a v roce 1873 založil na podporu českého učitelstva časopis Komenský, do nějž i sám přispíval a současně redigoval příspěvky z oblasti pedagogické, přírodovědné, jazykovědné, historické i zeměpisné. Všeobecně uznávaný list se stal díky Havelkovi orgánem Ústředního spolku učitelstva moravského. Od roku 1876 začal vydávat také zábavný beletristický časopis Koleda, jehož prostřednictvím šířil národně uvědomělý osvětový myšlenky, podporoval vlastenectví a patriotismus, stejně jako úctu k rodné řeči a národní historii. Okruh jeho působnosti byl velmi široký. Ve spolupráci se svým tchánem MUDr. Jindřichem Wankelem, profesorem Vincencem Praskem a poslancem zemského sněmu Ignátem Wurmlem založili v roce 1883 Muzejní spolek olomoucký, díky němuž se ze sbírkových akcí a darů nadšených sběratelů, podařilo položit základy prvního českého muzea na Moravě, krajinské muzeum v Olomouci (dnes Vlastivědné muzeum). V roce 1886 zároveň založil a redigoval i Časopis vlasteneckého spolku muzejního, kam přispíval i vlastními národopisnými studiemi o lidovém umění na Moravě. Veškerá Havelkova činnost se odvíjela od

S opadajícím ostychem prvních let studia se začal projevovat Fischerův organizační talent a činorodá povaha. Jak již bylo zmíněno v závěru předcházející kapitoly, Fischer se aktivně angažoval v řadě kulturních spolků již během gymnaziálních let, jako například v divadelním spolku³⁶⁹ či pěveckém sboru spolku Žerotín.³⁷⁰ Z vlastní iniciativy vedl současně také studentské čtenářské kroužky soustředící se na českojazyčnou literaturu, jíž se v Olomouci do příchodu českého knihkupce Prombergera v polovině 80. let nedostávalo v takové míře, jaká byla u českého studentstva poptávka. Jako horlivý student poté s hrdostí zastává drobnou funkci kolportéra u nového Prombergrova knihkupectví. Zájem o společenské dění se projevuje také pravidelným odběrem *Národních listů*, mnohdy na úkor každodenní stravy, ale také místních periodik *Našinec* a *Pozor*. Již během olomouckých studií Fischer vnímá vývoj politické situace ve městě, které se od konce 80. let začíná nacionálně rozdělovat do dvou nesmiřitelných táborů. Vzájemná nevraživost se brzy začíná projevovat i mnohdy ostrými půtkami mezi místním studentstvem. „*Národnostní život byl už tehdy hodně rušný vlivem německých novin, které neopomenuly jediné příležitosti, aby se Čechům neposmívaly, je nehaněly a proti nim neštvaly. Němečtí studenti chovali se výbojně, jakmile slyšeli náš český hovor a nestyděli se na ulici do nás vši silou vrážeti [...] Nadávali nám “Böhmischer Copak”, “Verfluchte Hanaken” a ještě huř. [...] Docházelo nejen k úmyslnému strkání, ale přímo k zuřivým bitkám. Kolikrát Němci poražení utekli, ale také my jsme mačkali boule a modřiny.*“³⁷¹

Na rozdíl však od výbojného studentstva z obou stran znesvářených táborů, se Fischerův zápal pro českou otázku neomezoval pouze na příležitostné třenice na ulicích. Snad činnost otce

snahy povzbudit a sjednotit české národní uvědomění na Moravě. Vedle redaktorské práce se věnoval také beletristické činnosti. Velké popularitě se těšily zejména jeho Cesty po Moravě, Kratičké dějiny Moravy či Obrázky z přírody. Jako profesor ovlivnil řady mladých generací a navzdory jeho náhlému skonu v 45 letech se jeho odkaz nesmazatelně vtiskl do historie města. Havelka významným způsobem ovlivnil a inspiroval také mladého Richarda Fischera, který jeho osobu připomíná v několika svých pracích i článcích. K padesátému výročí Havelkovy smrti vydává v roce 1936 jeho biografii. FISCHER, Richard. *Profesor Jan Havelka, rodák loštický*. (Vydáno k 50. letému jeho úmrtí). Olomouc: Vlastenecký muzejní spolek v Olomouci, 1936.; FISCHER, Richard. *Olomoucký památník 1848 – 1918*. Olomouc: [s. n.], 1938, s. 86-87.

³⁶⁹ Fischerův zájem o ochotnické divadlo se projevil ještě době, kdy navštěvoval obecnou školu v Lošticích a přetrval i do studijních let v Olomouci. Cíleně vyhledával české divadelní spolky působící na olomouckých předměstích. Od roku 1885 pravidelně docházel až do tehdy vzdálené obce Pavlovice (dnešní městská část Pavlovičky), do někdejší Besedy Svatopluk, střediska tamějšího českého života, kde pomáhal při divadelních představeních. Během let 1884-1891 hrál v celkem patnácti divadelních představeních, které pořádali ochotníci v čase prázdnin v rodných Lošticích. Sám ve svých pamětech později vzpomíná, že měl to štěstí hrát vždy hrdiny nebo milovníky. Objevil se například v adaptaci Šamberkovy veselohry Jedenácté přikázání, Štolbově dramatu Závěť či Klicperově Loketském zvonu.; FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl I. s. 178, 204-205.

³⁷⁰ Fischer se brzy projevil jako člověk mnoha talentů. Vedle sborového zpěvu byl již od studentských let obsazován i jako sólista do operních představení, kdy ztvárnil například roli žalárníka Beneše ve Smetanově opeře Dalibor a otce Míchu v Prodané nevěstě či jednoho z chodských vůdců Matěje Přibka v Kovařovicově hudebním zpracování Jiráskových Psohlavců.; FISCHER, Richard. *Olomoucký památník*. s. 63.

³⁷¹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl I. s. 87, 169.

v městském zastupitelstvu v rodných Lošticích doprovázená pocitem bezpráví, stísněností města a mladickou odhodlaností přivedla Fischera k touze proniknout do tajů mechanismu a fungování komunální politiky. Napjatě sledoval volební klání během voleb do obchodní a živnostenské komory v roce 1885, pozoruje poměry zastoupení Čechů a Němců v předsednictvech a založení Národní jednoty pro východní Moravu v Olomouci na obranu národních a politických práv českého národa. V témže roce s účastí přihlíží návštěvě říšského a zemského poslance Františka Ladislava Riegera, který zavítal do Olomouce s vyjádřením podpory českým Olomoučanům a jejich snažení při přípravách v budování Národního domu. Po třídní návštěvě, kterou strávil Rieger diskuzemi se svými sympatizanty v českém hostinci U Englischů na Nové Ulici, jelikož stavba českého olomouckého centra přímo ve městě ještě nebyla zahájena a místní pohostinská zařízení neposkytovala masivním českým akcím ani adekvátní prostor, ani vhodné podmínky, se Rieger loučil se slovy, „*Přeju české společnosti v Olomouci, aby se oba čtenářské spolky, Občanská beseda i Slovanský čtenářský spolek, spojily v jedno a brzy postavil se stánek pro českou společnost!*“³⁷²

Samotný vznik Národního domu provázely již dle očekávání četné obstrukce ze strany městského zastupitelstva, které se rozmáhajícímu českému společenskému životu snažilo ze všech sil bránit. Nakonec se podařilo českému táboru získat čtyři domy v ulici s příznačným názvem Böhmengasse, dnešní ulice 8. května.³⁷³ Podle návrhu významného olomouckého architekta a stavitele Karla Starého, který stál za celou řadou reprezentativních budov v Olomouci, byl prakticky během pouhého roku 1887-1888 vybudován dlouho očekávaný Národní dům s velkým sálem, společenskými prostory v patře a restaurací v přízemí. Olomoučtí Češi tak získali kýžený prostor pro pořádání vlastních kulturních a vzdělávacích akcí.³⁷⁴ Neobvykle

³⁷² FISCHER, Richard. *Vzácné návštěvy v Olomouci*. Moravská Ostrava: vl. n., [1934]. s. 25-32.

³⁷³ Podnět k vybudování vlastního českého centra, který by zajistil prostor českým aktivitám, dalo další zamítnutí žádosti pěvecko hudebního spolku Žerotín v březnu roku 1885, kterému olomoucké představenstvo odmítlo pronajmout prostory městského divadla za účelem slavnostního představení Svatební košile Antonína Dvořáka. První překážky kladla německá radnice Čechům již při pokusu odkoupit dům na Horním náměstí pro vybudování českého kulturního svatostánku místní české menšiny. S cílem zamezit této možnosti tak zakoupila radnice objekt v hodnotě 190 tisíc zlatých raději sama. Za účelem zahájení stavebních prací byla 6. prosince roku 1885 ustanovena valná hromada První české stavební společnosti, jejímž předsedou byl zvolen František Stejskal z Olomouce, jehož jméno se již objevilo ve spojitosti s obecními volbami. Právě Stejskal byl na dlouhou dobu jediným českým zástupcem, kterému se podařilo zasednout v olomouckém představenstvu. Finanční prostředky na výstavbu českého osvětového centra plynuly zejména z darů a sbírkových akcí. Vedle Ústřední rolnické záložny a Rolnické záložny v Křelově zafinancovalo české snažení také mnoho českých spolků a vlastenecky smýšlejících jednotlivců nejen z města, ale i z širokého okolí. Ve prospěch olomouckého Národního domu se konaly dobročinné kulturní akce dokonce i v Praze v rámci Slavnosti vzájemnosti českomoravské.; FISCHER, Richard. *Národní dům v Olomouci, jeho vznik a dějiny*. V Olomouci: Ústřední záložna rolnická, 1933. s. 9-13.

³⁷⁴ Národní dům zastával nejen funkci centra českého spolkového života šířící osvětovou činnost. Česká spolková uskupení jako Žerotín, Česká beseda, Čtenářský spolek či ochotnický divadelní soubor využívala

rychlým tempem vybudovaný svatostánek české kultury se dočkal slavnostního otevření již na počátku února 1888 plesem všech českých spolků na téma „*V říši Ječmínkově*“, k němuž pozvánky spolu s dekoracemi vytvořil významný český malíř a umělec Mikoláš Aleš.³⁷⁵ Na počest českého kulturně společenského střediska uspořádal v dubnu téhož roku poté hudební spolek Žerotín slavnostní koncert, na nějž pozvání přijal dokonce i český hudební skladatel Antonín Dvořák, jehož český lid v zastoupení českých spolků místních i těch přespolních srdečně přivítal „*hřímavým potleskem a jestliže uznán byl cizinou v Anglii a jinde, nepotěšil jej žádný z úspěchů těch, jako tato nelíčená srdečnost*“, jak celou událost líčí *Našinec*. Český umělec oplatil českému táboru vřelé přijetí slovy díky. „*Můžete si představit, jak mně činí blaženým a já Vám srdečně děkuji za tento projev úcty a lásky!*“³⁷⁶

Fischer přihlížející významným událostem v té době ještě netušil, že právě Národní dům se stane jeho druhým domovem v cestě za českou Olomoucí. S blížící se maturitou si v národnostně se rozdělujícím městě stále více uvědomuje důležitost ztotožnění se s národní identitou a spravedlivým přístupem ke všem obyvatelům žijícím v jedné společnosti. Široký okruh Fischerových zájmů tak propojovala vždy společná vize podpory a obhajoby českého národa. Vlivem nehostinných poměrů ve městě ovládaném nekompromisní německou správou se začíná ukazovat, jakým směrem se bude ubírat další Fischerova životní etapa. Se zájmem se pravidelně účastnil a bedlivě pozoroval veřejná soudní přelíčení. „*Jak jsem jen mohl, dopoledne i odpoledne po škole, poslouchal jsem v porotním sále a čekal do noci i na výsledek. Řeč státního i obhájceva nesmírně mě zajímala.*“³⁷⁷ Fascinován průběhem soudních procesů a výkony právních zástupců si začíná uvědomovat možnosti, jež právnické vzdělání nabízí a shledává v jejich studiu jediné reálné východisko, jak smysluplně bojovat s německým útlakem. Během olomouckých studií dochází u Fischera k postupnému vývoji ve vlasteneckého aktivistu, který svému přesvědčení zasvětil celý život.

Jako znamenitý student s talentem poutavého přednesu, který se projevil již během školních vystoupení, měl veškeré předpoklady k tomu stát se schopným advokátem. Proto po úspěšně složené maturitní zkoušce s vyznamenáním odchází v roce 1891 pln očekávání do Prahy

prostory Národního domu k pořádání různých spolkových schůzí, osvětových přednášek a besed, ale také pro konání koncertů a plesů. Mimo funkce kulturní a osvětové plní však i funkce restaurační a hotelové. V přízemí se nacházela restaurace s kavárnou, ale současně také provozovny českých obchodníků. Národní dům poskytoval také prostor pro veřejnou knihovnu s jazykově českou tvorbou, kterou zde v roce 1889 nechala zřídit Národní jednota. Rozlehlý objekt si mohl dovolit dokonce zajistit i místo pro tělocvičnu Jednoty Sokol.

³⁷⁵ Poprvé v Národním domě. *Našinec*. 1888, roč. 20, č. 17, [1].

³⁷⁶ Dvořák v Olomouci. *Našinec*. 1888, roč. 20, č. 49, [3].

³⁷⁷ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl I. s. 111.

studovat práva na Karlo-Ferdinandovu univerzitu. „*Rád jsem opouštěl Olomouc, kde viděli a poznali jsme tolik nelásky k svému národu, kde český student byl předmětem sprostých nadávek a opovržení. [...] Měl jsem plnou hlavu Prahy a neměl jsem ani potuchy, ba ani přání ne, že se za několik let vrátím z Prahy zase do Olomouce.*“³⁷⁸

Praha nabízela Fischerovi možnosti, které v té době Olomouc nemohla. Oblíbil si zejména přednášky prof. A. Rezka o dějinách říše rakousko-uherské a pravidelně se účastnil hodin praktické filozofie prof. T. G. Masaryka. Zajímá se o politiku mladočechů, se kterou se stále více ztotožňuje, a zároveň pozorně sleduje spolkový a společenský život, něhož se brzy začal aktivně zapojovat. Zařadil se mezi vlastenecky uvědomělou moravskou mládež studující v Praze, jež si kladla za cíl vzkřísit národně obranné organizace na Moravě prostřednictvím přednášek a besed, během nichž se vzájemně snažili informovat o aktuálním dění.³⁷⁹

Navštěvoval hostinec U Helmů ve Vodičkově ulici, kde sídlila Moravská beseda sdružující studentstvo z Moravy, jehož činnost se soustředila zejména na povznesení české kultury na Moravě s cílem podporovat zakládání českých knihoven a čítáren. Současně se beseda pokoušela šířit informace o národnostně politické situaci na Moravě, jejích hospodářských poměrech a kulturních potřebách. V tomto směru moravští akademici ať už formující se ve sdružení Haná či Moravské besedě vykonali v Praze celou řadu přednášek, „*aby pražské obecnstvo poznalo umění, zbyky, dialekty moravské, nikoli z důvodů separatismu, ale ve snaze uplatnil moravský ráz lidový a národopisný.*“³⁸⁰ Na besedách a čajích předkládali místní společnosti i moravská periodika a propagovali i českojazyčnou moravskou literární tvorbu. Fischer vzpomíná na zcela odlišnou atmosféru Prahy, kterou v německé Olomouci nezažíval. Již od svého nástupu na studia se angažoval v místních českých spolcích a první měsíce v Praze trávil zejména návštěvami besed a spolkových přednášek, často na úkor těch univerzitních. „*Namísto přednášek římského práva prof. Heyrovského, prožil jsem první půlletí prvního ročníku ve všem možném, jen ne v posluchárnách a studiích. [...] Mnoho jsme však četli, kritisovali, sledovali na schůzích řeči studentských předáků plné ohně a opravdovosti a jaký div, že i já jsem chtěl sdělovat své myšlenky. [...] Pouštěl jsem se do debat napřed v užším kroužku,*

³⁷⁸ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl I. s. 143.

³⁷⁹ Jen po dobu pražských studií vykonal Fischer na 33 přednášek především v rodných Lošticích a v Praze, kde referoval o situaci a národních poměrech na severní Moravě. Otevíral témata sociální a dělnické otázky, potřeby vzdělávání a podpory českých živnostníků, přednášel o činnosti Matice školské, o potřebách posílení českého školství na Moravě a důležitosti českých knihoven.

³⁸⁰ FISCHER, Richard. *Cesta mého života: Praha*. díl II. V Olomouci: [R. Fischer], 1934. s. 14-15.

ale pak ve větších schůzích a cvičil se tak pro život.“³⁸¹

Během let pražských studií se stal členem, organizátorem i spoluzakladatelem celé řady studentských spolků zaměřující své aktivity vždy v duchu pozvednutí českého národního sebevědomí. Jako řečník působil v akademickém feriálním klubu Haná, kde se scházelo studentstvo z Olomouce a okolí, jehož cílem byla národovecká práce pro obce severní Moravy, „neměly-li české menšiny utonouti v proudu germanisace.“³⁸² Členstvo spolku Hané se ve spolupráci i s dalšími národně obrannými spolky angažovalo v úsilí o zakládání odborů Ústřední matice školské a vykonávalo v tomto směru osvětové přednášky napříč moravskými městy. Fischer, který se záhy stal předsedou studentského spolku, během prázdninových měsíců pravidelně vykonával přednáškové besedy nejen v rodných Lošticích, ale také v Pavlově, Moravičanech, Vranové Lhotě, Zvoli, Paloníně a Horní Rudě. Současně působil i v českém sdružení pokrokového studentstva literárního a řečnického spolku Slavia, za nějž promlouval na několika přednáškách i Praze.³⁸³

Důležitý milník ve Fischerově práci v cestě za prosazováním českých nároků představoval vstup do akademického odboru Národní jednoty pro východní Moravu v Praze, kde se vypracoval až do čelních pozic určujících směr činnosti pro Moravu a již v roce 1892 se stal členem užšího výboru vedení spolku. Hlavní směr zájmu akademického odboru se ubíral především k podpoře rozvoje českého školství na Moravě. V rámci svých spolkových schůzí pracovali členové odboru na podpoře zakládání nových odborů Ústředních matic školských napříč moravskými městy, jelikož jejich počet byl ve srovnání s německým Schulvereinem třetinový. Kromě soustavných snah o vyrovnání sil školských spolků, od nichž si český tábor sliboval zejména posílení českojazyčného vzdělávání v moravských městech s opomíjenou českou menšinou, neváhal akademický odbor současně kritizovat postupy jednotlivých sekcí Národních jednot, jejichž činnost vynikala pouze v krajích českých a zanedbávána byla právě ta města, kde povznesení kultury českého jazyka bylo nejvíce zapotřebí. Vlna nespokojenosti se snesla také na nedostatečné aktivity olomouckého odboru Národní jednoty, kde se po prvotních úspěších 80. let činnost prakticky zastavila a česká národní menšina se dle Fischerem formulované výtky na valné hromadě akademického odboru 30. října roku 1893 neměla možnost

³⁸¹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl II. s. 12-15.

³⁸² FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl II. s. 98.

³⁸³ Příklady vykonaných přednášek: Loštice: O lásce v k vlasti, O národní svépomoci, O ženské otázce z národního stanoviska. Zvole: O české knize, O povinnosti Čechů na národním rozhraní. Palonín: O Ústřední matici školské, O českém státním právu. Pavlov: České dítě do české školy. Horní Ruda: O národních poměrech na severní Moravě. Praha: O dělnické otázce, O sociální otázce, O Karlu Havlíčku Borovském, O českém právu.; FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl II. s. 193-197.

plně realizovat, přičemž vinu kladl někdejšímu olomouckému vedení jednoty, českému advokátu Janu Žáčkovi.³⁸⁴ „*My akademikové moravští shromáždění při valné hromadě Akademického odboru Národní jednoty pro severovýchodní Moravu, pozorovali jsme delší dobu netečnost v Národní jednotě dlouho již trvající, která velmi snadno vésti by mohla k rozpuštění této tak důležité pro nás instituce národní. Veškeré poctivé snahy našeho odboru, směřující k zlepšení, zůstaly marny, nepovšimnuty, ba přímo odmítnuty. Jsou však přesvědčeni, že hlavní vina spadá v tomto případě na hlavu celého spolku, vyslovujeme Žáčkovi, jakožto předsedovi Národní jednoty nedůvěru, a připojujeme snažnou, z více stran uznanou žádost, aby se pan dr. Žáček předsednictví při nejbližší valné hromadě vzdal a postoupil je někomu snaživejšímu.*“³⁸⁵

V této souvislosti akademický klub v čele se starostou JUDr. Františkem Váhalíkem a svým nejaktivnějším řečníkem Richardem Fischerem formuloval následně několik dalších prohlášení ve snaze obnovit upadající aktivity Národní jednoty na Moravě, „*kteřá povinností svých nezastává, a to již po několik let a přestalajeviti známky hybnějšího ruchu, příčinu své nečinnosti uvalujíc na netečnost místních odborů. Podle našeho mínění by bylo nápravy dávno, a to v hlavě i v údech, ale napřed v hlavě, protože v tak nevyvinutém životě národní, jako je na Moravě, na příkladu myšlení předáků mnoho záleží.*“³⁸⁶ Především prostřednictvím mladé generace tak měl být vnesen do fungování organizace nový odvážný proud, o čemž svědčí i smělá myšlenka vybudování českého gymnázia pro početnou českou menšinu v Zábřehu, který byl však neochvějně ovládaný německou správou.

Odvážnost podnětů a vytyčených cílů zejména v oblastech rozvoje českého vzdělávání na

³⁸⁴ JUDr. Jan Žáček (*31. 5. 1849 Čertoryje - †4. 10. 1934 Brno) český advokát, zástupce staročeské Moravské národní strany a v letech 1908–1909 následně i český ministr-krajan v Bienertově vládě, představoval první generaci českých aktivistů v Olomouci zasazující se o práva českého občanstva. V Olomouci provozoval od roku 1880 vlastní advokátskou praxi a v roce 1885 byl zvolen za kurii venkovských obcí poslancem Říšské rady za obvod Litovel-Boskovice. Svůj post opakovaně obhájil i v následujících letech, přičemž v období 1901 až 1908 zastával pozici místopředsedy poslanecké sněmovny Říšské rady, v níž zasedal až do konce mandátu roku 1911. V období let 1887 - 1918 následně vykonával funkci poslance moravského zemského sněmu. Ve stejném roce, kdy poprvé uspěl ve volbách do Říšské rady, se připojil k tzv. Českému klubu, jenž sdružoval několik českých politických proudů, staročeši, mladočeši, česká konzervativní šlechta a moravští národní poslanci s jednotným parlamentním zastoupením. Od 90. let 19. století zastával funkci předsedy staročeské Moravské národní strany a od roku 1895 i předsedy jejího výkonného výboru. Na rozdíl od Čech si strana staročechů udržovala na Moravě silné postavení. Na regionální úrovni nelze Žáčkovi upřít významný podíl při rozvoji českého spolkového života. Žáček stál u zrodu hudebního spolku Žerotín, kde v letech 1885-1909 působil jako místopředseda, ale proslavil se především jako zakladatel Národní jednoty pro východní Moravu, v jejímž čele stál až do roku 1902. Vyrůstající angažovanost na politické scéně přirozeně zapříčinila pokles aktivit na regionálním poli, což se neblaze odráželo na dalších krocích olomouckého odboru Národní jednoty. V období let 1912–1918 byl současně členem Panské sněmovny, ale vznikem nového Československého státu mizí z politického života. Zemřel ve věku 85 let, přičemž s jeho úmrtím se zároveň uzavírá také podstatná kapitola staročeské politiky na Moravě. Pochován je na brněnském Ústředním hřbitově.; FISCHER, Richard. *Olomoucký památník*. s. 368–370.

³⁸⁵ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl II. s. 111–112.

³⁸⁶ FISCHER, Richard. *Padesát let Národní jednoty*. díl I. s. 100–101.

sebe brzy upozornila svrchované úřady. V souladu s vyhlášením výjimečného stavu nad Prahou a třemi dalšími sousedními okresy dne 12. září 1893 omezujícím shromažďovací a spolčovací právo se veškeré schůze směly konat pouze za předpokladu předchozího ohlášení a dohledu policejního zástupce, čemuž české vlastenecké spolky čelily zpravidla tajnými setkáními. V důsledku celé řady policejních vyšetřování tak byla například 13. února roku 1894 zrušena mimo jiné i Moravská beseda, což u české části akademické obce podnítilo vlnu nevole, a bylo tedy jen otázkou času, kdy se úřední ruka dotkne i Fischerových aktivit. Ve snaze utužit pronárodní činnost moravského studentstva v Praze podněcoval svými písemnými výzvami k začlenění někdejšího osazenstva besedy do akademického odboru Národní jednoty pro východní Moravu. To mělo vést k podpoře vzájemné spolupráce v otázkách národní osvěty a současně také k vyjádření jasného stanoviska, vysloužil si ale především předvolání na policejní ředitelství. Jak sám vzpomíná na svá výbojná studentská léta: „Napsal jsem vyhlášku na černé prkno Karolina, aby přátelé z Moravské besedy hromadně přistoupili do Národní jednoty a tak abychom dokázali, že „úřední rozkazy na nás nepla“ no a dva dny poté dostal jsem obsílku od policejního rady Svobody.“³⁸⁷

Povaha neohroženého zastánce českých nároků se následně projevila i u samotného výslechu, kam se měl Fischer dostavit se stuhou bikolory uvázanou přes prsa a čelit dvouhodinovému zodpovídání se o původu a záštitě jím formulovaného manifestu. I přes vyvinutý nátlak však Fischer odmítl potvrdit, že se jedná o oficiální stanovisko spolku, kterému by tím hrozilo rozpuštění. Ačkoliv veškerou odpovědnost za vydaná prohlášení označil za vlastní nerozvážný mladický počin studentské horlivosti, za nějž se mu následně dostalo oficiálního napomenutí, byla činnost akademického odboru jednoty i přesto v následujících dnech úředním policejním přípisem ze dne 6. března 1894 zastavena. Někdejší aktivity původního uskupení tak následně přešly pod záštitu akademického odboru Národní jednoty pro Jihozápadní Moravu, který se stal nově ústředním střediskem moravských akademiků.³⁸⁸ Ačkoliv Fischer, pevný ve svém přesvědčení, ani přes četné peripetie spojené s policejními napomenutími v iniciativě za česká práva pro moravská města nepolevoval, předem plánovaný semestrální studijní pobyt ve Vídni na jaře roku 1894 přišel v ideální čas. Agilní student práv v hledáčku úřadů se na pár měsíců stáhnul z pomyslné přední linie všudypřítomných národnostních bojů, kdy se jak sám vzpomíná „spolkový i společenský život stal následkem výjimečného stavu přímo nesnesitelný. [...] šel jsem studovat do Vídne jednak, abych poznal poměry na jiné universitě a jednak, abych

³⁸⁷ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl II. s. 112.

³⁸⁸ Tamtéž. s. 113.

přišel do jiného ovzduší.³⁸⁹

Současně se všemi spolkovými aktivitami, jež během pražských studií zastával, udržuje Fischer prostřednictvím žurnalistických počínů kontakty s rodným krajem. Jednak pravidelnými příspěvky do regionálního olomouckého titulu *Pozor*, ale jeho buditelské názory byly otiskovány také v Litovli, v té době ještě německé, kde je publikoval Němci obávaný redaktor Josef Dostál na stránkách *Litovelských novin*.³⁹⁰ Fischer své články zaměřující se především na proklamaci české otázky a národního uvědomění, stejně jako na propagaci důsledného dodržování ekonomického bojkotu nejprve formuloval pod pseudonymem „Loštický“.³⁹¹ „*Dopisoval jsem velmi často do Litovelských novin. Mnohé mé zprávy se totiž dobře hodily na litovelské poměry a budily tam zájem čtenářů. Napřed se nevědělo, kdo to píše, ale pak se na to přišlo, že jsem to já, třebaš používal jsem jen různých značek. Ale to už jsme byla zase v Praze, a tak hromobití proti mně se vybíjelo jen na velkou vzdálenost.*“³⁹² V duchu propagace hesla „Svůj k svému“ spolu s výzvou k zakládání českých knihoven a podpoře českého školství se nesly všechny Fischerovy články odesílané do moravských redakcí regionálních periodik. „*Účinek mých dopisů byl nečekaný, lidé o tom mluvili, sháněli se po novinách, kterých dříve nečetli, a přirozeně se rozčilovali, hodila-li se některá výtku na jejich osobu. Napřed se nevědělo, kdo to píše, ale pak se na to přišlo. Ale to už jsem byl zase v Praze, a tak hromobití proti mně se vybíjelo jen na velkou vzdálenost.*“³⁹³ Během vysokoškolského studia publikoval jako dopisovatel v českém periodickém tisku v letech 1891-1896 na 171 článků, fejetonů, dopisů a různých zpráv.³⁹⁴

Zvláště však přednášková činnost pod záštitou Národní jednoty provázela Fischera téměř

³⁸⁹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl II. s. 26.

³⁹⁰ Fischer projevoval zájem o místní tiskoviny už během gymnaziálních studií, kdy se zároveň pokoušel o své vlastní autorské prvotiny otištěné ve studentském časopise *Ruch*. Teprve v roce 1891, kdy nastupuje na pražská studia, publikuje oficiálně na stránkách *Moravských novin* vlastní štedrovečerní povídku s názvem *Sirotek*. Již tyto prvotní žurnalistické počiny nesou prvky vlasteneckého rozpoložení. Během první let studií se poté stává pravidelným příspěvatelem *Litovelských novin* a *Pozoru* s rubrikou „Z Loštic do Loštic a okolí“ informující především o místních úspěších vlasteneckého počínání a celkovém průběhu národní práce. Jen během roku 1892 je zmapováno 24 článků v *Litovelských novinách* a na 33 v olomouckém listu *Pozor*. Se získaným sebevědomím a činnostmi v rámci akademického odboru Národní jednoty počet publikovaných zpráv stále narůstal.; VYBÍRAL, Bohuš. Čtyřicet let novinářské a spisovatelské činnosti Dra Richarda Fischera. In: *Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci*. Olomouc: Vlastenecký muzejní spolek v Olomouci, 1932, roč. 45, č. 1-2, s. 5-9. ISSN 1804-0624.

³⁹¹ Čeští obchodníci a heslo "Svůj k svému". *Litovelské noviny*. 1892, roč. 2, č. 6, s. [2].

³⁹² FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl II. s. 128.

³⁹³ Tamtéž. s. 128-129.

³⁹⁴ Populární byly nejen jeho tzv. lokálky z Loštic, ale také sloupky v listu *Pozor* na téma národní práce, jako například „K otázce zřízení české střední školy na severní Moravě“ (20. 8. 1892), „O nás pro nás“ (12. 8. 1892), „Něco o drobné práci národní“ (6. 10. 1894), „Něco o národní svépomoci“ (8. 10. 1894), „Čím se vzděláváme?“ (27. 10. 1894), „Jak se podporujeme?“ (10. 11. 1894), „Národní dluh Moravy“ (31. 9. 1895); SOkA Olomouc, fond Pozůstalost JUDr. Richarda Fischera M 8-4 (dále jen Pozůstalost RF), inv. č. 36, kart. 2. Soupis článků uveřejněných v českých a moravských časopisech od roku 1892. Praha. Dopisovatelská činnost.

celý profesní život. Již během studentských let platil za vyhledávaného řečníka a také díky množství vykonaných přednášek, s nimiž zajížděl i do rodných Loštic, byl již v roce 1892 pověřen založením místního odboru Národní jednoty. Jak vzpomíná například přední olomoucký historik Václav Nešpor na Fischerův způsob projevu, „*Přednášky Dra Fischera lid uchvacovaly; dovedl tento rozený tribun lidu, vysoké postavy, svým mohutným hlasem a vlasteneckým pathosem vznítiti národní nadšení, takže jiskra jednou vzbuzená již neuhasla.*“³⁹⁵ Po dokončení studií byl tak čerstvý absolvent a v té době již všeobecně známá persona národovecké práce na Moravě jasnou volbou pro obsazení pozice prvního jednatele olomoucké základny Národní jednoty pro východní Moravu, v níž následně zastával přední funkce nepřetržitě až do roku 1939.

Jakkoliv se Fischer před lety při svém odchodu do Prahy netoužil do nehostinných podmínek olomoucké pevnosti s výhradními právy Němců kdy vracet, vlivem studia a zejména profilace k bojovnému českému vlastenectví v místních spolcích, svůj postoj přehodnotil. Do Olomouce mířil s jasným cílem, hájit zájmy místních Čechů a bojovat za místní českou otázku, a to nejen ve městě samotném, nýbrž i po celé Moravě. Po dlouhé úvaze nakonec odmítá dokonce i lukrativní nabídku profesora Albína Bráfa,³⁹⁶ který v té době vedl na právnické fakultě politicko-hospodářský seminář, aby se po dokončení povinné praxe vrátil na univerzitu jako jeho zástupce a zároveň budoucí nástupce profesora Jiřího Pražáka přednášejícího veřejné a ústavní právo.³⁹⁷ Ačkoliv se Fischer původně pro Bráfovou nabídku nadchnul, vlivem vnějších okolností

³⁹⁵ NEŠPOR, Václav. *Nástin dějin a práce Národní jednoty východomoravské 1885-1935*. s. 10.

³⁹⁶ Albín Bráf (*27. únor 1851 Třebíč - †1. červenec 1912 Roztoky u Prahy) byl nejen českým právníkem, uznávaným vysokoškolským profesorem (v letech 1883-1894 děkanem právnické fakulty Univerzity Karlovy) a politikem, nýbrž po dokončení Fischerových studií i jeho přítelem, který ho od politiky soustavně zrazoval. Ačkoliv Fischer inklinoval k mladočechům, profesora Bráfa, jenž se i vlivem rodinných vazeb, jako zeť Františka Ladislava Riegra, politicky usadil u strany staročeské, si velmi vážil a jeho názory a rady uznával. Bráf představoval novou, méně konzervativní generaci staročechů, ale i tak byl jako její významný člen mnohdy kritizován. Albín Bráf současně zastával funkci poslance českého sněmu v letech 1883-1895, dále byl členem zemského výboru a od roku 1905 se dočkal nominace doživotního člena panské sněmovny, kde se řadil ke konzervativní pravici. V únoru roku 1909 byl jmenován ministrem orby (dnes zemědělství) Rakousko-Uherska v Bienensthovově vládě. Po necelém roce však podává demisi v reakci na omezování českého vyučovacího jazyka v alpských zemích. Vrátil se tak ke své pedagogické činnosti jako čestný profesor a ministr na odpočinku. Do ministerského křesla byl prakticky pod nátlakem shora uveden ještě v roce 1911, ve Stürgkhově vládě, ale ani tentokrát nepřesáhlo jeho působení v úřadě více jak rok. V tomto případě však jeho funkci ukončila smrt v roce 1912.; ŠMEJKAL, Miroslav, a kol. *Významní čeští národohospodáři*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1993. ISBN 80-7079-195-0. s. 13.

³⁹⁷ Prof. JUDr. Jiří Pražák (*16. října 1846 Lohovice - †29. března 1905 Praha) byl českým právníkem a předním odborníkem rakouského správního a ústavního práva. Po rozdělení pražské univerzity působil jako profesor veřejného práva na české univerzitě, přičemž v letech 1888-1889 stanul na pozici děkana právnické fakulty Karlovy univerzity a v období let 1893 - 1894 poté prorektorem c. k. české university. Profesor Pražák se zapsal do české historiografie zejména svým obsáhlým čtyřsvazkovým dílem na téma, jemuž zasvětil celý život, Rakouské právo ústavní, jehož jednotlivé díly postupně vycházely v letech 1895 až 1898. V roce 1898 byl jmenován rytířem rakouského císařského řádu železné koruny třetí třídy. Zvolen byl také členem výboru zemského pomocného spolku Červeného kříže pro království České.; *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. V Praze: J. Otto, 1903. sv. 20, s. 588-589.

a dalších událostí nakonec k plánovanému nástupu do řad profesorského sboru právnické fakulty české univerzity nedošlo.

6.2. Český aktivista v německém městě

Po promoci v roce 1896 se mladý advokát Richard Fischer vrací zpět do Olomouce, jejíž podmínky pro český život nebyly o mnoho přívětivější než, když ji před lety opouštěl. Fischer přichází do města, které by se dalo nazvat prakticky stavenišťem, jímž prostupovaly demoliční práce v souvislosti se stále probíhajícím rušením bývalého opevnění někdejší pevnosti a současně s nimi i výstavba nových budov a komunikací. To vše již ve vleku otevřeného národnostního boje, který se svou nekompromisní politikou snažil potlačit nově nastupující starosta Karl Brandhuber, jenž ideji o zachování svrchovanosti olomouckého německví podřizoval veškerá svá rozhodnutí.

Fischer zahajuje svou práci povinnou neplacenou praxí u C. k. Krajského soudu, který v této době sídlí ještě v prostorách přízemí olomoucké radnice, jelikož odpovídající budova justičního paláce na Josef von Engel-Strasse, dnešní Třídě Svobody, kde také sídlí soud dodnes, byla v té době stále ještě ve výstavbě. Jako začínající koncipient byl přítomen různorodým soudním jednáním, spjatých i se spory národnostního soupeření a vzájemných naschválů, jakými byly již v předešlém oddílu práce zmiňované rozepry mezi litovelskými Čechy a Němci. Fischer se tak utvrzuje ve svém přesvědčení, že jedinou cestou, jak docílit obhajoby českých práv, je právě řečnická obratnost a zběhllost obhájců ve složitém právním systému. Pod vedením soudního rady Theodora Dussika, který byl, jak vzpomíná sám Fischer, „*sice kutým Němcem, ale českým auskultantům a praktikantům nedal to nijak znáti.*“³⁹⁸ se pokouší proniknout do systému olomouckého soudnictví, ale navzdory dobrým vztahům svého prvního pracovního kolektivu v Olomouci, brzy zjišťuje, že i zde, podobně jako na radnici, není výjimkou příbuzenská provázanost ve složení místního aparátu a svrchované postavení německého úřednictva. Ve svých pamětech uvádí například osobu mohelnického okresního soudce jistého dr. Pokorného. Nevyhovující poměry dokládá jeho rodinnou vazbou na krajský soud, kde u odvolacích řízení jako zapisovatel působil syn jeho švagra, notáře dr. Raynoschka. Fischer současně upozorňuje na zavádějící chování při soudních jednáních. „*Předsedové senátů, a zvláště soudcové nejsou proti stranám objektivní, neřku-li dle povinnosti vlídnými. Předsedové počínají si jako státní návladní a suggerují porotcům své názory, takže to sami porotce musí*

³⁹⁸ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III, *Olomouc od r. 1896-1918. Část první*. V Olomouci: [R. Fischer], 1936. s. 8.

Českou Prahou nacionálně vybuzený Fischer v německé Olomouci stále naráží na stejné opakující se či přetrvávající skutečnosti, které před lety tak rád opouštěl a z nichž se krom postupných snah o rozšiřování města, nezměnilo prakticky nic. Mladý advokát poukazuje zejména na předpojatost soudců,⁴⁰⁰ kteří navzdory výkonům obhájců „*se během obhajování baví mezi sebou a jestliže se konečně objeví obžalovaný v nějakém nuzném obleku, bývá s ním již předem jednáno jako s prokázaným viníkem.*“ Obecně je Fischer zaskočen, jakým způsobem se s obviněnými, ale také se svědky zachází a to tak, že „*ze strachu před zlořečným úřadu a ve své hrůze nejsou s to vůbec ani pravdu vypovědět. Stalo se již téměř zvykem těchto soudců, že během jednání své přesvědčení dávají najevo.*“⁴⁰¹

Ve svých profesních začátcích vystřídal jako právník na samém startu své kariéry celou řadu podnájmů a pronájmů. Nejvíce mu však k srdci přirostla Nová Ulice, která ačkoliv byla stejně německou obcí jako sousední Olomouc, s výhradně německou samosprávou zastoupenou tamější obávanou rodinou Noczilů, představovala na konci 90 let. centrum českého spolkového života. Ve své koncipientské době, kdy přechází v roce 1897 do právní kanceláře českého advokáta Antonína Geislera v Litovelské (dnes Riegrově) ulici, přebývá v novoulickém podnájmu na Schneebergově ulici v přízemním bytě domu číslo 15 (dnes Tř. Svornosti) v nově vyrůstající moderní Úřední čtvrti. Fischerův dočasný příbytek byl jen na kroky vzdálen významnému hostinci U města Prahy a v jeho sálech se v té době plně rozvíjel český společenský život, jenž byl přímo v Olomouci navzdory existenci Národního domů stále brzděn restrikcemi německé radnice. A právě novoulické české pohostinství se stalo dalším prostorem pro realizaci buditelských přednášek na téma české otázky. Postava Richarda Fischera tak ztělesňovala v jedné osobě vše, čeho se německá samospráva obávala, a to příliv mladé generace české inteligence, která se trvale usadí ve městě a bude svými aktivitami podrývat léty nastolenou německou autoritu. Ve svém snažení Fischera motivovala i praxe vykonávaná u advokáta Geislera,⁴⁰² jež vzájemně pojila také soustavná činnost pro olomoucké centrum

³⁹⁹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 1. s. 79-80.

⁴⁰⁰ Národnostní předpojatost olomouckého soudnictví dokládá z mnoha příkladů tamějších poměrů při soudních jednání řízení vedené proti redaktorům dvou odvětvých soupeřů Olomouckého Pozoru a Mährisches Tagblatt, kdy táž německá sestava posuzovala spor proti Bohumíru Knechtlovi, šéfredaktoru Olomouckého Pozoru, jenž olomoucké radnici svými články podrýval německou autoritu ve městě a německému redaktoru Mährisches Tagblatt Seethalerovi, jenž soudržně vedl s radniční správou protičeský boj. Viditelná stranická náklonnost k Němcům byla českým táborem veřejně odsuzována stejně jako nedostatečné zastoupení českých soudců u C. a k. krajského soudu v Olomouci.

⁴⁰¹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 1. s. 80-81.

⁴⁰² Uznávaný český advokát JUDr. Antonín Geisler (*27. 7. 1862 Kokory - †3. 3. 1909 Olomouci) pocházel z

Národní jednoty, v níž jeho nadřízený vykonával funkci místostarosty. O jejich nadstandardních vztazích svědčí současně také půlroční volno, které mu jeho zaměstnavatel umožnil pro studijní cestu do Berlína, po jejímž návratu se navzdory očekávání a svému někdejšímu snu o univerzitní profesuře vrací do Olomouce.⁴⁰³

Účinná pracovní symbióza mezi Geislerem a Fischerem vydržela šest let, než se čerstvě ženatý advokát osamostatnil a založil v roce 1903 vlastní advokátní kancelář v prvním patře rohového domu Ústřední rolnické záložny na Horním náměstí č. 17, shodou okolností přímo naproti domu U zlatého jelena rodiny Brandhuberů. Fischer zároveň našel oporu ve svém pronárodním snažení i u své manželky Aurelie, která se spolu se svým manželem aktivně podílela na činnosti obranného spolku Národní jednoty a byla zároveň členkou několika místních ženských vlasteneckých spolků.⁴⁰⁴

významné moravské rodiny Geislerů původem z nedalekých Kokor, z nichž celá nová generace byla kulturně, vlastenecky, ale též pedagogicky činná. Právnik Geisler mimo vedení své advokátské praxe byl aktivní v celé řadě místních vlasteneckých spolků, známý byl zejména jako starosta olomouckého Sokola a místostarosta Národní jednoty v Olomouci. Jeho bratr Jindřich (1849-1927), moravský kněz a uznávaný hudebník se zasloužil o založení českého hudebního spolku Žerotín, který slavnostně vítal při otevření Národního domu Antonína Dvořáka, se kterým později navázal blízké přátelství. Třetí z bratrů Josef Geisler (1866-1936) se stal známým lékařem a soudním znalcem, který působil v Pöttingeu, první olomoucké dívčí škole s výukou v českém jazyce. Opozděl nezůstala ani jejich jediná sestra Marie (1860-1909), která jako vystudovaná učitelka byla hrdou propagátorkou rovnoprávnosti ve vzdělání dívek a žen v různých ženských a vzdělávacích organizacích a spolcích, jako dámský spolek Dobromila, Matice školská, Matice ostravská. Jako učitelka působila v Moravské Ostravě, kde se také později vdala a pod jménem Matulová se stává v roce 1899 první českou ředitelkou místní I. dívčí obecné a měšťanské školy.; HOLÁSEK, Břetislav, ed. a FIFKOVÁ, Renáta, ed. *Osobnosti Olomouckého kraje*. 1. vydání. Olomouc: Vlastivědné muzeum v Olomouci, 2016. s. 167. ISBN 978-80-85037-77-7.

⁴⁰³ Studijní stáž domluvil Fischerovi profesor Albín Bráf, který jak už bylo dříve zmíněno, doufal, že se po návratu Fischer začlení do řad učitelského sboru Karlovy univerzity. Fischer, který dostal Bráfovo doporučení k berlínským profesorům Adolphu Wagnerovi a Gustavu F. Schmollerovi, tak od dubna 1902 navštěvoval jako mimořádný posluchač berlínskou univerzitu, kde zpracovával téma své habilitační práce "Zastoupení menšin a volby poměrné." Jak sám Fischer vzpomíná, oproti pražským studiím poctivě navštěvoval všechny přednášky a téměř veškerý volný čas trávil především v bohaté univerzitní a dvorní knihovně, kde sbíral látku pro svou práci. Současně navštěvoval politický seminář a stal se členem mezinárodní politické společnosti, která pořádala přednášky z oboru veřejného práva. Zapojil se i do Československého spolku v Berlíně, kam za svými krajany pravidelně docházel k poradám, ale také zde vykonal přednášku o Janu Husovi. Fischerův studijní pobyt se neomezoval pouze na Berlín, v rámci badatelských záměrů o studium volebního práva a poměrnému zastoupení menšin v německých městech navštívil Hamburg a Lipsko, ale také Dánsko a Švédsko. Podnikl cestu do Kodaně, Göteborgu, Stockholmu a nějaký čas setrval i na univerzitě v Uppsale. Vlivem postupujících událostí a plnému nasazení v boji za českou Olomouc však svou práci nakonec oficiálně nedokončil. I přesto načerpané poznatky nepřišly vniveč a v roce 1913 svůj utříděný výzkum na vlastní náklady vydal.; FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 1. s. 12-13.

⁴⁰⁴ Aurelie Fischerová, rozená Böseová (*4. 2. 1885 Loštice - †2. 6. 1967 Olomouc), dcera loštického mlynáře Edmunda Böseho, se za budoucího olomouckého starostu Richarda Fischera provdala 19. srpna roku 1902, tedy po jeho návratu ze studijního pobytu v Berlíně. Působila ve výboru dámského odboru Národní jednoty zaměřeného na vzdělávání a podporu českých dívek, které z různých důvodů nemohly absolvovat českou výuku nebo se jim nedostávalo českých učebnic. Současně zastávala přední funkci v Dobročinném komitétu dam a od roku 1913 zasedala ve výboru Spolku ústavu hraběte Pöttinga, v němž následně od 30. května roku 1928 zastávala po šest let post předsedkyně. Stejně jako její manžel účinkovala ve místním hudebním uskupení Žerotín a setkávali se současně také v tělovýchoné jednotě Sokola. Jak jí vykreslil v medailonu

Jak se již objevuje výše, vlivem předešlého aktivního působení v akademickém odboru Národní jednoty je Fischer s příjezdem do Olomouce 21. srpna roku 1896 zvolen prvním jednatelem Ústředního výboru Národní jednoty pro východní Moravu, což byla také první příležitost jak se aktivně zapojit do národní práce v Olomouci a na Moravě celkově. Do té doby veškeré podněty k ústředí olomoucké základny jednoty plynuly vesměs z písemných sdělení. Fischer si tudíž plně uvědomoval, že vše, co kritizoval z pozice zástupce akademického odboru bylo velkým závazkem pro jeho následnou činnost přímo v místě dění, kam jej osobně uvedl jeho přítel, redaktor *Olomouckého Pozoru*, Bohumír Knechtel. „Vše, co jsme z Prahy proti ústřednímu výboru podnikali, bude nám ukládati povinnosti, abychom ve své praxi ukázali, co dovedeme, a oč budeme líp pracovati, než ti starší.“⁴⁰⁵

Soustavná činnost v Národní jednotě vytyčila Fischerovu hlavní vodící linii na mnoho let dopředu. Svůj život dělil mezi advokátní praxi a setkání v Národním domě při jednáních jednoty, ale také ve společnosti vlasteneckého spolku Mládenci či místní stolové společnosti Fregatta,⁴⁰⁶ kde se mísily přední osobnosti staré i nové generace českého tábora jako například advokát Emil Čáp, který stál za založením Slovanského čtenářského spolku roku 1879 či Matice školské v roce 1871, nebo někdejšího ředitele Občanské záložny Antonína Hofmana, jehož vila podle návrhu jeho švagra, uznávaného architekta Karla Starého, dodnes vévodí novoulické Úřední čtvrti. Novou aktivistickou krev poté zastupovali právě Richard Fischer spolu se svým přítelem redaktorem Bohumírem Knechtlem. Sestava českých uskupení sdružujících se v tzv. stolových společnostech v Národním domě se zpravidla opakovala i v dalších vlasteneckých spolcích a promítala se často i do složení olomoucké základny Národní jednoty.⁴⁰⁷

Olomoucké ústředí Národní jednoty stále vedené svým zakladatelem advokátem Janem Žáčkem praktikovalo vzdělávací osvětové práce směřující zejména k podpoře rozvoje českého školství v mantinelech možností české menšinové skupiny. K výrazným počínům jednoty za

vlastní manžel, „*choť Aurelie byla činnou v celé řadě lidumilných a sociálních spolcích.*“ FISCHER, Richard. *Olomoucký památník*. s. 69.

⁴⁰⁵ FISCHER, Richard. *Padesát let Národní jednoty: kronika. 1896-1906*. díl II. Olomouc: Národní jednota, 1935. s. 7-8.

⁴⁰⁶ Stolová společnost Fregatta získala svůj specifický název dle bagrovací lodě kotvící na nedalekém chomoutovském jezeře, již vlastnil jeden ze stálých hostů restaurace Národního domu. Vznik tohoto uskupení je spojován s pádem Mekiskovy doslova německé nadvlády v Litovli. Oslavy spojené s úspěchem litovelských Čechů daly vzniknout symbolu tohoto vlastenského uskupení. Český fotograf August Wüst zvěčnil české aktivisty na lodi opatřené transparenty Národ a Litovel, kterou následně vystavil ve výloze svého fotoateliéru, což u olomouckých Němců již tak zdrcených z náhlého úspěchu českého tábora v kdysi soudržné německé Litovli vyvolalo vlnu nevole, jež německá periodika označovala jako neslýchanou a drzou provokaci ze strany české menšiny a volaly po úředním zákroku, jelikož vystavením fotografie je štváno proti správě olomoucké radnice.; KNECHTEL, Bohumír. *Třicet let našeho zápasu v Olomouci*. Olomouc: Pozor, 1923. s. 71-72.

⁴⁰⁷ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 1. s. 54-55.

Žáčkova předsednictví patřilo nejen již zmíněné vybudování českého Národního domu, ale také založení první stálé české veřejné knihovny pro Olomouc a okolí koncem roku 1889, jejíž fond se sestával ze sedmi set svazků výhradně českých knih zařazených do vyhrazené části objektu Národního domu, přičemž dalších šest set s ohledem na nedostačující prostor zůstalo nezařazených.⁴⁰⁸

Nicméně zatímco v prvních letech fungování byl zájem o činnost jednoty a vstup do jejích řad hojný, postupem let ve své práci ustrnula, stejně jako se omezil příliv nových osobností, které by posílily členské řady.⁴⁰⁹ Ke značnému propadu v aktivitě jednoty, kdy téměř hrozilo její úplné rozpuštění, docházelo zejména na počátku 90. let, což jak vyplývá z předchozího textu na dálku výrazně kritizoval už Richard Fischer ještě jako zástupce někdejšího akademického odboru. Jakkoliv byla postava Jana Žáčka zosobněním dosavadní místní pronárodní činnosti, jeho funkce v čele národně obranného organizace se kvůli jeho narůstající politické angažovanosti v zemském a říšském sněmu stále více stávala spíše symbolickou a byla i jednou z příčin postupné stagnace v aktivitě a šíření osvětové činnosti. Ani pokusy o centralizaci jednotlivých odborů Národních jednot na Moravě s odbory v Čechách nesměřovaly ke kýženému efektu a stále více se na fungování jednoty projevovala absence pro chod plně oddaných osobností, přičemž zároveň začalo docházet ke stále četnějším názorovým mezigeneračním střetům v osazenstvu, kde se původní vedení sestávalo především ze zástupců staročeků, přitom tolik žádoucí přírůstek nového členstva tvořil již pokrokovější proud.

⁴⁰⁸ FISCHER, Richard. *Padesát let Národní jednoty: kronika. 1885-1895*. díl I. Olomouc: Národní jednota, 1935. s. 75.

⁴⁰⁹ V době vzniku NJMV se jen na první výzvu o vstup do tohoto obranného spolku s ústřední základnou v Olomouci přihlásilo téměř 400 osob a výrazný nárůst zaznamenávala také při zakládání stále nových odborů. Na samém začátku činnosti v roce 1885 čítala jednota více jak 1200 členů, přičemž během prvního roku své práce narostl počet členské základny na 4 356 rozmístěných v 70 mužských i ženských odborech. Jednotlivé pracovní odbory NJMV byly zakládány například v Prostějově, Přerově, Kroměříži, či Uherském Hradišti a na severu Moravy kupříkladu místní odbory v Šumvaldě, Postřelmově, Bludově, Rudě, Olšanech, Písařově, Troubelicích. Z hlediska územního dosahu obsáhla jednota jednotlivými odbory na 34 soudních okresů; NEŠPOR, Václav. *Nástin dějin a práce Národní jednoty východomoravské 1885-1935*. s. 6.

Soustavná kritika dosavadního vedení tak pramenila zejména z postupně formující se vnitřní české opozice spolku druhé poloviny 90. let sdružující se kolem Občanské besedy, již zastupoval Fischer a Knechtel, a k nimž se připojili i advokát a přední funkcionář Matice školské Jan Ošťádal⁴¹⁰, advokát a starosta Sokola František Smrčka⁴¹¹ či český pedagog a novinář Adolf Kubis.⁴¹²

⁴¹⁰ JUDr. Jan Ošťádal (*23. 10. 1864 Věrovany - †4. 1. 1927 Olomouc) olomoucký advokát se s Fischerem měl možnost seznámit ještě v době gymnaziálních studií, kdy oba byli studenty Slovanského gymnázia, které Ošťádal absolvoval však již v roce 1883 a odešel stejně jako později Fischer na právnickou fakultu Karlovy univerzity. V Olomouci se poté na stálo usazuje o pouhý rok dříve než Fischer, přičemž jejich životní dráha byla obdobná, tudíž bylo jen otázkou času, než se jejich životy opět profesně spojí. Již od studentských let se Ošťádal aktivně účastní národního i politického života. V období let 1893 až 1894 působil následně nejprve jako místostarosta olomouckého Sokola a od roku 1903 převzal také funkci starosty Národní jednoty uvolněné Žáčkovou rezignací v předcházejícím roce. V roce 1909 se zároveň stává starostou Matice školské. Ošťádal byl činným však i v hospodářských seskupeních. V roce 1912 stanul ve funkci předsedy Ústřední záložny rolnické se sídlem v Olomouci a od roku 1923 byl rovněž předsedou Jednoty založen v Praze. Důležité jsou také jeho zásluhy v oblasti českého školství, které mu vynesly jmenování čestným členem Ústřední Matice školské v Praze. V letech 1907 až 1914 zastává post prvního předsedy české okresní školní rady v Olomouci, kdy aktivně působí při budování české matiční reálky a dívčího reformního gymnázia. Dlouholetá spolupráce s Fischerem v boji za českou otázku v Olomouci vedla přirozeně k další spolupráci a není tedy divu, že právě Ošťádal byl po vyhlášení republiky v roce 1918 zvolen do správní komise města Olomouce, která pod Fischerovým vedením dočasně vedla městskou samosprávu. Jeho činnost byla zúročována v mnohých oblastech, o čemž svědčí také Ošťádalovo dlouholeté předsednictví v České stavební společnosti, jež současně vedla finanční správu Národního domu.; FISCHER, Richard. *Padesát let Národní jednoty: kronika. 1919-1935*. díl IV. Olomouc: Národní jednoty, 1935. s. 123.

⁴¹¹ JUDr. František Smrčka (*27. 9. 1863 Humpolec - †26. 1. 1922 Olomouc) český advokát, významný sokolský pracovník, člen správní komise v roce 1919 a další z blízkých přátel Richarda Fischera, se kterým se zasloužili spolu s ostatními členy dočasného vedení města po převratu 1918 o hladké převzetí úřadu od sesazených německých funkcionářů a následnou realizaci projektu vytvoření Velkého Olomouce. Smrčka se usadil v Olomouci i se svou rodinou již v roce 1899 poté, co si odbyl povinnou soudní praxi ve Znojmě a advokátní praxi v Brně a Litovli. V Olomouci začíná pracovat při advokátní kanceláři starosty NJMV Jana Žáčka a vlivem předchozího působení v litovelském odboru Národní jednoty se okamžitě zapojuje do osvětové práce za české nároky i v Olomouci. Stejně jako jeho kolegové v NJMV se angažoval v celé řadě českých národních spolků jako Matici školské či Občanské besedě nebo místní divadelní organizaci Divadelní jednota, v níž v letech 1900–1909 zastával funkci starosty, přičemž současně působil také jako místopředseda Družstva českých divadel. Nejvýrazněji se však zapsal do historie olomouckého Sokola. Již v Litovli v roce 1887 vykonával funkci starosty místního Sokola a od roku 1900 stanul poté v čele i toho olomouckého a následně i celé Sokolské župy severomoravské. Aktivní byl stále i v činnosti v rámci Národní jednoty, kde od roku 1902 zastával post místopředsedy, aby se od roku 1909 stal i jejím starostou. V této pozici setrval poté až do převratu, kdy přešel zpět na funkci místostarosty, kterou zastupoval až do své smrti. Smrčku i jeho rodinu však nejvíce definoval Sokol. Zapálenými členy byla i jeho žena Filoména a zejména pak jeho syn Otakar, který po vzoru otce nejen, že vystudoval právo, ale také stanul ve vedení Sokolské župy olomoucké v roce 1934, která vznikla vydělením se z té severomoravské. Tak jako jeho otec bojoval za české nároky před rokem 1918, tak se i jeho syn zapojil v době nacistické okupace do odbojové činnosti a jako člen Obrany národa za to také zaplatil životem. V březnu roku 1943 byl popraven ve Vratislavi. Na počest oddanosti otce i syna Smrčkových českému národu a obětavé práci pro Sokol nese dodnes místní župa jméno Sokolská župa Olomoucká-Smrčková.; FISCHER, Richard. *Olomoucký památník*. s. 271-272.; TRAPL, Miloš. *Za nacistické okupace. Tělovýchova a sport*. In: SCHULZ, Jindřich, ed. *Dějiny Olomouce*. sv. 2. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2009. s. 248-249. ISBN 978-80-244-2370-8

⁴¹² Adolf Kubis (*18. 5. 1876 Brušperk u Ostravy - †25. 8. 1958 Olomouc) český středoškolský pedagog, novinář a spisovatel podobně jako již jeho zmínění čestní souputníci prošel studiem na Slovanském gymnáziu. Po maturitě pokračoval nejprve studiem teologie, ale nakonec vlivem následných neshod i on odešel do Prahy, a to na filozofickou fakultu. Po dokončení studií se stal středoškolským profesorem české reálky v Moravské Ostravě. Hojně se věnoval žurnalistické činnosti a pod pseudonymy H. Lašek nebo Řehoř Boris

Ošťádal, Kubis a Fischer se jako nejaktivnější členové poté během následujících let postupně vystřídali v předních funkcích olomouckého odboru Národní jednoty. Právě s příchodem nové generace začala jednota vykazovat výraznější činnost, o čemž svědčí i navyšující se počet jejích funkcionářů.⁴¹³ Rapidní nárůst zapříčinila nejen soustavná snaha o centralizaci českých spolků pod svrchovanou záštitou jednoty, nýbrž i postupná přeměna někdejších čtenářských spolků na jednotlivé odbory jednoty.

Důležitým faktorem rehabilitace fungování jednoty bylo též navázání spolupráce s Ústřední maticí školskou, akademickými spolky, s učitelskými spolky a spolky starostů, později starostenskými sbory a především s Klubem českých samostatných obchodníků a živnostníků. Kooperaci jednoty s Klubem vyjednal v druhé polovině 90. let právě Richard Fischer, který z pozice prvního jednatele navázal s hospodářskou organizací hájící zájmy českého podnikatelstva a obchodnictva vzájemně prospěšnou součinnost.⁴¹⁴

V následujících letech tak Fischer soustředil svůj zájem v rámci činnosti pro Národní jednotu zejména na oblast národohospodářskou, v níž spatřoval jeden z nejdůležitějších faktorů v boji za prosazení českých práv v samosprávných orgánech obcí, na což upozornil již v roce 1897. „*Jak mnoho nám schází v Olomouci českých obchodníků a živnostníků, a proto bylo naší*

publikoval v regionálních tiskovinách jako *Čas*, *Pozor*, *Našinec*, *Nový život*, *Studentské listy*, přičemž současně redigoval list *Stráž Moravy*. Celoživotním posláním se však Kubisovi nakonec stala činnost v místním odboru Národní jednoty pro východní Moravu v Olomouci, kde od roku 1906 zastával funkci tajemníka, a v níž setrval přesně třicet let. Právě nástup Kubise a jeho aktivní přístup při zakládání stále nových odborů a rozšiřování členské základny těch stávajících byla pro jednotu jedním z tolika potřebných impulzů pro oživení práce jednoty. K jeho významným počinům patří nezměrné úsilí při podpoře prof. Antonína Šprince při zakládání české olomoucké městské knihovny či snaha o centralizaci místních českých spolků. Významný podíl práce také zaznamenal ve Fischerově okruhu spolupracovníků při vytváření reálného plánu Velké Olomouce. V období let 1927 až 1932, při druhém starostenském mandátu Fischera, poté zasedal v městském zastupitelstvu.; FISCHER, Richard. *Olomoucký památník*. s. 168–169.

⁴¹³ I přes nepochybné oživení organizace, začínala Národní jednota téměř od píky. Budování nové základy oprávněně se konečně o dostatečný počet aktivně činných členů trval však bezmála deset let. Od roku 1896, kdy s novou generací začíná docházet k obnově zapadlé slávy obranného spolku, se zároveň rozšiřuje i počet členské základny. Národní jednota vykazující ještě k roku 1898 pouze 493 zbylých činitelů se soustavně věnuje zakládání nových odborů. K jistému ukotvení této obranné organizace však dochází díky soustavné práci teprve v novém století. V roce 1905 již čítá na 129 jednotlivých odborů Národních jednot se 6 159 členy, přičemž během dvou následujících let je založeno dalších 100 nových sekcí. V roce 1910 již dosahuje počtu 25 680 funkcionářů sdružujících se v rámci dílčích sekcí Národní jednoty z Olomouce, okolí i vzdálených moravských obcí a za dvě další léta již na Moravě funguje na 444 jednotlivých odborů jednot s celkovou členskou základnou 34 814 aktivních zástupců.; NEŠPOR, Václav. *Nástin dějin a práce Národní jednoty východomoravské 1885-1935*. s. 14-19.

⁴¹⁴ Díky soudržnosti obou obranných spolků se podařily zorganizovat do té doby nemyslitelné akce, jako například od roku 1900 tzv. občasně vánoční tržnice, jichž se se svými produkty účastnili výhradně olomoučtí čeští obchodníci a řemeslníci, v roce 1905 se přičiněním těchto organizací podařilo zříditi českou tržnici s nábytkem na podporu prezentace produktů českého řemeslnictva a v následujícím roce byly Klubem zakoupeny podíly umožňující vytvořit tzv. Stálou výstavu a tržnici řemeslných výrobků v Olomouci.; FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III, *Olomouc od r. 1896-1918*. část druhá. V Olomouci: [R. Fischer], 1936. s. 7-8.

*snahou získati nové lidi pro Olomouc [...] Věděli jsme, že jen velká akce české menšiny olomoucké s českým venkovem zaručí nám úspěch. [...] Neznali jsme stavovských a politických rozdílů a šli za jedním a společným cílem: sesílit hospodářsky naše lidi v Olomouci a seslabiti německé protivníky!*⁴¹⁵

Díky nové spolupráci Klubu a Národní jednoty se uskutečnila celá řada přednášek ve městě i okolních obcích s cílem probouzet národní uvědomění a propagovat heslo „Svůj k svému!“, v jehož důsledném dodržování oprávněně Fischer viděl účinný nástroj boje s německou nadřazeností. Za účelem propagace hospodářského bojkotu a nutnosti posílení ekonomického kapitálu českého tábora cestoval Fischer napříč moravskými obcemi a během besed otevíral národohospodářské otázky, které se nesly v duchu podpory české produkce a s tím i spjatého rozvoje podnikatelské činnosti. Turné odstartovalo prakticky souběžně s jeho nástupem na pozici prvního jednatele jednoty. Po vytyčení stěžejní oblasti Fischerova zájmu, formuloval směrem k českým živnostníkům na severní Moravě v roce 1897 svolání, které mělo za cíl získat „*pojem a obraz o tom, co český lid na severu vyrábí, čímž žádáme tímto všechny živnostníky naše, aby nám sdělili podrobně, jakou výrobu provozují, v jakém množství a za jakých cen.*“⁴¹⁶ Fischer přistupoval k předsevzatému úkolu velmi svědomitě a místo pouze planých proklamací se rozhodl zorganizovat průzkum napříč oblastmi severní Moravy. Za účelem systematického zmapování hospodářských poměrů českého živnostnictva tak zahájil podrobnou dotazníkovou akci, „*by se rozšířila známost našich výrobků, a tím aby vymanili se výrobitelé z vykořisťující je odvislosti nepřátelské.*“⁴¹⁷ Důležitost tohoto průzkumu pod záštitou jednatelského postu Národní jednoty spočívala zejména ve skutečnosti, že obchodníci v jednotlivých obcích, „*jsa na mnoze s odbytem odkázáni na překupníky*“⁴¹⁸ a tudíž je nezbytné, aby v rámci ekonomického posilování české produkce bylo zboží odebíráno výhradně od české výroby.⁴¹⁹

Fischer s neúnavnou pravidelností vystupoval na akcích po celé Moravě a nevynechal jedinou příležitost k vyjádření svých představ a strategií. Stála za nimi celá řada spolkových schůzí, na nichž se domlouvaly další postupy. Se svými přednáškami často podnikal zdlouhavé

⁴¹⁵ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III, sv. 2. s. 10-11.

⁴¹⁶ FISCHER, Richard. *Padesát let Národní jednoty: kronika. 1896-1906*. díl II. Olomouc: Národní jednota, 1935. s. 25.

⁴¹⁷ Tamtéž. s. 26.

⁴¹⁸ Tamtéž. s. 35.

⁴¹⁹ O Fischerově naléhavém apelu o důsledném prověřování původu jednotlivých produktů stejně jako velkovýrobci ze strany českých odběratelů bylo již pojednáno v předcházející kapitole v části „Otázka hospodářství a průmyslu.“

cesty až do vzdálených obcí severní Moravy. Opakovaně vyjížděl do tzv. ujařmených obcí a měst na Úsovsko, do Zábřeha, Šilperku (Štítý), Mohelnice, Horní Rudy či Šternberka a Šumperka s besedami na téma „*Mobilisace českých peněz pro průmyslové podniky*“, „*Jaké podniky hospodářské nutno zavést*“ nebo „*Co počítí, aby vlastenecké snahy naše nabyly řádného podkladu hospodářského*.“⁴²⁰ Z jeho paměti je patrné, že v tomto mnohdy i fyzicky a časově náročném osvětovém putování spatřoval skutečný smysl své práce. „*Přijel jsem do obcí, kde mimo kázání neměli ještě přednášky, a zvědavost i pak touha po vzdělání vábila mnoho účastníků. Na mé schůze na severní Moravě chodili lidé z jiných obcí třeba 2-3 hodiny pěšky, v pohodě i nepohodě, a pozdě v noci vraceli se špatnými cestami domů. Ujalo se pořádání národních slavností, které staly se dostaveníčkem celého kraje, jak svého času tábory v Lošticích, Dubicku, v Křelově u Slatěnic na Kosíři. To přispívalo velmi značně k povzbuzení národního vědomí, k rozšíření vzdělání a k poznání národních práv i povinností.*“⁴²¹

Vlastenecké přednášky Fischera nabádající k hospodářské svépomoci se těšily velkému ohlasu a jejich počet i vlivem postupujících událostí otevřeného národnostního boje přelomu století stále narůstal. Obecně lze konstatovat, že nová generace, která posílila členskou základnu Národní jednoty v Olomouci na konci 90. let, rozběhla širokou přednáškovou činnost týkající se zejména otázek hospodářských a nutnosti vývoje českého školství. Jen na přelomu století se jednota sešla na osmdesáti sedmi schůzích a vykonala sto šest přednášek, z nichž padesát dva přednesl jen sám Fischer na téma smyslu a dodržování hesla „Svůj k svému!“. V té době se již těsná národohospodářská spolupráce Klubu s Národní jednotou ukázala jako účinná symbióza, která se výrazně projevovala nejen při podpoře českého obchodnictva, ale také při propagaci ekonomického bojkotu.⁴²² Za tímto účelem se velkému ohlasu těšila letákové akce *Svépomoc*, z níž se vyvinulo nárazově vycházející periodikum profilující se jako nezávislý list věnovaný národním, kulturním a národohospodářským zájmům českého lidu.⁴²³ Pravidelné Fischerovy

⁴²⁰ FISCHER, Richard. *Padesát let Národní jednoty*. díl II. s. 28.

⁴²¹ FISCHER, Richard. *Národnostní vývoj na severní Moravě od roku 1848*. Olomouc: R. Fischer, 1932. s. 79-81.

⁴²² Vedle podpory českého podnikatelstva a živnostnictva na stránkách českých regionálních periodik, zejména tiskovin *Pozor* a *Selských listů*, vydal Klub pod záštitou NJMV v roce 1913 „První český adresář města Olomouce a okresu“. Jednalo se o aktualizovanou verzi adresáře z roku 1895, rozšířeného tentokrát i do obcí a měst v rámci celého okresu podávající výčet českých obchodníků a upozorňující i na ty německé za účelem vyvarování se možné spolupráce. Současně se v adresáři objevují i agitační hesla známá z místních českých tiskovin a výzvy k zapojení se k národní práci a vstupu do českých obranných spolků.; KUBIS, Adolf, ed. *První český adresář města Olomouce a okresu*. V Olomouci: Nákladem Vydavatelského družstva sdružených spolků, 1913. 294 s.

⁴²³ Navzdory četným intervencím ze strany německého vedení města vycházel list až do roku 1912. Nabádání k ekonomickému bojkotu tamních německých obchodníků prostřednictvím agitačních brožur, letáků a listu samotného vedlo k podání oficiální interpelaci k ministerstvu vnitra dne 6. května roku 1910 poslancem a profesorem Obchodní akademie Rudolfem Sommerem, který vyjádřil nesouhlas s celkovou činností Klubu,

besedy na ekonomicko hospodářská témata, kde současně docházelo k distribuci jak letákových materiálů, tak žádaného listu *Svépomoci*, byly pořádány zejména na olomouckých předměstích a v blízkých obcích okresu, jako například v Kokorách, Luděrově, Charvátech, Štěpánově, Hynkově, Tovačově a celé řadě dalších. Vlivem posilujícího sebevědomí českého tábora stoupal i počet jednotou pořádaných akcí, ať se již jednalo o plánované besedy a přednášky či hromadné spolkové výlety pod záštitou jednoty. I přes markantní proměnu kdysi zaostávající aktivity Národní jednoty, Fischer ve svém snažení nepolevoval a soustavně upozorňoval při svých cestách po okolních obcích a městech na nutnost posílení konání tohoto pronárodního uskupení a přetrvávající potřeby zakládání stále nových odborů.⁴²⁴

Ve své přednáškové činnosti se Fischer neomezoval pouze na otázky důležitosti budování české ekonomické síly. Nemalou pozornost věnoval i proměnám v národnostním vývoji na Moravě a opakovaně navštěvoval také tzv. ujařmená města⁴²⁵ a města na národnostním pomezí, kam jako vyslaný zastupce Národní jednoty svolával k účasti i místní české spolky, zejména čtenářské, a promlouval o nutnosti soustavné a byť i zdánlivě drobné pronárodní činnosti. Současně k setkáním obvykle zval i zástupce těch obcí, kde se již podařilo prosadit zřízení některé z českých institucí, a kteří tak mohli místním přednést své zkušenosti. Vedle jednoznačné podpory českého hospodářství, zřizování peněžních ústavů, kulturních domů apod. si Národní jednota zároveň kladla za cíl zejména navýšení počtu českých škol a jazykově českých knihoven na Moravě. Za tímto účelem z kapitálu organizace zároveň nakupovala pozemky určené pro výstavbu českých institucí a ve spolupráci s maticí školskou pořádala lidové kurzy a učitelské sjezdy na podporu českého jazyka a vzdělávání.⁴²⁶

jenž cíleně brojí proti německému obchodnictvu a živnostnictvu.; SOkA Olomouc, fond AMO - Prezidiální spisy 1829 - 1920, inv. č. 275, kart. 21. Interpelace poslance říšské rady dr. Rudolfa Sommera v záležitosti bojkotu německých obchodů a živností v Olomouci. Zpráva prezidia městské rady z 28. 9. 1910.

⁴²⁴ SOkA Olomouc, fond Pozůstalost RF, inv. č. 35, kart. 2. Seznam přednášek, porad a schůzí (1890-1936).

⁴²⁵ Ujařmenými městy se do roku 1918 rozuměly ty oblasti, kde navzdory české populační většině ovládala obce německá správa. Do roku 1889 byly pod německým vedením například i Fischerovy rodné Loštice s poměrem obyvatelstva k roku 1880 na 1771 Čechů ku 920 Němců; FISCHER, Richard. *Národnostní vývoj na severní Moravě*. s. 80-81.

⁴²⁶ Zřizování nových českých institucí, ať už se jednalo o školy nebo knihovny byl vždy dlouhý a nesnadný proces. Oficiální žádosti směřované k zemským úřadům byly mnohdy zamítány, ačkoliv byly podloženy pádnými argumenty, jako početná česká základna obyvatelstva v dané obci, či odesílané petice s podpisy starostů i rodin z celého okresu. V případě, že již došlo k povolení vzniku některého typu českého ústavu, financování zpravidla zůstávalo na dobrovolných sbírkách vzešlých z akcí pořádaných jednotou a maticí školskou. Významnou roli zde hrály ženské spolky, které své aktivity směřovaly v rámci svých sdružení mimo jiné právě i za účelem konání sbírkových akcí na podporu českého školství. Neopomenutelnou úlohu v oblasti budování českých škol sehrávaly dary mecenášů, jako tomu bylo v případě první olomoucké školy pro ženská povolání s českým vyučovacím jazykem, Ústav hraběte Pöttingea pro výchovu dívek v roce 1895. Dodnes známý objekt tzv. Pöttingea nese název dle svého zakladatele hraběte a katolického kněze Emanuela Pötting-Persinga (*25. října 1819 Budišov – †4. února 1898 Olomouc), který navzdory svému původu, byl zastáncem

Fischer, který vystupoval až do roku 1906 z pozice prvního jednatele Národní jednoty, poté již jako její místostarosta, byl zároveň aktivním členem většiny místních národněoborných spolkových uskupení, ať se jednalo o ty tělovýchovné a kulturní, jako Sokol, Žerotín, Jednota divadelních ochotníků, hospodářské nebo Klub českých samostatných obchodníků a živnostníků, či organizace stojící za rozvojem českého školství, tedy Ústřední matici školské. Fischer znalý podrobně všech stanov i sestav členských základů jednotlivých uskupení vykazoval jako zprostředkovatel vzájemné spolupráce pod záštitou jednoty značných úspěchů a neméně úspěšný byl i v počtu přednášek, besed a schůzí, kterých jen on sám vykonal během období let 1893 až 1918 více než sedm set.⁴²⁷

Olomoucké ústředí jednoty díky přílivu mladé generace vstupovalo do nového století jako vlivná organizace, která současně aktivně podporovala českou účast při obecních volbách u obcí a měst, kde absentoval jakýkoliv český podíl na místních samosprávách, a to mimo jiné i nákupem pozemků v těchto oblastech za účelem navýšení české voličské základny.⁴²⁸ Jakmile se Olomouc začala konečně zbavovat pevnostního krunýře a docházelo k postupnému uvolňování nových možných stavebních parcel, můžeme pozorovat nejen všeobecně očekávatelný stavební růst, ale také cílenou snahu obou stran národnostních táborů odkupovat nově vznikající pozemky. Do tohoto překotného a mnohdy nepřehledného procesu, plného zákulisních a účelových machinací, se velmi aktivně zapojovala také Národní jednota, která bedlivě dohlížela také na okolnosti spojené s nákupem pozemků uvolněných po hradební zástavbě. Ty představovaly cenný artikl i ve smyslu národnostního zápasu a možnosti posílení českého obyvatelstva, neboť jeho usazování na nových pozemcích mohlo uchránit rostoucí město před další expanzí germanizace. V tomto směru podnikl Richard Fischer z pozice jednatele zcela zásadní krok, kdy v roce 1910 inicioval založení Pozemkového úřadu, jenž vznikl jako pobočka brněnské instituce, vzniklé již o rok dříve. Sám Fischer, jako hlavní iniciátor zřízení ústavu aktivně se zabývajícím o hospodářské otázky, stanul na pozici předsedy a zastával ji až do převratu

vyrovaného podílu jazykových nároků obou národnostních táborů. Pravidelnými finančními příspěvky současně podporoval české národní hnutí v Olomouci a stál dokonce i založení místní Matice školské v roce 1872. Díky přednáškové činnosti jednoty ve spolupráci s maticí školskou tak byly v bezprostředním okolí Olomouce založeny české školy například již v roce 1893 na Bělidlech, 1902 v Hněvotíně, na Nové Ulici roku 1904, v roce 1907 poté obecné školy v Pavlovicích (dnes Pavlovičky) a Novosadech, o dvě léta později na Novém Světě.; FISCHER, Richard. *Vznik a vývoj českých škol v Olomouci a v německých obcích olomouckého okresu (1873-1930)*. V Olomouci: Nákladem místního odboru Ústřední Matice školské, 1932. s. 10-37.

⁴²⁷ Pro srovnání je nutné uvést, že NJMV uspořádala v rámci své spádové působnosti v roce 1896 40 přednášek, v tom následujícím poté 69, v roce 1909 již dosahovala organizovaná přednášková činnost počtu 1064 a rok před vypuknutím první světové války se počet vyšplhal na 2136 přednášek.; FISCHER, Richard. *Národnostní vývoj na severní Moravě*. s. 80.

⁴²⁸ Vedle pravidelných investic do pozemků a subvencí pro výstavbu školních budov, byly nakupovány pozemky i za volebním účelem, jako například v roce 1898, rok před rozhodujícím volebním kláním, parcela č. 760/ 2 v Litovli za 100 zlatých.; FISCHER, Richard. *Padesát let Národní jednoty*. díl II. s. 29.

v roce 1918, kdy z funkce rezignoval s ohledem na další pracovní vytíženost.

Přelomovým okamžikem pro rozmach českého občanstva byl odkup rozsáhlého komplexu pozemků vedoucí od pravého břehu řeky Moravy až po Klášterní hradisko, v dnešní části města Lazce - Letná, kterou Pozemkový ústav odkoupil od vídeňského advokáta J. Litschkeho. Litschke přirozeně nejprve vyjednával s vedením olomoucké radnice, nakonec ale kvůli průtahům a spekulacím o ceně dospěl k rozhodnutí, že rozlehlé parcely prodá tomu, kdo za lukrativní oblast nabídne okamžitě alespoň přiměřenou cenu. Fischer, jenž vedl závěrečná jednání o prodeji a dokonce kupní smlouvu v hodnotě 213 tisíc korun vezl osobně Litschkemu do Vídně, vzpomíná na zlomový moment pro český rozvoj lakonicky jako na „*pěkný čin, jenž se zapsal do bilance českého života olomouckého*.“ Prodej stvrzený smlouvou 4. listopadu roku 1910 vzbudil dle očekávání u německého vedení radnice rozruch, který otrásl doposud neochvějnou převahou olomouckého němectví.⁴²⁹

Pro vedení olomoucké radnice se tak Národní jednota se svými silnými zástupci místní české inteligence, jež představovala zejména sestava již zmiňovaných hlavních aktérů českého národního hnutí Fischer, Knechtel, Kubis, Ošťádal a Smrčka, stala velkou hrozbou, jelikož se svými akcemi začala nebezpečným způsobem vměšovat i na místní politickou scénu. Zejména duo Richard Fischer jako horlivý přispěvatel do českých periodik, spolu Bohumírem Knechtlem,⁴³⁰ redaktorem stále radikálnějšího olomouckého periodika *Pozor*, představovalo

⁴²⁹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III, sv. 2. s. 199.; SOkA Olomouc, fond Krajský soud Olomouc - Firemní spisy, díl IV. (spisy firem zapsaných do společenstevního rejstříku) 1873 - 1959, inv. č. 5456, kart. 400. Pozemkový ústav v Brně, zapsané společenstvo s omezeným ručením Filiálka v Olomouci.

⁴³⁰ Bohumír Knechtel (*7. 1. 1864 Červený Újezd - †16. 6. 1936 Olomouc) novinář, publicista a současně též český aktivista, které jak již bylo výše naznačeno byl i blízkým přítelem R. Fischera. Svou žurnalistickou dráhu započal v kolínském listu *Polaban*. Od roku 1888 se stává řádným redaktorem prostějovského listu *Hlas z Hané*, kde se poprvé střetl s národnostním bojem mezi místními Čechy a Němci. S touto bojovnou průpravou a zkušenostmi z vítězství prostějovských Čechů přešel v roce 1892 do olomouckého listu *Pozor*. Záhy poté však původní periodikum splynulo s *Moravskými listy* a vycházelo nově v Brně pod názvem *Lidové noviny*. Knechtel se nakonec rozhodl někdejší oblíbenou olomouckou tiskovinu obnovit a v roce 1894 začíná vydávat tzv. *Olomoucký Pozor*, které se pod Knechtlovým vedením a vlivem postupujících národnostních rozepří postupně začíná profilovat jako radikální list otevřeně vystupující proti olomoucké radnici. Knechtel však nebyl pouze odvážným šéfredaktorem dávající prostor smělym článkům bez obav z cenzury a konfiskace. Knechtel byl i beletristou. Své povídky a romány vycházející z prostředí olomoucké společnosti jako například „Z lidských záhad“, „Na podzim v ořeší“, „Ta druhá“ nebo „Sázka“ vydával zpravidla kvůli známosti své osoby pod pseudonymem Geoffrei, G. de V., Letocha nebo Godovredo. Knechtlovi nelze upřít nepopíratelná zásluha nejen na rozvoji českého novinářství v Olomouci, ale těšil se i všeobecnému uznání v oblasti české žurnalistické společnosti celkově. Zaujímal čelní postavení ve výboru Ústředního svazu slovanských novářů a zároveň se stal předsedou Sdružení českých žurnalistů na Moravě a ve Slezsku. Prostředí české novinařiny se od konce 19. století prakticky nemohlo vyhnout otázkám národnostním a Knechtel jako zároveň hrdý člen celé řady českých spolků včetně národně obranné organizace NJMV se tak velmi často dostává do sporu s místními úřady. Zařadil se tak ke skupině odhodlaných bojovníků při prosazování českých nároků v Olomouci.; FISCHER, Richard. *České noviny a novináři v Olomouci 1848-1938*. V Olomouci: [R. Fischer], 1938. s. 32-34.

přísllovečnou veš v jinak nepropustném německém kožichu olomoucké radnice. Fischer svými výbojnými články, publikovanými i na stránkách tiskovin mimo region, poutal nežádoucí pozornost k praktikám představitelů místní samosprávy a s ohledem na veškeré své aktivity se stal u místní české populace symbolem vzdoru v pevně nastolených, zdánlivě nepropustných podmínkách olomoucké společnosti pod německým vedením. Fischer jako již zkušený žurnalista vycvičený četnými příspěvky z dob studií, se stal mistrem pohotových reakcí na události dne. Stovky článků a nespočet dílčích zpráv a drobných notic na stránkách *Olomouckého Pozoru*, *Selských listů*, *Litovelských novin*, *Hlasů z Hané*, *Hlasu národa*, *Moravského Severu* či *Lidových novin*, přinášejí nejen vykreslení momentálního náladového rozpoložení českého tábora, ale současně dokládají, že jeho celoživotní náplní byl boj za český národ a jeho nepopiratelná práva a tento zápas představoval současně společný jmenovatel všech jeho aktivit.

Fischer se zpočátku ze své pozice člena akademického odboru jednoty jako dopisovatel z pražských studií věnoval zejména tématům jazykové rovnoprávnosti a pozvednutí české kultury a důležitosti českého školství. Po návratu na Moravu, čím více cestoval s přednáškami v rámci své funkce jednatele po severomoravských městech a pronikal tak do problematiky tamější hospodářské situace, přesvědčující sebe i davy o důležitosti ekonomické síly, tím více se ve svých pravidelných sloupcích orientoval na propagaci hesla „Svůj k svému“ a zprávám mapujícím vývoj v tomto ohledu v různých oblastech. Současně vzrůstal i počet vykonaných přednášek v této problematice, které byly pravidelně avizovány právě na stránkách *Pozoru*, který se stal v tomto ohledu Fischerovým jakýmsi „public relations“ své doby.⁴³¹ Knechtel dával Fischerovi na stránkách *Pozoru* prostor nejen k jeho polemikám o důležitosti národního uvědomění a s ním spojeného důsledného dodržování ekonomického bojkotu vůči německým živnostníkům a vůči všem počínům pocházejících z německého tábora obecně, ale také se velmi často ve svých úvahách věnoval otázce úlohy žen v národnostním soupeření.⁴³²

⁴³¹ Vybrané příklady avizovaných přednášek JUDr. R. Fischera: O dějinách a nynějším postavení rolnictva (Jakubovice). Národní jednota v Olomouci. *Olomoucký Pozor*. 1897. roč. 4, č. 136, s. [3].; O národní práci (Přerov). *Olomoucký Pozor*. 1898. roč. 5, č. 50, s. [2].; O oslavě Fr. Palackého (Skalička u Zábřeha, Brodek u Přerova). Národní jednota v Olomouci. *Olomoucký Pozor*. 1898. roč. 5, č. 50, s. [2].; O příčinách úpadku národa českého. Místní odbor Národní jednoty v Třebíně. *Olomoucký Pozor*. 1899. roč. 6, č. 62, s. [5].; O Ústřední Matici školské a našich osvětových potřebách na severní Moravě (Náklo). Místní odbor Ústřední matice školské. *Olomoucký Pozor*. 1899. roč. 6, č. 70, s. [3].; O samosprávě (Pískov). Z Unčovska. *Pozor*. 1900. roč. 7, č. 31, s. [2].; O poměrech na severní Moravě. Nutná potřeba. *Pozor*. 1900. roč. 7, č. 36, s. [3].; O nejbližších úkolech (Litovel). Z národní jednoty. *Pozor*. 1900. roč. 7, č. 92, s. [3].; O národní povinnosti a síle českého venkova. (Charváty). Za českou věc v Olomouci. *Pozor*. 1901. roč. 8, č. 29, s. [1].; O Hospodářských povinnostech a dodržování hesla "Svůj k svému". Schůze lidu v Kokorách. *Pozor*. 1901. roč. 8, č. 32, s. [3]. O poměrech na Moravě. Schůze lidu v Litovli. *Pozor*. 1905. roč. 12, č. 158, s. [3].; O současných poměrech politických na Moravě. Veřejná schůze v Dubě. *Pozor*. 1906. roč. 13, č. 13, s. [1].

⁴³² Na téma úkolu ženy v národnostním zápasu napsal R. Fischer také celou řadu příspěvků a zmiňoval jej

Hospodářsko ekonomický bojkot obecně rezonující na přelomu 19. a 20. století celou společností se stal tématem číslo jedna na obou stranách národnostních táborů a soustavně tak plnil i stránky místní periodik. Na jedné straně Fischer pravidelně formuloval provolání typu „*Naše heslo „Svůj k svému“ nenese se směrem záště proti různým cizopasníkům, ale směrem obrany naší národní i hospodářské existence. My hlásati budeme „Kupujte jen u našinců“ a jsme přesvědčeni, že nenajde se ani zákona ani moc žádná na světě, která by dovedla donutit českého člověka, aby heslo to neplnil. [...] Nevyvolali jsme my ono víření, onen rozruch národně-hospodářský, poněvadž už po léta z radnice olomoucké, z redakcí zdějších německých listů a ze středu německých spolků plnou silou proti nám se pracovalo. Pokud jen šlo o nás a pokud lid náš mlčky vše snášel, bylo to v pořádku. Ani politické, ani jiné úřady si toho nepovšimnuly. Ale sotva český lid se pozvedl, aby se bránil, hned nám hrozí zákonem!*“⁴³³ Na straně druhé se Němci cítili českým bojkotem terorizováni.⁴³⁴ Poslanec, prof. Rudolf Sommer měl dle Fischerových zápisů na jednom ze setkání místní elitní společnosti a špiček olomoucké radnice prohlásit: „*Něco se musí stát! A Čechům se musí dokázat, že my Němci jsme páni v tomto domě a že jsme odhodláni toto absolutní a bezpodmínečné panství udržet. Němci nepokládají Čechy za rovnoprávné sousedy a občany v Olomouci.*“⁴³⁵

V reakci na soustavně vyvolávaný nátlak od již sebevědomého českého hnutí aplikovali olomoučtí Němci vlastní variantu hesla ekonomického bojkotu vůči místním Čechům, „*Deutsche zum Deutschen*“. Již tak napjatou atmosféru ve městě ještě více dramatizovaly plánované volby do Říšské rady v roce 1901. Ve volbě za kurii měst, obvod Olomouc, Prostějov, Brodek se střetli český kandidát Eduard Skála, továrník z Prostějova, který již uspěl v předchozích volbách v roce 1897, a za německý tábor nikdo jiný než sám olomoucký starosta Brandhuber. Navzdory horlivé německé agitaci a snahám o zamezení propagace českého kandidáta,⁴³⁶ nakonec Skála svůj mandát obhájil, což u německého hnutí vyvolalo vlnu vzdoru doprovázenou výtržnostmi před

současně i při svých přednáškách. Příkladem jeho žurnalistických počinů s tímto námětem jsou vybrané, ty rozsáhlejší polemiky, v následném výčtu. České ženy a Ústřední Matice školská. *Olomoucký Pozor*. 1896. roč. 3, č. 40, s. [1-2].; Úkol českých žen na našem severu. *Olomoucký Pozor*. 1896. roč. 3, č. 96, s. [1].; Našim ženám a dívkám. *Olomoucký Pozor*. 1897. roč. 4, č. 1, s. [1].; Kniha žen. *Olomoucký Pozor*. 1897. roč. 4, č. 52, s. [1].; O významu Karoliny Světlé (Pavlovice). *Beseda Svatopluk. Olomoucký Pozor*. 1899. roč. 6, č. 70, s. [3].

⁴³³ Nedáme si poroučeti. *Pozor*. 1901. roč. 8, č. 41, s.[1].

⁴³⁴ Mährisches Tagblatt otevřeně hovoří o „*cíleném českém terorismu vůči německým obchodníkům*“ a informuje, že „*v českých vesnicích v okolí Olomouce se dokonce rozezněly bubny, které varovaly lidi, aby od Němců nic nekupovali!*“. Der Boycott. *Mährisches Tagblatt*. 1901. roč. 22, č. 55, s. [3].

⁴³⁵ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III, sv. 2. s. 90-91.

⁴³⁶ Jak na tuto událost vzpomíná Bohumír Knechtel, „*Českému volebnímu výboru bylo zakázáno vylepovati každou vyhlášku, Českým voličům zdraženy byly volební legitimace. Museli se jejich vydání dožadovati až před samou volební komisí. Němečtí agitátoři přivedli k volbě i těžce nemocné, takřka umírající, ale i přes úpornou agitaci německou a všechny násilnosti, jichž se radniční správa dopouštěla, nepodařilo se Němcům mandát tento z našich rukou vyrvat.*“; KNECHTEL, Bohumír. *Třicet let našeho zápasu*. s. 58-59.

Národním domem a celou řadu následných stížností.⁴³⁷ České aktivisty naopak úspěch povzbudil k zesílení hlasů volajících po českých právech, což hodnotí Fischer, „výsledek byl tak skvělý, že zdrtil pýchu německou a povznesl české vědomí znamenitě.[...] české okolí zejména podjalo se se zápalem svého úkolu pracovati na prospěchu české věci v Olomouci.“⁴³⁸

Oba proti sobě stojící národnostní tábory podnikají oficiální kroky a protestují vůči vzájemným inzultacím a ekonomickému útlaku, který jak se vyjímečně shodují, mají za cíl hospodářsky poškozovat obě národnostní skupiny.⁴³⁹ Začíná tak období recipročních výpadů, které vrcholí otevřeným národnostním konfliktem a oboustranným hospodářským bojkotem ventilovaným prostřednictvím vzájemných urážek především na stránkách *Pozoru* a německých deníků *Die Neue Zeit* a *Mährisches Tagblatt*.

Zatímco Fischerem deklarovaná stanoviska byla stále v mantinelech publikovatelné přípustnosti, německé listy, oproti těm českým, bez obav z konfiskace ze strany úřadů se uchylují k radikálnějšímu postoji a mnohdy nevybíravou formou hodnotí veškeré snahy o prosazení možnosti patrného českého podílu zastoupení v místní společnosti, jako jazykové rovnoprávnosti, nároku na české vzdělávání a s ním zřízení české reálky či propůjčení prostor městského divadla i českým hrám. Nejen, že oficiálně formulované požadavky předložené vedení radnice byly vyhodnoceny zamítavým stanoviskem, ale vynaložené úsilí českého tábora bylo posměšně komentováno německým tiskem. „Podle vzdělání, významu a kultury, které jsou olomoučtí Češi schopni, by se jim měly dát nějaké kouty v obecních stájích pro ukládání jejich kulturního hnoje. Je otázkou, zda se obecní dobytek zde umístěný bude cítit dobře.“⁴⁴⁰

Vyhrocenost nastalé situace mělo vyřešit jednání předáků českého hnutí se zástupci vedení radnice pod meidátorským dohledem okresního hejtmána barona Moritze Gastheimba.

⁴³⁷ Na základě proběhnuvší volby 10. 1. 1901 za kurii měst pro obvod Olomouc-Prostějov-Brodek získal český kandidát E. Skála v Olomouci 372 hlasů a německý starosta dle očekávání 1 293 z celkového počtu 1875. Úspěchu se Brandhuber dočkal i v Brodku, kde obdržel 61 hlasů z možných 71. V českém Prostějově slavil proti tomu úspěch Skála s 1643 hlasy proti Brandhuberovým 338 z celkového počtu 2 179 oprávněných voličů. Ani převaha ve dvou městech však Brandhuberovi nestačilo a s celkovým počtem 2 015 hlasů vítězí český poslanec Skála.; FISCHER, Richard. Cesta mého života. díl IV, *Pokroková Morava 1893-1918*. část I. V Praze: Cesta, 1937. s. 120.

⁴³⁸ FISCHER, Richard. Cesta mého života. díl IV, sv. I. s. 121.

⁴³⁹ Jak český, tak německý tábor se nehodlal s cíleným hospodářským poškozováním vyrovnat a podává směrem k říšské radě celou řadu stížností. Zatímco za české hnutí podal v dubnu roku 1901 interpelaci o německém bojkotu proti Čechům český poslanec Eduard Skála, v červnu na zasedání říšské rady hovoří moravský poslanec Gustav Gross o německém hospodářském útlaku, který zahájili Češi proti Němcům.; SOKA Olomouc, fond AMO - Prezidiální spisy 1829-1920, inv. č. 221, kart. 16. Interpelace poslance říšské rady Eduarda Skály. Zpráva prezidia městské rady z 1. 5. 1901.; FISCHER, Richard. Cesta mého života. díl III, sv. 2. s. 92-93.

⁴⁴⁰ Es geschehen noch Zeichen und Wunder! *Die neue Zeit*. 1901. roč. 54, č. 76, s. [6].

Jak však Fischer zpětně vzpomíná, ani tato organizovaná debata nepřinesla olomouckým Čechům žádné výsledky. „*Jednání pokračovalo na radnici u starosty Brandhubera, který řekl českým zástupcům, že nemají příčiny si v Olomouci stěžovati. Tím se Češi nespokojili a z dalšího jednání sešlo.*“⁴⁴¹

Nesmiřitelný spor nabyl znepokojivé míry obzvlášť po vytvoření uskupení tzv. Národní stráže, které vzniká po roce 1898 při redakci *Pozoru* se záměrem informovat českou veřejnost o praktikách olomoucké radnice. Sledovala rozložení sil v úřadech a hospodaření radnice ve smyslu zadávání veřejných zakázek, které byly silně poznamenány vzájemnými příbuzenskými a podnikatelskými vazbami členů obecního zastupitelstva. Za několikačlenným okruhem českých aktivistů, nestál nikdo jiný než již dobře známé osobnosti Fischer s Knechtlem. „*Usnesli jsme se, že budeme choditi do všech schůzí městského zastupitelstva, abychom z přímého názoru slyšeli a viděli, o čem se tam jedná. Ovšem když jednati se mělo o nějakou národnostní nebo jinak choulostivou, tu starosta prohlásil schůzi za důvěrnou a my museli zasedací síň opustiti.*“⁴⁴²

Dle očekávání se vedení radnice pokoušelo různými způsoby znemožnit účast zástupců českého hnutí na jednáních a stejně tak odmítalo zodpovídat vytrvale vznášené dotazy týkající se českých požadavků. Nabyté poznatky a celkové dojmy se poté následně objevovaly na stránkách *Pozoru*, což radniční správa nemohla akceptovat a radikální český list se tak dostal pod nepřetržitý úřední drobnohled. K zabavení tzv. závadných číslech docházelo nejčastěji na základě § 65⁴⁴³, § 300⁴⁴⁴ a také § 302⁴⁴⁵, kam spadala zároveň i propagace hospodářského bojkotu ve smyslu popuzování proti druhým národnostem dle trestního zákona císařského patentu č. 117/ 1852 ř. z. V některých případech se spory s Národní stráží, kvůli jejím výrokům a propagaci hesla „Svůj k svému“ na stránkách *Pozoru*, dostaly až k soudu, kde se úlohy obhájce

⁴⁴¹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III, sv. 2. s. 90.

⁴⁴² Tamtéž. s. 153.

⁴⁴³ § 65 „Rušení veřejného pokoje, kdož hledí veřejně nebo před více lidmi, nebo v dílech tiskových, rozšiřovaných spisech nebo vyobrazeních popuditi k opovrhování jednotným státním svazkem císařství, formou vlády nebo správou státní, nebo hledí popuditi k nenávisti k nim.“

⁴⁴⁴ § 300 „Zlehčování nařízení úředních a pobuřování proti úřadům státním nebo obecním, proti jednotlivým orgánům vlády, proti svědkům nebo znalcům veřejně, nebo v dílech tiskových, rozšiřovaných vyobrazeních nebo spisech haněním, posmíváním, nepravdivým udáváním nebo převracováním příběhu skutečných hledí nařízení nebo rozhodnutí úřední zlehčiti, nebo způsobem takovým jiné k nenávisti, anebo k opovrhování úřady a osobami těmito, nebo k vedení bezdůvodných stížností na ně popuditi, dopustí se přečinu pobuřování. ač nenlí čin jeho činem trestným, na nějž uložen jest trest těžší, a potrestán býti má vězením od jednoho až do šesti měsíců.“

⁴⁴⁵ § 302 „Popuzování k zášti proti národnostem, spolkům náboženským, korporacím. Kdo jiné k zášti proti rozličným národnostem (kmenům národním), společnostem náboženským nebo jiným, proti jednotlivým třídám nebo stavům společnosti občanské nebo proti korporacím zákonně uznaným, nebo vůbec obyvatele státu k nepřátelskému strannictví proti sobě vybízí, podněcuje nebo svěsti hledí, dopustí se přečinu, ač nenlí čin ten činem trestným, na nějž uložen jest trest těžší, a potrestán býti má tuhým vězením ode tří až do šesti měsíců.“

ujal opět úřady obávaný Richard Fischer.⁴⁴⁶ Jak však sám vzpomíná, „Řízení trestní v tomto směru spadalo před porotní soudy. To ovšem bylo obtížné, zdlouhavé a výsledkem velmi nejisté. Státní zastupitelství proto nestíhalo bojkot ani v novinách ani na schůzích, a omezovalo se nanejvýš na konfiskaci časopisů a tiskovin. To umožňovalo urážení a tupení národností - z německé strany zejména - a navzájem.“⁴⁴⁷

Zejména loajální hlas radnice *Die Neue Zeit* neponechal aktivity Fischera s Knechtlem bez reakce a často jejich jména v urážkách skloňoval a dokonce i veřejně vyhrožoval. „Náš Bohumír Knechtl a velký advokát-koncipient Fischer. Rádi bychom oběma českým štváčským bratrům přátelsky poradili, aby byli trochu opatrnější. Bylo by nám velmi líto, kdyby dostali pořádný výprask. Oba tito muži si toho řezu již dávno zasloužili a zásluhám náleží – koruna.“⁴⁴⁸ Ačkoliv, jak vzpomíná Knechtl, vyvázli s Fischerem vždy bez šrámů a jakékoliv fyzické újmy vůbec, častým terčem útoku se stávala redakce *Pozoru* nacházející se na ulici Česká č. p. 13 (dnes 8. května), stejně jako nedaleký objekt Národního domu sídlící ve stejné ulici. „Zůstalo pouze u zbožného přání. Německý hněv odnášely pouze vývěsní tabule naší redakce, jež co chvíle byly polity lakem, inkoustem, zohýbány nebo docela ukradeny.“⁴⁴⁹

Ani přes četné ústrky a výhrůžky Fischer ve svém snažení nepolevoval. Vedle nespočtu spolkových aktivit a výkonu advokátské praxe se soustavně věnoval otázkám principu a fungování obecní samosprávy, v níž spatřoval jediné východisko, jak čelit centralistickým snahám byrokracie rakouských úřadů. Obec považoval nejen za základní správní jednotku, nýbrž i za stěžejní ekonomický, kulturní a národní útvar poskytující oporu v prosazování českých politických snah. S postupujícími roky se stává v této oblasti expertem, který veřejně vystupuje s kritikou zažitého politikaření německých elit. Poukazuje na zastaralost volebního řádu, důsledně dohlíží na výsledky radničních jednání a především neotálí s veřejnou kritikou starosty Brandhubera za kumulování funkcí a střet zájmů. Spor zahájený na lokální úrovni, avšak ne ojedinělý pro moravská města s početnou českou menšinou, spolu s neochotou radnice přistoupit

⁴⁴⁶ List *Pozor* stanul před soudním líčením ve věci nevhodné propagace hesla "Svůj k svému" v konfiskovaném čísle ze dne 14. 3. 1901 kvůli obsahu článku vybízející české občany k důslednému dodržování ekonomického i kulturního bojkotu, stejně jako napomínání tzv. národních hříšníků pro jeho neplnění. Fischer ve své soudní řeči mimo jiné pronesl "Trestní zákon, hlavně určující delikty politické jako § 300 a § 302 různě v různých dobách se vykládají, jak právě vůle vlády si přeje a jednou je hlásání hesla "Svůj k svému" trestým, jindy nikoliv, takže vskutku jsou ony paragrafy jako guma, která libovolně dá se natáhnouti neb stlačiti. § 302 zaručující ochranu národnostem jako celku, nikoliv jednotlivcům, a v inkriminované národní strážní není řeči ani o Němcích, ani o židech, nýbrž jen o renegátech."; Národní stráž před soudem. *Pozor*. 1901, roč. 8, č. 46, s. [3].

⁴⁴⁷ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III, sv. 2. s. 82.

⁴⁴⁸ Gott sei Dank! *Die Neue Zeit*. 1901. roč. 54, č. 298, s. [7].

⁴⁴⁹ KNECHTL, Bohumír. *Třicet let našeho zápasu*. s. 64.; FISCHER, Richard. *České noviny a novináři*. s. 26.

k jakémukoliv jednání, brzy posunul regionální pŕtky na vyšší úroveň politické scény.

6.3. Na scéně politické

Výše psaný text napovídá, že Richard Fischer svými četnými aktivitami z oblastí pronárodní práce a soudní praxe v kombinaci se zevrubnou znalostí nastolených systémů a četných kontaktů získaných ze spolkové činnosti a práce jednatele Národní jednoty, aspiroval na vyšší politické sféry.

Již během pražských studií se začalo jasně profilovat jeho politické smýšlení směrem k pokrokové orientaci. Svou politickou dráhu započal v omladinářském hnutí *Mladá Morava* sestávajícího se z intelektuálů ovlivněných radikálním mladočeštvím a Masarykovým realismem. Toto pokrokové uskupení na konci devadesátých let však nevytvořilo v moravském prostředí samostatnou stranu, ale pouze jistou formu politického seskupení, za jejímž vznikem stáli zejména moravští studenti z Prahy účastníci se tamějšího pokrokového hnutí na konci 80. a během první poloviny 90. let 19. stol. Navzdory jeho jepičí existenci jej lze chápat jako dynamicky se proměňující politické uskupení, jež signalizovalo nastupující politickou proměnu doposud strnulé Moravy, kde národnostní soupeření komplikovala mnohá specifika a především nekompaktnost národnostního rozložení sil v jednotlivých moravských městech. V politickém smýšlení moravské společnosti stále silně přežíval konzervatismus se značným vlivem klerikalismu, který současně probouzel pozůstatky moravského separatismu. Hnutí *Mladá Morava* tak představovalo zárodek, či jakýsi přechodný politický útvar pro formující se samostatnou českou opozici utvářející se mimo existující formace někdejších českých politických stran na Moravě.⁴⁵⁰

Fischer přichází do Olomouce pod vlivem pokrokových idejí, a tak přirozeně vstupuje do *Politického spolku pro severní Moravu v Olomouci*, jemuž dala základy právě olomoucká frakce již v té době rozpadnuvší se *Mladé Moravy*. Kolem pokrokářského spolku se sdružuje zejména okruh mladých českých intelektuálů, kteří se nechali inspirovat radikálním protivládním

⁴⁵⁰ Mladá Morava byla v prvopočátku do jisté míry frakcí Moravské lidové strany, jejíž vznik počátkem 90. let hnutí mladých intelektuálů horlivě podporovalo. Vlivem pokrokářských idejí se však mladá generace začala názorově diferencovat a nebála se zahájit kritiku mladočeské politiky strany lidové, která v té době sváděla boj o vedoucí politickou úlohu na Moravě se staročeskou Národní stranou. Nejasnost v organizaci spolu s ideovou nejednotností vedlo k jejímu rozpadu.; Blíže složitost celé problematiky přibližuje MALÍŘ Jiří. Vznik, vývoj a rozpad politického hnutí Mladá Morava. In: *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. 1977, roč. 29, č. 1, s. 22-36. ISSN: 0323-2581.

postojem mladočeské vize, jež neotálí s kritikou neuspokojivé aktivity předešlé generace moravských politiků. Moravští radikální pokrokáři, kteří se hlásili k pokrokovému hnutí, se sdružovali zejména kolem již opakovaně skloňovaného periodika *Pozor*, které se stalo jejich neoficiálním tiskovým orgánem.

Richard Fischer, který v roce 1901 stanul v čele politického spolku, začal iniciovat jeho reformu vedoucí v roce 1903 nejen k novému názvu, *Politický spolek pokrokový pro Moravu*, z nějž již na první pohled byla patrná pokrokářská orientace, nýbrž i k novým stanovám. Očekávaným výsledkem měla být centralizace moravských pokrokářů bez ohledu na drobné ideové nuance pod ústřední organizační centrálu politického spolku v Olomouci. Reformovaný spolek zastával ryze antiklerikální, radikální pokrokový nacionální postoj, přičemž jeho hlavní tendencí byl boj za rovnoprávnost českého etnika a s ním související otázky uznání jazykových nároků, podpora českého školství, všeobecné volební právo a potlačení procesu pokusů o všeobjímající germanizaci.⁴⁵¹

V této souvislosti zorganizoval politický spolek v čele s Fischerem dne 17. září roku 1905 v Olomouci tábor českého lidu svolávající národně uvědomělé občanstvo z města i okresu. Ačkoliv radnice dle očekávání oficiální průvod městem nepovolila a zúčastněné spolky se tak nemohly projevit svými kroji a prapory, jednalo se o velkolepou událost, jíž svým odhodlaným projevem zahájil hlavní organizátor Fischer, „*Dnešní náš tábor má býti projevem spravedlivé roztrpčenosti, nespokojenosti, odporu proti Vídni a poměrům, jaké u nás vládnou, ale také nespokojenosti s politikou českých poslanců. Vidíme vážné nebezpečí, jež hrozí našemu národu. Vidíme neúspěchy české politiky za celých těch 40 let, vidíme nedůslednost, zmalátnělost, podjatost české politiky. Proti tomu chceme zakřikout! A ozýval-li se dnes Olomoucko, je to pro nás zjevem potěšujícím! [...] Je nutno bránit se proti těmto křiklavým poměrům a vybudovat si vzornou samosprávu. Nepřestávejme se domáhat okresních zastupitelstvem, žádejme všeobecné rovné hlasovací právo! Naše snaha musí čeliti k dobytí zemského sněmu! Všeobecné hlasovací právo nám však nepomůže, nebude-li zrušena panská sněmovna knížat a mocných tohoto světa, kteří nemají ani ponětí, jak náš lid žije a čeho potřebuje!*“ Neváhal při této příležitosti však kritizovat i politické zastoupení českých poslanců za to, „*že odložili státoprávní boj, zahodili prapor státního práva, s kterým vtáhli do sněmovny vídeňské a učinili z něho hadr na potupu českého národa a dnes za ministerský úsměv zapomínají. Čeho nedosáhl Körber úplně, dodělal Gautsch! Dnes český lev, kdyby do něho střílel, ani se neozve!*“⁴⁵² Masový průvod tisíců lidí, jak

⁴⁵¹ FISCHER, Richard. *Zaniklé české spolky v Olomouci*. Olomouc, 1933. s. 16-18.

⁴⁵² Selské listy přináší informaci o 10 až 15 tisícovém davu účastníků.; Tábor lidu v Olomouci. *Selské listy*. 1905. roč. 1, č. 38, s. [1].

se chlubí česká periodika,⁴⁵³ vinul se od nádraží severní dráhy v někdejším katastru obce Hodolany, kde se shromáždil dav v prostoru u místní dráhy olomouckých bicyklistů, odkud zahájil demonstrační cestu za zpěvu vlastenecké písně („Hej Slované!“) přes hlavní třídu Franz Joseph Strasse (dnes Masarykova) postupující po trase tramvajové linky přes Eliščinu třídu (dnes Denisova), Ostružnickou ulici až na náměstí, kde se průvod za policejního dohledu stočil k Národnímu domu a pokračoval kolem turnerské tělocvičny (dnes na Hynaisově ulici) do města Nová Ulice na Úřední čtvrt', kde se po posledních projevech rozplynul. Účastníci se vydali zpět do Národního domu a do místních pohostinských zařízení, U města Prahy (objekt dodnes znám jako někdejší kino Lípa) a do hostince U Zlaté koule, která představovala centra nejen místního českého spolkového života. Fischer účastníci se po celou dobu vlasteneckého procesí přednesl na závěr odhodlané provolání s výzvou k českému lidu, „*Nebojme se a nedejme si namlouvati malomocně, že je nás málo! Velikým je ten, kdo má v sobě jiskru a oheň, chuť k opravdovému životu a boji. A pak snad přece se dočkáme východu toho našeho zlatého slunce české samostatnosti a svobody!*“⁴⁵⁴ V podobném duchu Fischer promluvil i v několika dalších městech, jako například v Lošticích či Litovli, byť obě města v té době byla již ovládána českou správou.

Vrcholící národnostní boje, zápas za všeobecné volební právo, četné demonstrace prostupující napříč celou tehdejší společností, i přijetí zásad moravského vyrovnání českými poslanci v roce 1905 představovaly natolik závažné události, že ještě na sklonku roku se k jednání schází politické pokrokové spolky z Olomouce a Moravské Ostravy, aby se z kraje roku 1906 ve společném provolání vymezily proti reformě návrhu volebního řádu.⁴⁵⁵ Během též

⁴⁵³ Selské listy krom přetisku Fischerova projevu přináší informaci o 10 až 15 tisícovém davu účastníků.; Tamtéž, s. [1-2].

⁴⁵⁴ Tamtéž, s. [2].

⁴⁵⁵ Všeobecným volebním právem se začala vláda soustavněji zabývat teprve poté, co roku 1904 podal demisi dosavadní předseda vlády Ernst von Koerber a ve funkci jej nahradil baron Paul von Gautsch, který již pozici šéfa úřednického kabinetu krátce zastával v letech 1897 až 1898. Po nástupu do úřadu měla na řadu jako první přijít reforma volebního zákona. Vše tedy nasvědčovalo tomu, že by mohly být konečně uspokojeny české naděje na jistou míru porozumění pro české požadavky. Slibné vyhlídky tak přiměly mladočechy upustit od dosavadní politiky obstrukce na říšském sněmu. Gautsch následně přislíbil i nový návrh o úpravě jazykové otázky při úřadech v Čechách a na Moravě a jednání o zřízení české a německé univerzity na Moravě. Nakonec zůstalo však jen u slibů. Od září roku 1905 tak byly stále častěji organizovány masové demonstrace, které záhy prostoupily celou společností Předlitavska. V den zahájení zemského sněmu 10. října 1905 podaly české národní strany v čele s mladočechy požadavek na celkovou reformu volebního řádu. Vláda však představila vlastní reformní návrh se zachováním kuriového systému pouze s doplněním o všeobecnou kurii. Listopadové zasedání říšské rady doprovázené přetrvávajícími nátlakovými manifestacemi za zavedení všeobecného volebního práva po celé rakouské části monarchie, vyústily pod nátlakem nakonec v nový návrh, předložený vládou až 23. února následujícího roku. Na jeho základě měl být zrušen systému poměrného zastoupení dle cenzu a zavedeno všeobecné volební právo pro muže starší 24 let. Vlna protestů se tentokrát vzdmuta ze strany statkářů, kteří by přišli o velkou část své politické moci a nesouhlas projevila i aristokracie. Roku 1907 konečně však došlo ke zrušení kuriového systému a s ním zavedeno dlouho očekávané všeobecné, rovné a tajné volební právo. Území bylo následně rozděleno na jednotlivé

schůze probíhající v Přerově se současně s ohledem na dané poměry a blížící se volby do zemského sněmu dohodly na společném volebním postupu v nadcházejícím volebním klání o poslanecká křesla. Z jednání pokrokových organizací vyplynulo oficiální svolání dne 6. ledna 1906 „České veřejnosti!“, za jehož formulací, které bylo následně otisknuto i v regionálních tiskovinách *Pozor* a *Ostravský deník* stál Richard Fischer. „*České veřejnosti! Poslední události nového volebního řádu do sněmu markrabství moravského a ostatních zákonů, jež neodpovídají potřebám a vůli lidu českého na Moravě, dosvědčují, že vedoucí strany politické jednaly bez vědomí národa a proti vlastním slibům, a jest nutno přikročiti k uplatnění pokrokových organizací na Moravě za účelem zásadní a zdravé politické práce! Vycházejíce z toho přesvědčení, že splnění svých požadavků kulturních i národních docílíme jedině cílevědomým, odhodlaným a zásadním politickým postupem, který neústupným domáháním se našich práv národních a svobod občanských pro nejširší vrstvy našeho lidu přivede ku platnosti přirozenou většinu naši, prohlašujeme, že jak dosavadní práce naše se řídila, tak i budoucí postupovati bude v těchto hlavních zásadách! Domáhati se budeme samostatnosti a nedílnosti českých zemí na základech demokratických a pokrokových a v důsledcích toho veškerá práce naše bude směřovati ku zlomení nepřátelského nám centralismu vídeňského. Pro dobu nejbližší pracovati budeme za rozšíření práv občanských, zejména i všeobecného hlasovacího práva do všech zákonodárných i samosprávných sborů. Považujíce za největší brzdu národního vývoje působení hnutí klerikálních, chceme výchovou pracovati k tomu, aby vliv klerikální byl seslaben a lid z jeho osidel vymaněn!*“⁴⁵⁶

Ačkoliv brněnské centrum pokrokářů, v němž převažovali zejména realisté, se ke kolektivnímu svolání nepřipojilo, se společným postupem při volbě do zemského sněmu souhlasilo, ovšem za podmínky jeho přepracování bez proklamovaného důrazu na státoprávní ideu. Volební dohoda uzavřená poté 8. dubna roku 1906 s čelními představiteli hlavních moravských pokrokových středisek, tedy s Richardem Fischerem v Olomouci, Otakarem Skýpalou za Moravskou Ostravu a s Josefem Svozilem za Brno, položila organizační základy budoucí spolupráce a předzvěst následného přerodu v samostatnou politickou stranu.⁴⁵⁷

volební okresy, přičemž v rámci každého okresu mohl být zvolen pouze jeden poslanec. Císař František Josef I. schválil tento soubor volebních zákonů dne 26. ledna roku 1907.

⁴⁵⁶ FISCHER, Richard. *Cesta mého života. Pokroková Morava*. díl IV. sv. 1, s. 193-194.

⁴⁵⁷ Dohoda o vytvoření samostatného politického tábora moravských realistů a radikálních pokrokářů byla završena završila schůzí 13. října roku 1906 v Přerově, na níž byl zvolen dvanáctičlenný výkonný volební výbor pokrokových organizací na Moravě, který představoval nejvyšší orgán politického uskupení pokrokářů. Společná formace vzniklá za účelem jednotného postupu při volebním klání však ještě neznamenala formální vytvoření nové politické strany.; MALÍŘ, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám: vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1996. Spisy Filozofické fakulty MU; č. 307. s. 136-138. ISBN 80-210-1273-0.

Aliance pokrokových stran do volebního klání na zemský sněm vyslala čtrnáct svých kandidátů. Byl mezi nimi také Richard Fischer, v té době díky publicistické, přednáškové i politické činnosti již velmi dobře známá postava. Pokrokáři v předvolební kampani agitovali v duchu svého nacionalistického antiklerikálního programu proti tvůrcům moravského paktu, za všeobecné hlasovací právo a celkovou změnu volebního řádu, za podporu středních stavů, za české kulturní nároky a jazykovou rovnoprávnost. „*Proti stavovským stranám hájíme zásadu jednotné pokrokové politiky národní pro všechny třídy národa, neboť jen tak jest a bude možno docíliti úspěchu pro celý národ!*“⁴⁵⁸ To jim ve volbách přineslo úspěch. Ze čtrnácti kandidatur vytěžili pět poslaneckých míst, jedno z nich patřilo také Fischerovi, který byl zvolen v městské kurii.⁴⁵⁹

Také v dalším období let byl Fischer jedním z hlavních protagonistů zápasu pokrokového hnutí o místo na politické scéně. Před zemskými volbami v roce 1906 se pokrokáři odmítli spojit s lidovou stranou a volební úspěch v podobě pěti mandátů je nasměroval k myšlence vytvoření vlastní platformy. Posílil ji i neúspěch společné kandidátní listiny s lidovou stranou v říšských volbách o rok později, na který lidová strana reagovala dohodou s ostatními českými stranami před druhým kolem voleb, uzavřenou ovšem bez vědomí pokrokářů. Jedním z výsledků bylo Fischerovo nezvolení, dalším otevření cesty ke vzniku strany sdružující realistické i radikální křídlo moravského pokrokového hnutí. Moravská pokroková strana byla ustavena na sjezdu důvěrníků 25. května 1907 v Přerově a jejím předsedou byl zvolen právě Richard Fischer. Strana se zaměřila na střední vrstvy, obyvatele měst, živnostníky, dělníky, obchodníky, úředníky a inteligenci, ale i na maloročníky. Její program byl založen na nacionalismu a antiklerikalismu, strana se také vyhraňovala proti sociální demokracii. Tiskovým orgánem strany byl *Moravský kraj*.⁴⁶⁰

Klíčovou otázkou pro nové seskupení bylo nastavení spolupráce s jeho nejlogičtějším partnerem, ale současně i hlavním rivalem, Moravskou stranou lidovou, jakožto moravskou odnoží mladočeského hnutí. Pět (od roku 1908 šest) mandátů ve stopadesátihlavém zemském sněmu nebylo mnoho, pokrokové poslanci byli ve výrazné menšině, proto při reálné politice spolupracovali právě se zástupci lidové strany. Potřeba hledat názorově blízké spojence obě strany znovu přivedla blíže k sobě, přičemž jednotícími prvky byly odmítavý postoj ke

⁴⁵⁸ FISCHER, Richard. *Cesta mého života. Pokroková Morava*. díl IV. sv. 1, s. 213-216.

⁴⁵⁹ Následkem volebního řádu z roku 1905 byly zemské volby národnostně oddělené dle katastrů. Fischer uspěl ve volbě dne 28. listopadu 1906 s celkovým počtem 650 hlasů vůči 332 hlasů svého protikandidáta Antonína Geislera, u kterého kdysi zahajoval soudní praxi, a to v rámci šestého volebního okresu Olomouc, Nová Ulice, Litovel, Loštice, Mohelnice, Úsov, Zábřeh, Šilberk, Šternberk, Unčov, Šumperk.; K volbám za města. *Pozor*. 1906. roč. 13, č. 234, s. [1-3].

⁴⁶⁰ MALÍŘ, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám*. s. 136-137.

klerikálům, staročekům a agrárníkům a odpor k mladočeské politice ve Vídni. Logickým vyústěním byla jednání o přímém sloučení obou stran. Ta probíhala už od roku 1908 a formálního naplnění došla v lednu následujícího roku. Výkonné výbory obou strany byly sloučeny 30. ledna.⁴⁶¹

Lidová strana pokroková na Moravě se nadále soustředila na voliče z měšťanských vrstev, střední a malé podnikatele a rolníky, později i na velké podnikatele. Vést ji měli dva předsedové, kterými byl za lidovou část Adolf Stránský, za pokrokové křídlo Jan Koloušek. Richard Fischer na sjezdu důvěrníků pokrokové strany 17. ledna deklaroval, že do funkce předsedy zvolen být nechce a sloučení obou stran podpořil se slovy: „*Není důvodu, proč by existovaly dvě strany, pracující za týmž cílem a přece proti sobě. Hlavně bude tím docíleno zjednodušení stran, jež přinese prospěch společné pokrokové věci.*“⁴⁶²

Lidová strana pokroková se během několika let vypracovala ve významného politického hráče a v zemských volbách roku 1913 se s 21 mandáty stala nejsilnější politickou stranou na Moravě.⁴⁶³

Zvolením Richarda Fischera do zemského sněmu došlo současně i k posunu původně lokálního boje s olomouckou radnicí na vyšší úroveň a střety Fischera s Brandhuberem tak získaly zcela nový politický kontext. Oba poslanci na sebe soustavně naráželi zejména v otázkách plnění Parmova jazykového zákona z roku 1905 ve smyslu užívání češtiny a němčiny při úředním styku, vůči jehož plnění byl dle Fischera Brandhuberův postoj na radnici více než vlašný a mnohdy byl cíleně obcházen. Soustavně apeloval na dvojjazyčnou nomenklaturu na úradech, ale také na veřejných místech, jako například doplnění českého značení na olomoucké tramvajové dráze.

Oprávněné německé obavy z neustále posilujícího českého obyvatelstva zapříčiněné přílivem nového obyvatelstva, zejména úřednictva, vedly německou radnici k řadě pochybných pokusů o upevnění otrásající se stability dosavadní německé převahy. S ohledem na rozdělení voličského občanstva dle národnostních katastrů ve snaze posílit německou pozici byly zaměstnancům městem spravovaných institucí, jako místní tramvajové dráhy, městským strážníkům či zřízencům městské plynárny a vodárny, předloženy k podpisu formuláře, na jejichž základě byli zaměstnanci prakticky automaticky přiřazováni k německému katastru. „*Prohlašuji tímto dobrovolně a bez přinucení, že nehlásím se ani k české ani k německé národnosti a ponechávám povoláním faktorům úplně na vůli, aby mne dle vlastního uznání*

⁴⁶¹ MALÍŘ, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám*. s. 108, 137-138.

⁴⁶² Konec moravské strany pokrokové. *Pozor*. 1909. roč. 16, č. 12, s. [3].

⁴⁶³ MALÍŘ, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám*. s.128-130.

zapsali do katastru volebního.⁴⁶⁴ Celá řada olomouckých Čechů se tak v obavě ze ztráty pracovního místa ocitla v německém volebním katastru.

Fischer, který pochopil důležitost silící střední vrstvy spatřoval zejména v českém úřednictvu možnost úspěchu. „*V úřadech a v úřednících je klíč k české Moravě, a poslanci, kteří se budou starati o české úřednictvo na Moravě, získají si vděku. Činil jsem proto jako poslanec také já tuto práci a povinnost.*“⁴⁶⁵ Vůči německému jednání podal během jediného roku na 793 reklamací týkajících se neoprávněného zápisu Čechů k německému katastru, přičemž v této otázce podal i několik stížností a promluvil i na půdě zemského sněmu.

Olomoučtí Němci následně v reakci na Fischerovy výpady na sněmu podávají pravidelné stížnosti na projevy českých snah o „*počešťování jinak německé Olomouce a státních úřadů*“, jak se měl v jedné z ostrých interpelací vyjádřit agilní olomoucký Němec, poslanec Rudolf Sommer, bědující na sněmu o stále narůstajícím počtu českého úřednictva, které v počtu 391 ku 388 jen v roce 1906, svými českými nároky a tzv. „*Powidelsprache*“, jak se německá periodika spolu s vedením radnice často o českém jazyce vyjadřovalo, cíleně vytěšňuje to německé.⁴⁶⁶

Fischer po dobu svého poslaneckého mandátu nejčastěji promlouval v otázkách národnostní rovnoprávnosti, a to v různých oblastech a odvětvích. I přes pravidelné interpelace ze strany olomoucké radnice o snaze počešťovat státní instituce přívalem českého úřednictva a jejich požadavků, se Fischer ve svých sněmovních vystoupeních zmiňoval nejčastěji naopak o stále nedostatečném, nerovnoměrném zastoupení, stejně jako přetrvávající jazykové nerovnoprávnosti při státních institucích. V tomto směru přednesl na zasedání zemského sněmu 20. března 1907 na sněmu obsáhlou stížnost „*Německá byrokracie na Moravě*“ zahrnující konkrétní problémové oblasti. Opakovaně se dále dotazoval na nedostatečné řešení jazykové rovnoprávnosti na Olomoucku obecně, o poměrech v úřadech berní a finanční správy, kde poukazoval na jednotlivých případech na řadu nevhodných postupů a „*vyzývavého chování vůči Čechům*“. Pozastavoval se zároveň nad porušováním českých jazykových nároků u četnictva, či nerovnoměrným zastoupením zaměstnanců u C. k. Studijní knihovny v Olomouci, stejně jako nad nedostatečným zastoupením českojazyčné literatury.⁴⁶⁷ Poměrně důsledně se také věnoval z hlediska národnostních práv poměrům na železnici, kde jak Fischer uvádí „*byli sem doslova*

⁴⁶⁴ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 174.

⁴⁶⁵ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 1, s. 72.

⁴⁶⁶ Tamtéž. s. 250-251.; SOkA Olomouc, fond AMO - Prezidiální spisy 1829 - 1920, inv. č. 251, kart. 19. Zjišťování znalosti češtiny u jednotlivých úředníků. Nařízení městské rady z 22. 2. 1907 se seznamy úředníků s uvedením jazykových znalostí.

⁴⁶⁷ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 1, s. 114-118.

*cpáni úředníci zřízení němečtí na udržování a posilování olomouckého němectví.*⁴⁶⁸ Stejně pečlivě se zabýval i podmínkami v ostatních městech, jež následně shrnul v několika sněmovních přednesech. Jako *O poměrech ředitelství drah v Olomouci, O národnostních poměrech na nádraží v Kroměříži, O nepřístojnostech na nádraží v Šumperku a Šternberku, O poměrech na severní dráze vůbec*. Jednotlivé dotazy a proklamace vznesené na jednáních zemského sněmu následně formuloval v pilný návrh o provedení úplné rovnoprávnosti u státních drah na Moravě a změnu zákona o postátnění severní dráhy - železnice.⁴⁶⁹

Fischer vzpomíná na jednu z mnoha vlastních zkušeností popírání práv českého jazyka při užití železniční dráhy, kdy při cestě vlakem z německého Šternberka požadoval jízdenku na své jízdní kolo v českém znění, přičemž se mu dostalo pouze zavazadlového lístku v německém jazyce. Teprve na základě okamžité stížnosti a vyžádání si českého dokladu mu byl vystaven. Podobné zkušenosti v kombinaci se všudypřítomným komolením českých názvů a značení, v případě, že se na dráze vyskytovaly a nebyly úplně vynechány, představovaly další a další podněty k Fischerovým vystoupením ve sněmovně. Fischerova zkušenost, probíraná i na stránkách německých periodik jako „Tschechische Frechheit!“, měla mít za následek, že se české občanstvo začalo dožadovat i na jiných německých stanicích železniční dráhy českých jízdenek. Za „*vyvolávání zbytečných nepokojů a rozčilení v německém městě*“ stejně jako lpění na maličkostech, ačkoliv je Fischer znalý německého jazyka, byl Fischer následně poslancem Karlem Prayonem zastupujícím Němce ve všeobecné kurii Olomouc-Šternberk-Uherské Hradiště veřejně kritizován.⁴⁷⁰

Opakované pokusy německého vedení olomoucké radnice o co nejužší výklad Parmova zákona představovaly jeden ze stěžejních bodů Fischerových proklamací na půdě zemského sněmu,⁴⁷¹ stejně jako záležitosti spojené s českým školstvím, jejichž nároky měly být Němci cíleně prostřednictvím nátlaku a výhrůžek odpírány. Soustavné snahy o obcházení zákona o školní příslušnosti dětí v zemi Moravské podle národnosti z roku 1905, tzv. Lex Perek, se tak staly dalším z předmětů Fischerových sněmovních promluv k zemskému výboru. V této souvislosti podal Fischer rezoluci, „*zemský výbor byl vyzván k podání osnovy zákona, jímž byla uplatněna zásada, že jakýkoliv nátlak, vyhrožování, slibování a podobné prostředky, jimiž se má*

⁴⁶⁸ Tamtéž. s. 98-99.

⁴⁶⁹ SOkA Olomouc, fond AMO - Prezidiální spisy 1829 - 1920, inv. č. 276, 286, kart. 21, 22. Interpelace poslance zemského sněmu dr. Richarda Fischera v záležitosti nedodržování jazykové rovnoprávnosti. 1908 - 1910.

⁴⁷⁰ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 129-130.

⁴⁷¹ V tomto smysl přednesl také několik referátů a návrhů na půdě sněmu jako například „*O rozšíření lex Parma na veřejné označení dvojjazyčné.*“; SOkA Olomouc, fond Pozůstalost RF, inv. č. 35, kart. 2. Fischerovy návrhy na zemském sněmu od roku 1906. Národnostní otázka a rovnoprávnost českého jazyka.

působiti na rodiče, aby dali zapsat děti do jiné školy, než je jejich národnost, byla zakázána a trestána.“⁴⁷² Olomoucká radnice proti tomu podala protest, aby při novelizaci Perkova zákona o školství na Moravě, byl brán zřetel na rozhodnutí samotných rodičů o umístění dítěte do školy, navzdory hlášené národní příslušnosti, čímž by bylo jinými slovy šikovně umožněno krytí pro nátlakové akce směrem k rodičům, a to vše de iure.

Pod známým heslem „české dítě patří do české školy“ upozorňoval Fischer na nutnost zápisu českých dětí do nově vznikajících českých vzdělávacích zařízení. Jedním z mnoha příkladů německých pokusů o zmaření rozvoje českého školství, který hovoří za vše, byla například kauza spojená se vznikem matiční školy v Úsově, jejíž průběh plamenně líčil Fischer na půdě zemského sněmu. O zřízení školy v Úsově jednal místní odbor matice školské již od roku 1902, kdy byl pro tyto účely zakoupen i pozemek. Tamější německá správa nelibě nesoucí nově platný školský zákon však zaujala stanovisko cíleného nátlaku na místní české rodičovstvo, jež v obavách ze ztráty pozemků, práce a vypovězení z města pod různými záminkami z moci úřadů, se v mnoha případech podřídilo vůli německých pořádků a od zápisu do české školy houfně opouštělo. Stejně tak byl úspěšně aplikován pozitivní způsob nátlaku, kdy „*lidé, kteří v tísní o výživu slíbí, že dají děti do školy německé, jsou německými sedláky vydatně podporováni přenecháváním potravin za lacinější obnosy. [...] být příslušníkem české strany je za nynějších poměrů velikou obětí a není divu, že několik rodin docela českých dalo děti do německé školy.*“⁴⁷³ I přesto se však odvážilo přihlásit více jak čtyřicet rodin, „*kterí vzdor radničnímu nezákonnému vyhrožování dítky do české školy přihlásili.*“⁴⁷⁴ Dlouho očekávaná škola tak díky tomu mohla být v roce 1908 konečně povolena. Samotný zářijový zápis byl však provázen bouřlivými reakcemi z německé strany, až nakonec musel zasahovat i povoláný policejní sbor. „*Němci s klacky v tlupách násilím vraceli české rodiče ubírající se s dětmi k zápisu. Přítomní zástupci Matice školské, školských úřadů, akademikové z Loštic, Zábřehu, starostové okolních obcí byli vyprovázeni za asistence četníků pliváním, spíláním a kamením až za město k Polici, zatímco další skupina řvoucích Němců demolovala školu, vytloukala okna a zdi poházela blátem.*“⁴⁷⁵

Ačkoliv úsovský případ byl jednou z nejextrémnějších reakcí na rozmáhající se český vzdělávací systém, navíc i od roku 1905 podporovaný zákonem, snahy obcházet toto ustanovení

⁴⁷² FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 1, s. 118.

⁴⁷³ Na bouřlivé události spojené se zápisem do české školy v Úsově vzpomíná ještě po letech na stránkách periodického tisku Adolf Kubis. Ochrana českých menšin. Úsov. *Pozor*. 1919. roč. 26, č. 282, s. [1]; Boj o české dítě na Úsovsku. *Severní Morava*. 1909. roč. 4, č. 7, s. [1]. ISSN 2694-8702.

⁴⁷⁴ Zápis do české školy v Úsově. *Pozor*. 1908. roč. 15, č. 171, s. [1].

⁴⁷⁵ K 50. výročí obnovení české školy v Úsově. *Nový směr*. 1958. roč. 8, č. 28, s. [2]. ISSN 2694-8702.; FISCHER, Richard. *Česká škola v Úsově: (1908-1938)*. V Olomouci: nákladem vlastním, 1938. s. 37-40.

nebyly ojedinělé a nátlak s cílem změnit rozhodnutí o volbě zápisu se objevoval prakticky ve všech městech s německým vedením samosprávy. Fischer z výše uvedených příčin navrhuje na jednom ze sněmovních jednání v roce 1910 zajištění zákonné ochrany při školních zápisech. S nelibostí úřadu se setkávaly i opakované snahy o výstavbu nové adekvátní budovy české obecné školy v Olomouci, což bylo také jedním z témat přednesených Fischerem na půdě zemského sněmu.⁴⁷⁶ Stejně tak lobboval pro vybudování české obchodní akademie a české průmyslové školy v Olomouci. Zejména za situace, kdy čeští studenti olomoucké obchodní akademie, kteří nemají na výběr mezi českou a německou institucí, jsou následně umisťováni pro praxi a do služby k německým kupcům.⁴⁷⁷

Opětovná volba Richarda Fischera do poslaneckého křesla zemského sněmu za města Olomouc - Nová Ulice - Litovel v roce 1913 pouze dokládala jeho pověst obratného politika a schopného řečníka, který svými četnými aktivitami jak v rámci politické činnosti, tak práce jednatele Národní jednoty, vše pod záštitou hlavního úkolu boje za české nároky, byl již v té době známou osobností daleko přesahující lokální úroveň města. Nepolevující neochota k jakémukoliv jednání s německou radnicí navíc podněcovala Fischera ke stále odvážnější kritice. S obhájeným poslaneckým mandátem začal Fischer stále častěji upozorňovat na potřebu změn v zastaralém obecním statutu z roku 1866, který nejen že již dlouhodobě nemohl odpovídat požadavkům soudobé moderní společnosti, ale jeho obsah navíc veřejnosti nebyl nikdy znám, stejně jako pro tento dokument neexistoval český překlad. Ačkoliv Fischer soustavně žádal městské úřady o jeho odtajnění, teprve na základě naléhavého projevu na půdě zemského sněmu směrem k Brandhuberovi, který v roce 1912 obhájil starostenskou funkci na olomoucké radnici, tudíž i utvrzen ve správnosti svého protičeského počínání, nakonec Fischerovi znění obecního statutu předal. Ten pak, doposud české veřejnosti prakticky neznámý obsah důležitého dokumentu, nejen přeložil, ale ještě v témže roce 1913 vydává poprvé od jeho platnosti konečně

⁴⁷⁶ Až do roku 1918 existovala přímo ve městě pouze jediná česká obecná škola, *Städtische slavische Volksschule*, založená nejprve jako matiční v roce 1873. V roce 1884 došlo k jejímu postátnění, ale i přesto však soustavně bojovala jak s mocí úřední, tak s problémy kapacitními i finančními. Přirozený nárůst českého obyvatelstva, který se radnice snažila regulovat, resp. nejlépe úplně eliminovat, se přirozeně projevoval i na zvýšeném počtu žádostí o zápis do místní české obecné školy, a to nejen žáků přímo z města, nýbrž i z okolních obcí. Město se tak vytrvale pokoušelo přimět rodiče k zápisu dětí do německých škol, a přílivu českého žactva z okolí úplně zamezit. I tak nakonec bylo vedení města povinno s ohledem na navyšující se kapacitní nároky přidělit české škole nové prostory. Výuka byla situována nakonec do budovy v Purkrabské ulici, ale o adekvátních podmínkách se nedalo hovořit a navzdory četným intervencím se tento stav neproměnil až do převratu v roce 1918.; Soka Olomouc, fond AMO - Prezidiální spisy 1829 - 1920, inv. č. 276, kart. 21. Interpelace poslance zemského sněmu dr. Richarda Fischera v záležitosti nevhodného umístění české obecné školy v Olomouci. Dobrozdání okresní školní rady z 11. 10. 1910 vyžádané prezidiem zemské školní rady 6. 10. 1910.

⁴⁷⁷ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 124.

i v české verzi.⁴⁷⁸

Jak již bylo opakovaně zmíněno, Fischer se systematicky zabýval otázkami organizace a fungování obecní samosprávy, přičemž se vedle stávajících nastavených parametrů současně zajímal také o možnosti dalšího rozvoje nejen v oblasti obecní úrovně, nýbrž i okresní a zemské roviny působnosti a pravomocí orgánů správy. Postupem let se tak stal v tomto oboru mistrem a mohl si dovolit fundovaně hovořit právě i na přísné scéně zemského sněmu, kde nastolený systém voleb začal kritizovat již v roce 1912. Znalý volebních mechanismů poukazoval na nutnost změn ve volebním řádu do obcí, který v důsledku nastavení vysokého cenzu přinášel výhody pouze Němcům, stejně jako překonanost zastaralého statutu, jenž skýtal opět jednostranně směřovaná pozitiva jen německému táboru. Ve snaze využít svého postavení k prosazení demokratického přístupu ve volebním řádu, hovoří na zemském sněmu o změnách ve volebním právu a celkové reorganizaci, přičemž podává v tomto směru několik návrhů, jako „Změna statutu a volebního řádu statutárních měst“, „Zřízení okresních zastupitelstev“ či „Změna zemského zřízení a zemského volebního řádu pro markrabství moravské“, kde vyzdvihuje zejména systém volných kandidátních listin a naléhavost reformy proklamuje i u správně autonomních měst, jejichž správa je organizována na základě zvláštního statutu, který již neodpovídá volebním právům a nárokům vydobytým již v roce 1907.⁴⁷⁹

Fischerovy návrhy týkající se změn zažitých principů byly pro vedení Olomouce v čele se zarytým konzervativním Brandhuberem, který se zacyklil v představě nutnosti absolutní německé převahy, nepřijatelné. Jakékoliv úpravy a inovace mohly narušit dokonale nastavený volební mechanismus, který jim léta zajišťoval nepropustnost kruhů německé radnice, a tak se až do roku 1918 Fischerovy záměry nepodařilo prosadit. I přes neústupné chování radniční správy, Fischer nadále neúnavně mapoval veškeré její kroky, sledoval rozpočet, zadávání veřejných zakázek, hospodaření městských podniků. stejně jako zastoupení české složky společnosti v těchto organizacích. Tyto poznatky následně formuloval ve vydaném spise *Kapitoly z olomoucké radnice* v roce 1912, čímž si místní německé funkcionáře ještě více znepráčetil.⁴⁸⁰

Jak je patrné, Fischer se během svého předpřevratového politického působení soustředil zejména na problematiku jazykové rovnoprávnosti a s ní úzce související otázku prosazování českých nároků z hlediska národnostních práv. Na toto téma zde nebyly zmíněny ještě návrhy,

⁴⁷⁸ FISCHER, Richard. *Obecní statut král. hlav. města Olomouce*. Olomouc: Richard Fischer, 1913. 23 s.

⁴⁷⁹ FISCHER, Richard. *Oprava volebního řádu v obcích na Moravě*. Praha: Ant. Hajn, 1913. 157 s.; SOKA Olomouc, fond Pozůstalost RF, inv. č. 35, kart. 2. Fischerovy návrhy na zemském sněmu 1912-1913. Referát „O změně volebního práva ve statutárních městech“.

⁴⁸⁰ FISCHER, Richard. *Kapitoly z olomoucké radnice*. V Olomouci: Nákladem Pokrokového spolku politického, 1912. 50 s.

jež Fischer při zemském sněmu podal v rámci svého druhého poslaneckého mandátu, jako „Vydání národnostního zákona“, „Ochrana národnostních menšin mimo země koruny české“ či „Úprava národních, politických, hospodářských a kulturních poměrů na Moravě.“ Neopomíjel však ani ostatní oblasti, ve kterých spatřoval smysl se na sněmu angažovat, jako byly například otázky chudinské, o nichž promluvil s návrhem „Zřízení povinných fondů chudinských a osnov zákona”.⁴⁸¹

Fischer současně jako předseda Politického pokrokového spolku v Olomouci opakovaně zval k veřejným jednáním a besedám profesora Tomáše Garrigua Masaryka, zakladatele České strany pokrokové v Čechách, který v té době již vykonával mandát poslance Říšské rady za valašská města. Poprvé Fischerovo pozvání přijal v roce 1907, kdy v Národním domě promluvil o uherském separatismu a celní krizi a celkově velkém významu nového rakousko-uherského vyrovnání, hospodářsky i politicky výhodného pro obě strany. Debata vedená Fischerem, kde se projeví i další pozvaní řečníci, předseda strany lidové Adolf Stránský a poslanec Josef Svozil, sklídila u posluchačstva úspěch a „*dlouhotrvající potlesk dr. Masarykovi znamenal souhlas obecnosti*.”⁴⁸²

Již rok poté Masaryk zamířil za Fischerem do Olomouce znovu. Tentokrát kvůli soudní kauze nadučitele Aloise Konečného. Ten byl zbaven funkce správce školy kvůli své osobní politické činnosti, která měla navíc podporovat české snahy, údajně na úkor vyučování. Disciplinární nález vyvolal u veřejnosti značný zájem, až Fischer jako obhájce nadučitele Konečného přednesl celou kauzu na veřejné schůzi pokrokového spolku. Na to se ujal slova i Masaryk vyjadřující v celém sporu podporu učiteli Konečnému, stejně jako vyjadřuje souhlas s Fischerovým postupem při obhajobě. „*Ne jako poslanec a politik, ale jako vysokoškolský profesor mám povinnost zvednout svůj hlas na obranu. [...] Teď, kdy se jedná o university, mám povinnost obhájit první universitu naši, to je národní školu.*”⁴⁸³ Politický pokrokový spolek současně požádal Masaryka o zasazení se o zřízení české obchodní akademie, po jejímž založení volal Fischer opakovaně na půdě zemského sněmu. Fischer s Masarykem jednal často i mimo veřejné schůze o různých společenských otázkách, o politických stranách a jejich vzájemném poměru. Jak později vzpomíná „*Přijel k nám někdy zvlášť, někdy zastavil se v Olomouci na svých zájezdech na Valašsko.*“ V roce 1911 přijal Fischerovo pozvání i s chotí poté, co trávili léto na Hané, u profesora Hřivny v Příkazích. „*Přijali mé pozvání na oběd a tak jsme si mimoděk před obědem v zahradě s profesorem Masarykem zapolitisovali. [...] Velmi zajímavě vyložil své*

⁴⁸¹ SOkA Olomouc, fond Pozůstalost RF, inv. č. 35, kart. 2. Fischerovy návrhy na zemském sněmu 1912-1913.

⁴⁸² FISCHER, Richard. *Dr. T. G. Masaryk a Olomouc*. Olomouc: nákladem vlastním, 1930. s. 4-5.

⁴⁸³ Proti justici disciplinárního senátu moravské zemské školní rady. *Pozor*. 1908. roč. 15, č. 53, s. [1-2].

názory. [...] Bylo to besedování, vlastně přednáška, jak on to při soukromých rozhovorech svým neodolatelným způsobem umí.“⁴⁸⁴

Je nutné zmínit, že Fischerova činnost na poli politickém se odehrávala souběžně s jeho přednáškovou činností v rámci Národní jednoty, stejně jako s celou řadou jeho dalších pronárodních aktivit. I přes značnou vytíženost se důsledně věnoval všem svým funkcím a na rozdíl od některých činitelů angažujících se v počátcích v národním boji, kteří vstupem na politickou scénu pozbyli zájmu o konkrétní dění ve městě, Fischer ani s postupem do vyšších politických sfér, neopomněl sledovat problematiku místní společnosti. Soustavnému drobnohledu podroboval zejména čelní představitele olomoucké radnice a upozorňoval na každé větší i menší kauzy, které mohly doložit protěžování německé nadřazenosti vůči českému občanstvu a které následně neponechal bez povšimnutí i při svých plamenných vystoupeních a stížnostech na půdě zemského sněmu. Bedlivě sledoval zejména zadávání veřejných zakázek, jež nebyly českému podnikatelství již z principu svěřovány. Důležitou roli vedle národnostní otázky a snah o zamezení ekonomického posilování českého tábora, hrál přirozeně i vlastní zisk, přičemž podmínky příbuzensky a podnikatelsky propojující osazenstvo radnice k nějakému utajenému “přivýdělku” vybízely.

Názornou ukázkou zákulisních machinací mezi radniční správou a německým podnikatelstvím je kauza, která posunula dlouhodobé potýkání Fischera s vedením města až na práh c. k. Správního soudního dvora ve Vídni. Téměř tři roky trvající spor vznikl kvůli vykopání černé studny na pozemcích náležících lihovaru olomouckého podnikatele Roberta Primavesiho. Říšský a zemský poslanec, a především švagr starosty Brandhubera ji nechal vybudovat bez povolení a v době Brandhuberovy nepřítomnosti, načež se ukázalo, že množství lihovarem odebírané vody způsobilo pokles vody v obecním vodovodu. To bylo příliš i na olomoucké poměry. Primavesi byl vlivem nastalé situace sice donucen k rezignaci na místo v obecním výboru, zato si ale s radnicí dojednal odkup pozemku s nepovolenou studnou další z jeho společností Verein mährischer Zuckerfabriken (Spolek moravských cukrovarníků), kde byl podílníkem i starosta Brandhuber. Městskou pokladnu tak přišla tato důmyslná dohoda na 40 tisíc korun. A právě tento fakt se stal předmětem vleklé pře, neboť samospráva odkup 13. listopadu 1911 projednala s vyloučením veřejnosti. Fischer reagoval žádostí o nahlédnutí do zápisu z jednání, což mu nejprve odmítl příslušný úředník a 23. listopadu i sám starosta. Zdatný advokát se proto obrátil na zemský výbor, který mu dal za pravdu. A protože ani tento nález nebyli představitelé olomoucké samosprávy ochotni respektovat, dospěl spor až k c. k.

⁴⁸⁴ FISCHER, Richard. *Dr. T. G. Masaryk a Olomouc*. s. 8-10.

Správnímú soudnímu dvoru ve Vídni. Ten jakožto nejvyšší instance dal za pravdu Fischerovi a stížnost města proti rozhodnutí zemského výboru byla 1. března 1913 zamítnuta jako neoprávněná. Kauza ovšem k větší transparentnosti samosprávných procesů nevedla, vedení města naopak na stránkách německého tisku vyzývalo ke změnám některých paragrafů městského statutu, aby bylo možné některé „nepohodlné“ postupy a skutečnosti nadále před veřejností utajit.⁴⁸⁵

Fischerovy soustavné výpady tak udržovaly městskou radu stále ve střehu. Stal se obávaným a díky svým schopnostem a systematickosti i rovnocenným protivníkem, který se nedbal zastrašování, pokut, konfiskací jeho článků, soudních pří ani konfrontací na zemském sněmu. Slibně se vyvíjecí politickou kariéru však přetrnula první světová válka a Fischer se již jako všeobecně veřejně známá, navíc politicky angažovaná osobnost dostává pod zvýšený dohled úřadů.

6.4. Cesta k české radnici

Richard Fischer ve svých pamětech vzpomíná na příslovečný klid před bouří provázený oboustranným politickým i národnostním pnutím mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem, stále se stupňující zejména po násilné anexi Bosny a Hercegoviny v roce 1908. Ani následný Srbsko-bulharský konflikt v roce 1913, tzv. druhá balkánská válka, kterou sledoval evropský svět se vzrušením, stále ještě nevzbuzovala v místní společnosti obavy z nebezpečí mezinárodního konfliktu. Teprve sarajevský atentát na následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este a jeho choť Žofii, vévodkyni z Hohenbergu, zavalil příčinu k vyhlášení války Srbsku Rakousko-Uherskem, který je všeobecně považován za impuls a jednu z hlavních pohnutek zahájení první světové války.

Zpráva o násilném útoku na arcivévodu Ferdinanda zastihla Fischera na sokolském sletu v Brně, kterého se v kritický den 28. června účastnil i se svým tehdy jedenáctiletým synem Miroslavem. „*Najednou na cvičišti se počala šířiti zpráva, napřed jen šeptem, pak veřejně oznámena, že téhož dne dopoledne byl zastřelen arcivévoda i s chotí. Sokolské cvičení bylo skončeno a davy lidstva se rozcházely. Němci, když slyšeli český hovor, zuřili a napadli nás. Nazývali Srby královrahy a Čechy jejich pomocníky.*“⁴⁸⁶ V podobném duchu se začaly plnit i stránky německých periodik hovořící o „*slovanské vraždě spáchané na budoucím panovníkovi*“,

⁴⁸⁵ Skandální hospodářství vládnoucí kliky na radnici olomoucké. *Pozor*. 1911, roč. 18, č. 227, s. [4].; FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 269-271.

⁴⁸⁶ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 299-300.

na níž se podílejí i Češi plánující revoluci.⁴⁸⁷

Následné politické kroky, jenž podnikla rakousko-uherská vláda, aktivizovaly německou část olomouckého obyvatelstva. Vyhlášení války 28. července a o tři dny později i mobilizaci přijali olomoučtí Němci v zásadě se souhlasem a vyjádřením podpory Vídní. Především radikální zastánci velkoněmectví v Olomouci, tedy i čelní představitelé městské rady, všeobecně se vymezující vůči jakýmkoliv slovanským nárokům, oficiálně podporovali Ústřední mocnosti, zejména aliančního partnera, císařské Německo. S vyhlášením válečného stavu se během několika dnů vystříдалo před budovou radnice i okresního hejtmanství několik velkých manifestací, na kterých v plamenných projevech promlouvali jak němečtí, tak čeští Olomoučané. Těm však byla brzy učiněna přítrž v obavách z eskalujících oboustranných národnostních nepokojů.

Pravidelnou součástí každodenního života Olomoučanů se po vyhlášení mobilizace staly přesuny velkých skupin vojáků odjíždějících na frontu, stejně jako zástupypovolaných branců hlásících se u příslušných úřadů k odvodu. Město tak již v prvních měsících války muselo čelit obrovskému náporu fluktuujícího obyvatelstva a současně také přílivu válečných zajatců, raněných vojáků a polských a rusínských běženců prchajících z Haliče.⁴⁸⁸

Důsledkem přelidněnosti Olomouce, zaplněné vojáky a uprchlíky ve špatném zdravotním stavu a obecně zápasící s nevyhovujícími hygienickými podmínkami, byly opakované vlny epidemií, z počátku války zejména úplavice a cholery, v roce 1918 také tyfu a španělské chřipky.

Běžný život, stejně jako ten spolkový a kulturní šel přirozeně v době války do pozadí. Vedení města se soustředilo především na zajištění základních potřeb, jak pro nově příchozí, tak pro místní obyvatelstvo. Postupně zhoršující se životní podmínky kladly do popředí zejména otázky spojené s přidělovým systémem, zásobováním, dodávkami plynu a elektřiny, stejně jako nedostatečné zásoby uhlí a všeobecné zdražování dotýkající se všech aspektů a sfér místní

⁴⁸⁷ Německá periodika věnují v následujících dnech sarajevské vraždě na následníka trůnu kompletní čísla svých výtisků bez ohledu na pevně stanovené rubriky a s chronologickým popisem celé události hledají i další viníky dlouhodobě podněcující konflikt, stejně jako přichází s celou řadou teorií následného vývoje.; Ein serbisches Komplott. *Mährisches Tagblatt*. 1914. roč. 35, č. 145, s. [1].

⁴⁸⁸ Zajetí vojáci byli internováni v nedalekých pevnostních komplexech poblíž Olomouce, na Tabulovém vrchu a Šibeníku, dále pak v pevnůstce nedaleko Křelova. Olomouc, která představovala důležitý uzel pro transport raněných, využívala pro jejich umístění prakticky všechny dostupné prostory. Zranění byli umísťováni primárně do vojenské nemocnice v Klášterním Hradisku, ale jeho kapacity se brzy ukázaly jako nedostačující. Využívány byly tudíž i budovy jak českých škol (Pöttingeum, Slovanské gymnázium), tak těch německých, stejně tak komplexy zázemí arcibiskupského kněžského semináře, bývalého jezuitského konviktu, budova teologické fakulty, ale také prostory spolkových tělocvičen. I přes maximální využití dostupných zdrojů musely brzy vznikat i improvizované stavby dřevěných lazaretů budovaných jak přímo ve městě, tak v jeho okolních obcích, jako například na Novém Světě, Nových Sadech či Tabulovém vrchu.; SKOUPÝ, Arnošt. V letech války. In: SCHULZ, Jindřich, ed. *Dějiny Olomouce*. sv. 2. s. 74-75. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2009. ISBN 978-80-244-2370-8.

společnosti. Olomouckou pokladnu zároveň sužovaly válečné půjčky, kterých státu poskytlo celkem osm. Zástava městských majetků spolu s dluhy u finančních ústavů vedly ke značnému zadlužení města, jež situaci řešilo neustálým zdražováním energií z městských podniků, přičemž současně systematicky vymáhalo dávky nepřímé daně, zejména z alkoholických nápojů a tabáku.⁴⁸⁹

Nové obecní volby se vlivem válečného konfliktu nekonaly, tudíž sestava obecního zastupitelstva v čele s Brandhuberem setrvává po celou dobu v neměnném stavu, který vzešel z výsledků komunálních voleb v roce 1910 a 1912, a to až do převratu. I přes celkové zhoršení ekonomické situace ve městě, úřady neopomínaly intenzivně sledovat vývoj nálady u českého tábora a jeho veřejnou činnost, ať se již jednalo o aktivní verbální projevy nesouhlasu s válečným stavem či hlasy volající po slovanských nárocích, nebo viditelné užívání symbolů odkazující na český národ, rusofilství či slovanství obecně. Německé vedení radnice přirozeně podporující vítězství Ústředních mocností a přinášející zprávy o dílčích úspěších na frontách prostřednictvím místních německých tiskovin, veškeré projevy opačného smýšlení postihovaly, přičemž česká periodika podléhala tvrdé, dokonce dvojí cenzuře, policejní i vojenské.⁴⁹⁰

Zejména představitelé olomoucké české národní scény spolu s národně obrannými spolky Národní jednota a Sokol se dostaly pod ztřeštěný dohled úřadů a raději se stahovali z veřejného dění. Zvýšené pozornosti tedy dle očekávání neunikl ani politicky angažovaný Richard Fischer. V době vypuknutí války je Fischerovi 42 let a trpí lehkou srdeční vadou. Díky svému letnímu pobytu v rodných Lošticích se vyhýbá první vlně rozbouraných nálad v německé Olomouci vítající vyhlášení války spojených s prvními postihy a vzájemným vyrovnáváním si účtů německého tábora s českými rivaly. „*Museli jsme býti velmi opatrní, jelikož loštické četnictvo mělo dlouhé uši a dobré důvěrníky, kteří donášeli, co kdo řekl a jak vlastenecky, tedy rakousky, je naladěn.*“⁴⁹¹

Fischer se, stejně jako jeho čeští spoluaktivisté, nemohl věnovat své dosavadní pronárodní činnosti a soustředil se tak především na svou advokátní praxi. Pro exponovaného radikálního politika jeho typu však začala být Olomouc nebezpečným prostředím. Brzy tak Fischer stanul před zásadní otázkou možnosti emigrace, „*kde mohu pro českou věc něco vykonati, kdežto v Olomouci musím býti pasivním.*“ Myšlenka na odjezd za hranice, kde by přečkal dobu války, o které se domníval, že její trvání nebude delší než pouze několik měsíců, nahrávala skutečnost, že T. G. Masaryk je již natrvalo usazen ve Švýcarsku. „*O vánocích zvěděli*

⁴⁸⁹ SKOUPÝ, Arnošt. V letech války. s. 77.

⁴⁹⁰ NEŠPOR, Václav. *Dějiny města Olomouce*. V Olomouci: Votobia, 1998. s. 300-303. ISBN: 80-7198-343-8.

⁴⁹¹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 345-346.

jsme tajně, že profesor dr. Masaryk odjel. [...] Všichni jsme bez řeči cítili proč. Znal jsme se s Masarykem, a tím více rostla má touha jeti za ním, býti mu nápomocen v zahraniční akci pro českou věc!“ Vzhledem k tomu, že si již před nějakou dobou Fischer vyjednal zahraniční pas do Bavorska a Švýcarska, byl již téměř rozhodnut. O jeho záměru se však dozvědělo okresní hejtmanství a z důvodu podezření z politického útěku byl Fischer předvolán k olomouckému okresnímu hejtmanu Gastheimbovi, který si po sérii otázek na důvod vlastnictví zahraničního cestovního dokladu a jeho pobyt i s rodinou v Lošticích následně vyžádal vydání pasu pod pohrůžkou domovní prohlídky, z jejíhož výsledku by mohly plynout další postihy. Fischerovo dilema o případném odjezdu tak bylo vyřešeno. „*S těžkým srdcem odevzdal jsem druhého dne cestovní svůj pas věda, že po dobu války ho již nedostanu. Zároveň jsem byl důvěrně upozorněn, že to znamená velkou kaňku na mé politické pověsti.*“⁴⁹²

S ohledem na propagandistický charakter místního německého tisku a omezeným možnostem toho českého, se snaží odebírat špatně dostupná zahraniční periodika, zejména švýcarský list *Neue Zürcher Zeitung* a ruský časopis *Vedomosti*, které k Fischerovu údivu na jaře roku 1915 přinesly zprávu o jeho odsouzení k trestu smrti pro politický delikt a následné popravy. Zpráva se šířila velmi rychle a český exil jej považoval ještě celý rok za mrtvého. Teprve poté, co se objevil Fischerův podpis mezi pěti dalšími zástupci Moravy v roce 1916 při ustanovení Národního výboru v Praze sdružujícím české politické strany, se opět ocitl oficiálně mezi živými.⁴⁹³

Po rozšíření branné povinnosti pro muže do 50 let se Fischer začal obávat, že bude povolán i on. V tomto případě se mu však díky jeho zdravotnímu handicapu podařilo opakovaně odvodu unikat. Současně si důmyslně přehlásil trvalý pobyt do českých Loštic, aby jej olomoucké úřady, které zejména na jeho osobu měly dlouhodobě spadeno a jak sám vzpomíná „*byl jsem na olomoucké radnici již špatně politicky zapsán*“, jej nemohly povolat, jelikož již nespadal do jejich obvodu. S touto taktikou přečkal bez úhony až do konce roku 1916, kdy je nakonec uznán schopným a po celé řadě průtahů ve snaze se povinnosti vyhnout, byl povolán k nástupu služby dne 10. ledna 1917. Nicméně díky intervenci svého švagra Alexe Ustyanowicze,

⁴⁹² Tamtéž. s. 346-348.

⁴⁹³ Národní výbor ustanovený 18. listopadu roku 1916 se sestával z vybraných zástupců českých politických stran, mezi nimiž byl za Moravskou lidovou pokrokovou stranu vyslán jako úspěšný a známý řečník právě Richard Fischer spolu s náhradníkem Karlem Pluhařem, náměstek zemského hejtmána z Brna. Vzniklá organizace si kladla za cíl hájit české zájmy mimo půdu říšského sněmu. Jak Fischerovo působení v tomto uskupení, tak samotný výbor však neměl dlouhého trvání. Fischera dostihla vojenská povinnost, zatímco Národní výbor se brzy po svém založení stává ve své činnosti pasivním, zejména vlivem Českého svazu poslanců, které se českými politickými záležitostmi zabývalo při Říšské radě. K jeho vzkříšení v reorganizované podobě následně dochází až v roce 1918, o čemž bude blíže pojednáno v následujícím textu.

kteřý v té době sloužil jako rytmistr hulánů na vídeňské vojenské akademii a disponoval slušnými kontakty, se dostal do Vídně, kde se měl Fischer hlásit ke 2. vozatajskému pluku. Fischer se tak do přímého válečného boje nikdy nedostal. Dokonce měl to štěstí, že se ve Vídni seznámil se soudcem z Hodonína, Karlem Novákem, budoucím prezidentem krajského soudu ve Znojmě, který mu zajistil přesun k vojenskému soudu ve Vídni. Mezitím již Pozemkový ústav v Olomouci opakovaně intervenoval za Fischerovo zproštění služby z důvodu jeho předsednické funkce v této instituci, která bez jeho dohledu nemůže řádně jednat a také z důvodů personálního podstavu, kvůli němuž není ústav schopen vyřizovat válečné půjčky, jak mu bylo úředně během války nařízeno. Soustavné přimluy Pozemkového ústavu nakonec docílily, že Fischer povýšený do hodnosti strážmistra⁴⁹⁴ odchází 13. listopadu roku 1917 zpět do Olomouce, přičemž je posléze vyhověno i požadavkům na jeho celkové zproštění povinnosti vojenské služby až do konce války.⁴⁹⁵

Fischer se vzápětí po návratu do Olomouce zapojuje do domácího odboje. Pod vlivem válečných událostí a současně s obnovením jednání parlamentu na konci května roku 1917, kde čeští poslanci volali ve státoprávním prohlášení po české autonomii a tehdy ještě po federativním uspořádání uvnitř monarchie, začala ve společnosti všeobecně převládat optimistická atmosféra a víra v možný zvrat v dosavadním systému a nové začátky spojené s nadějí na samostatný český národ. Fischer v rámci návratu k politické činnosti začíná obnovovat své kontakty v Praze a v lednu roku 1918 se osobně účastní vyhlášení Tříkrálové deklarace. V ní čeští poslanci Říšské rady ve Vídni, stejně jako poslanci obou zemských sněmů historických zemí českých spolu s představiteli české kulturní scény, dne 6. ledna formulovali požadavek českého a slovenského národního sebeurčení. V této souvislosti se Fischer také objevuje, již jako zástupce nově ustanovené České státoprávní demokracie,⁴⁹⁶ také ve Smetanově síni pražského Obecního domu, a to 13. dubna při slavnostní přísaze, již byli přítomni významní zástupci české politické i

⁴⁹⁴ Strážmistr je poddůstojnická hodnost u jízdního vojska na úrovni šikovatele (Felwebela).

⁴⁹⁵ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 351-357.

⁴⁹⁶ Strana České státoprávní demokracie vznikla splynutím čtyř již existujících politických stran dne 10. února roku 1918. Jednalo se o spojení stran Národní strany svobodomyslné (Mladočeši), Moravské lidové pokrokové strany, Státoprávně pokrokové strany vzniklé sloučením Strany státoprávně radikální a radikálně pokrokové, a také realisty z České strany pokrokové. V čele nového silného politického uskupení, představující téměř celonárodní českou reprezentaci, stanul JUDr. Karel Kramář. Značný vliv této politické strany dokládá i následné početné zastoupení jejích členů v nově aktivizovaném Národním výboru v červenci téhož roku. (kupříkladu Karel Kramář předseda strany, představitel mladočeské politiky a aktivní účastník domácího odboje a především po roce 1918 vůbec první předseda československé vlády, Alois Rašín ekonom, český politik a odbojář, první ministr financí v československé vládě, Přemysl Šámal, šéf českého domácího odboje Maffie, či Jaroslav Preiss, zástupce Kramářovy někdejší strany Národně svobodomyslné, národohospodář a později ředitel Živnostenské banky) Pokrokový politický spolek v Olomouci v čele s Fischerem se tak stal organizací České státoprávní demokracie.; FISCHER, Richard. *Cesta mého života. Pokroková Morava*. díl IV. sv. 2, s. 437-438.

kulturní sféry. Všeobecně známá tzv. Národní přísaha, pronesená Aloisem Jiráskem, sjednotila většinu české společnosti pro společný postup a odhodlání k vytrvalosti v přednesných požadavcích nárokuje si autonomii pro vlastní stát. Současně spustila vlnu manifestací konaných napříč českými i moravskými městy v průběhu celého jara. Česká společnost tak začala dávat již veřejně najevo narůstající sebevědomí v zápasu o českou nezávislost. Fischer následně inicioval manifestační schůzi i do Olomouce na 28. dubna, kde promluvili i ostatní olomoučtí aktivisté českého hnutí, jako František Okleštěk za agrárníky,⁴⁹⁷ Rudolf Mlčoch za živnostníky,⁴⁹⁸ dále pak Rudolf Bechyně⁴⁹⁹ jménem sociální demokracie či Mořic Hruban jako

⁴⁹⁷ František Okleštěk (*12. 4. 1867 Těšetice - †8. 2. 1936 Těšetice) český a československý politik, původní profesí rolník, dlouholetý předseda starostenského odboru olomouckého okresu, poslanec Říšské rady a následně člen Revolučního národního shromáždění za stranu agrárníků. Již v roce 1903 se stal starostou v rodných Těšeticích a od roku 1906 vstupuje na půdu Moravského zemského sněmu, kam byl zvolen za českou kurii venkovských obcí Olomouc okolí, Šternberk, Libavá a Dvorec, přičemž mandát obhájil v dalších zemských volbách v roce 1913. Brzy také postupuje na politickou scénu Říšské rady, kde od roku 1907 působil. I v případě poslaneckého křesla svůj post obhájil i v následujících volbách roku 1911 a setrval v něm až do pádu mocnářství. S převratem v roce 1918 zasedá v československém Revolučním národním shromáždění za Republikánskou stranu československého venkova.; MALÍŘ, Jiří a kol. *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861-1918*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012. s. 461-463. ISBN 978-80-7325-272-4.

⁴⁹⁸ Rudolf Mlčoch (*17. 4. 1880 Třebčín - †8. 4. 1948 Olomouc) český živnostník a novinář, prvorepublikový politik, zakladatel a předseda živnostenské strany a zároveň i redaktor Živnostenského zpravodaje od roku 1904 a šéfredaktor Československého deníku v letech 1933 - 1941. Původně se vyučil košíkářem, na čemž následně založil úspěšný továrenský závod v Prostějově. Orientace v oboru ve smyslu potřeb drobného živnostnictva spolu se znalostí podmínek daného prostředí dopomohly v roce 1908 k založení živnostenské strany. Po roce 1918 jako člen Revolučního národního shromáždění byl jediným zástupcem strany. V lednu 1919 založil v Olomouci stranický list Československý deník a v letech 1933–1941 byl šéfredaktorem olomouckého Moravského deníku. Od roku 1920 působil jako poslanec Národního shromáždění, a to bez přestávky až do roku 1939. V posledním roce poté jako zástupce Strany národní jednoty až do rozpuštění parlamentu. V období let 1925–1926 zastával funkci ministra veřejných prací, v následujících letech 1929 - 1932 poté post ministra železnic a pro léta 1935 - 1937 vykonával pozici místopředsedy sněmovny. Předválečná léta 1937 - 1938 stanul v čele ministerstva průmyslu, obchodu a živností.; MLČOCH, Rudolf. *Zakladatel Čsl. živnostensko-obchodnické strany středostavovské 1880-1930*. Olomouc, 1930. s. 10.

⁴⁹⁹ Rudolf Bechyně (*6. 4. 1881 Nymburk - †1. 1. 1948 Praha) český novinář a publicista. Zpočátku se ztotožňoval se stranou národně socialistickou. Po příchodu do Prostějova se však vlivem několika vnějších faktorů přeorientoval k sociální demokracii. Od roku 1905 současně působí v tamější redakci Hlasu lidu. Uspěl již ve volbách do Říšské rady v roce 1911, kde setrval až do rozpadu monarchie. Zároveň se stal členem poslanecké frakce Klubu českých sociálních demokratů. Vrchol jeho politické kariéry nastává se vznikem nového státu, kdy se po válce stává předsedou sociálně demokratické strany, v jehož vedení setrval až do roku 1939. V letech 1918–1920 zasedal v Revolučním národním shromáždění a v následných parlamentních volbách roku 1920 získal poslanecký post v Národním shromáždění. Mandát postupně obhájil i v letech 1925, 1929 i v roce 1935. Funkci poslance vykonával až do osudného roku 1939, poslední rok však již jako člen nově vzniklé Národní strany práce. Dlouhá léta působil na ministerských postech a řadu let byl taktéž náměstkem předsedy vlády. V letech 1922–1924 stanul v čele ministerstva školství a národní osvěty, pro období let 1925–1926 zastával pozici ministra železnic, kde vystřídal Rudolfa Mlčocha. V letech 1929–1932 byl postaven do čela ministerstva pro zásobování lidu a následně až do roku 1938 byl opět ministrem železnic. V létě roku 1939 emigroval do Anglie, kde vykonával funkci předsedy Státní rady československé v Londýně v letech 1940–1941. Silně levicová orientace se projevila podporou spolupráce se SSSR. Před koncem války oficiálně zpochybnil ústavnost prezidentství Edvarda Beneše a žádá demisi exilové vlády Jana Šrámka. Po válce se vrací do vlasti ale vlivem podlomeného zdraví, jeho předválečné činnosti, s níž nesouhlasili komunisté, a konfliktu s exilovou vládou si znepřátelil prakticky všechny a na politickou scénu se již nevrátil.; BARTOŠ, Josef, KOVÁŘOVÁ, Stanislava a TRAPL, Miloš. *Osobnosti českých dějin*. 2., dopl. a přeprac. vyd. Olomouc: Alda, 2005. s. 16-17. ISBN 80-85600-94-3.

představitel politického katolického tábora na Moravě.⁵⁰⁰ V závěru přednesl svou řeč i Richard Fischer jako organizátor celé akce. Shrnul události posledních měsíců a za bouřlivého potlesku vyhlásil, že „*kostky národů jsou vrženy, přišla i pro nás doba rozhodná. Slované nechtějí nic jiného, než spravedlnost, jejich heslem jest mravní síla! Z otroctví není bez boje cesty k svobodnosti, buď vítězství a svobodné národovství, neb čestná smrt a po smrti sláva!*“⁵⁰¹ Smělá dikce Fischerova projevu, který vždy platil za plamenného řečníka, napovídala rychlý sled revolučních událostí ústících v československý samostatný stát. Národní manifestace se postupně staly pravidelnou součástí dění v olomouckém Národním domě.⁵⁰²

Druhá polovina závěrečného roku války se již nesla v očekávání velkých státoprávních změn. Obnovený Národní výbor ustanovený z popudu českých politických stran 13. července v Grégrově sále Obecního domu mobilizoval síly a začal okamžitě podnikat kroky řízené Masarykem z exilu. Národní výbor s Karlem Kramářem v čele již zároveň v tuto chvíli proklamoval požadavek vzniku ryze samostatného československého státu. Na podzimní schůzi výkonného výboru České státoprávní demokracie konané dne 28. září se rokovalo o otázkách dalšího společenského vývoje a dílčích úkolech jednotlivých zástupců strany a jednání se účastnil i Richard Fischer. „*Při obědě seděl s námi dr. Karel Kramář a upozornil nás, že bude nutno, aby se v každém okrese ustavil ze zástupců všech politických stran okresní Národní výbor, jenž by připravoval různé práce pro okamžik, kdy situace politická přiblíží nás k naší samostatnosti.*“⁵⁰³

⁵⁰⁰ Mořic Hruban (*30. 11. 1862 Brodek u Prostějova - †16. 9. 1945 Olomouc) český politik, právník a zároveň vůdčí osobnost moravského katolického politického tábora. Po absolvování Slovanského gymnázia v Olomouci, studoval právo na Vídeňské univerzitě. Během krátkého období advokátské praxe ve Vídni u Zemského trestního soudu a následně u Krajského soudu v Olomouci, se stává koncipientem v advokátní kanceláři JUDr. Jana Žáčka, který jako zástupce staročeské politiky, Hrubana výrazně ovlivnil. V roce 1896 se stává předsedou nově vzniklé Katolické strany národní na Moravě, která zastávala konzervativní přístup a obhajovala zájmy českých katolíků na Moravě. Během let 1918–1920 zasedal v Revolučním národním shromáždění, přičemž se současně stal ministrem bez portfeje členem první československé vlády Karla Kramáře v letech 1918 - 1919. Hrubanův předpřevratový prorakouský postoj ještě nějakou dobu vyvolával vlnu kritiky na jeho osobu. Spolu s Janem Šrámkem se Hruban zasloužil o unifikaci frakcí křesťanských stran do Československé strany lidové, kde až do roku 1938 zastával pozici místopředsedy Ústředního výkonného výboru strany. Uspěl v parlamentních volbách roku 1920, kde získal poslanecké křeslo v Národním shromáždění ČSR. V dalších volbách roku 1925 opět uspěl jako zástupce strany lidové, kde zastával post senátora v Národním shromáždění. Nabytý mandát poté soustavně obhajoval i následujících letech voleb, 1929 a 1935. V senátorském křesle vytrval až do jeho rozpuštění roku 1939. V posledním roce svého mandátu přestoupil do nově vzniklé Strany národní jednoty. Hruban byl zároveň aktivním spolkovým pracovníkem, který stál za založením několika katolických, vlasteneckých, kulturních i uměleckých spolků. Z veřejného i politického života se stahuje brzy po Mnichovské dohodě. Umírá náhle pár měsíců po skončení války.; MALÍŘ, Jiří a kol. *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu*. s. 272-274.

⁵⁰¹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života. Pokroková Morava*. díl IV. sv. 2, s. 441.

⁵⁰² Během následujících týdnů Fischer promluvil i na dalších manifestačních schůzích v Litovli, Zábřehu a Lošticích.; FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 361.

⁵⁰³ Tamtéž.

Odhodlaný Fischer následně na stránkách regionálních tiskovin *Proudů a Stráže severní Moravy* publikuje ostrý článek s názvem „Vyklidit!“, v němž se odkazuje i na lednový projev prezidenta Wilsona, jenž vystoupil s programem vydaným pod názvem „Čtrnáct bodů“ týkajícím se mezinárodního uspořádání světa po velké válce. Volal v nich po celosvětové demilitarizaci, svobodě obchodu, otevřené diplomacii, dále pak o nároku jednotlivých národů na vlastní sebeurčení a vzniku Společnosti národů. Fischer proklamuje převratné změny, které může český národ v brzké budoucnosti očekávat, přičemž v této souvislosti následně hovoří o zahlcenosti úřadů Němci. Jmenuje jednotlivé pozice, kde úřady pozice zastává německé obyvatelstvo, a to téměř na všech úrovních. V heslu „Vyklidit“ tak spatřuje řešení a „*podmínku pro nás nutnou. [...] snadněji národ český převede správu svých věcí do rukou vlastních. Pardon není možným!*“⁵⁰⁴

Fischerova účast při všech zásadních národních zasedáních dopomohla k urychlení předání všech informací a aktivizaci českého občanstva na regionální úrovni, což zapříčinilo urychlení procesu vytváření Okresních národních výborů nejen v Olomouci, nýbrž i v okolních městech a obcích. V návaznosti na centrální jednání v Praze Fischer následně rozesílá informační dopisy o proběhnuvším jednání i do rodných Loštic, dále do Litovle či Zábřehu. V neděli 21. října poté zve vybrané zástupce českých politických stran, Felixe Časného, vůdce místních sociálních demokratů z Hodolan,⁵⁰⁵ Františka Světlíka z Katolické národní strany⁵⁰⁶ a zemského

⁵⁰⁴ Vyklidit! *Stráž Severní Moravy*. 1918, roč. 8, č. 83, s. [1].

⁵⁰⁵ Felix Časný (*28. 12. 1864 Olomouc - †11. 12. 1948 Olomouc) původně vyučený tkalcem, který se již od mládí zapojoval do sociálnědemokratického hnutí jako řečník, organizátor a důvěrník, se řadil k úspěšným obchodníkům v Hodolanech. Byl činným i v Národní jednotě a v období let 1922-1930 působil i v jejím ústředním výboru na pozici místostarosty. Stal se angažovaným českým politikem. V letech 1918-1920 zasedal v Revolučním národním shromáždění, přičemž byl v roce 1920 zvolen v parlamentních volbách senátorem Národního shromáždění ČSR za stranu Československé sociální demokracie. Mandát postupně obhájil i v dalších volbách let 1925, 1929, 1935. V senátorském křesle tak soustavně zasedal až do roku 1939, kdy poslední dva roky vystupoval za Národní stranu práce. Během druhé světové války byl v roce 1941 vězněn nejprve v Olomouci a poté v Brně.; FISCHER, Richard. *Olomoucký památník*. s. 36.

⁵⁰⁶ František Světlík (*28. 12. 1875 Bílovice u Prostějova - †13. 12. 1949 Olomouc) absolvoval Slovanské gymnázium v Olomouci a následné studium věnoval své celoživotní dráze římskokatolického duchovního. Studoval v Olomouci nejprve na arcibiskupském kněžském semináři, poté i olomouckou teologickou fakultu. Na kněze byl vysvěcen roku 1898, přičemž až do roku 1902 působil jako kaplan ve Vsetíně a poté i v Kroměříži. Patřil ke spoluzakladatelům Moravskoslezské křesťansko sociální strany. Od počátku 20. století se začíná věnovat katolické publicistice a v roce 1906 se stává redaktorem listu Našinec, který se od roku 1882 začal klonit politickému katolicismu. Se Světlíkovým příchodem se periodikum stává tiskovým orgánem obou katolických stran na Moravě, Křesťansko sociální strany a Katolické strany národní na Moravě. Světlík se postupně vypracoval na šéfredaktora a působil v jeho vedení do roku 1922. Současně v této době byl i šéfredaktorem týdeníku Severní Morava. V lednu 1919 stál u zrodu Československé strany lidové a v letech 1922-1923 byl zároveň pověřen vedením jejího tiskového orgánu v Praze, Lidových listů. Ačkoliv získal v parlamentních volbách v roce 1920 poslanecké křeslo v Národním shromáždění, nastoupil do funkce až v roce 1925 jako náhradník po uvolněním postu po Aloisi Kaderkovi. Následně poslanecký mandát obhájil i v řádných parlamentních volbách konaných 1925, 1929 i 1935. V roce 1923 byl zároveň jmenován kanovníkem metropolitní kapituly sv. Václava. Významný československý politik a poslanec Národního shromáždění za

poslance za stranu agrární Tomáše Otáhal z Holice,⁵⁰⁷ do prostor sálu České besedy v Národním domě k projednání Kramářem delegovaných pokynů. Do 26. října, kdy došlo k oficiálnímu ustanovení Okresního národního výboru v Olomouci, do nějž byl jednomyslně všemi zúčastněnými zástupci jednotlivých stran zvolen předsedou,⁵⁰⁸ stihl Fischer ještě několik dalších jednání. Zejména pak poradu výkonného výboru jeho domovské politické strany v Brně, kde se projednávaly především otázky české samostatnosti, stejně jako následného postoje k Němcům (tzv. Deutschböhmen). V připravené řeči Fischer vyjádřil názor o nutnosti připojení německého území k budoucímu novému státu, přičemž v závěru všech schůzí probíhajících celé dva dny, byl 25. října zvolen jedním ze tří delegátů vedle již zmiňovaného Adolfa Stránského a redaktora Lidových novin, spisovatele a novináře Arnošta Heinricha, do Národního výboru v Praze.⁵⁰⁹

Téměř nikdo nepřikládal v těchto dnech zásadní význam drobné zprávě v zahraniční rubrice na zadních stranách periodik, že nový ministr zahraničí, hrabě Gyula Andrássy prohlásil, že „*odpověď na notu prezidenta Wilsona sám zpracuje a bude pokračovat v mírových akcích*“,

Československou stranu lidovou byl po roce 1939 pronásledován nacistickým režimem. V rámci Akce Albrecht I. došlo ke Světlíkovu zatčení. Po válce se ještě nějaký čas angažuje na politické scéně, ale vlivem zhoršujícího se zdravotního stavu a nadcházející změnou režimu v roce 1948 se Světlík nakonec vzdává politické činnosti a stahuje z veřejného dění.; FISCHER, Richard. *Olomoucký památník*. s. 290-291.

⁵⁰⁷ Tomáš Otáhal (*21. 12. 1855 - †23. 11.1931) původem rolník, který v letech 1894-1901 působil jako starosta největší české obce na olomouckém předměstí, Holice. Od roku 1910 zasedal jako poslanec moravského zemského sněmu. Jako aktivní stoupenec českých snah inicioval založení odboru Národní jednoty v Holici, která se ustavila 18. března 1907 a Otáhal spolu s místním nadučitelem Aloise Sadílkem představovali přední činitele místní organizace. Otáhal současně ze své starostenské pozice podporoval myšlenku založení pivovaru právě v katastru obce holické. Za tímto účelem současně nabádal místní sedláky, aby odprodali své pozemky za příznivou cenu, jelikož výstavba místního pivovaru přinese obci ekonomickou stabilitu a dostatek pracovních příležitostí. I Otáhalova iniciativa tak přispěla k vybudování Hanáckého akciového pivovaru rolnického v roce 1896, který představoval nejmodernější továrnu, později i se sladovnou, v regionu.; MALÍŘ, Jiří a kol. *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu*. s. 466-467.

⁵⁰⁸ Zúčastnění představitelé českých politických stran se souhlasem přijali Fischerem předložený Kramářův pokyn o vytvoření výboru, do něhož má každá z místních politických stran delegovat krom poslanců za město vzešlých ze zemských voleb 1913, případně i 1911, navíc další dva zástupce. Vzniklý Okresní národní výbor v Olomouci se tedy nakonec na ustavující schůzi sešel v sestavě, Richard Fischer jako hlavní iniciátor celé akce zastupující státoprávní demokracii spolu s Františkem Smrčkou, starostou olomouckého Sokola, a profesorem české školy v Olomouci, Františkem Rompartem. Dalšími poslanci ve vzniklém výboru byli redaktor Kuneš Sonntág, který spolu s Tomášem Otáhalem z Holice a profesorem Střední hospodářské školy na Klášterním Hradisku, Ing. Eduardem Reichem, zastupovali agrárníky. Ti měli zastoupení i okolních venkovských obcí v podobě Františka Oklešťka z Těšetic, Jana Vacy z Příkaz a Jaroslava Bečáka z Velkého Týnce. Sociální demokracie měla ve výboru již zmíněného Felixe Časného, obchodníka z Hodolan, dále pak Josefa Navrátila, úředníka řepčínských železáren, a prokuristu Emanuela Vojnara, který později stanul v čele Pozemkového ústavu v Olomouci. Mezi zástupce strany živnostnické se řadil její zakladatel Rudolf Mlčoch spolu s Miloslavem Procházkou, majitel knihtiskárny, a malířem pokojů Aloisem Šidélkem. Katolicko-národní stranu představoval její předseda Mořic Hruban a také v pozdějších letech budoucí olomoucký arcibiskup Antonín Cyril Stojan. Za politicky organizované katolíky vstoupil do řad výboru vedle Františka Světlíka, redaktor Našince, i soudní rada Adolf Procházka.; FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 362.

⁵⁰⁹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života. Pokroková Morava*. díl IV. sv. 2, s. 444.

respektive co přesně se za nimi bude skrývat a jak dlouho mohou trvat.⁵¹⁰

Okresní národní výbor v Olomouci při své ustavující schůzi v tuto chvíli ještě zdaleka nejednal o konkrétních postupech a možnostech průběhu státoprávního zvratu, ani o reálně se blížícím vzniku samostatného státu, a to dokonce ani v následujících dnech, či o případných postupech a dílčích krocích vedoucích k převzetí olomoucké správy. Řešily se především otázky zásobování, jako založení hospodářské rady korigující rozdělování potravin, stejně jako plánování pomoci okolním městům a obcím při vytváření vlastních poboček okresních národních výborů. Jak Fischer později uvádí, „*Nebylo potuchy o tom, že za tři dny bude Československý stát prohlášen veřejně a úředně!*“⁵¹¹ Dopředu rozplánovaná témata schůzí výboru na listopad se tak brzy ukázala jako nadbytečná.

Jak ve Fischerových vzpomínkách, tak v dostupné literatuře, je popisováno pro český národ přelomové pondělí 28. října roku 1918 v Olomouci jako naprosto všední den, který započal velmi poklidně, ani místní periodický tisk neavizoval na předních stránkách svých ranních vydání žádné velkolepé zprávy. Deník *Pozor* ještě upozorňoval na připravovanou manifestační schůzi olomouckého Národního výboru na 3. listopadu, kde promluví čelní představitelé českého národního hnutí, poslanci Fischer, Sonntág, Bechyně, Stojan a Mlčoch v otázkách českých potřeb a povinností.⁵¹² Napříč regionálními tiskovinami se poté objevovaly především zprávy o postupech frontových linií. Všeobecný zájem však vzbudila městem se šířící zpráva o údajném Andrassyho přijetí mírových podmínek formulovaných prezidentem Wilsonem. Politickou nótu rakousko-uherského ministra zahraničí, v níž přijímá všechny mírové předpoklady, a to včetně práva na sebeurčení někdejších zemí Rakouska-Uherska, si česká společnost v Praze vyložila jako kapitulaci mocnářství. Zveřejnění politického vyjádření v pražské redakci *Národní politiky* na Václavském náměstí tak vedlo k živelnému převratu, a ačkoliv se o vzniku samostatného státu již dávno jednalo, takový průběh nečekal nikdo. V Olomouci zatím probíhala pouze šeptanda spíše na úrovni fabulací mezi politickými kruhy. K oficiálnímu vyhlášení nezávislosti nového státu Československa však došlo nakonec téhož dne, i když až ve večerních hodinách, kdy členové Národního výboru vydali svolání s názvem „Lide československý“, jehož autory byli Antonín Švehla, Alois Rašín, Jiří Stříbrný, Vavro Šrobár a František Soukup, později známí jako „muži 28. října“.⁵¹³

⁵¹⁰ Andrassy - mírový ministr? *Pozor*. 1918. roč. 25, č. 246, s. [3].

⁵¹¹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 362.

⁵¹² Velká schůze v Olomouci. *Pozor*. 1918. roč. 25, č. 248, s. [1].

⁵¹³ TICHÁK, Milan. *Státní převrat v Olomouci před sto lety*. In: *Střední Morava, kulturně historická revue*.

Pro české občanstvo radostná zpráva dorazila do Olomouce až několik hodin poté. Telegram oznamující vznik československého státu byl doručen nejprve do Národního domu, kde poštovní úředník Antonín Pospíšil hledal předsedu výboru Fischera. Jediný z přítomných Adolf Kubis jej následně doprovodil až Fischerovi domů. Ještě ve svých vzpomínkách dojatě, téměř pateticky, popisuje doručení velkolepé zprávy. „*Večer toho dne seděl jsem s rodinou klidně v pokoji připraven ku spánku. V tom někdo rychle zazvonil u dveří. Dcera Dagmar běžela otevřít. Šel jsem ven a tam shlédl tajemníka Národní jednoty Ad. Kubise, tehdy poručíka v Olomouci, jenž zvolal: „Prvý československý důstojník se Vám představuje“ a podal mi telegram. [...] Překvapení a radost moje byla bezpříkladná, děti provolávaly slávu. My se zatím v saloně radili, co dělati. [...] Uvědomivše si význam okamžiku, rokovali jsme o tom, co nutno hned z rána zařídit; oznámiti ustavení českého státu úřadům, vydání zvláštní vydání časopisů a konati velkou schůzi lidu.*“⁵¹⁴

Ještě té noci na mimořádné schůzi Národní jednoty započaly přípravy plánů na převzetí města spočívající v celé řadě telefonátů, formulace oficiálního prohlášení olomouckému občanstvu, přepisů znění telegramu s svoláním nového státu a zejména jeho distribuce do redakcí místních deníků. Postupné šíření třaskavé informace přivádělo během noci do Národního domu stále další a další členy výboru. „*Člen za členem přicházeli, četli telegram, radostí tiskli jsme si pravice, objímali se, a po desáté hodině zahájili jsme schůzi již za přítomnosti všech členů.*“⁵¹⁵

Fischerův dům byl jako první ve městě, k překvapení všech Olomoučanů, kteří ještě nevěděli, že se probouzejí již do nového státu, vyzdoben červenobílými prapory. Po oficiálním oznámení Národního výboru ve zvláštním otisku orgánu pokrokového spolku *Proudy*, následovaly zprávy i na stránkách ostatních českých periodik. Zprávy tak přinesly hned v ranním vydání ještě *Pozor*, *Našinec* a *Hlas lidu*. Proklamace Národního výboru se objevovaly na všech nárožích veřejných míst a současně visely i v oknech Národního domu, kde se začal srokovat rozradostněný dav českého obyvatelstva z města i okolních obcí, a kde se také již od ranních hodin znovu jednalo o postupech při přebírání moci na jednotlivých úřadech a institucích. Před zástupy spontánně se seskupujícího lidu, které zasahovaly až do okolních ulic, vystupují následně přední členové výboru v čele s Fischerem na rohový balkon Národního domu a poprvé

Olomouc: Memoria, 2018. roč. 24, č. 46, s. 7-8. ISSN 1211-7889.

⁵¹⁴ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 363-364.

⁵¹⁵ Tamtéž. s. 364.

v oslavném projevu promlouvají k českému občanstvu.⁵¹⁶

Poté se již pětice hlavních aktérů v sestavě Richard Fischer, Felix Časný, František Okleštěk, František Světlík a Rudolf Mlčoch vydává na cestu vyjednávání o převzetí jednotlivých státních institucí. První trasa v kočáře vyzdobeném slovanskými barvami za halasného ruchu všudypřítomného shlukujícího se davu vedla k budově okresního hejtmanskví přímo k hejtmanu baronu Gastheimbovi, jemuž deputace přednesla prohlášení o vzniku Československého státu a v této souvislosti žádala podvolení se úřadu Okresnímu národnímu výboru. Po předchozích zkušenostech s chováním a postojem Němců vůči českému obyvatelstvu, nebylo možné předvídat, jaký průběh je možné od celé akce očekávat. Fischerovi tak jako hlavnímu jednateli a mluvčímu bylo s ohledem na všeobecnou nejistotu, vytýkáno, „že příliš ostře jdu na ty rakouské pány, že se musí dolekat!“ K překvapení i samotných členů delegace výboru však k žádným protiakcím a odmítnutím při jednáních nedošlo. „A tak i všude jinde okamžitě uznali novou situaci a podrobili se okresnímu Národnímu výboru.“⁵¹⁷ Stejný scénář probíhal i u dalších orgánů, kam české poselstvo směřovalo. Následoval hlavní poštovní úřad, vojenské velitelství, ředitelství státní drah, krajský soud, státní zastupitelství, berní referát na radnici a hlavní nádraží, kde čelní představitelé všech zmíněných institucí byli přinuceni vzít na vědomí nastalé státoprávní změny a s nimi spojené podřízení se novým pořádkům.

Navzdory překvapivě klidnému průběhu vytvořili příslušníci místního Sokola s ohledem na příjíždějící davy českého občanstva z celého regionu, národní gardu, za účelem dohledu nad dodržováním pořádku ve městě. V odpoledních hodinách již podpora shlukujícího se davu přerostla v živelnou manifestaci, jejíž účastníky česká periodika odhadovala na 25 tisíc. Česká masa, která se za zvuku vojenské hudby 54. pěšího pluku srocovala u Národního domu, kde probíhala další jednání, se následně v odpoledních hodinách vydala s čelními zástupci výboru na cestu směrem k radnici.⁵¹⁸ „Tisíce a tisíce lidu stálo na ulicích. kudy průvod šel a jásal nadšením. Nedá se to ani vypsati!“ I takto Fischer později vzpomínal na velkolepé okamžiky, které překreslily dosavadní mapu zarytě německé Olomouce.⁵¹⁹

Paralyzovaná německá společnost se nezmohla na žádnou formu odporu a přihlížela českému procesí, z něž se ozývaly národní písně „Hej Slované!“ a budoucí česká hymna „Kde domov můj?“. Ani německý deník *Mährisches Tagblatt* nepřistoupil k obvyklým ofenzivním

⁵¹⁶ TICHÁK, Milan. *Státní převrat v Olomouci před sto lety*. 7-8.

⁵¹⁷ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 365.

⁵¹⁸ NEŠPOR, Václav. *Dějiny města Olomouce*. V Olomouci: Votobia, 1998. ISBN: 80-7198-343-8. s. 312-313.

⁵¹⁹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 365.

článků, které by dehonestovaly radující se české občanstvo či průběh přebírání správních orgánů. Informativní sdělení, jež deník přinášel ani zdaleka nepřipomínal někdejší česko-německou rivalitu odehrávající se na stránkách periodického tisku na přelomu století. „*Když se dnes brzy ráno obyvatelé města probudili a vydali se na svá pracoviště, vypadala Olomouc úplně jinak. [...] Páni s páskami v národních barvách na levých pažích se hromadně odebrali k vedoucím úřadům a orgánům a slavnostně vyhlásili vyhlášení Československého státu. Ve všech ostatních ohledech byla zachována maximální zdvořilost a slušnost. [...] Poté výbor požádal pány, aby pokračovali v obvyklé práci.*“⁵²⁰ Ačkoliv pasivní přístup olomouckých Němců nenaznačoval snahy o protiakce, situace ve městě byla i tak napjatá. Nikdo nemohl předvídat, jak se bude celá situace vlivem nastalých událostí dál vyvíjet. Němci pravděpodobně očekávali odplatu za léta příkoří, Češi se obávali početné vojenské posádky, i přesto, že německý velitel Schreitter přislíbil výboru loajalitu. Nervozitu z nevyzpytatelných okolností vyjádřil později i jeden z členů výboru, Eduard Reich, jenž posléze přiznal, že „*nejednou chvěli jsme se úzkostí a strachem.*“⁵²¹

Obrovský průvod vinoucí se ulicemi města završil v pozdně odpoledních hodinách svou cestu u budovy olomoucké radnice, kde se procesí spontánně zastavilo, aby Fischer z radničního schodiště přednesl jeden ze svých velkolepých projevů, „*Dnes uskutečňuje se to, co více než tři sta let bylo ideálem národa československého, ideálem, pro která žily, pracovaly a umíraly celé generace.*“ Vzpomenul třicetiletou válku a bitvu na Bílé hoře, kvůli kterým byl „*národ vržen do poroby, z něhož teprve záblesky svobody z roku 1848 mohly jej probudit, avšak našly se vždy vlády, hanba jim, které byly nepřítelem svobody, práva a spravedlnosti. [...] A tak v dnešní den nemáme jiného přání, jsouce jedna mysl, jedna duše, jedno srdce, než aby nás svoboda učinila šťastnými.*“ Současně vyzval lid ke klidu a smířlivému přístupu ze strany obou národnostních táborů. „*Neposkrvňujme proto velikost dnešního dne pomstou a srovnáváním účtů s těmi, kdo měli býti v dřívějších dobách představiteli práva. Nemstít se a schovat své síly pro důležité úkoly!*“ Závěrem neopomněl poukázat, že skutečná práce začíná teprve nyní s pozdravy „*československého lidu nacházejícího se na prahu nového života*“.⁵²² Po Fischerovi promluvili v podobném duchu o důležitosti české svobody také další členové deputace výboru, již dříve zmiňovaní Felix Časný, poslanec František Okleštěk, redaktor František Světlík a Rudolf Mlčoch.

⁵²⁰ Die Vorgänge in Olmütz. *Mährisches Tagblatt*. 1918. roč. 40, č. 248. s. [2-3].

⁵²¹ MINÁŘ, Jaroslav. *Paměti okresního Národního výboru olomouckého*. Olomouc: Národní výbor. 1919. s. 68.

⁵²² Radostné vzkříšení české Olomouce. *Pozor*. 1918. roč. 25, č. 250, s. [2].

Ačkoliv se zdálo, že kompletní předání správy do českých rukou bude probíhat bez větších komplikací, narazili pověření členové výboru v čele s Fischerem při jednání na radnici. Starosta Brandhuber, ačkoliv jednatele přijal, vyslechl a vzal na vědomí prohlášení výboru o vzniku nového státu, odmítl podrobit radniční správu improvizovanému orgánu Okresního národního výboru a celkově ukončit svou činnost. Poslední německý starosta éry mocnářství se pokoušel Fischerovi oponovat s argumentem, že Olomouc jako autonomní město se zvláštním statutem se nebude podřizovat správě výboru a tudíž bude dále jednat s místodržitelstvím v Brně.⁵²³

Mezitím, co se Brandhuber snažil nevyhnutelnost předání úřadu oddalovat byrokratickými průtahy, odjíždí Fischer jako předseda olomouckého národního výboru pro další instrukce do Prahy, kde se účastní jednání s dalšími členy Národního výboru, Aloisem Rašínem, Františkem Soukupem, Antonínem Švehlou a Karlem Englišem. Nabitý program Fischera nepolevuje ani v následujících dnech. Během návštěvy Čech se účastní ještě plenárního jednání České státoprávní demokracie, aby se ještě téhož dne vrátil do Olomouce a začal připravovat další kroky výboru s ohledem na plánovanou veřejnou schůzi 3. listopadu avizovanou ještě před říjnovými událostmi.⁵²⁴

Z původně proklamovaného veřejného setkání Okresního národního výboru plánovaného již před převratovými událostmi se stal velkolepý tábor lidu čítající na 60 tisíc účastníků. Dne 3. listopadu, kdy se konal tento slavnostní průvod mířící skrze město od Národního domu, se do hanácké metropole sjeli účastníci nejen z přilehlých obcí, ale také ze vzdálenějších vesnic regionu, aby před radniční budovou mohli přihlížet slavnostnímu slibu členů olomouckého Národního výboru. Emotivní úvodní slovo pronesl z ochozu olomoucké radnice znovu Richard Fischer. Zdůraznil důležitost okamžiku, kdy se Češi konečně domohli vlastních práv a „*na rozvalinách bývalé říše habsburské povstávají noví národové a nové státy, mezi nimiž jest také národ náš a náš stát československý.*“⁵²⁵ Po prosloveh dalších řečníků z řad výboru přistoupil Fischer k pronesení slavnostní přísahy, v níž slíbil oddanost práce pro český lid a československý stát.⁵²⁶ V podobném duchu následně vyzývá jásající dav rozprostírající se od

⁵²³ TRAPL, Miloš. V republice. Převzetí správy města Čechy. In: SCHULZ, Jindřich, ed. *Dějiny Olomouce*. sv. 2. s. 139-140. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2009. ISBN 978-80-244-2370-8. ; SOkA Olomouc, fond AMO - Prezidiální spisy 1829-1920, inv. č. 313, kart. 30. Zákon o vzniku čsl. státu. Rukopisná informace o předání textu zákona Národního výboru v Praze dr. Richardem Fischerem a dalšími starostovi města Olomouce dne 29. 10. 1918.

⁵²⁴ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 366.

⁵²⁵ Haná pozdravila československou státní samostatnost. *Pozor*. 1918. roč. 25, č. 253, s. [1].

⁵²⁶ „*Lide československý! Národní výbor pro město a okres olomoucký, vytvořený důvěrou všech Tvých vrstev a*

budovy radnice přes obě náměstí až do okolních ulic, ke složení slibu věrnosti českého lidu.⁵²⁷ Po ukončení velkolepé slavnosti se za doprovodu národních písní průvod odebral zpátky k Národnímu domu, kde započala další jednání výboru. Nutno podotknout, že nastalá situace byla pro všechny účastníky velkým krokem do neznáma. Na každodenních zasedáních mnohdy končících až v pozdních nočních hodinách se řešily jednotlivé úkoly prakticky ze dne na den, a to i s ohledem na přicházející aktuální informace z pražského centra hlavního dění.

Ačkoliv se bezesporu jednalo o jednu z největších událostí v historii města, která počtem přímých účastníků neměla doposud srovnání s žádnou z akcí z dob mocnářství, olomoucká radnice stále hrála o čas a svůj úřad odmítala oficiálně předat. Dokonce i nadále vedla schůze obecního výboru ve složení vzešlém z posledních voleb v roce 1910. Stále ještě starosta Brandhuber si však nepochybně musel uvědomovat, že pouze oddaluje čas rezignace, a snažil se jej využít k poměrně zásadním zaopatřovacím byrokratickým krokům, jež měly zajistit zachování pozic německého úředního aparátu.⁵²⁸

Otálení s předáním úřadu však již nebylo možné déle prodlužovat. V neděli 10. listopadu se podruhé odebrala delegace s Fischerem v čele k dalšímu jednání za starostou. Zástupci výboru vyslovili několik požadavků, zejména pak okamžitou rezignaci dosavadního obecního zastupitelstva, místo něhož má být jmenována správní komise v poměru dvou třetin Čechů a jedné třetiny Němců. V tuto chvíli již byla také stanovena lhůta, do kdy se má radniční správa vzdát svých funkcí. Následujícího dne do šesté hodiny večerní skládá po závěrečné schůzi starosta Brandhuber svou funkci a stejně tak činí celá sestava dosavadního zastupitelstva. „*Osud olomoucké nadvlády radniční, jež nás tak dusila a tížila, byl zpečetěn.*“⁵²⁹

všech politických stran, pozdvihuje ruce a slibuje ti, že velikému dluh proměny trudné minulosti ve šťastnou budoucnost věnuje všechny své síly, své schopnosti, celé své bytosti a kdyby třeba bylo i své život. Slibujeme ti, že učiníme vše, abychom po přejití přítomných pohnutých chvil odevzdali ve Tvé ruce naše město a olomoucký kraj jako neporušenou a nedotčenou součást svobodného a pokojného Československa.”; Slib Národního výboru. Pozor. 1918. roč. 25, č. 253, s. [2].

⁵²⁷ “*A ty, náš lide, pozdvihá ruce, slib nám při smutné památce Bílé Hory, při památce našich buditelů a velitelů národních, při hrdé vzpomínce na lsávu našich bratří, československých legionářů v Rusku, na Piavě, na Chemin Des Dames a u Amiensu, a při pomýšlení na slunnou budoucnost svou vlastní svých dítek a vnuků, v hluboké úctě v Masaryka a Wilsona, že důvěra, kterou k nám chováš, jest neoblomna a skálopevna, že naše pokyny budeš vždy považovati za pevně závazny pro sebe, a že přijdeš vždy tam, kam tě povoláme, že patří nám svoji silou, svými osobami i životy právě tak, jako my patříme Tobě, že z klidu a chladnokrevnosti, ku které Tě vybízíme, tě nikdo nevyruší!*”; Slib lidu. Pozor. 1918. roč. 25, č. 253, s. [2].

⁵²⁸ Ze zápisů posledních zasedání obecního výboru vyplývá, že během několika málo dní byla mnoha německým úředníkům udělena definitivita a docházelo současně i ke změně v platových třídách, resp. k posunu do vyšších tříd. To vše z přirozených obav kvůli hrozbě z propuštění, případně penzionování.; SOkA Olomouc, fond AMO - Knihy, inv. č. 455, sign. 2098. Protokoly z 15. a 16. zasedání městské rady královského hlavního města Olomouce ze dne 4. a 9. listopadu roku 1918 za předsednictví starosty Karla Brandhubera.

⁵²⁹ FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 367.

Mezi soustavným jednáním olomouckého výboru dojíždí Fischer, stejně jako další jednatelé, pravidelně do Prahy pro nové instrukce. Zároveň je jako člen České státoprávní demokracie a předseda olomouckého Okresního národního výboru pozván ještě před završením převratu v Olomouci na zahajovací schůzi Revolučního národního shromáždění, představujícího nejvyšší zastupitelský i zákonodárný orgán, svolanou na 14. listopadu. Při slavnostním zasedání v Thunovském paláci se tak Fischer osobně účastní oficiálního vyhlášení Československé republiky, ustanovení prozatímní vlády, jejímž předsedou se stal Karel Kramář, a také volby Tomáše Garrigue Masaryka prvním československým prezidentem, který byl do čela nového státu zvolen v nepřítomnosti, neboť v té době ještě pobýval ve Spojených státech.⁵³⁰

Fischer se následně obratem vrací do Olomouce, jelikož dlouho očekávaná rezignace ryze německého obecního zastupitelstva zahájila rychlý sled událostí. Okresní národní výbor ustanovený zejména jako dočasný orgán k zajištění převzetí moci od německých úřadů pozbývá v tuto chvíli již na významu a konečně může být přistoupeno k ustanovení správní komise pověřené vedením města až do prvních obecních voleb v novém státě. Jednalo se o rychlý proces, na který se olomoucký výbor připravoval prakticky od začátku svého působení. Do čela prozatímního správního útvaru byl na základě jednomyslného souhlasu zástupců politických stran Okresního národního výboru jmenován Richard Fischer na pozici vládního komisaře, stejně jako bylo předem domluveno osazenstvo komise, již tvořilo dvacet čtyři členů.⁵³¹ K formálnímu ustanovení příslušnými úřady zemské politické správy v Brně, tedy Moravským místodržitelstvím a Zemským výborem, došlo tedy již 16. listopadu a ještě téhož dne předal odstoupivší Brandhuber vládnímu komisaři Fischerovi i důležité dokumenty stejně jako téměř symbolické klíče od budovy radnice, čímž bylo oficiálně završeno kompletní předání olomoucké samosprávy někdejší německé pevnosti do českých rukou. „*Olomouce stal se českým a začal*

⁵³⁰ Po dobu nepřítomnosti nově ustanovené hlavy státu převzala prezidentské funkce nově ustanovená prozatímní Kramářova vláda. První československý prezident přijíždí do vlasti téměř na konci roku, 21. prosince 1918.; FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 368.

⁵³¹ Správní komise se sestávala v roce 1918 z 18 českých zástupců vzešlých z českých politických stran sdružujících se v Okresním národním výboru. Česká národnost byla v komisi zastupována Antonínem Hošťálkem, Antonínem Kalabisem, Josefem Knechtlem, Adolfem Kubisem, Rudolfem Kudlou, Aloisem Kunzem, Rudolfem Mlčochem, Janem Ošťádem, Vilémem Poláškem, Eduardem Reichem, Vladimírem Rozsypalem, Františkem Smrčkou, Richardem Špačkem, Antonínem Vlčkem, Emanuelem Vojnarem a Karlem Wagnerem. Česká členská základna byla připravena již dávno, ta německá vzešla až na posledním zasedání německé sestavy obecního zastupitelstva. Německé představitele správní komise zastupovali Friedrich Galle, Julius Grün, Alfred Kraus, Josef Salinger, Josef Schinzel, Rudolf Tallaschek, Oswald Theimer a Josef Föhner.; SOkA Olomouc, fond AMO - Knihy, inv. č. 455, sign. 2098. Protokol ze slavnostního ustanovení správní komise královského hlavního města Olomouce ze dne 17. listopadu za předsednictví vládního komisaře Richarda Fischera.

nový život v obnoveném československém státě.“⁵³²

Dne 17. listopadu roku 1918 tak slavnostně nově sestavený samosprávný orgán správní komise skládá při prvním oficiálním zasedání slavnostní slib věrnosti. Toto datum se následně vepisuje do olomouckých dějin jako den, kdy se staletími prověřená bašta německví stala městem českým a Richard Fischer jako první Čech stanul v čele olomoucké radnice. „*S velkou radostí a hrdostí mohu prohlásiti, že po 300 letech opět zazněla čeština z tohoto místa a úřadu, kde dosud byla jazykem cizím a nevítaným, a že Brno a Olomouc, dvě královská hlavní města, podávají si ruce a vstupují, kde je odvěké jejich místo, do řad a služeb národa československého.*“⁵³³ Současně však neopomněl přislíbit německému občanstvu, že Češi nemají v úmyslu utlačovat jeho práva, přičemž v závěru vyzývá k podpoře bez ohledu na národnost, politickou příslušnost či náboženství.⁵³⁴

Působení správní komise bylo od počátku plánováno jako dočasné, orgán měl zajistit dohled nad správními záležitostmi města do doby vykonání prvních voleb do obecních zastupitelstev. Již v začátku svého působení se tak komise připravovala na svůj konec a směřovala svou činnost zejména na ty nejdůležitější úkony, které neslesly odkladu. Fischer tak ještě v listopadu z pozice vládního komisaře ruší celou řadu posledních ze zaopatřovacích ustanovení vzešlých z posledních zasedání ještě německého vedení radnice. „*Zastavil jsem tak celou řadu usnesení městského zastupitelstva, zejména ona z 28. října, 9. a 11. listopadu, celkem počtem 83, což pak bylo potvrzeno správními úřady ve všech instancích.*“ Fischer si současně plně uvědomoval náročnost práce, která jej v čele správní komise čeká, tudíž se již na konci listopadu vzdává členství v Národním shromáždění, stejně jako odstupuje z funkce předsedy Pozemkového ústavu, jehož založení pomáhal budovat, a jemuž předsedal od počátku jeho fungování.⁵³⁵

Prvním z citlivých témat při jednání komise se stala po dlouhá léta skloňovaná otázka úředního jazyka, kterým měla být nově čeština, stejně jako jazyk správní komise. Ve smyslu jazyka jednání pak mělo být zohledněno zastoupení i německé národnosti, tudíž zastoupeny obě

⁵³² SOkA Olomouc, fond AMO - Prezidiální spisy 1829-1920, inv. č. 317, kart. 30. Ustanovení JUDr. Richarda Fischera vládním komisařem města Olomouce. Přípis místodržitelství z 16. 11. 1918 adresovaný starostovi města.

⁵³³ FISCHER, Richard. *Olomoucký vývoj*. V Přerově: nákladem vlastním, 1933. s. 28; FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. sv. 2, s. 369.

⁵³⁴ SOkA Olomouc, fond AMO - Knihy, inv. č. 455, sign. 2098. Protokol ze slavnostního ustanovení správní komise královského hlavního města Olomouce ze dne 17. listopadu za předsednictví vládního komisaře Richarda Fischera.

⁵³⁵ FISCHER, Richard. *Olomoucký vývoj*. s. 28.

řeči v závislosti na jazyku podání žádostí a návrhů, přičemž oficiální vyhlášky měly být uveřejňovány v obou jazycích. Německé zastoupení se však dožadovalo plné rovnocennosti obou ve městě primárně užívaných jazyků.⁵³⁶

Bezprostřední zákrok komise si žádalo také školství a jeho nutnost reorganizace, zejména pak otevření české měšťanské školy, která byla německou elitou léta odmítána. Stejně tak mohla být konečně převedena pod správu města i soukromá dívčí škola v Pöttingeu. Fischer se současně pokoušel navrátit do města univerzitu. V jednáních se uvažovalo zejména o vysoké škole obchodní, na jejíž podporu přislíbil nejen adekvátní prostory, nýbrž i finanční podporu ze strany matice školské a obchodní a živnostenské komory, avšak v tomto případě neuspěl.⁵³⁷

Komise se pokoušela uvést v okamžitý život především ty projekty, které byly olomouckým Čechům soustavně odpírány navzdory řadě interpelací k vyšším instancím. Přistoupeno tak bylo k založení české obchodní akademie, za níž Fischer dlouhá léta lobboval, scéna městského divadla určená původně jenom německým hráčům se nyní otevřela i českým umělcům a na téměř padesát městských ulic se dočkalo přejmenování v duchu nových poměrů a nových vzorů. Současně se však město potýkalo stále s tíživou situací poválečné hospodářské krize, problémy se zásobováním, bytovou krizí a především s velkým dluhem, jenž se navzdory poměrně vyrovnanému hospodaření obce během války značně prohloubil. Do konce roku poté správní komise napomáhá zároveň i s vytvářením jednotlivých komisí i na nejbližších olomouckých předměstích, především těch, kde doposud vládlo německé vedení, tedy Nová Ulice, Neředín, Nové Sady, Nový Svět, Pavlovice, Povel, Hněvotín, Nemilany a Slavonín. Fischer v čele správní komise musel současně diskutovat s poměrně silným zastoupením německého obyvatelstva, jež oponovalo v řadě nových ustanovení zpravidla s argumentem, že takovéto zásahy nemůže provádět pouze prozatímní orgán správy, který nevzešel z řádných voleb.⁵³⁸

Fischer chápal prozatímní úkol správní komise bezezbytku, a tudíž se ujal úkolu vytvořit adekvátní podmínky pro přípravy blížících se komunálních voleb. S ním se pojila zejména nutnost provedení sčítání lidu, které bylo naposledy prováděno před válkou v roce 1910, a to se všemi průvodními jevy národnostního boje, tedy tlakem, výhodami a také s kritériem obcovací řeči bez ohledu na národnost. K 1. březnu následujícího roku bylo po vzoru Brna vyhlášeno

⁵³⁶ SOkA Olomouc, fond AMO - Knihy, inv. č. 455, sign. 2098. Protokol ze zasedání správní komise královského hlavního města Olomouce ze dne 2. prosince 1918 za předsednictví vládního komisaře Richarda Fischera.

⁵³⁷ Za zřízení vysoké školy obchodní. *Pozor*. 1919, roč. 26, č. 8, s. [4].

⁵³⁸ TICHÁK, Milan. *Státní převrat v Olomouci před sto lety*.

vlastní sčítání lidu ve snaze zjistit skutečný poměr místních Čechů a Němců v Olomouci. Výsledek poté přinesl zcela odlišný dojem o složení města, než bylo doposud prezentováno německou samosprávou. Více než 60 procent místního obyvatelstva se nyní hlásilo k české národnosti, přičemž pouze necelých 35 procent tvořili Němci a téměř 4,5 procenta Židé.⁵³⁹

Důležitým milníkem pro budoucí olomoucký vývoj bylo vytvoření tzv. Velkého Olomouce. Mnohaleté pokusy a teorie o možnostech propojení některých olomouckých předměstí na prostorově omezené město se střídavě objevovaly v průběhu let, jak z popudu českého hnutí ve snaze propojit se s českými okolními obcemi, tak z německé radnice, z níž byly tyto snahy směřovány k obcím s německou převahou, zejména německému městu Nové Ulici. K realizaci napojení se alespoň na vybraná předměstí však před převratem nedošlo. Teprve až Richard Fischer z pozice vládního komisaře dovedl ve spolupráci s dílčími správními komisemi okolních obcí dlouho očekávaný projekt ke zdárné realizaci. Město se rozšířilo o třináct okolních obcí a Fischer dostal své pověsti vizionáře, stejně jako brilantního organizátora a jednatele, přičemž zcela potlačil národnostní hledisko a rozšíření se úplně stejně týkalo obcí českých i německých.

Olomoucká správní komise, do jejíž působnosti spadalo pouze území katastru politického okresu Olomouc-město, potřebovala k předpokládané integraci souhlas obcí, které se nacházely již mimo toto území. Jednání o napojení obcí olomouckého předměstí, které spadaly do oblasti Olomouc-venkov, započala již v prosinci roku 1918. Celkovému procesu současně nahrávala skutečnost, že i zde byly utvářeny dílčí správní komise pověřené dočasným vedením místní správy dle stejného principu jako v Olomouci, byly tedy ze dvou třetin tvořeny českými zástupci. První jednání směřovala k největšímu ze sousedních českých měst, Hodolany, v jejichž katastru se nacházelo hlavní železniční nádraží, stejně jako točna tramvajové linky a také několik velkých prosperujících tovarenských závodů. Následné kroky poté vedly na opačný konec Olomouce, k městu Nová Ulice, kde se nacházelo nádraží lokální železniční okružní trati, konečná stanice elektrické dráhy, městský hřbitov a nemocnice. Po kladném stanovisku těchto stěžejních center, se souhlasně vyjádřily i komise ostatních obcí v okolí a zapojily se také vesnice Bělidla, Černovír s osadou Klášterní Hradisko, Hejčín, Chválkovice, Lazce, Neředín, Nové Sady, Nový Svět, Pavlovičky a Povel.⁵⁴⁰ Hladký průběh celé akce napomohl, že již v dubnu roku 1919 byl

⁵³⁹ SOkA Olomouc, fond AMO - Registratura 1920 - 1940, inv. č. 7, kart. 10. Vyhláška o provedení sčítání lidu v Olomouci 1. března 1919; Sign. XII-i/3-6. *Statistická ročenka hlav. města Olomouce*. Svazek VII. 1919-1923. Olomouc: [nákladem města], 1938. s. 129.

⁵⁴⁰ Jednou samostatnou obcí, která se do této hromadné akce přiřčení k Olomouci v tuto chvíli nezapojila, byla největší z českých obcí politického okresu Olomouc-venkov, Holice, což bylo vyčítáno zejména místnímu

Revolučním národním shromážděním přijat zákon ustanovující vznik Velké Olomouce, přičemž k formálnímu spojení dochází dne 1. července 1919.⁵⁴¹ Od této chvíle se někdejší nevelké město zaujímající rozlohou pouhých 288 ha rozrostlo na 4053 ha a podobně se navýšil i počet obyvatelstva. Z původního počtu 23 tisíc občanů Olomouce se dle sčítání lidu v roce 1921 více jak zdvojnásobil na 57 206 obyvatel, z toho 70 % bylo české národnosti. Olomouc tak díky příčinlivému Fischerovi do nové republiky vstupuje jako ekonomicky, kulturně i politicky konkurenceschopné centrum na Moravě, které se může bez ostychu porovnávat s Brnem či Ostravou.⁵⁴²

Jakkoliv byly již při jednáních o sloučení jednotlivých obcí s městem zdůrazňovány výhody, které vytvořením Velké Olomouce pro všechny vzájemně plynou, jako bezpečnostní, požární, stavební, komunikační, kulturní i národnostní, faktem zůstává, že připojivší se obce ztrácely v tomto okamžiku vlastní autonomii, což se v počátcích neblaze projevovalo zejména v otázkách zásobování a finančních, kdy směřování toku nutných investic šlo do pořadí vzhledem k potřebám města a naléhavosti problémů i ostatní do projektu zapojených obcí. Na tuto skutečnost upozorňovalo i třetinové německé zastoupení správních komisí především u někdejších velkých samostatných obcí s německou převahou, například na Nové Ulici. Záhy po schválení zákona o vytvoření Velké Olomouce se tak u některých obcí, jako například Chválkovic či Černovíru, objevují odstředivé tendence, které však již nově utvořený celek neohrožily a i navzdory prvotní deziluzi se situace po nějakém čase uklidnila.⁵⁴³

Finalizace příprav prvních komunálních voleb v novém státě plánovaných na červen roku 1919 spolu se završením integrace olomouckých předměstí k městu signalizovala konec činnosti správní komise v čele města a s ním i prozatímní konec Richarda Fischera v jeho čele, ne však na dlouho.

starostovi, Janu Otáhalovi, který byl současně též členem Národního výboru.; Blíže o problematice holické obce pojednává TICHÁK, Milan. *Vzpomínky na starou Olomouc a její předměstí*. s. 249-255.; SOkA Olomouc, fond Pozůstalost RF, inv. č. 116, kart. 19. Důvodová zpráva o připojení 13 obcí k Olomouci.

⁵⁴¹ Zákon č. 214/1919 Sb. ze dne 16. dubna 1919. O sloučení sousedních obcí s Olomoucem.

⁵⁴² Fischer, Richard. *Vytvoření Velkého Olomouce*. V Olomouci: R. Fischer, 1932. s. 9-10.

⁵⁴³ Tamtéž. s. 6-7.

6.5. Fischer v čele města, další osudy

Předmětem této práce je v první řadě zmapovat osudy dvou výrazných osobností v období litého národnostního boje na přelomu 19. a 20. století. V případě Richarda Fischera však léta po Velké válce znamenala bezpochyby vrchol jeho politické kariéry, proto je ke zkompletování jeho obrazu nezbytné zmínit alespoň ty nejzásadnější momenty druhé poloviny jeho života. Období po převratu a rozšíření Olomouce pro Fischera začalo neúspěchem, když po prvních komunálních volbách nezískal pozici starosty a musel se sklonit před lídrem sociálních demokratů Karlem Marešem.⁵⁴⁴ Fischer s odstupem času hodnotil volební výsledek vůči své osobě jako nespravedlivý. „*Lidé vesměs říkali, že jsem měl být zvolen já, ale své hlasy dali jinému. [...] 29. října jsem byl jednomyslně zvolen vedením správy obce a dne 16. června jsem už nebyl hoden.*“⁵⁴⁵

Fischerovi však starostenský post nabídnut byl, a to dokonce ústy Felixe Časného, lídra strany sociální demokracie. Ovšem za předpokladu, že přestoupí do jejich tábora, což bylo pro Fischera nemyslitelné. Sám později vzpomíná, že se sociálními demokraty bojoval prakticky od začátku svého politického angažmá a „*velmi často stál s touto stranou v rozporu a docházelo vzájemně k ostrým bojům, ač osobně jsme dovedli dobře vycházet.*“⁵⁴⁶

Rok 1919 lze obecně z hlediska profesního života Richarda Fischera chápat jako jakýsi předěl. Po převedení německé olomoucké správy do českých rukou se z národního aktivisty proměnil v liberálně smýšlejícího demokrata, jenž vyniká diplomatickým jednáním a schopností nadstranicky ocenit činnost všech svých politických partnerů i konkurentů v případě, že jejich záměry směřovaly ku prospěchu města. O stabilitě Fischerova postavení mezi představiteli města svědčí i jeho účast ve slavnostní deputaci k prezidentu Masarykovi na sklonku roku 1919, kde doprovázel starostu Mareše do Prahy, aby osobně předala diplom s čestným občanstvím města Olomouce umělecky zpracovaný regionálním grafikem a malířem Karlem Wellnerem.⁵⁴⁷ Stejně tak se podílel na prezidentské návštěvě v Olomouci v září o dva roky později. Bylo zjevné, že o vážené postavení ve městě ani o chuť nadále se podílet na jeho rozvoji Fischer nepřišel a

⁵⁴⁴ O vzájemném poměru českých a německých politických stran v Olomouci na prahu nového státu pojednává publikace BARTOŠ, Josef a TRAPL, Miloš. *Vlastivěda moravská: země a lid: nová řada*. Sv. 9, Dějiny Moravy. Díl 4, Svobodný stát a okupace. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2004. ISBN 80-7275-044-5; Dílčí výsledky a podrobný průběh volebního klání roku 1919 je zachycen již v diplomové práci. BAŘINOVÁ, Kristýna. *Vývoj obecní a okresní samosprávy Olomouce v letech 1918-1945*. Brno, 2013. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta, Katedra archivnictví a pomocných věd historických.

⁵⁴⁵ SOKA Olomouc, fond Pozůstalost RF, inv. č. 41, kart. 2. Různé vzpomínky a úvahy k letům 1890-1951. První volby do obecních zastupitelstev v novém státě - analýza výsledků.

⁵⁴⁶ Tamtéž. s. [14].

⁵⁴⁷ FISCHER, Richard. *Dr. T. G. Masaryk a Olomouc*. s. 12.

v komunálních volbách v roce 1923 se dostavil úspěch. Vítězní sociální demokraté tentokrát značně oslabili, ovšem stejně tak národní demokraté, jež z druhého místa odsunula naopak silící Československá strana lidová.⁵⁴⁸ Ve volbě starosty pak český tábor sjednocených pravicových stran přehlasoval levici a do čela města byl zvolen Richard Fischer.⁵⁴⁹ Započala tak dlouhá Fischerova éra v čele města Olomouce, jež překonala několik radničních krizí i volebních klání, proměn v zastupitelstvu i rozkol uvnitř jeho domovské strany národních demokratů, ale také zdravotních obtíží, a kterou ukončilo až násilné převzetí olomoucké správy okupačními silami nacistické moci.

Richard Fischer nastupuje do funkce starosty města Olomouce ve svých jednapadesáti letech. Na tomto místě je nutné zdůraznit, že i přes politickou angažovat nepolevuje v plnění závazků k ostatním organizacím, v nichž byl činný ještě v době před převratové, přičemž zároveň nabývá stále nových funkcí v předsednictvech různých institucí a organizací. Aktivně se podílí na obnovení činnosti Národní jednoty, v níž od roku 1919 stanul jako starosta a setrvává v ní příštích dvacet let. Stejně tak zasedá v předsednictvu Matice školské, kde zastává nejprve funkci místopředsedy, od roku 1927 poté předsedy. Ačkoliv by se mohlo zdát, že zejména tato spolková uskupení národně obranného charakteru pozbyla vznikem nového státu na významu, opak byl pravdou a Fischer se i nadále věnuje bohaté přednáškové činnosti propagující zakládání knihoven a nových českých škol, zejména v severních oblastech pohraničí s menšinovým podílem českého občanstva na obranu zájmů českých „hraničářů“. Jen do roku 1932 dosáhl počet Fischerem vykonaných přednášek neuvěřitelného čísla devíti set.⁵⁵⁰ Jako čelní představitel obou institucí je Fischer delegován v roce 1922 do Prahy na ustavující schůzi *Svazu Národních Jednot a Matic* v Praze, za nějž byl zvolen místopředsedou.⁵⁵¹ Současně je od prosince roku 1918 aktivním členem správní komise Obchodní a živnostenské komory v Olomouci, kde až do osudného roku 1939 má na starost referát finanční, přičemž souběžně zasedá také v prezidiálním odboru komory.⁵⁵²

⁵⁴⁸ TRAPL, Miloš. *V republice. Úpadek či naděje*. s. 148-150.

⁵⁴⁹ SOkA Olomouc, fond AMO - Registratura 1920 - 1940, inv. č. 7, kart. 16. Přehled výsledků voleb do obecního zastupitelstva - září 1923; Tamtéž. Knihy, inv. č. 460, sign. 2130. Protokol z prvního zasedání obecního zastupitelstva ze 4. října 1923 - volba starosty.; Volba starosty v Olomouci. *Pozor*. 1923, roč. 30, č. 232, s. [3].

⁵⁵⁰ NEŠPOR, Václav. *Nástin dějin a práce Národní jednoty východomoravské 1885-1935*. s. 23-26.

⁵⁵¹ Svaz Národních Jednot a Matic byl ustanoven 2. dubna roku 1922 v Praze při příležitosti generálního sněmu hraničářů. Členskou základnu utvářely Ústřední matice školská, Národní jednota severočeská, Národní jednota pošumavská, Národní jednota pro jihozápadní Moravu, Slezská matice lidové osvěty, Matice opavská, Slovenská liga, Národní jednota slezská, Jednota československá, Národní jednota Komenský a i Národní jednota pro východní Moravu v čele Fischerem. FISCHER, Richard. *Padesát let Národní jednoty: kronika. 1919-1935*. díl IV. Olomouc: Národní jednota, 1935. s. 24-26.

⁵⁵² SOkA Olomouc, fond AMO - Registratura 1920 - 1940, inv. č. 7, kart. 13. Jan Drlík, vrchní magistrátní rada v

Vedle starostenského úřadu zastával i celou řadu dalších funkcí a jak sám vzpomíná, často bezplatně. Předsedal ředitelství městské spořitelny, kuratoriu české i německé obchodní akademie, stejně jako českému i německému školnímu výboru pro školy obecné a měšťanské v Olomouci. Zároveň vykonával předsednické posty ve spolkových organizacích pro podporu nezaměstnaných, spolku péče o mládež, chudinského ústavu a ligy proti tuberkulóze. Navzdory své vytíženosti neupouštěl ani od svých čistě zájmových aktivit, kdy je i přes pozici vrcholného zástupce olomoucké správy činný svého času například ve spolku cyklistů a Jednotě divadelních ochotníků. Své pěvecké nadání po dlouhá léta stále realizuje v pěveckém sboru spolku Žerotín.⁵⁵³

Již s nástupem do starostenského křesla v roce 1923 se u Fischera objevují první problémy se zdravím zapříčiněné dle lékařských zpráv zejména vyčerpáním. Stanovisko osobního lékaře J. Hradila znělo jasně, kornatění cév provázené neurózou způsobenou nervovým vyčerpáním, které vyžaduje alespoň měsíční dobu klidu s ohledem na nutnost celkové regenerace organismu.⁵⁵⁴ I sám Fischer si začínal plně uvědomovat své pracovní tempo, které bylo dlouhodobě neudržitelné. „*Práce jsem měl mnoho. Vždyť jsem jako starosta musil předsedati každých 14 dnů schůzím městského zastupitelstva, každý týden dvakrát schůzím městské rady, týdně schůzím magistrátního sboru, měsíčně schůzi školních výborů, různým komisím a poradám. A to bylo jen na radnici!*“ S ohledem na Fischerovo aktivní členství v národní demokracii, jeho pozici předsedy v župním výboru organizace v Olomouci do roku 1925, od roku 1922 také členství zastupitelstva výkonného zemského výboru strany v Brně za olomouckou župu a v pozdějších letech i kvůli postu místopředsedy jejího ústředního výkonného výboru, byl nucen pravidelně cestovat do Brna a Prahy, což znamenalo i několikahodinové cesty vlakem, mnohdy i třikrát do týdne, jež zpravidla využíval k četbě a soupisu materiálů pro připravované články, jelikož ani ve své žurnalistické činnosti nepolevoval. Značnou časovou náročnost vyžadovala také pozice místopředsedy *Ústředí starostenských sborů a silničních výborů*, stejně jako později i povinnosti plynoucí z členství v předsednictvu *Ústředí moravskoslezských obcí, měst a okresů*.⁵⁵⁵

Je až s podivem, že se Fischer se všemi úředními závazky stále věnoval i své zavedené advokátské praxi. I přesto, že zaměstnával dva koncipienty, si klienti mířící do Fischerovy

Olomouci o Richardu Fischerovi (strojopis).

⁵⁵³ SOkA Šumperk, osobní fond Richard Fischer (nezpracováno), kart. 2. Vzpomínky. Doba 1918-1938. Strojopis. s. [16].

⁵⁵⁴ SOkA Olomouc, fond AMO - Registratura 1920 - 1940, inv. č. 15, kart. 33. Lékařské vysvědčení osoby Dr. R. Fischera 1923 provedené MUDr. J. Hradilem rentgenologem a odborníkem chorob vnitřních.

⁵⁵⁵ SOkA Šumperk, osobní fond Richard Fischer (nezpracováno), kart. 2. Vzpomínky. Doba 1918-1938. Strojopis. s. [16].

kanceláře často žádali jeho osobní intervenci při soudních sporech. Jeho osobnost těšící se všeobecnému uznání u místní populace znamenala totiž záruku úspěchu. „*Lidé se divili, kde na vše beru čas, když i do hostince jsem chodíval po celodenní práci, hlavně kvůli změně.*“⁵⁵⁶

První období radniční správy v čele s Fischerem se vyznačuje zejména pozvolným oslabováním dříve všeurčujícího soupeření Čechů s Němci. Kdysi vášnivé boje za práva a nároky obou ve městě žijících národnostních skupin ztrácely na síle a místo toho se stále více začíná projevovat názorová diferenciaci mezi pravíci a levíci již bez ohledu na národnostní příslušnost. Fischer z pozice starosty důsledně dbal na nestrannost jak stranickou, tak národnostní. Plně si uvědomoval důležitost tohoto úřadu, stejně jako svou pověst někdejšího ostrého kritika Němců a jejich způsobu vedení města. „*Věděl jsem, jak Němci i Češi budou sledovati každý můj krok, aby mě mohli při sebe menší chybičce blamovat! [...] Jako starosta jsem musel býti vlastně pro všechny strany a snažil jsem se proto všem straníkům vycházeti vstříc.*“⁵⁵⁷

Fischer ustál také kauzu okolo pozic dvou náměstků, která po dva roky doutnala v houstnoucím ovzduší radnice. Sociální demokracie nemohla strávit, že ačkoliv v posledních volbách získala většinu, neobsadila žádný z vedoucích postů, ba co hůř, že na pozici prvního náměstka stanul lidovec Antonín Vlček. Oficiálním stanoviskem protestu vůči oběma náměstkům, osobě Vlčka i druhého náměstka, vrchního zemského soudního rady Mauritia Fritschera, který byl zástupcem německých stran a obecně se mezi českým osazenstvem zastupitelstva netěšil velké oblibě, bylo hlasování strany lidovců spolu s německými zastupiteli ve stále citlivých školských otázkách. Česká levice spolu s agrárníky dospěla k závěru, že se nebude účastnit schůzí, jimž bude předsedat některý z náměstků. Zároveň byla požadována jejich rezignace, proti čemuž se však ohradila jak strana lidová, tak koalice stran německých.⁵⁵⁸ Náměstek Vlček, který současně čelil polemikám o své nestrannosti, účelovém pozdržování různých žádostí a vlastním obohacování ve spojitosti s několika kauzami při udělování koncesí kinematografických a hostinských⁵⁵⁹, prohlásil ke kritice své osoby, že „*neodstoupí a že se o*

⁵⁵⁶ SOkA Šumperk, osobní fond Richard Fischer (nezpracováno), kart. 2. Vzpomínky. Doba 1918-1938. Strojopis. s. [17].

⁵⁵⁷ Tamtéž s. [1].

⁵⁵⁸ Městské zastupitelstvo v Olomouci. *Československý deník*. 1925, roč. 7, č. 132, s. 3.

⁵⁵⁹ Jedním z celé řady příkladů. kdy byl Vlček obviněn z nadržování Němcům, a to především někdejšími představitelům německých samospráv, což se mělo jasně projevit podporou novoulického podnikatele Mathäuse Chowantze, spolumajitele firmy pořádající kinematografická představení, který v roce 1921 zřídil v prostorách bývalého českého hostince U města Prahy na Úřední čtvrti kino Apollo. Podpora bývalého představitele novoulické samosprávy, který byl navíc znám svými podnikatelskými machinacemi a jenž se současně netajil odmítáním nových pořádků nastolených vznikem českého státu, nemohla u českého tábora zůstat bez povšimnutí.; Chystaný podfuk. *Hlas lidu*. 1924. roč. 39, č. 23, s. 3.

*důvěru stran, které mu ji nyní odpírají neprosil.*⁵⁶⁰

V praxi tento bojkot znamenal, že všem jednáním jak zastupitelstva, tak rady, byl nucen předsedat sám starosta Fischer, což kolidovalo nejen s jeho dalšími povinnostmi, jež plynuly z členství v ostatních institucích a korporacích, nýbrž i s jeho zdravotním stavem. Východiskem z dlouhodobě neúnosné situace spolu s nutností rekonvalescence po operaci, kterou Fischer prodělal v lednu roku 1926, mohla být v tuto chvíli jedinečnou rezignace na post starosty. „*Vzájemný poměr jednotlivých stran v městské reprezentaci vytvořil v druhé polovici roku 1925 stav naprosto neudržitelný. [...] Tento stav nemůže déle trvati, zejména když všechny pokusy rozporny urovnati selhaly. [...] Zhoršením poměrů jest, že po dobu mé nepřítomnosti není teď městská rada a městské zastupitelstvo vůbec dělným. [...] Rozhodl jsem dáti svůj starostenský úřad k dispozici a resignuji naň, aby se novými volbami presidia vytvořila nová situace, která by umožnila klidnou a městu prospěšnou práci.*“⁵⁶¹

Ačkoliv se již začalo jednat o možnostech a osobnostech pro novou volbu, s rezignací Fischera souhlasili pouze komunisté. Při hlasování o přijetí odstoupení z funkce starosty města se na padesát pět hlasujících vyjádřilo k jeho rezignaci zamítavě, což opět svědčí o autoritě a téměř kultovním postavení osobnosti Richarda Fischera, který dokázal svým přístupem k práci i jednotlivým stranám spojit většinu osazenstva olomoucké radnice. Fischer nakonec od zamýšlené rezignace upouští a slibuje návrat do úřadu, „*jakmile to zdravotní stav dovolí, což se stane asi v pěti dnech.*“⁵⁶²

Období po překonání krize lze z hlediska fungování radniční správy označit jako zlatou éru vzájemné spolupráce. Po mnoha letech konečně došlo ke stabilizaci poměrů české i německé národnosti, což lze přisuzovat i diplomatickému a nadstranickému vedení právě osobnosti Richarda Fischera, jehož v pozdějších letech ku příležitosti čtyřiceti let jeho činnosti v Olomouci, vykresluje vrchní magistrátní rada Jan Drlík jako „*pečlivého hospodáře, který se snažil uvést hospodářství města do rovnováhy, zmírniti pokud možno finančního břemena obyvatelstva snížením obecních přírážek a utvořiti tak předpoklady pro hospodářské a průmyslové podnikání v obvodu města. [...] Svými osobními vlastnostmi, svojí přímostí, otevřeností, jemným citem, laskavostí a dobrotivostí, konciliantností, vynikající nestranností,*

⁵⁶⁰ Německo-klerikální blok na olomoucké radnici trvá. *Pozor*. 1925, roč. 32, č. 130 (večerní vydání), s. 2.

⁵⁶¹ SOkA Olomouc, fond AMO - Registratura 1920 - 1940, inv. č. 15, kart. 34. Úřední záznam z 9. ledna 1926 o dlouhodobé nepřítomnosti starosty z důvodů nutnosti zotavení po operaci 6. ledna 1926.; Rezignace starosty R. Fischera na funkci starosty města Olomouce zaslaná městskému zastupitelstvu 9. ledna 1926.

⁵⁶² Tamtéž. Vyjádření R. Fischera k zamítnutí jeho žádosti o rezignaci ze dne 14. ledna 1926.; SOkA Olomouc, fond AMO - Knihy, inv. č. 463, sign. 2106. Protokoly ze schůze obecního zastupitelstva hlavního města Olomouce ze dne 13. ledna roku 1926 v nepřítomnosti starosty města pod vedením II. náměstka starosty M. Fritschera.

smyslem pro právo a spravedlnost i pořádek, respektováním vůle většiny městského zastupitelstva, rad a komisí a svojí mimořádnou pohotovostí při řešení nejobtížnějších situací, získal si vážnosti a úcty všech členů městského zastupitelstva, rady i komisí. Městské zaměstnanectvo našlo v něm vždy spravedlivého nestranného a blahovlnného představeného, jenž měl neobyčejné porozumění pro požadavky zaměstnanecké. [...] Posuzoval vždy jen podle práce, pílě, svědomitosti, spolehlivosti a podle výsledku jejich práce a odborných znalostí.“⁵⁶³

Výsledkem práce olomoucké radnice bylo budování nových komunikací do městských částí, zřízení městské autobusové dopravy nebo postupné dláždění hlavních komunikačních tepen vedoucích z města. Byl regulován tok Moravy, která doposud pravidelně působil záplavy, rozšířena kanalizační síť a současně byly budovány důležité městské instituce v čele s ústředním hřbitovem.

Richard Fischer se jako starosta vyznačoval moderním, téměř současným postojem k řízení samosprávy a nikdy nezapomínal na to, co dříve sám kritizoval. Požadavky transparentnosti hospodaření, stejně jako výsledky jednání radniční správy, které dříve vyžadoval od německých mocipánů, tudíž aplikoval i na svá období v čele olomoucké radnice a vydával celou řadu článků na důležitá aktuální komunální témata a problémy místní společnosti. Na konci každého svého starostenského mandátu zároveň vydal souhrnnou publikaci s podrobnými údaji o ekonomické situaci města a jeho hospodaření za uplynulá léta, stejně jako faktografické údaje o městských podnicích a celkovém vývoji města v dílčích číslech.⁵⁶⁴

Během meziválečného období současně vrcholí Fischerova politická kariéra v řadách Československé národní demokracie, kde postupně dosahuje nejvyšších funkcí, paradoxně v době, kdy strana nejvíce ztrácela. Zhruba od druhé poloviny 20. let se Fischer veřejně stavěl na stranu pravicové frakce strany a za její vedoucí autoritu, Karla Kramáře. Kulminační bod politické kariéry Richarda Fischera nastává v roce 1932, kdy je vinou Kramářovy nemoci zvolen úřadujícím místopředsedou strany národních demokratů, a to až do roku 1935. Proměnou strany v *Národní sjednocení* a zejména prosazením JUDr. Františka Hodáče ve vedoucích pozicích strany, se pozvolna vytrácí i Fischerův vliv. Fischer se neztotožňoval s extremistickými tendencemi krajní pravice české politické scény, soustředil se spíše na svou starostenskou pozici a neangažoval se již ani v olomouckém Národním sjednocení.

V roce 1932 oslavil Fischer šedesátku a byl naposledy zvolen na pozici starosty.

⁵⁶³ SOkA Olomouc, fond AMO - Registratura 1920 - 1940, inv. č. 7, kart. 13. Jan Drlík, magistrátní rada v Olomouci o Richardu Fischerovi (strojopis).

⁵⁶⁴ FISCHER, Richard. *Za čtyři léta*. Olomouc, 1927.; DRLÍK, Jan, ed. a FISCHER, Richard, ed. *Deset let práce na olomoucké radnici: 1918-1928*. [Olomouc]: nákladem Městské rady hlavního města Olomouce, 1928.; FISCHER, Richard. *Šest let práce na olomoucké radnici: (1932-1938)*. [Olomouc]: R. Fischer, [1938].

Následující roky však přinášejí deziluzi ze společenské situace a současně také začátek konce jeho profesní dráhy. Toto období je provázeno všeobecnou hospodářskou krizí, která ve městě vyvolávala řadu demonstrací nezaměstnaných, ale také dělníků některých olomouckých závodů, zejména z Moravských železáren v Řepčíně. Neradostný vývoj završily události let 1938 a 1939. Po zářijovém projevu Adolfa Hitlera na norimberského sjezdu NSDAP, v němž požadoval odstoupení území republiky obývané obyvatelstvem německé národnosti a následné odpovědi československé vlády vyhlašující v pohraničních oblastech stanné právo, se v Olomouci dne 13. září zorganizovala spontánní protifašistická demonstrace, která dle soudobých odhadů místního tisku přerostla v masovou akci čítající až čtyřiceti tisíc účastníků. K rozvášněnému davu promluvil z ochozu radnice starosta Richard Fischer, aniž by tušil, že se jedná o jeden z jeho posledních veřejných projevů: „*Občané a občanky. vy všichni víte, proč jsme sem dnes přišli. Republika je ohrožena! V těchto těžkých dobách potřebujeme obětavosti a celou víru, neboť pokud jde o obranu republiky, musíme mít dostatek pevné síly a statečnosti. Pokud jde o pomoc, spoléháme pak na svědomí celého světa, kde dosud panuje smysl pro pravdu, právo a spravedlnost!*“⁵⁶⁵

Když jednání v Mnichově zpečetila osud Československa, Fischer se jen těžko smířoval s nastalou situací. Pro člověka, který většinu svého života zasvětil boji proti německé rozpínavosti, snaze o povznesení a rozkvětu českého národa a jeho kultury, stejně jako o konsolidaci vzájemných česko-německých vztahů ve městě, představovalo přijetí podmínek mnichovského diktátu vlastně odmítnutí všeho, za co se od svých studentských let zasazoval. Vlivem první říjnové vlny záboru území se Olomouc rázem stala pohraničním městem, jež od severu dělilo od nové státní hranice jen několik kilometrů, přičemž obsazovány byly i ryze české obce a český pozemkový majetek. Jednalo se o městské lesy v Německé Huzové, Mutkově, Dětrichově a v Lošově, stejně jako o Mariánské Údolí a Hlubočky, kde se nacházela městská elektrárna. „*Jsem povinen s důrazem upozornit, že za účelem přivtělení k Třetí říši nebylo dbáno zásad spravedlnosti a sebeurčení našeho národa a beze všech důvodů a práva a proti mnichovské dohodě byly zabrány na severní Moravě ryze české nebo převážně české obce a pozemkový majetek českých obcí. [...] Žádáme odčinění této křivdy!*“⁵⁶⁶ Městská rada se po Fischerově plamenném projevu následně proti těmto krokům ohradila zasláním celé řady protestů k brněnskému Zemskému úřadu i ministerstvu zahraničních věcí. Pokud vůbec došlo k jejich

⁵⁶⁵ 40 000 Čechoslováků na manifestaci v Olomouci. *Pozor*. 1938. roč. 45, č. 253, s. 2.

⁵⁶⁶ Energické prohlášení starosty dr. Fischera. *Pozor*. 1938. roč. 45, č. 287, s. [1]; SOKA Olomouc, fond Pozůstalost RF, inv. č. 162, kart. 24. Protest proti záboru českých obcí přednesený ve schůzi obecního zastupitelstva dne 17. října 1938.

postoupení německým úřadům, reakce se olomoucká radnice nikdy nedočkala.⁵⁶⁷

Se stejně ostrým projevem Fischer vystoupil také v záležitosti připravovaného memoranda z iniciativy olomouckých henleinovců, od listopadu již členů NSDAP, již požadovali začlenit i město Olomouc za demarkační linii státní hranice. Na stávající poměry poměrně směle označil tento čin za podvratnou německou činnost, přičemž jeho kritiku otiskl i místní tisk. „*Velezrádné jednání našich občanů nemůžeme pominout mlčky. Nejsou u nás spokojeni, nemají nás rádi, ač přece mají na vůli, aby opustili město a šli tam, kam je srdce táhne. Jinak žádáme, aby se chovali loyálně a podle našich zákonů. Svou republiku si nedáme rozvracet a naše město nesmí zneklidňovat a nezákonným způsobem ohrožovat!*“⁵⁶⁸

Fischerovi je však v roce 1938 již 66 let a na tento nerovný boj mu již docházejí síly, stejně jako mu chybí naděje na reálný úspěch. S ohledem na opatrnost vůči rodině a své zdraví se stále více upíná k myšlence rezignace na starostenský úřad, aniž by s blížícím se koncem roku tušil, že faktický výkon jeho pozice v čele města již bude trvat pouze několik měsíců. Ačkoliv Fischer rezignaci podal, přijata nebyla, neboť olomoucká společnost i městská rada v něm stále spatřovaly symbol stability.⁵⁶⁹ Události březnových dnů roku 1939 již Fischerovo působení na radnici ukončily. Po čtvrté hodině ranní 15. března roku 1939 přijímá Richard Fischer ve svém bytě telefonát zemského úřadu o zahájení okupace. Během následujících dvou hodin upozorňuje osazenstvo městské rady ke svolání mimořádné schůze městského zastupitelstva na půl sedmou ráno. Po projednání nezbytných záležitostí ve smyslu udržitelnosti chodu správy, stejně jako pořádku ve městě, je to současně naposledy, kdy dlouholetý starosta Richard Fischer v prostorách velké zasedací síně olomoucké radnice vede jednání z pozice úřadu starosty. Jakékoliv porady však již nebyly třeba, nebylo také o čem jednat. Brzy ráno, kdy Fischer zahajuje schůzi trpce uzavírající jeho šestnáctiletou funkci starosty, se objevují jednotky okupačního vojska u Šternberka, aby o pár hodin později dorazily také k budově starobylé radnice, která se tak po několika desítkách let opět stala svědkem zlomových událostí města Olomouce. Po přijetí zástupců Wehrmachtu v čele s velitelem plukovníkem Hardem, je Fischer nucen přednést svůj poslední „uvítací“ projev směrem k okupantům, kteří prezentovali svůj příchod jako akt pomoci. „*Německá armáda přichází jako přítel českého lidu a jejím hlavním*

⁵⁶⁷ SOkA Olomouc, fond AMO - Registratura 1920 - 1940, inv. č. 4, kart. 5. Protest městské rady 14. 10. 1938 proti rozhodnutí berlínské delimitační komise, že některé české obce olomouckého okresu mají být připojeny k německému území.

⁵⁶⁸ Energické prohlášení starosty dr. Fischera. *Pozor*. 1938. roč. 45, č. 287, s. [1].

⁵⁶⁹ SOkA Olomouc, fond AMO - Registratura 1920 - 1940, inv. č. 15, kart. 34. Členové městského zastupitelstva a městské rady - osobní věci Dr. Richard Fischer.

*úkolem je zajištění pořádku v zemi.*⁵⁷⁰ Navzdory zklamání, strachu a psychické vyčerpanosti se této nezáviděníhodné povinnosti Fischer ujímá s grácií sobě vlastní v odvážné řeči. „*Jménem naše města vítám vás sice jako nezvané a nevítané hosty, předávám vám naše město a doufám, že je budete mít tak rádi, jak jsme je měli rádi my!*“⁵⁷¹

Richard Fischer následně odjíždí s rodinou do Loštic na letní byt a tam, kde dříve trávili dny prázdnin a dovolených, přečkal Fischer celé období války. Do Olomouce se vrátí ještě začátkem července, kdy je vyrozuměn o oficiálním úředním rozpuštění obecního zastupitelstva a má se dostavit k předání agendy svého někdejšího úřadu nově ustanovenému vládnímu komisaři Fritzovi Czermakovi.⁵⁷² Poté se již Fischer po dobu války do Olomouce oficiálně nevracel.

V Lošticích se věnuje především svým zájmům, byť jeho oblíbená žurnalistická činnost mu během válečných let nebyla umožněna. Zabýval se tak především studiem v místním archivu, kde se zajímal o historii Loštic, o nichž sepsal několik prací. Studoval také matriky a dopracoval se i k tvorbě rodokmenu (genealogicky správně vývodu předků ve všech liniích) rodu vlastního.⁵⁷³ Politického dění se již neúčastnil a do žádné formy odboje se také nezapojoval, vývoj událostí ve světě, v českých zemích i v Olomouci však sledoval velmi bedlivě. Stále platil mezi místními za uznávanou osobnost a schopného advokáta, který vždy byl ochoten pomoci právními radami, za něž si navzdory tenčícím se finančním prostředkům nic neúčtoval.

Do milované Olomouce se Fischer vrací až v září roku 1945. Do politického a veřejného života vůbec se již nemá ambice zapojovat. Nové zastupitelstvo rozhodlo ještě v roce 1946 o ocenění Richarda Fischera čestným občanstvím ku příležitosti padesáti let od jeho příchodu do Olomouce. Jednalo se však o poslední uznání jeho celoživotní práce.⁵⁷⁴ Novodobé osudy Olomouce se poté již ubíraly zcela jiným směrem a osobnost jeho formátu, jež byla živoucím

⁵⁷⁰ TICHÁK, Milan. *Vzpomínky na starou Olomouc*. s. 35-37.

⁵⁷¹ BIEBERLE, Josef. JUDr. Richard Fischer (1872-1954). In: *Vlastivědné zajímavosti Šumperk: Okresní vlastivědné muzeum*. Šumperk: Vlastivědný ústav, 1992. s. [20].

⁵⁷² Tamtéž, inv. č. 7, kart. 13. Rozpuštění městského zastupitelstva a ustanovení vládního komisaře ze dne 4. července 1939.; Na tomto místě je nutné poznamenat, že osoba advokáta JUDr. Fritze Czermaka nebylo tím nejhorším, co mohlo Olomouc potkat. Německý Olomoučan, který zároveň dobře vládl i českým jazykem, udržoval korektní vztahy s Čechy a na město mu záleželo. Byl poměrně populární osobností především v místních sportovních kruzích, kdy se věnoval krasobruslení, a v oblasti místní kultury, v níž se angažoval v divadelním i pěveckém spolku. brzy se tak ukázalo, že pro nacistickou moc nebude tím pravým vykonavatelem úřadu. V roce 1942 Czermaka povolali do Wehrmachtu a do čela olomoucké radnice byl dosazen bývalý liberecký starosta, rodák z Kadaně JUDr. Julius Schreitter, který ve funkci olomouckého oberbürgermeistera setrval až do konce války.; SPÁČIL, Vladimír a TICHÁK, Milan. *V čele města Olomouce*. s. 57.

⁵⁷³ FISCHER, Richard, ed. *Památník 4. sjezdu loštických rodáků ve dnech 14.-17. srpna 1947 v Lošticích*. V Olomouci: R. Fischer, 1947. s. 58.

⁵⁷⁴ Fischer byl oceněn čestným občanstvím i v městech Litovel, Hranice, Loštice, Tovačov či obce Dolní Studénka u Šumperka, mnohé z nich obdržel ještě v dobách mocnářství.; Jubileum Dr. R. Fischera. *Osvobozený Našinec*. 1946. roč. 79, č. 160, s. [2].

ztělesněním prvorepublikového demokrata a dob minulých, nastupujícímu režimu nemohla vyhovovat. Znárodnění v roce 1948 spolu s měnovou reformou roku 1953 připravily poté Fischerovu rodinu o většinu majetku.

Na počátku roku 1954 Richard Fischer onemocněl chřipkou, kterou dvaosmdesátiletý muž nezvládl překonat. Umírá dne 6. února roku 1954. Fischer se v životě řídil mottem „Narození není nic, život mnoho, smrt’ všechno“. Na své životní pouti se jej snažil naplnit ze všech sil, po jejím skončení se ovšem ukázalo, že smrt definitivním završením příběhu není. Fischerova odkazu se totiž chopili jiní. Jen pár měsíců po Fischerově smrti se na stránkách *Mladé fronty* objevuje článek posměšně hodnotící „zlaté časy“ v Olomouci a osobu Richarda Fischera, „*Kdo byl ten doktor Fischer, který se tak bezostyšně zmiňuje o lidské bídě? Nikdo jiný než starosta Olomouce, bohatý advokát a majitel domu, věrný přívrženec obdivovatele fašismu Kramáře.*“⁵⁷⁵

Tento text předznamenává postoj, jaký k Fischerovi zaujal nový režim. Na donedávna jednoho z nejvýznamnějších politiků své doby měli lidé v nejlepším případě zapomenout. Další zmínky o Richardu Fischerovi, jeho činech a publikační práci, se tak pouze sporadicky objevují až v roce 1969.⁵⁷⁶ Poté již, s ohledem na vývoj událostí ve společnosti novodobé historie, byla osobnost zasloužilého starosty opět na dlouhá léta opomíjena, a to prakticky až do roku 1989.

⁵⁷⁵ O minulosti a přítomnosti Olomouce. *Mladá fronta*. 1954, roč. 10, č. 95, s. [3].

⁵⁷⁶ Doktor Richard Fischer a Olomouc. Zapomenutý velikán. *Stráž lidu*. 1969, roč. 49, č. 22, s. [4].; Ještě o Richardu Fischerovi. *Stráž lidu*. 1969, roč. 49, č. 30, s. [4].

7. Analogie a protiklady obou měst a jejich osobností

Krajina českých zemí od druhé poloviny 19. století, a v moravském prostředí obzvláště, by při určitém úhlu pohledu mohla připomínat válečné pole. Napříč regiony, ve městech i vesnicích, hořely boje o národní identitu. Češi a Němci se vzájemně potýkali o vliv nad rozhodovacími procesy i ekonomikou a na celý veřejný život vůbec. Nezřídka se geograficky blízké, téměř i zcela sousední města a obce v těchto časech vyvíjely naprosto odlišným způsobem, byť se aktivity jejich výrazných postav často prolínaly a vzájemně zasahovaly do místních poměrů.

Nejinak tomu bylo i v případě popisovaných měst Litovle a Olomouce, kde se tento jev projevil téměř ukázkovým příkladem. Ačkoliv se oba sousední okresy Litovel a Olomouc v rámci sledovaného období celkově vyznačovaly převažujícím počtem českého obyvatelstva, města sama ještě na přelomu 80. a 90. let 19. století byla z hlediska převahy místní populace i vedení tamější městské samosprávy ryze německými obcemi. Český tábor obou těchto moravských obcí v srdci Hané měl prakticky nulový vliv na místní chod, přičemž německá dominance určovala celkový směr, a to ve všech aspektech vývoje. Jak vyplývá z výše předkládaného textu pojednávajícího o poměrech na radnicích těchto hanáckých měst, jejich vedení i místní etablované německé elity se vyznačovaly absolutní netolerancí vůči možnostem prakticky jakékoliv participace z české strany, a to i přes nepopíratelnou početnou základnu českého občanstva obou obcí. Urputná snaha o zachování německé svrchovanosti jak v rozhodovacích záležitostech, tak v otázkách hospodářsko-ekonomického rozvoje charakterizovala hlavní kurz a prioritu ve způsobu řízení místních samospráv. Tradicí zavedená německá nadřazenost se automaticky zařadila i do každodenního života společnosti popírající jazykové i kulturní nároky v obou městech žijícího a pracujícího českého obyvatelstva.

Navzdory několika společným rysům, jež se v jistém období analogicky odrážely v nastolených poměrech obou měst, v případě Olomouce se oproti Litovli jednalo o mnohem složitější podmínky, které výrazným způsobem zasáhly do dalších rozvojových procesů, ať již urbanistických, tak národnostních, potažmo následně i politických. Jak bylo již na několika místech předkládaného textu opakovaně zmíněno, primární překážku pro kýžený rozvoj v Olomouci představovala pevnost. Město zastávalo pozici významného vojenského, avšak i církevního centra, stejně jako důležité železniční křižovatky na trase Vídeň - Praha. Zároveň zde

byl 2. prosince roku 1848 korunován císař František Josef I., jenž město později opakovaně navštívil. S těmito výchozími podmínkami se dalo jen stěží předpokládat, že by se takto významnému c. a k. centru na Moravě přímo napojenému na Vídeň podařilo odchýlit z předurčeného modelu, a kde by se výraznějším způsobem ještě na konci 19. století podařilo prosadit české nároky, tak jako v Litovli.

K dalším určujícím faktorům, které sehrávaly zásadní roli v rozdílnostech dějinného vývoje těchto dvou lokalit, se řadily zejména proměny české mentality ve smyslu přijetí vlastní národní identity a s tím souvisejícího kladení si stále hmatatelnějších nároků na podíl v samosprávném chodu a místním rozvoji. Spolu s profesionalizací v rozličných pracovních odvětvích, všeobecnou industrializací a rostoucí mírou vzdělanosti, se pak tyto komplexní příznaky moderní doby začaly brzy promítat do dosavadní struktury společnosti obou zmiňovaných měst a znatelně ji přetvářet. Zatímco Litovel však začala rychle podléhat procesům modernizačního paradigmatu druhé poloviny 19. století a místní radnici se z dlouhodobého hlediska jen stěží dařilo zamezovat expanzi české populace představující nechtěné posílení voličské základny českého tábora ve městě, olomoucká vládnoucí vrstva si svou svrchovanost udržovala především díky pevnostnímu statutu města, který sice dlouhodobě bránil možnému rozvoji, stejně jako přílivu nového obyvatelstva, ale současně prakticky konzervoval místní poměry do ustálené podoby zavedené bašty němectví, jíž bylo téměř nemožné reálně narušit. V době, kdy v Litovli vyrůstají důležité průmyslové podniky a rozvíjí se s tím i podnikatelská činnost, Olomouc zásah industrializace prakticky úplně mívá a do pozbytí pevnostního statutu se olomoucká elita soustředí výhradně na držbu nemovitostí představující ukazatel majetku, postavení a tím i výhodné výchozí pozice při volebních kláních. Proto také největší hrozbou pro město ovládané německou elitou byla situace nastalá při rušení pevnosti, kdy docházelo k nepokrytému kupčení s pozemky v obavách z možnosti nepoměrné výše odkupu ze strany českého tábora, který by mohl svou expanzí narušit německé homogenní prostředí města.

Společným jmenovatelem ve způsobu vedení radnic obou měst během závěrečných dekád 19. století byla priorita zachovat dosavadní německou výlučnost tamějších vládnoucích vrstev. Olomouc pod heslem raději malá, ale německá, inspirovala v tomto směru i Litovel. Tam se však tato vize nemohla s ohledem na stále sílící českou populaci, a to již i ve městě, prosadit. České hnutí v obou porovnávaných obcích Hané navíc sílilo nejen v počtu, ale také v sebevědomí a tudíž přirozeně i ve svých ambicích. Zároveň se neomezovalo pouze na prioritní lokalitu svého primárního působení a života, nýbrž prostřednictvím spolkových aktivit a jejich předních osobností spolupracovalo v různých oblastech napříč regionem. V druhé polovině 90. let 19. století tak pozorujeme jak v Litovli, tak v Olomouci, stejné systémové tendence v

organizaci a postupu českého tábora. Následkem národnostní emancipace se z místních Čechů obou měst vytvořila regulérní opozice vůči německým radnicím a jejich elitám.

Jak německá, tak česká lokální fronta měla své vlastní hrdiny, významné postavy, ke kterým zástupci jednoho či druhého tábora vzhlíželi a hledali u nich podporu a zastání. Mezi tyto osobnosti bez jakýchkoliv pochybností patřili, jak je z výše představeného textu jednotlivých kapitol patrné, i Carl Mekiska v Litovli a Richard Fischer v Olomouci. Oba hlavní protagonisté této práce se řadili k regionálním elitám společnosti a představovali v určité době kontrastní osobnosti vůči svému prostředí a mnohdy zároveň i kontroverzní postavy v zájmových oblastech, kde se nejvíce angažovali ve svých aktivitách a profesním životě.

Jeden jako pevný obránce německého vlivu uprostřed suverénně se formujícího českého živlu v Litovli, druhý jako neohrožený zastánce českých nároků, ať už se jednalo o rozvoj českého školství, kultury, či celkové snahy o prosazení české participace na samosprávě neochvějně německé Olomouce. Oba sehrávali zásadní role v dějinném vývoji popisovaných měst a nesmazatelně se vtiskli svými činy do jejich historie.

Zatímco Fischer se počátkem druhé poloviny 90. let vrací jako mladý advokát do Olomouce, aklimatizuje se zpět do podmínek a poměrů místního společenského dění a začíná budovat vlastní kariéru, vlivný a obávaný podnikatel Velkoněmec Mekiska v Litovli zahajuje již svou druhou volební sezonu v tamějším starostenském křesle.

Ačkoliv neexistují přímé prameny, které by dokládaly osobní setkání či faktickou komunikaci mezi těmito diametrálně smýšlejícími osobnostmi stojícími na opačných stranách národnostních táborů, je zcela reálné, že vzájemné povědomí o sobě navzájem mít bezpochyby museli. Jak je známo, Fischer ještě během pražských studií od roku 1892 pravidelně dopisoval svými příspěvky do Mekiskou nenáviděných *Litovelských novin*, které v 90. letech měly prakticky jediný cíl, a to soustavně diskreditovat jak osobu místního starosty, tak způsob jeho vedení litovelské radnice. Sám Fischer později vzpomíná, že město „*zprvu znal jen z doslechu a až v Praze pak často hovořili o ujařmené Litovli*“.⁵⁷⁷ Během letních měsíců, které Fischer trávil v rodných Lošticích, navštěvuje Litovel již zcela pravidelně za účelem organizovaných setkání místních Čechů. Poprvé se jako český aktivista a student práv objevuje v Litovli na politické schůzi mladočeských poslanců v červnu roku 1892, která se směla uskutečnit tehdy ještě přímo ve městě v sále české Záložny. Již toto letmé setkání s místními poměry, které bylo násilně ukončeno úředním rozpuštěním, Fischera utvrdilo, že nejen v Olomouci, nýbrž i v Litovli je situace zdejších Čechů více než tristní. „*Protestoval jsem vzadu nohama, rukama, ústy, nic*

⁵⁷⁷ Dr. R. Fischer: Jak jsem poznával Litovel. *Litovelský kraj*. 1939. roč. 16, č. 1, s. [2].

*nepomohlo, vyklidili nás. S velkou zlostí jsem pak opouštěl Litovel.*⁵⁷⁸ Od doby, kdy poté Mekiska opanoval litovelskou radnici se českým akcím jen zřídka kdy dostalo povolení konání a české hnutí bylo nuceno pořádat svá setkání mimo město, zpravidla v okolních obcích okresu. I na ně Fischer s ohledem na svá studia pravidelně dojížděl a jak později uvádí byl „českou účastí a nadšením opojen.“⁵⁷⁹ Po svém návratu do Olomouce zařazuje Fischer Litovel do svého hledáčku pravidelných návštěv, kam již v té době z pozice jednatele Národní jednoty přijížděl s přednáškami a následně se aktivně zapojuje do dění v kritickém volebním klání o českou Litovel. Fischer s nachylujícím se koncem 19. století přímo proniká do bojovného ovzduší dramatických událostí roku 1899 a i díky jeho zapojení se do kontroly odevzdávaných hlasů, které místní německé vedení rádo přizpůsobovalo k obrazu svému, je komplexně znalý Mekiskových metod boje, jež neváhá veřejně kritizovat. Je tedy vyloučeno, že by sám dosluhující starosta Litovle osobu Richarda Fischera neznal. Ke škodě budoucích badatelů však narozdíl od Fischera, Mekiska nezanechal žádné vlastní vzpomínky, kde by svou optikou hodnotil jak někdejší poměry, tak konkrétní osobnosti českého hnutí, s nimiž sváděl lýtý boj. Pokud nějaká taková podoba osobních zápisů či dokonce paměti existovala, neslavně proslulí Mekiskovi potomci je spolu s pozůstalostí museli zničit či odvézt při deportaci na sklonku druhé světové války. Jen ze zápisů úředních jednání té doby tak můžeme hodnotit Mekiskův postup vůči českým snahám, které již byly zapracovány v samostatné části této práce.

V předchozích kapitolách již byly podrobně popsány jednotlivé skutky obou ústředních protagonistů, z nichž jasně vyplývá, jak moc se tyto osobnosti lišily. Ať již z hlediska národnostních barikád, tak svých profesí, stejně tak z pohledu jejich dalších osudů po zlomových událostech svých domovských měst. Mekiska, tradiční Němec, byť českého původu, s tradičními hodnotami opírající se o zavedené pořádky monarchie. Svou neústupností známá regionální postava litovelské politické scény a obratný podnikatel proslulý u svých podřízených téměř vykořisťováním, jemuž se navzdory všem snahám již nepodařilo situaci v Litovli zvrátit zpět k německým pořádkům. Fischer, ač nositel německého jména, hrdý a přesvědčený Čech, uznávaný advokát, který neváhal prosazovat práva na české nároky i ve zdánlivě zcela beznadějně německých obcích a městech a pro nějž se jistým zadostiucněním za své letité úsilí stala po převratu dlouholetá éra v čele olomoucké radnice.

Hledali-li bychom nějaký společný rys těchto dvou na první pohled odlišných osobností, byla by jím nekompromisnost ve svém přesvědčení a práci, a s tím i nepopíratelně spojené nemalé ambice obou aktérů, kteří ve svých aktivitách postupovali vždy s jasným cílem, a to

⁵⁷⁸ Tamtéž. s. [3].

⁵⁷⁹ Tamtéž. s. [3].

prosadit své hodnoty. Oba zastávali vysoké funkce ve spolcích a institucích, a ačkoliv v jiném období a jiných poměrech, oba následně stanuli díky usilovnému odhodlání i v čele radnic svých domovin, byť v odlišných konotacích.

Při pohledu na dostupné možnosti a metody boje představených postav, respektive jejich zájmových táborů, které se na konci 19. století vydělovaly především na ty národnosti, lze vyhodnotit, že oba hlavní protagonisté této práce si plně uvědomovali nejsilnější předpoklad pro úspěch, a to silné socioekonomické zázemí. Právě postavení a dostatečný majetkový kapitál, jejichž pomocí mohl být uchován či prolomen zažitý standard nastolený volebními postupy, představovaly hybnou sílu a současně určující faktor šance na vítězství.

V tomto směru, jak Mekiska, tak Fischer, postupovali skrze dostupné prostředky z pozice svého postavení. Litovelský starosta díky úřadu disponoval městskou pokladnou a s úřední podporou, opírající se o zákonitosti principů a organizace obecní samosprávy soudobého režimu, vládlo vedení Litovle mimo jiné i rozhodující pravomocí v otázkách domovského práva, čímž mohlo eliminovat masový příliv českého obyvatelstva. Fischer v Olomouci postupoval pomocí dosažitelných prostředků českého hnutí, tedy prostřednictvím přednáškových akcí a spolkových aktivit, jimiž podněcoval k rozvoji českého hospodářství a průmyslu s cílem posílit ekonomickou základnu českého tábora. Zároveň i on sám shromažďoval nutný kapitál a investoval do pozemků i domů, převážně pak v postupně se uvolňujícím pásu mizejícího olomouckého opevnění. Účinnou metodou českých aktivistů byla také propagace všeobecného bojkotu vůči německým výrobkům a službám. Jakkoliv se jednalo o poměrně efektivní nástroj, zpravidla měl za následek mimo jiné i stagnaci v celkovém rozvoji, která se následně podepisovala na obou městech. Důsledný dohled nad dodržováním zásad bojkotu zároveň nezřídka přerostl do absurdních situací, kdy docházelo ke střetům a napadání i uvnitř jednotlivých národnostních skupin místního občanstva.

Fischer pod záštitou národně obranných spolků současně hledal oporu u měst, kde se podařilo dosáhnout české převahy ve vedení, jako například v rodných Lošticích či Prostějově. Z pozice jednatele Národní jednoty procestoval nejen region, nýbrž i celou severní Moravu, kde na svých osvětových besedách propagoval důležitost národního uvědomění, vlastních kulturních i jazykových nároků, přičemž referoval i o úspěších v jiných městech ve snaze povzbudit obyvatelstvo obcí a měst, kde se podmínky pro povznesení české otázky zdály téměř utopické, jako v Zábřehu, Šumperku, Šternberku a celé řadě dalších. I Mekiska přirozeně inklinoval k obcím, kde se primárně prosazoval německý živel, a stále si tak uchovával homogenní ráz včetně svého vedení. Zejména pak Olomouc s podobně zarytým starostou Karlem Brandhuberem či Zábřeh, kde jej pojila spolupráce s nechvalně proslulým podnikatelem Hermanem Brassem,

představovala pro Mekisku, jako starostu i podnikatele, začnou oporu jeho snažení.

Vedle oficiálních nástrojů moci a boje se však v kritickém období vrcholného zápasu zcela běžnou součástí politického zápasu stávaly rozličné nátlakové metody, které výrazným způsobem zasahovaly i do každodenních životů běžného občanstva, jež mnohdy ani necítilo potřebu se klonit k jedné či druhé straně znesvářených národnostních skupin. Mekiska z postavení svého úřadu využíval nejen městskou pokladnu, ale postupně se uchyloval též k ekonomickému nátlaku na zaměstnance ve svém podniku, kteří se prakticky museli hlásit k německé národnosti. Kupčení s hlasy, účelové udělování domovského práva, podpora německých živnostníků, nátlak spojený s přihlašování dětí do škol, zastrašování i vydírání, i takto, jak již víme, vypadal boj podle Mekisky. Se vzrůstajícím napětím ve společnosti se však i český tábor neváhal přiklonit k podobně pochybným metodám, což se nejvíce projevilo právě v Litovli v osudný rok volebního klání 1899. I Fischer zde vládl svým kouskem pole, jen aby mohl řádně přijít k místním volbám a nebyl jediný. I české hnutí mělo metody nátlaku nejen v podobě dohledu nad ekonomickým bojkotem vůči Němcům, nýbrž i zápas o český volební hlas jediného nerozhodnutého představoval jistou formu nepřiměřeného tlaku.

Je nutné si uvědomit, že obě národnosti měly v moravském prostředí dlouhou historickou tradici, na jejímž základě si nejen zcela logicky ospravedlňovaly své nároky, ale díky ní také Češi a Němci s ohledem na letité společné soužití navazovali vzájemné osobní i pracovní kontakty, uzavírali obchody, sňatky, hospodařili. Nastalý česko-německý konflikt tak značně narušoval i obyčejný život politicky nezainteresovaných občanů.

Na tomto místě se nabízí položit si několik otázek, které přirozeně vyplývají z výše popsaných skutečností obsažených v předcházejících kapitolách. Existoval v tomto překotném období vlastně čestný boj? A jaké předpoklady musel mít vlastně lídr, aby prosadil sebe a své vize?

Ačkoliv je možné přirozeně inklinovat k jednoduchému závěru, že Fischer zde stojí jako hrdina své doby, oproti nelítostnému Mekiskovi, i olomoucký aktivista v době před převrácením vynikal svým radikálním neústupným postojem, který se především na stránkách nekompromisních regionálních periodik *Pozor* a *Litovelských novin*, projevoval mnohdy velmi ostrým hodnocením nejen směrem k německým představitelům vedení radnic, ale svou pozornost také často obracel i proti českým občanům, kteří se dle velmi kritických zástupců českého hnutí nedostatečně zapojovali do národnostního boje, nedodržovali výzvy k ekonomickému bojkotu nebo dokonce měli za účelem vlastního prospěchu s Němci spolupracovat. Mnohdy až útočné články radikálně orientovaných tiskovin zveřejňovaly jména domnělých českých hříšníků, přičemž zároveň napadaly místní část židovské populace, jejíž

místní bohaté rodiny podporovaly germanizační politiku olomoucké radnice. Je však nutné zdůraznit, že jistá forma antisemitismu v tomto období se zakládala na politické motivaci, a ne na rasovém pozadí, jak tomu poté bylo ve 30. a 40. letech 20. století. I Fischerova určitá forma vyhraněnosti vůči olomouckým židům tak pramenila především z jejich inklinace k místní německé vládnoucí elitě bez ohledu na jakýkoliv jiný než politický podtext.

Zejména soudobá periodika obou stran národnostního spektra, z nichž si aktivisté jednoho i druhého tábora vytvářeli vlastní agitační platformu pro prosazování a propagaci svých názorů a cílů, podněcovala místní společnost k šíření vzájemně negativního postoje vůči jednotlivým národnostním skupinám obyvatelstva.

Fakticky nelze pohlížet na praktiky při volebních kláních v době vrcholícího národnostního zápasu optikou férovosti v postupech spojených se snahou o prosazení českého podílu na správě či udržení německého určujícího vlivu ve vedení. V ideální podobě měla samospráva představovat prostor k občanské participaci, ale skutečnost byla dle nastavených parametrů volebního systému jiná. Každý z táborů tak užíval osvědčených a dostupných metod, které plynuly z postavení a majetkových poměrů. Nastolený volební řád jiné možnosti vlastně ani neumožňoval. Kupčení s hlasy a překotné přihlašování nových živností ve snaze získat volební hlas v dané obci se staly poměrně běžným fenoménem voleb do obecních samospráv národnostně smíšených lokalit.

Pristoupíme-li k otázce předpokladů úspěšného vůdce národnostně rozpolcených politizujících se táborů přelomu 19. a 20. století, opět se vracíme k určujícímu a zároveň též výchozímu faktoru, který představovalo společenské postavení spolu se stabilním socioekonomickým zázemím. Dohromady šlo o zásadní determinant a prakticky jedinou možnou šanci k úspěšnému prosazení názorů a nabytí vlivného hlasu jak u etablované společenské elity, tak běžného obyvatelstva. Vedoucí postavy musely být zároveň vybaveny schopností oslovovat širokou skupinu občanstva, zajistit její organizaci i včasnou mobilizaci voličské základny. Nedílnou součástí zvýšené naděje na úspěch byly vlivné kontakty s dalšími předními osobnostmi místních i nadregionálních elit, mnohdy příbuzensky a obchodně provázané, jak jsme mohli pozorovat v Olomouci u německé vládnoucí vrstvy. Užitečnými vazbami však disponoval i Fischer na české straně tábora, především díky jeho spolkové a politické činnosti. Ani Mekiska neopomíjel důležitost této roviny a jak již bylo zmíněno, jako téměř samovládců uprostřed české Litovle, navazoval spolupráci s ostatními německými obcemi mimo okres.

V době lámajícího se století na pozadí gradace národnostních střetů však vlastně neuspěl ani jeden z hlavních aktérů této práce ve svých zájmových městech, respektive jejich snažení nemělo bezprostředně kýžený dopad, za který se oba urputně zasazovali. Mekiska neudržel

Litovel německou a ani Fischer spolu s českým hnutím nezlomil v této době olomoucké poměry, a to až do definitivního pádu monarchie. Fischer se však ve své činnosti neomezoval jen na Olomouc a na rozdíl od Mekisky měly jeho aktivity regionální přesah. Prioritou pro Fischera nebyl boj na lokálně ohraničené úrovni, ale snahy spojené s prosazením českých práv a nároků všeobecně, zatímco Mekiska se neúspěšně pokoušel o konzervování Litovle ve všeobjímajícím německu po vzoru Olomouce. Na rozdíl od Mekisky, jehož někdejší vliv po vítězství Čechů v Litovli fakticky zapadl a omezil svou svrchovanou moc jen do vlastního továrenského podniku, Fischerovo postavení i prestiž stále rostla. Jeho úsilí za české nároky se v novém století přesunulo i mimo hranice regionu, na půdu zemského sněmu, zatímco Mekiska v Litovli již vzdává boj o návrat někdejších pořádků. Mezitím Fischer slavil dílčí úspěchy v různých oblastech svého působení a systematicky postupoval ve své práci, která ho později vynesla až do čela olomoucké radnice, v jejímž křesle se i přes řadu krizí těšil všeobecnému uznání.

Závěrem lze uvažovat ještě o jedné z textu vyplývajících otázek, a to jaká byla vlastně role těchto dvou rozdílných osobností v historickém vývoji přelomu 19. a 20. století, potažmo jaký vliv ve skutečnosti tyto přední postavy na úrovni místní společnosti měly, a do jaké míry klíčové byly jejich postavy pro osudy měst, v nichž se nejvíce angažovali.

Obecně je možno zhodnotit, že role osobností má v kontextu regionální historiografie důležitý význam především z hlediska zpracování dějin konkrétních obcí, kde právě v rámci geograficky i urbanisticky vymezené lokality s jistou demografickou skladbou společnosti, hrají důležitou roli mezilidské vztahy. Jak uvádí J. Bartoš spolu M. Traplem ve svém příspěvku *Dějiny, obcí, měst a vesnic*, zvláštní specifikum v tomto směru hrají primární vztahy, kdy se jednotlivci přímo navzájem znají, stýkají, disponují společnými výchozími rysy v zájmech a cílech, společně se ovlivňují a strukturují, srážejí, rozdělují i spojují, přičemž s proměnami a vývojem mentalit těchto lokálních struktur hrají důležitou roli právě osobnosti, které svým působením záměrně či mimovolně ovlivňují sociální, profesní, politické, národnostní, náboženské a věkové rozvrstvení místní společnosti.⁵⁸⁰

Na základě předkládaného textu dílčích kapitol lze konstatovat, že ani jedna z představených osobností nebyla pouhou epizodní postavou v dlouhém historickém vývoji obou měst. Oba se řadili na žebříčku socioprofesionálního postavení k lokální společenské elitě, která všeobecně formovala strukturu moderní společnosti druhé poloviny 19. století. Jeden úspěšný německý podnikatel, politická i ekonomická honorace s výsadním postavením ústřední postavy litovelské radnice, která držela v rukou osud města. Druhý, Čechy vyhledávaný, uznávaný

⁵⁸⁰ BARTOŠ, Josef, SCHULZ, Jindřich a TRAPL, Miloš. *Regionální dějiny: pojetí, poslání, metodika*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. s. 35. ISBN 80-244-0865-1.

advokát, aktivní člen a jednatel celé řady národně obranných spolků, který se z pozice svého právního vzdělání řadil k profesím, jež měly největší předpoklady k proměnám tradičních struktur občanské společnosti především v národnostně smíšených lokalitách, kde jejich spolková i komunální angažovat představovala hybnou sílu v procesech národní identifikace přispívající k přerodu mentality místních společností v moderní organismu.⁵⁸¹

Jak Mekiska, tak Fischer, se nesmazatelným způsobem vryli do dějin svých měst. Mekiska, jako poslední německý starosta, jehož způsob vedení litovelské radnice a vyhraněný nesmířlivý postoj vůči všemu českému vlastně nechtěně zapříčinil mobilizaci místních Čechů, již svrhli německou hegemonii již na konci 19. století. Mekiskův pád zároveň dal naději i ostatní obcím s početnou českou menšinou a především dokázal, že i české hnutí je za jistých podmínek, a s osvojením si organizačních procesů volebního systému, schopno uspět proti německé svrchovanosti. I Fischer, přítomen litovelskému zlomu, spatřoval v důsledné znalosti organizace a fungování samosprávy jednu z hlavních metod možného úspěchu. Jak již však bylo zmíněno, výchozí podmínky v Olomouci byly zcela atypické. Místní německé suverénosti dopomáhala mimo jiné letitá tradice významných rodin usazených ve městě, stejně jako jejich vzájemná obchodní provázanost. I přes zdánlivý neúspěch českých snah v německé Olomouci až do převratových událostí roku 1918, Fischer představoval v době vrcholného zápasu na přelomu 19. a 20. století symbol olomouckého českého hnutí a nepolevoval v odhodlání ani přes viditelnou neproniknutelnost místní německé vládnoucí vrstvy. Jeho aureole přispívala nejen znalost mechanismů chodu a organizace obecní samosprávy, právnické vzdělání, ale zároveň řečnická schopnost, kterou projevoval jak na spolkových jednání, tak na poli politickém. Role konkrétně jeho osobnosti tak pro sled dějinných událostí Olomouce, ale i okolních obcí byla zcela mimořádná. Na rozdíl od Mekisky, který se s nově nastolenými poměry v Litovli na počátku 20. století nikdy neztotožnil, nedokázal je již zvrátit a charakterizovala jej až téměř animální antipatie vůči Čechům, u Fischera po roce 1918 pozorujeme přerod z bojovného revolucionáře do liberálního politika ochotného vyjednávat se všemi tábory, které se následně rozpadaly do dílčích politických stran.

Zatímco Mekiska, u něhož české nároky nedoznaly nikdy pochopení a nepovažoval české hodnoty obecně za rovnocenné s těmi německými, Fischerova zdánlivá animozita vůči německé převaze nikdy nepřesahovala politickou rovinu a svých soupeřů si vážil, o čemž svědčí i vyjádření k osobě olomouckého starosty Brandhubera, jehož považoval za schopného a rovnocenného soupeře, obratného politika a zkušeného hospodáře, který kladl blaho města vždy

⁵⁸¹ Blíže profesi a postavení advokáta v 19. století rozvíjí MALÍŘ, Jiří. Advokát. In: FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří a MALÍŘ, Jiří. *Člověk na Moravě 19. století*. s. 79-110.

na první místo ale jen za předpokladu zachování němectví. Fischer na posledního německého starostu Olomouce vzpomíná s úctou: „*Osobně byl Brandhuber muž čestný a poctivý, jenž dbal nezištně o dobro svého města, vážili jsme si ho z těchto důvodů i Češi. Měl rád Olomouc, ovšem jen ten německý Olomouc.*“⁵⁸²

Již z Fischerova tvrzení je patrné, že ačkoliv je všeobecně nahlíženo na éru německého vedení olomoucké radnice do roku 1918 velmi kriticky, je nutné zdůraznit, že politika vedená rukou posledního německého starosty Brandhubera sice směřovala primárně k zachování německé celistvosti města ve všech aspektech jejího každodenního života, organizace a fungování, nicméně, ač v mantinelech tohoto předsevzetí, iniciovala celou řadu inovativních projektů, ať již v oblasti infrastruktury či ochrany památek, a položila tak dodnes hmatatelné základy pro přerod v moderní město.

V případě Litovle, a starosty Mekisky zvláště, se objektivizace místních poměrů hledá již složitěji. Vedle přirozené snahy německé vládnoucí vrstvy o uchování národnostní dominance ve městě, se litovelská radnice pod Mekiskovou taktovkou dostala do značné zadluženosti a vedle podpory německých projektů se na obecně prospěšné záležitosti v modernizaci obce, jako například rozvoj infrastruktury, již nedostávalo.

Výše specifikované působení dvou různých osobností angažujících se za různých podmínek, jak z hlediska národnostních, profesních i ideových, se zároveň i různým způsobem otisklo do podoby obou regionálně blízkých měst nesmazatelnou stopou.

⁵⁸² FISCHER, Richard. *Cesta mého života*. díl III. s. 313-314

8. Závěr

Politickou scénu Moravy na přelomu 19. a 20. století tvořila početná skupina osobností různých národností, vzdělání, profesí, charakterů i různé míry radikalismu. V této práci byly představeny dvě z nich. Seznámili jsme se s jejich osudy, politickými názory, spolubojovníky i oponenty, stejně jako s jejich metodami. Jak Carl Mekiska, tak Richard Fischer, patřili mezi klíčové postavy svých politických táborů a měli rozhodující vliv na to, jakým směrem se politický život v jejich městech ubíral.

Při výběru zúženém na dva politické lídry lze jen těžko vyslovit zobecňující poznatky a vyvozovat generální závěry. Přesto je zřejmé, že politické životy Mekisky i Fischera nesou mnohé znaky typické pro svou dobu. Ať už je to pevné socioekonomické zázemí, které jim otevíralo možnosti k širšímu politickému angažmá, odvaha prosazovat zájmy své i zájmy svých souvěrců, či schopnost sáhnout k metodám boje, které by se z dnešního pohledu mohly jevit jako hraniční či dokonce nepřijatelné. Z tohoto pohledu nese případová studie obou těchto osobností značnou vypovídací hodnotu, díky níž lze lépe poznat a pochopit některé z procesů, které se na Moravě v době vyostřených národnostních bojů odehrávaly.

Carl Mekiska i Richard Fischer psali dějiny svých obcí a je zajímavé sledovat, jak s jejich myšlenkovými odkazy naložily další generace. V případě litovelského starosty vidíme příklon jeho potomků k té nejradikálnější ideologii, kterou 20. století přineslo, a s jejich odchodem po roce 1945 také postupně mizející stopu. V dnešní době tak lze Mekiskův myšlenkový svět rekonstruovat mnohem obtížněji než v případě autorsky velmi plodného a hojně dokumentovaného Fischera. V období komunistické totality se sice režim k památce prvorepublikového politika stavěl velmi podobně jako k podporovatelům myšlenek Třetí říše, a také jeho historickou roli nakonec měl být úpadek do zapomnění, po návratu do svobodných poměrů však postupně i Richard Fischer dochází uznání, které jeho dlouholetá činnost na všech frontách politického života zasluhuje.

Optikou dnešní doby je význam obou ústředních protagonistů neporovnatelný. Richard Fischer je brán za zásadní osobnost dějin Olomouce, potažmo celé Moravy, zatímco jméno Carla Mekisky je známo pouze úzké skupině specialistů zabývajících se dějinami střední Moravy. Bylo by však chybou pokládat to za doklad nestejného významu obou mužů. Daleko spíše jde o potvrzení skutečnosti, že dějiny píší vítězové a že pohled na minulé události se dost významně proměňuje v důsledku toho, kdo dějiny vykládá. Věřím, že se v této práci podařilo pohlédnout na

Carla Mekisku i Richarda Fischera objektivně, bez historických zátěží. Cílem této práce bylo vytvořit jeden ze střípků, ze kterých v budoucnu může být sestaven sestavit plastický, ale především pravdivý obraz nejen advokáta, politika, žurnalisty a publicisty JUDr. Richarda Fischera, ale také podnikatele a politika Carla Mekisky.

9. Obrazové přílohy

Obrázek č. 1

Pohled na litovelské náměstí a radnici. KOLLMANN, Vítězslav. *Pozdrav z Litovle: město na starých pohlednicích*. Šternberk: Sebei, 2011. s. 38. ISBN 978-80-904013-8-9.

Obrázek č. 2

Pohled na Německý dům na litovelském náměstí. KOLLMANN, Vítězslav. *Pozdrav z Litovle: město na starých pohlednicích*. Šternberk: Sebei, 2011. s. 12. ISBN 978-80-904013-8-9.

Obrázek č. 3

Zřejmě jediný dochovaný snímek Carla Mekisky, s rodinou z roku 1906. NAJMAN, Robert. Vzpomínka na rodinu Mekiskovu. *Litovelské noviny: měsíčník královského města Litovel*. Litovel: Městský klub, 2010, roč. 21, č. 12, s. 12.

Obrázek č. 4

Humoristická příloha *Karabáč*. *Litovelské noviny*. 1893. roč. 3, č. 6, s. [7].

Obrázek č. 5

Titulní list Litovelských novin po volbách v roce 1899. Litovel je naše. *Litovelské noviny*. 1899. roč. 9, č. 22, s. [1].

Obrázek č. 6

Jeden z nejznámějších portrétů JUDr. Richarda Fischera z doby jeho dlouhé starostenské éry v čele města Olomouce (1923-1939). [1930]. Vlastivědné muzeum v Olomouci, fond Fotoarchiv, sign. C 194.

Obrázek č. 7

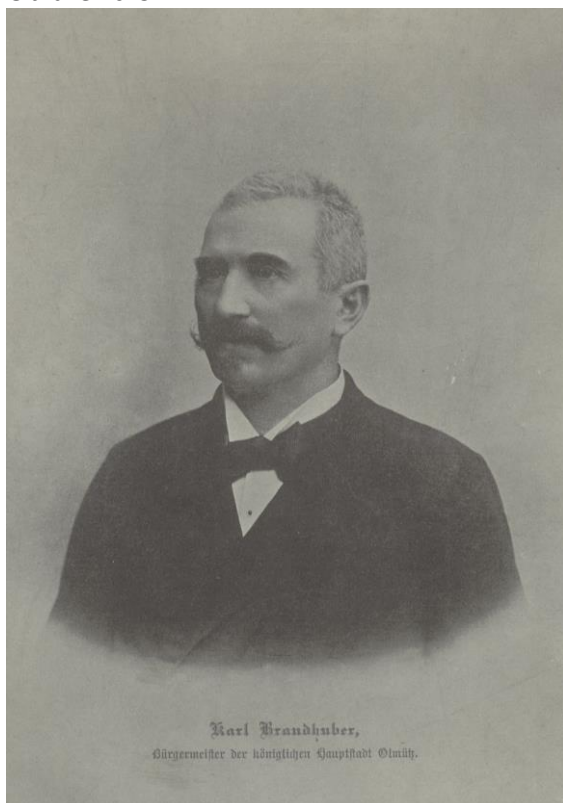
Slavnostní přísaha členů správní komise v čele s Richardem Fischerem na pozici vládního komisaře na ochozu radniční budovy vyzdobené prapory v národních barvách červenobílé bikolory. Listopad 1918. Vlastivědné muzeum v Šumperku, Fotoarchiv, bez značení.

Obrázek č. 8

Plán města Olomouce z přelomu 19. a 20. století. Vědecká knihovna v Olomouci. *Plan von Olmütz*. 1:5 760. Olmütz: Verlag von Friedrich Grosse, 1899., sign. V 65.745

Obrázek č. 9

Portrét olomouckého velkopodnikatele a německého starosty v letech 1896-1918 Karla Brandhubera. Vědecká knihovna v Olomouci. BRANDHUBER, Karl. *Bürgermeister von Olmütz*. Olmütz: [Jos. Groák], 1906., sign. 61.843

10. Seznam obrazových příloh

Obrázek č. 1

Pohled na litovelské náměstí a radnici. KOLLMANN, Vítězslav. *Pozdrav z Litovle: město na starých pohlednicích*. Šternberk: Sebei, 2011. s. 38. ISBN 978-80-904013-8-9.

Obrázek č. 2

Pohled na Německý dům na litovelském náměstí. KOLLMANN, Vítězslav. *Pozdrav z Litovle: město na starých pohlednicích*. Šternberk: Sebei, 2011. s. 12. ISBN 978-80-904013-8-9.

Obrázek č. 3

Zřejmě jediný dochovaný snímek Carla Mekisky, s rodinou z roku 1906. NAJMAN, Robert. Vzpomínka na rodinu Mekiskovu. *Litovelské noviny: měsíčník královského města Litovel*. Litovel: Městský klub, 2010, roč. 21, č. 12, s. 12.

Obrázek č. 4

Humoristická příloha Karabáč. *Litovelské noviny*. 1893. roč. 3, č. 6, s.[7].

Obrázek č. 5

Titulní list Litovelských novin po volbách v roce 1899. Litovel je naše. *Litovelské noviny*. 1899. roč. 9, č. 22, s. [1].

Obrázek č. 6

Jeden z nejznámějších portrétů JUDr. Richarda Fischera z doby jeho dlouhé starostenské éry v čele města Olomouce (1923-1939). [1930]. Vlastivědné muzeum v Olomouci, fond Fotoarchiv, sign. C 194.

Obrázek č. 7

Slavnostní přísaha členů správní komise v čele s Richardem Fischerem na pozici vládního komisaře na ochozu radniční budovy vyzdobené prapory v národních barvách červenobílé bikolory. Listopad 1918. Vlastivědné muzeum v Šumperku, Fotoarchiv, bez značení.

Obrázek č. 8

Plán města Olomouce z přelomu 19. a 20. století. Vědecká knihovna v Olomouci. *Plan von Olmütz*. 1:5 760. Olmütz: Verlag von Friedrich Grosse, 1899., sign. V 65.745

Obrázek č. 9

Portrét olomouckého velkopodnikatele a německého starosty v letech 1896-1918 Karla Brandhubera. Vědecká knihovna v Olomouci. BRANDHUBER, Karl. *Bürgermeister von Olmütz*. Olmütz: [Jos. Groák], 1906., sign. 61.843

11. Seznam tabulek

Tabulka č. 1

Počet obyvatel politického okresu Litovel k roku 1880

Tabulka č. 2

Počet obyvatel soudního okresu Litovel v letech 1880 - 1910.

Tabulka č. 3

Počet obyvatel města Litovel v letech 1880 - 1910.

Tabulka č. 4

Výsledky obecních voleb v roce 1886

Tabulka č. 5

Výsledky obecních voleb v roce 1891

Tabulka č. 6

Výsledky obecních voleb v roce 1896

Tabulka č. 7

Výsledky obecních voleb v roce 1899

Tabulka č. 8

Olomoucký jazykový ostrov

Tabulka č. 9

Česká předměstí Olomouce

Tabulka č. 10

Vývoj olomoucké populace

Tabulka č. 11.

Schéma příbuzenských vztahu mezi členy obecních výborů

12. Seznam pramenů a literatury

LITERATURA

ANDERSON, Benedict R. O'G. *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1490-8.

BAHLCKE, Joachim, ed., EBERHARD, Winfried, ed. a POLÍVKA, Miloslav, ed. *Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2001. ISBN 80-7203-402-2.

BALÍK, Stanislav. Metodologie výzkumu komunální politiky. In: FIALA, Petr a Maxmilián STRMISKA. *Víceúrovňové vládnutí: teorie, přístupy, metody*. 1. vyd. Brno: ISPO - CDK, 2005. s. 163-175. ISBN 80-7325-074-8.

BARTOŠ, Josef a kol. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. Sv. 3, Okresy: Olomouc město a venkov, Litovel, Šternberk, Moravský Beroun*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1972.

BARTOŠ, Josef et al. *Olomouc: malé dějiny města*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. ISBN 80-244-0493-1.

BARTOŠ, Josef, KOVÁŘOVÁ, Stanislava a TRAPL, Miloš. *Osobnosti českých dějin*. 2., dopl. a přeprac. vyd. Olomouc: Alda, 2005. ISBN 80-85600-94-3.

BARTOŠ, Josef, SCHULZ, Jindřich a TRAPL, Miloš. *Regionální dějiny: pojetí, poslání, metodika*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. ISBN 80-244-0865-1.

BARTOŠ, Josef a TRAPL, Miloš. *Vlastivěda moravská: země a lid: nová řada. Sv. 9, Dějiny Moravy. Díl 4, Svobodný stát a okupace*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2004. ISBN 80-7275-044-5.

BAŘINOVÁ, Kristýna. Vítězství českého živlu v Litovli jako příklad národnostního zápasu na Moravě na konci 19. století. In: *Morava v době převratů a změn 1848-1918: sborník příspěvků z odborné konference Kroměříž, 6. a 7. června 2018*. Kroměříž: Knihovna Kroměřížska 2018, s. 66-81. ISBN 978-80-86759-10-4.

BAŘINOVÁ, Kristýna. *Vývoj obecní a okresní samosprávy Olomouce v letech 1918-1945*. Brno, 2013. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta, Katedra archivnictví a pomocných věd historických.

BEZDĚČKA, Josef. *Dějiny města Litovle od počátku až do února 1948*. [3]. [S. l.: s. n.], 1993.

BEZDĚČKA, Josef. *Kulturní a společenský život města Litovle do roku 1948*. [S. l.: s. n.], 1988.

BEZECNÝ, Zdeněk, ed., KUBEŠ, Jiří, ed. a LENDEROVÁ, Milena, ed. *Proměny elit v moderní době: sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2003. ISBN 80-7040-575-9.

ČAPKA, František, ed. *Dějiny Moravy v datech*. Brno: CERM, 2001. ISBN 80-7204-219-X.

ČERMÁK, Miloslav a kol. *Historie a současnost podnikání na Olomoucku*. 2. vydání. Žehušice: Městské

- knihy s.r.o., 2016. Historie a současnost podnikání. ISBN 978-80-86699-86-8.
- CIBULKA, Pavel. Národní strana a moravské vyrovnání 1905. In: FASORA, Lukáš; HANUŠ, Jiří; MALÍŘ, Jiří, a kol. *Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě. Sborník příspěvků ze stejnojmenné mezinárodní konference konané ve dnech 10. - 11. listopadu 2005 v Brně.* Brno: Matice Moravská, 2006. s. 103-115. ISBN 80-86488-36-5.
- ČOPÍK, Jan. *Proměny a kontinuita české komunální politiky: územní samospráva v nové době (1850-2010).* Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2014. ISBN 978-80-87271-89-6.
- Dějiny právního stavu a právnických profesí.* 2. rozš. vyd. Praha: Vodnář, 1999. Prameny a nové proudy právní vědy; č. 27. ISBN 80-85889-20-X.
- DRLÍK, Jan, ed. a FISCHER, Richard, ed. *Deset let práce na olomoucké radnici: 1918-1928.* [Olomouc]: nákladem Měst. rady hlavního města Olomouce, 1928.
- FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří a MALÍŘ, Jiří. *Člověk na Moravě 19. století.* 2., opr. a dopl. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325-147-5.
- FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří, MALÍŘ, Jiří a kol. *Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě. Sborník příspěvků ze stejnojmenné mezinárodní konference konané ve dnech 10.-11. listopadu 2005 v Brně.* Brno: Matice Moravská, 2006. ISBN 80-86488-36-5.
- FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948.* 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006. ISBN 80-7325-091-8.
- FASORA, Lukáš. *Svobodný občan ve svobodné obci?: občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914.* Vyd. 1. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2007. Země a kultura ve střední Evropě; sv. 6. ISBN 978-80-86488-43-1.
- FISCHER, Richard, ed. *Národní Jednota pro východní Moravu v Olomouci: zprávy o činnosti vyhledal v časopisu "Našinec" od roku 1885 - 1896 a dal vypsati Richard Fischer.* Olomouc: [s.n.], 1925.
- FISCHER, Richard, SVĚŘÁK, František a ČERNOCH, Josef. *Památník mužského a ženského odboru Národní jednoty v Olomouci 1885-1925. vzpomínky současníků.* [Olomouc]: Kramář a Procházka, 1926.
- FISCHER, Richard. *Cesta mého života.* díl I. V Olomouci: [R. Fischer], 1934.
- FISCHER, Richard. *Cesta mého života: Praha.* díl II. V Olomouci: [R. Fischer], 1934.
- FISCHER, Richard. *Cesta mého života.* díl III, *Olomouc od r. 1896-1918. Část první.* V Olomouci: [R. Fischer], 1936.
- FISCHER, Richard. *Cesta mého života.* díl III, *Olomouc od r. 1896-1918. Část druhá.* V Olomouci: [R. Fischer], 1937.
- FISCHER, Richard. *Cesta mého života.* díl IV, *Pokroková Morava 1893-1918. I.* V Praze: Cesta, 1937.
- FISCHER, Richard. *Cesta mého života.* díl IV, *Pokroková Morava 1893-1918. II.* V Praze: Cesta, 1937.
- FISCHER, Richard. *Česká škola v Úsově: (1908-1938).* [V Olomouci]: nákladem vlastním, 1938.
- FISCHER, Richard. *Česká účast při obecních volbách v Olomouci před převratem.* Olomouc: nákladem

vlastním, 1932.

FISCHER, Richard. *České noviny a novináři v Olomouci 1848-1938*. V Olomouci: [R. Fischer], 1938.

FISCHER, Richard. *Dr. T.G. Masaryk a Olomouc*. Olomouc: nákladem vlastním, 1930.

FISCHER, Richard. *Finanční hospodářství markrabství moravského od 1864-1914*. V Olomouci: [R. Fischer], 1930.

FISCHER, Richard. *Hrst válečných dokumentů. I.* Olomouc: R. Fischer, 1929.

FISCHER, Richard. *Hrst válečných dokumentů. II.* Olomouc: R. Fischer, 1934.

FISCHER, Richard. *Kapitoly z olomucké radnice*. V Olomouci: Nákladem Pokrokového spolku politického, 1912.

FISCHER, Richard. *Národnostní vývoj na severní Moravě od roku 1848*. Olomouc: R. Fischer, 1932.

FISCHER, Richard. *Obecní statut král. hlav. města Olomouce*. Olomouc: Richard Fischer, 1913.

FISCHER, Richard. *Olomouc roku 1848*. Olomouc, 1928.

FISCHER, Richard. *Olomouc v číslicích*. Olomouc: R. Fischer, [1924].

FISCHER, Richard. *Olomoucký památník: 1848-1918*. Olomouc: [s. n.], 1938.

FISCHER, Richard. *Olomoucká pevnost a její zrušení*. V Olomouci: nákladem vlastním, 1935.

FISCHER, Richard. *Olomoucký vývoj*. V Přerově: nákladem vlastním, 1933.

FISCHER, Richard. *Oprava volebního řádu v obcích na Moravě*. Praha: A. Hajn, 1913.

FISCHER, Richard. *Padesát let Národní jednoty: kronika. 1885-1895*. díl I. Olomouc: Národní jednoty, 1935.

FISCHER, Richard. *Padesát let Národní jednoty: kronika. 1896-1906*. díl II. Olomouc: Národní jednoty, 1935.

FISCHER, Richard. *Padesát let Národní jednoty: kronika. 1907-1918*. díl III. Olomouc: Národní jednoty, 1935.

FISCHER, Richard. *Padesát let Národní jednoty: kronika. 1919-1935*. díl IV. Olomouc: Národní jednoty, 1935.

FISCHER, Richard, ed. *Památník 4. sjezdu loštických rodáků ve dnech 14.-17. srpna 1947 v Lošticích*. V Olomouci: R. Fischer, 1947.

FISCHER, Richard, SVĚŘÁK, František a ČERNOCH, Josef. *Památník mužského a ženského odboru Národní jednoty v Olomouci 1885-1925*. vzpomínky současníků. [Olomouc]: Kramář a Procházka, 1926.

FISCHER, Richard. *Počátky průmyslu na severní Moravě: Historické drobnosti*. Olomouc: Politický pokrokový klub, 1916.

FISCHER, Richard. *Poněmčené Šternbersko a Unčovsko*. V Olomouci: Richard Fischer, 1923.

FISCHER, Richard. *Profesor Jan Havelka, rodák loštický*. Vydáno k 50. letému jeho úmrtí. Olomouc: Vlastenecký muzejní spolek v Olomouci, 1936.

FISCHER, Richard. *Severní Morava: hospodářský přehled*. Praha: nákladem vlastním, 1901.

- FISCHER, Richard. *Starostenské schůze a starostenský sbor okresu olomouckého od roku 1871-1918*. V Olomouci: Starostenský sbor okresu olomouckého, 1936.
- FISCHER, Richard. *Šest let práce na olomoucké radnici: (1932-1938)*. [Olomouc]: R. Fischer, [1938].
- FISCHER, Richard. *Vytvoření Velkého Olomouce*. V Olomouci: R. Fischer, 1932.
- FISCHER, Richard. *Vzácné návštěvy v Olomouci*. Moravská Ostrava: vl. n., [1934].
- FISCHER, Richard. *Národní dům v Olomouci, jeho vznik a dějiny*. V Olomouci: Ústřední záložna rolnická, 1933.
- FISCHER, Richard. *Vznik a vývoj českých škol v Olomouci a v německých obcích olomouckého okresu (1873-1930)*. V Olomouci: Nákladem místního odboru Ústřední Matice školské, 1932.
- FISCHER, Richard. *Za čtyři léta*. Olomouc, 1927.
- FISCHER, Richard. *Zaniklé české spolky v Olomouci*. Olomouc, 1933.
- GELLNER, Ernest André. *Nacionalismus*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. 133 s. ISBN 80-7325-023-3.
- HÁJEK, Martin. *Olomoučtí Němci 1918-1938*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2020. ISBN 978-80-244-5726-0.
- HÁJEK, Jan. Podnikatelstvo, ekonomické elity, podnikání jako socioekonomický fenomén. Otevřené otázky i aktuální desiderata naší ekonomicko-sociálně orientované historiografie. In: ZÁŘICKÝ, Aleš, ed., KADLEC, Petr, ed. a ZÁVODNÁ, Michaela, ed. *X. sjezd českých historiků: Ostrava, 14. - 16. 9.2011*. 1. vyd. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2011. sv. II. s. 71-82. ISBN 978-80-7464-348-4.
- HOBSBAWM, E. J. *Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. Politologická řada; sv. 6. ISBN 80-85959-55-0.
- HOLÁSEK, Břetislav, ed. a FIFKOVÁ, Renáta, ed. *Osobnosti Olomouckého kraje*. 1. vydání. Olomouc: Vlastivědné muzeum v Olomouci, 2016. ISBN 978-80-85037-77-7.
- HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. II. doplněné a rozšířené vydání. Praha: Historický ústav, 2016. 2 svazky. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae. Řada A, Monographia, svazek 72, 73. ISBN 978-80-7286-281-8.
- HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-7277-297-X.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. [2. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007. ISBN 978-80-7106-906-5.
- HOREJSEK, Jaroslav. *Měšťanstvo ve druhé polovině 19. století a jeho politická, společenská sociální a kulturní aktivita (dlouhodobé tendence na příkladu Olomouce)*. In: MACHAČOVÁ, Jana, ed. a MATĚJČEK, Jiří, ed. *Studie k sociálním dějinám 19. století = Studien zur Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts*. 2. Opava: Slezský ústav Akademie věd České republiky, 1993. s. 8-55.

- HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1999. Kolumbus; sv. 148. ISBN 80-204-0809-6.
- HROCH, Miroslav, ed. *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. Studijní texty; sv. 29. ISBN 80-86429-20-2.
- HRUBÝ, František a ŠEBÁNEK, Jindřich, ed. *Severní Morava v dějinách*. Vyd. 1. V Brně: Družstvo Moravského kola spisovatelů, 1947.
- JANÁK, Jan. Třebíč a Prostějov - dvě první velká města na Moravě s českou správou. In: *Národnostní problémy v historii měst. Sborník příspěvků z konference v Prostějově ve dnech 22.-23. září 1992*. Prostějov: Muzeum Prostějovska, 1993. s. 15-20. ISBN 80-900106-3-6.
- JANÁK, Jan a CHOCHOLÁČ, Bronislav, ed. *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. 1. vyd. Brno: Matice moravská, 2007. ISBN 978-80-86488-97-4.
- JANČÍK, Drahomír, ed. a KUBŮ, Eduard, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o národní emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011. ISBN 978-80-7363-351-6.
- KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1745-1914*. 1. vyd. Praha, 1965.
- KAUEROVÁ, Vlasta a KOUDELA, Miroslav. *Památky staré Litovle*. Olomouc: Danal, 1998. ISBN 80-85973-44-8.
- KAUEROVÁ, Vlasta: Z dějin litovelské radnice. In: *Památkový ústav v Olomouci. Výroční zpráva 1995*. Olomouc: Památkový ústav Olomouci, [1996]. s. 84-89.
- KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek, Muži z radnice*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2008. ISBN 978-80-7368-595-9.
- KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 2. svazek, Finance a infrastruktura*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2009. ISBN 978-80-7368-738-0.
- KNECHTL, Bohumír. *Třicet let našeho zápasu v Olomouci*. Olomouc: Pozor, 1923.
- KOCKA, Jürgen. *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987. ISBN 13-9783525013397.
- KOLLMANN, Vítězslav. *Litovel v proměnách staletí: (ikonografie Litovle do roku 1905)*. Litovel: Městský národní výbor, 1987.
- KOLLMANN, Vítězslav. *Pozdrav z Litovle: město na starých pohlednicích*. Šternberk: Sebei, 2011. ISBN 978-80-904013-8-9.
- KONEČNÝ, Karel a kol. *Litovel - velké dějiny města*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci pro město Litovel, 2018. 2 svazky. ISBN 978-80-244-5200-5.
- Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění: náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století*. 1. vyd.

Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996. ISBN 80-85864-22-3.

KUBIS, Adolf, ed. *První český adresář města Olomouce a okresu*. V Olomouci: Nákladem Vydavatelského družstva sdružených spolků, 1913.

KRÁL, Josef, ed. a KRÁTKÝ, Miloš, ed. *Monografie hlavního města Olomouce*. V Olomouci: Magistrála, reklamní a propagační podniky, 1938.

KRAVÁČEK, František. Nástin organizační a podnikatelské činnosti českého rolnictva na střední Moravě ve 2. polovině 19. století, In: *Z historie vesnice střední Moravy*. Sborník prací PF Univerzity Palackého, Historie 3), Praha 1976, s. 5-58.

KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Vyd. 4., V nakl. Karolinum 1. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2177-7.

KŠÍR, Josef. Tereziánská pevnost olomoucká. Průvodce po bojištích a vojenských památkách Československé republiky; Seš. 25. V Praze: Kruh pro studium čs. dějin vojenských při Vojenském ústavu vědeckém, 1937.

KUBÍČEK, Jaromír. *Dějiny žurnalistiky na Moravě: první století českých časopisů 1848-1948*. V Brně: Muzejní a vlastivědná společnost, 2013. Vlastivěda moravská. Nová řada Země a lid; sv. 13. ISBN 978-80-7275-095-5.

KUBŮ, Eduard, ed., SOUKUP, Jindřich, ed. a ŠOUŠA, Jiří, ed. *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století: cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace*. Vydání první. Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2015. ISBN 978-80-7464-774-1.

KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. První vydání. Praha: Libri, 1996-2011. sv. 3 a 4. ISBN 80-85983-12-5.

KUX, Johann. *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*. Reichenberg: Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung, 1937.

LEDVINKA, Václav, ed. a PEŠEK, Jiří, ed. *Mezi liberalismem a totalitou: komunální politika ve střeoevropských zemích 1848-1948: sborník příspěvků z konference Archivu hlavního města Prahy 1994*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 1997. Documenta Pragensia; 14. ISBN 80-902151-4-9.

LENDEROVÁ, Milena et al. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století*. Díl 2, Život všední i sváteční. Vyd. 1. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005. ISBN 80-7194-756-3.

LONDIN, Vladimír a BLATNÝ, Petr. *150 let železnice v Olomouci*. Olomouc: ČSD Olomouc, Hlavní nádraží, 1991. ISBN 80-900072-4-4.

MACHAČOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Vyd. 2., V Karolinu dopl. 1. V Praze: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1679.

MALÍŘ, Jiří a kol. *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861-1918*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012. ISBN 978-80-7325-272-4.

MALÍŘ, Jiří. Advokát. In: FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří a MALÍŘ, Jiří. *Člověk na Moravě 19. století*. 2., opr. a

- dopl. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. s. 79-110. ISBN 978-80-7325-147-5.
- MALÍŘ, Jiří. K typu honoračního politika. Neformální osobní vazby a politická kariéra v 19. století. In: MAREK, Pavel, ed. *Osobnost v politické straně: sborník referátů z konference "Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861-1999"*: Olomouc, 19. - 20. 10.1999. Olomouc: Moneta - FM, 2000. s. 11-32. ISBN 80-900965-9-X.
- MALÍŘ, Jiří. Nacionalizace obecní samosprávy a limity demokratizace komunální politiky před rokem 1914 na příkladu Moravy. In: LEDVINKA, Václav, ed. a PEŠEK, Jiří, ed. *Mezi liberalismem a totalitou: komunální politika ve středoevropských zemích 1848-1948: sborník příspěvků z konference Archivu hlavního města Prahy 1994*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 1997. Documenta Pragensia; 14. s. 73-93. ISBN 80-902151-4-9.
- MALÍŘ, Jiří. *Občanská společnost na Moravě: spolky, strany, elity*. Brno: Matice moravská, 2014. ISBN 978-80-87709-06-1.
- MALÍŘ, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám: vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1996. Spisy Filozofické fakulty MU; č. 307. ISBN 80-210-1273-0.
- MALÝ, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4., přeprac. vyd., V nakl. Leges vyd. 1. Praha: Leges, 2010. ISBN 978-80-87212-39-4.
- MAREK, Pavel. *Osobnost v politické straně: sborník referátů z konference "Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861-1999"*: Olomouc, 19. - 20. 10.1999. Olomouc: Moneta - FM, 2000. ISBN 80-900965-9-X.
- MATĚJČEK, Jiří. Malé město v českých zemích v 19. století a jeho vliv na fungování společnosti. (Úvodní studie). In: MACHAČOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. *Studie k sociálním dějinám 19. století = Studien zur Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts*. 2. Opava: Slezský ústav Akademie věd České republiky, 1993. s. 169-337.
- MIKULÁŠEK, Artuš. Dvacetpět let práce sboru starostů okresů litovelského. Olomouc. 1930
- Morava v době převratů a změn 1848-1918: sborník příspěvků z odborné konference Kroměříž, 6. a 7. června 2018*. Kroměříž: Knihovna Kroměřížska 2018, ISBN 978-80-86759-10-4.
- MLČOCH, Rudolf. *Zakladatel Čsl. živnostensko-obchodnické strany středostavovské 1880-1930*. Olomouc, 1930.
- MYŠKA, Milan a kol. *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2003-2008. 2 sv. ISBN 80-7042-612-8.
- MYŠKA, Milan. *Rytíři průmyslové revoluce: šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích*. Vyd. 1. Šenov u Ostravy: Tilia, 1997. ISBN 80-7042-477-X.
- MYŠKA, Milan, ed. a DOKOUPIL, Lumír, ed. *Biografický slovník Slezska a severní Moravy: nová řada*. Sešit 7. Řada 19. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005. ISBN:80-7368-098-X.

Národnostní problémy v historii měst. Sborník příspěvků z konference v Prostějově ve dnech 22.-23. září 1992. Prostějov: Muzeum Prostějovska, 1993. ISBN 80-900106-3-6.

NEŠPOR, Václav. *Dějiny města Olomouce.* Olomouc: Učitelské jednoty v župě olomoucké, Vydavatelské sdružení učitelstva župy olomoucké, [1934].

NEŠPOR, Václav. *Dějiny města Olomouce.* V Olomouci: Votobia, 1998. ISBN: 80-7198-343-8.

NEŠPOR, Václav. *Nástin dějin a práce Národní jednoty východomoravské 1885-1935.* [Olomouc]: V. Nešpor, 1935.

OBŠIL, Karel. Jan Smyčka: *Kronika královského města Litovle.* Olomouc. 1952.

Osobnost a město: úloha osobnosti v rozvoji měst na Moravě v 19. století a první polovině 20. století: sborník příspěvků z odborné konference: Kroměříž, 3. října 2019. Kroměříž: Moravský zemský archiv Brno - Státní okresní archiv Kroměříž, 2020. 165 stran. ISBN 978-80-88145-43-1.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. V Praze: J. Otto, 1903. sv. 20.

PINKAVA, Viktor. *Vlastivěda moravská: II.: Místopis Moravy. Čís. 39, Litovelský okres. Olomoucký kraj.* Brno, 1903.

PÍSKOVÁ, Milada. K národní emancipaci české kultury v Olomouci v 19. století In: *Národnostní problémy v historii měst. Sborník příspěvků z konference v Prostějově ve dnech 22.-23. září 1992.* Prostějov: Muzeum Prostějovska, 1993. s.153-160. ISBN 80-900106-3-6.

POPELKA, Petr. *Zrod moderního podnikatelstva: bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace.* Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2011. ISBN 978-80-7368-841-7.

President republiky dr. Edvard Beneš v Olomouci. Olomouc: Rada hlav. města, 1937.

ŘEPA, Milan. *Moravané nebo Češi?: vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století.* 1. vyd. Brno: Doplněk, 2001. ISBN 80-7239-084-8.

SCHELLE, Karel. *Organizace veřejné správy v letech 1848-1948.* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1993.

SCHELLE, Karel. *Vývoj správy na Moravě a ve Slezsku.* Brno: Masarykova univerzita, 1991.

SCHULZ, Jindřich. *Dějiny Olomouce II.* vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009.

SKOUPÝ, Arnošt. *Litovel v období přeměn na centrum zemědělského regionu (1850-1918). Změny demografické a urbanistické.* In: KONEČNÝ, Karel a kol. *Litovel - velké dějiny města.* 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci pro město Litovel, 2018. sv. 1., s. 300-306. ISBN 978-80-244-5200-5.

SKOUPÝ, Arnošt. *Počátky průmyslu. Obchodní a živnostenská komora.* In: SCHULZ, Jindřich, ed. *Dějiny Olomouce.* sv. 2. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2009. s. 58-59. ISBN 978-80-244-2370-8.

SKOUPÝ, Arnošt. *V letech války.* In: SCHULZ, Jindřich, ed. *Dějiny Olomouce.* sv. 2. s. 74-78. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2009. ISBN 978-80-244-2370-8.

SKOUPÝ, Arnošt. *Zrušení pevností.* In: SCHULZ, Jindřich, ed. *Dějiny Olomouce.* sv. 2. s. 44-48. V Olomouci:

Univerzita Palackého, 2009. ISBN 978-80-244-2370-8.

SPÁČIL, Vladimír a TICHÁK, Milan. *V čele města Olomouce: správa města a její představitelé v průběhu staletí*. Olomouc: Memoria, 2002. ISBN 80-85807-18-1.

SVÁTEK, František. *Politické a sociální elity*. Praha: Univerzita Karlova, 2003. Kurzy univerzitních extenzí z oboru historie. Ř. Studijní materiály. ISBN 80-7308-040-0.

ŠIK, Lubomír. *Litovel v datech: 750 let litovelské historie*. Litovel: Městský klub, 2005. ISBN 80-260-3829-0.

ŠIK, Lubomír. *Litovelské paměti*. 1. vyd. Litovel: Městský klub, 1994.

ŠMEJKAL, Miroslav, a kol. *Významní čeští národohospodáři*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1993. ISBN 80-7079-195-0.

ŠOUŠA, Jiří, jr. *Obecní majetek v Čechách 1848-1938: základy právní úpravy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848-1938*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1497-7.

TICHÁK, Milan. *Lexikon olomouckých ulic*. 1. vyd. V Olomouci: Burian a Tichák, 2009. ISBN 978-80-87274-02-6.

TICHÁK, Milan. *Když padly hradby: Olomouc na přelomu dvou staletí*. Druhé opravené vydání. Olomouc: Burian a Tichák, 2018. ISBN 978-80-87274-46-0.

TICHÁK, Milan. *Paměť olomouckých předměstí*. Olomouc: Votobia, 2000. ISBN 80-7198-447-7.

TICHÁK, Milan. *Vzpomínky na starou Olomouc a její předměstí*. 2., opr. a aktualiz. vyd. Olomouc: Burian a Tichák, 2013. ISBN 978-80-87274-19-4.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Praha: Nákladem Československého Kompas, 1934. 357 s.

TRAPL, Miloš. *Historický místopis politického okresu Olomouc-město 1848-1960*. Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého, 1972.

TRAPL, Miloš. V republice. In: SCHULZ, Jindřich, ed. *Dějiny Olomouce*. sv. 2. s. 136-176. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2009. ISBN 978-80-244-2370-8.

TRAPL, Miloš. Za nacistické okupace. Tělovýchova a sport. In: SCHULZ, Jindřich, ed. *Dějiny Olomouce*. sv. 2. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2009. s. 248-250. ISBN 978-80-244-2370-8.

URBANITSCH, Peter. Bürgerliche Eliten, Modernisierung und Wertewandel in Klein- und Mittelstädten Cisleithaniens 1848-1918. In: FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*, 2006. s. 49-65. ISBN 80-7325-091-8.

VÁLKA, Josef; PAUL, Prokop; KUBÍČEK, Jaromír: *Dějiny Moravy*. 1. vyd. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1991.

VIKTOŘÍK, Michael. *Litovelský cukrovar: dějiny podniku od jeho založení až do současnosti*. 1. vyd. Litovel: Litovelská cukrovarna, 2005. ISBN 80-239-5702-3.

VIKTOŘÍK, Michael. *Táborová pevnost Olomouc: modernizace olomoucké pevnosti v 19. století*. České

Budějovice: Veduta, 2011. ISBN 978-80-86829-71-5.

VYSKOČIL, Aleš. *Slovník představitelů politické správy na Moravě v letech 1850-1918*. Vyd. 1. Praha: Historický ústav, 2011. ISBN 978-80-7286-183-5.

VYSKOČIL, Aleš. Státní správa a samospráva na přelomu 19. a 20. století a v prvních desetiletích 20. století na příkladu Prostějova. In: FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*, 2006. s. 212-218. ISBN 80-7325-091-8.

WALDAUF, Jan. *Sokol: malé dějiny velké myšlenky*. 1. vyd. Luhačovice: Atelier IM, 2007-2010. 3 sv. ISBN 978-80-85948-67-7.

ZATLOUKAL, Pavel. Urbanismus konce 19. století v českých zemích se zvláštním zřetelem k činnosti Camilla Sitteho. In: VLČEK, Tomáš, ed. *Historické vědomí v českém umění 19. století*. Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV, 1981. Svazek 3 - Uměnovědné studie. s. 161-168.

ZÁŘICKÝ, Aleš, ed., KADLEC, Petr, ed. a ZÁVODNÁ, Michaela, ed. *X. sjezd českých historiků: Ostrava, 14.-16.9.2011*. 1. vyd. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2011. sv. II. ISBN 978-80-7464-348-4.

ZLÁMAL, Vladislav, ed. *Litovel, Konice a okolí*. Brno: Národohospodářská propagace Československa, 1938. Národohospodářská propagace Československa. Řada A; sv. 18.

STATĚ V PERIODICKÉM TISKU

BIEBERLE, Josef. JUDr. Richard Fischer (1872-1954). In: *Vlastivědné zajímavosti Šumperk: Okresní vlastivědné muzeum*. Šumperk: Vlastivědný ústav, 1992. č. 241. s. [17-20].

BOHÁČ, Antonín. Vývoj Čechův na Němců na Moravě. In: *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1908. 32. s. 366-382. ISSN 0862-3384.

ČERMÁK, Miloslav. K počátkům olomoucké elektrické pouliční dráhy. In: *Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci*. Olomouc: Vlastivědný ústav, 1970, č. 148, s. 13-15. ISSN 0139-617X.

DRAŠÁROVÁ, Eva. Stát, spolek a spolčování. In: *Paginae historiae: sborník Státního ústředního archivu v Praze*. V Praze: Státní ústřední archiv, 1993. sv. 1. s. 152-177. ISSN 1211-9768.

DAŇHELKA, Jiří M. Litovelská měšťanská střelnice: Příspěvek k dějinám budovy muzea v Litovli. In: *Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci*. 1985, č. 236, s. 16-21. ISSN 0231-570X.

MALÍŘ Jiří. Vznik, vývoj a rozpad politického hnutí Mladá Morava. In: *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. 1977, roč. 29, č. 1, s. 22-36. ISSN: 0323-2581.

MÜLLER, Karel. Heslo "Svůj k svému!" v hospodářské emancipaci české společnosti. Česká společnost, nacionalismus a národní hospodářství. In: *Střední Evropa: revue pro střeoevropskou kulturu a politiku*. Praha: Institut pro střeoevropskou kulturu a politiku (I.S.E.), 1999. roč. 15, s. 88-104. ISSN 0862-691X.

NAJMAN, Robert. „100. výročí hasičského sboru“. Zpráva o činnosti Muzejní společnosti Litovelska v

roce 2011. In: *Ročenka Muzejní společnosti Litovelska 2011: zajímavosti z Litovelska*. Litovel: MZL, 2012. s. 5-7. ISBN 978-80-260-2038-7.

NAJMAN, Robert. Vzpomínka na rodinu Mekiskovu. *Litovelské noviny: měsíčník královského města Litovel*. Litovel: Městský klub, 2010, roč. 21, č. 12, s. 12. - 13.

PUŠ, Ivan. K osobnosti Richarda Johanna Hudeczeka (1842-1913) a jeho opozičnímu působení v olomouckém německém národním táboře. In: *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. 2016, roč. 68, č. 2, s. 135-143. ISSN: 0323-2581.

RADIMSKÝ, Jiří. Nejstarší spolky na Moravě s přihlédnutím ke spolkům dělnickým. In: *Časopis matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1954. 73. s. 108-109. ISSN 0323-052X.

TRAPL, Miloš: *Transformace politických stran v Olomouci do nového státu po říjnu 1918*. In: *Střední Morava, kulturně historická revue*. Olomouc: Memoria, 2010. roč. 16, č. 30, s. 4-14. ISSN 1211-7889.

TICHÁK, Milan. *Státní převrat v Olomouci před sto lety*. In: *Střední Morava, kulturně historická revue*. Olomouc: Memoria, 2018. roč. 24, č. 46, s. 4-17. ISSN 1211-7889.

VESELÁ, Blanka. 150 let od narození Jana Smyčky. In: *Pravěk. časopis moravských a slezských archeologů*. Nová řada. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2005, č. 15, s. 468-472. ISSN 1211-8338.

VYBÍRAL, Bohuš. Čtyřicet let novinářské a spisovatelské činnosti Dra Richarda Fischera. In: *Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci*. Olomouc: Vlastenecký muzejní spolek v Olomouci, 1932, roč. 45, č. 1-2, s. 5-65. ISSN 1804-0624.

ŽUPANIČ, Jan. Sociální vzestup podnikatelů v Rakouském císařství. In: *Historická sociologie: časopis pro historické sociální vědy = Historical sociology: a journal of historical social sciences*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, Academia Rerum Civilium - Vysoká škola politických a společenských věd, 2021. 1. s. 49-79. ISSN 1804-0616.

PRAMENY

Zemský archiv v Opavě:

- **Fond Krajský soud v Opavě**

FIREMNÍ SPISY 1863 - 1949

Inv. č. 45, kart. 8.

Zemský archiv v Opavě pobočka Olomouc:

- **Fond Krajský soud Olomouc**

FIREMNÍ SPISY

- Díl III (1864 - 1958)

Inv. č. 2387, kart. 133.

Inv. č. 938, kart. 47.

- Díl IV 1873 - 1959

Inv. č. 5456, kart. 400.

Státní okresní archiv v Olomouci:

- **Fond L 1-2 Okresní úřad Litovel**

PRESIDIÁLNÍ SPISY 1829 - 1920

Inv. č. 221, kart. 16.

Inv. č. 251, kart. 19.

Inv. č. 276, 286, kart. 21, 22.

PRESIDIÁLNÍ SPISY 1866-1917

Inv. č. 266, kart. 9.

Inv. č. 524, kart. 15.

Inv. č. 664, kart. 18.

Inv. č. 674, kart. 18.

Inv. č. 698, kart. 19.

Inv. č. 735, kart. 546.

Inv. č. 700, kart. 211.

Inv. č. 712, kart. 19.

Inv. č. 728, kart. 19.

Inv. č. 735, kart. 20.

Inv. č. 739, kart. 20.

Inv. č. 742, kart. 20.

Inv. č. 744, kart. 20.

Inv. č. 745, kart. 20.

Inv. č. 777, kart. 20.

Inv. č. 788, kart. 21.

Inv. č. 799, kart. 21.

Inv. č. 825, kart. 21.

Inv. č. 961, kart. 24.

PRESIDIÁLNÍ SPISY 1938 - 1945

Inv. č. 1679, kart. 64.

VŠEOBECNÁ REGISTRATURA 1850-1945

Inv. č. 701, kart. 246.

- **Fond L 1-1 Archiv města Litovel**

Inv. č. 2336, kart. 938, 939, 940.

Inv. č. 2375, kart. 952, 953.

Inv. č. 2390, kart. 972.

Inv. č. 2402, kart. 1023

Inv. č. 2404, kart. 1029.

ÚŘEDNÍ KNIHY

Inv. č. 331 (1847-1860)

Inv. č. 332 (1861-1865)
Inv. č. 333 (1866-1870)
Inv. č. 335 (1876-1880)
Inv. č. 339 (1896-1899)
Inv. č. 341 (1900-1901)
Inv. č. 342 (1901-1902)
Inv. č. 350 (1881-1900)
Inv. č. 379 (1940)

- **Fond M8-4 Pozůstalost JUDr. Richarda Fischera**

Inv. č. 35, kart. 2.
Inv. č. 36, kart. 2.
Inv. č. 41, kart. 2.
Inv. č. 76, kart. 14.
Inv. č. 83, kart. 15.
Inv. č. 106, kart. 19.
Inv. č. 116, kart. 19.
Inv. č. 162, kart. 24.

- **Fond L8-3 Socha Václav**

Inv. č. 38. Paměti.

- **Fond L 8-1 Smyčka Jan, MUDr.**

Pamětní kniha města Litovle I. - II.

OBŠIL, Karel. *Jan Smyčka: Kronika královského města Litovle. Olomouc. 1952. sign. B 1744. (strojopisný přepis původního rukopisu)*

- **Fond L 6-32 Měšťanská beseda Litovel (nezpracováno)**

- **Fond L 8-7 Spurný Ignác (nezpracováno).**

Paměti (strojopisný přepis rukopisu)

- **Fond M 1-1 Archiv města Olomouce**

MĚSTSKÁ POKLADNA 1871-1914

Inv. č. 1, kart. 1.
Inv. č. 2, kart. 2.
Inv. č. 4, kart. 10.

ÚČETNÍ KNIHY

Inv. č. 700 (1908)
Inv. č. 767 (1893)

ÚŘEDNÍ KNIHY

Inv. č. 301 (1896), sign. 1941
Inv. č. 688 (1896), sign. 2886
Inv. č. 353 (1910), sign. 2005

Inv. č. 433 (1896), sign. 2076
Inv. č. 445 (1908), sign. 2088
Inv. č. 455 (1918), sign. 2098
inv. č. 457 (1920), sign. 2100
Inv. č. 460 (1923), sign. 2130
Inv. č. 463 (1926), sign. 2106
Inv. č. 464 (1927), sign. 2107
Inv. č. 465 (1928), sign. 2108
Inv. č. 469, sign. 2112
Inv. č. 770 (1895-1896)
Inv. č. 890 (1892-1896), sign. 3766
Inv. č. 1130 (1908), sign. 3592

PRESIDIÁLNÍ SPISY 1829-1920

Inv. č. 97, kart. 7.
Inv. č. 143, kart. 10.
Inv. č. 144, kart. 10.
Inv. č. 164, kart. 12.
Inv. č. 190, kart. 14.
Inv. č. 193, kart. 14.
Inv. č. 200, kart. 15.
Inv. č. 201, kart. 15.
Inv. č. 222, kart. 16.
Inv. č. 223, kart. 16.
Inv. č. 228, kart. 17.
Inv. č. 263, kart 21.
Inv. č. 264, kart. 21.
Inv. č. 268, kart. 21.
Inv. č. 274, kart 21.
Inv. č. 275, kart 21.
Inv. č. 276, kart. 21.
Inv. č. 279, kart. 22
Inv. č. 286, kart. 22.
Inv. č. 289, kart. 22.
Inv. č. 295, kart. 23.
Inv. č. 312, kart. 30.
Inv. č. 313, kart. 30.
Inv. č. 317, kart. 30.

REGISTRATURA 1786-1873

Inv. č. 344, kart. 525.
Inv. č. 706, kart. 1357.

REGISTRATURA 1920 - 1940

Inv. č. 2, kart. 2.
Inv. č. 4, kart. 5.
Inv. č. 6, kart. 12.
Inv. č. 7, kart. 10.
Inv. č. 7, kart. 12.
Inv. č. 7, kart. 13.
Inv. č. 7, kart. 16.
Inv. č. 15, kart. 33.
Inv. č. 15, kart. 34.

- **Fond Obchodní a živnostenská komora v Olomouci (1792)1850 - 1948(1949)**

SPISY

Inv. č. 5113, kart. 631.
Inv. č. 5731, kart. 648.

VÁZANÉ TISKY

Inv. č. 20151, kart. 2365.

Státní okresní archiv v Šumperku:

- **Fond Fischer Richard, JUDr. č. NAD 817 (nezpracováno)**

kart. 2, Vzpomínky, paměti (strojopis)

TIŠTĚNÉ PRAMENY

Vědecká knihovna v Olomouci:

Sign. 103.922. *Hospodářství a národnost v poměrech českoněmeckých*. Praha: náklad Česká společnost národohospodářská, 1900.

Sign. 57.659. HUDECZEK, Richard. *Adressbuch der königlichen Hauptstadt Olmütz*. Olmütz: Selbstverlag von Kramář und Procházka, 1899.

Sign. 33.142. *Hudeczek's Adressbuch der königlichen Hauptstadt Olmütz für das Jahr 1882, 1887, 1896-1897*. Olmütz: Hudeczek, 1882-1897.

Sign. II 58.715. KUX, Johann: *Geschichte der Stadt Littau: von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1848*. Brünn. 1900.

Sign. 67.255. KUX, Johann. *Ein Wort zur Assanirung der Stadt Littau*. [Littau: s.n., 1892].

Sign. 57.619. MATZENAUER, Josef. *Samospráva obecní: Příruční kniha pro starosty a zastupitele obecní na Moravě*. 3. rozm. a přepracované vydání. V Brně: K. Winkler, 1899.

Sign. III 978.141. PLESINGER, Václav. *Politický okres Litovelský*. [kartografický dokument]. 1:200 000. [Budyně n. Ohří: Václav Plesinger, 1909].

Sign. V 56.156. *Stadterweiterung der Königl. Hauptstadt Olmütz: nach dem Entwurfe des k. k. Regierungs Rathes Camillo Sitte*. 1:2880, graficky znázorněno. Olmütz: Stadtbauamt Olmütz, 1895. 1 mapa: barevná; 68 x 100 cm, složena na 35 x 50 cm.

Sign. 61.843. BRANDHUBER, Karl. *Bürgermeister von Olmütz*. Olmütz: [Jos. Groák], 1906.

Sign. V 65.745. *Plan von Olmütz*. 1:5 760. Olmütz: Verlag von Friedrich Grosse, 1899.

Zemský archiv v Opavě pobočka Olomouc:

Státní okresní archiv Olomouc

Sign. A 7252. KUX, Johann. *Der Fall von Littau*. Litovel 1899.

Sign. C 1040 MINÁŘ, Jaroslav. *Paměti okresního Národního výboru olomouckého*. Olomouc: Národní výbor. 1919.

Sign. B 1614. *Okresní věstník pro správní okres litovelský*. Litovel. 1888-1942.

Sv. 1 1891

Sv. 2 1892

Sv. 3 1893-94

Sv. 4 1895

Sv. 5 1896

Sv. 6 1897

Sv. 7 1888

Sv. 8 1889

Sv. 9 1898

Sv. 10 1899

Sv. 11 1900

Sign. XII-i/3. *Statistisches Jahrbuch der königlichen Hauptstadt Olmütz*. Olmütz: Gemeinderath, 1888-1911.

Band I 1888

Band III 1896-1899

Band II 1888-1895

Band IV 1900-1904

Band V 1905-1910

Sign. XII-i/3-6. *Statistická ročenka hlav. města Olomouce*. Olomouc: [nákladem města], 1938.

Svazek VII 1919-1923

Moravská zemská knihovna:

Sign. X-0819.038. *Stanovy Národní jednoty pro východní Moravu sídlem v Olomouci*. Olomouc: Národní jednota, 1885.

Sign. PK-0064.673. *Stanovy Národní jednoty pro východní Moravu sídlem v Olomouci*. Olomouc: Národní jednota pro východní Moravu, 1905.

Vlastivědné muzeum v Olomouci:

Fotoarchiv:

Portrét, sign. C 194.

DOBOVÁ PERIODIKA

Čas: list věnovaný veřejným otázkám. Praha: Jan Herben, 1887-1924.

- roč. XIV, č. 13

Československý denník: Ústřední orgán Československé strany živnostensko-středostavovské. Olomouc: [s.n.], 1919-1932. ISSN 2571-2179.

- roč. VII, č. 132

Die Neue Zeit: Blätter für nationale Interessen. Olmütz: Eduard Hölzel, 1848-1902. ISSN 1803-9863.

- roč. XXVII, č. 227
- roč. LIV, č. 76, 298

Hlas lidu: časopis hájící zájmy čtvrtého stavu. Prostějov: M. Vlach, 1887-1948. ISSN 1803-9901.

- roč. XXIII, č. 64
- roč. XXVI, č. 8
- roč. XXXIX, č. 23
- roč. XLIII, č. 123

Lidové noviny. Brno: Vydavatelské družstvo Lidové strany v Brně, 1893 - 1945. ISSN 1802-6265.

- roč. II, č. 152
- roč. IV, č. 186, 266
- roč. V, č. 47, 280
- roč. VI, č. 230, 281
- roč. VII, č. 77, 240
- roč. XIII, č. 285
- roč. XXIV, č. 159

Litovelské noviny. Lüttau [Litovel]: [s.n.], 1891-1902.

- roč. I, č. 1, 3
- roč. II, č. 6, č. 7, 18

- roč. III, č. 5, 6, 14
- roč. IV, č. 6, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 23, 24
- roč. V, č. 17, 20, 23
- roč. VI, č. 6, 7-8, 10, 12, 22, 23
- roč. VII, č. 4, 6, 8, 10, 20, 23
- roč. VIII, č. 2, 3, 4, 10, 21, 23
- roč. IX, č. 7, 8, 20, 21, 22, 23, 24
- roč. X, č. 3
- roč. XI, č. 19, 20
- roč. XII, č. 7, 16

Litovelsko-Konicko: týdeník československé strany lidové. Zábřeh: Československá strana lidová, 1928-1938.

- roč. II, č. 24

Litovelský kraj: neodvislý týdeník. Orgán Občanských klubů v Litovli a v Lošticích a pokrokového občanstva venkova. Litovel: [s.n.], 1924-1945.

- roč. XVI, č. 1

Malá Haná: časopis pro severozápadní Moravu. Olmütz [Olomouc]: Kramář a Procházka, 1895-1906.

- roč. II, č. 23

Mährisches Tagblatt. Olmütz: J. Groak, 1880-1946. ISSN 1805-1189.

- roč. XIV, č. 265
- roč. XVII, č. 266, 267
- roč. IXX, č. 96, 204
- roč. XX, č. 167, 265
- roč. XXI, č. 81
- roč. XXII, č. 55, 214, 220
- roč. XXV, č. 30
- roč. XXX, č. 217
- roč. XXXV, č. 145
- roč. XXXVIII, č. 130
- roč. XL, č. 248

Mladá fronta: deník Československého svazu mládeže: Ostrava. Ostrava: Ústřední výbor ČSM, 1953-1990. ISSN 0323-1941.

- roč. X, č. 95

Moravský večerník. Olomouc: Josef Friedl, 1922-1945. ISSN 2533-4646.

- roč. IX, č. 239

Národní listy. Praha: Karel Tůma, 1869-1941. ISSN 1803-0319.

- roč. XXXVI, č. 318
- roč. XXXVIII, č. 260
- roč. XXXIX, č. 183, 316, 319
- roč. LVI, č. 160

Našinec. Olomouc: Josefina Černochová, 1869 - 1884; Alexandr Jiříček, 1885 - 1904. ISSN 1801-5107.

- roč. VI, č. 114
- roč. XVI, č. 118
- roč. XX, č. 17, 49

Nový směr: vesnické noviny zábřežského okresu. Zábřeh: OV JSČZ, 1951-1960. ISSN 2694-8702.

- roč. VIII, č. 28

Olomoucký Pozor. Olomouc: Bohumír Knechtel, 1894-1899.

- roč. III, č. 40, 96, 135
- roč. IV, č. 1, 52, 136, 141
- roč. V, č. 50, 90, 122
- roč. VI, č. 62, 70, 134

Osvobozený Našinec: deník čsl. strany lidové: list pracujícího katolického lidu. Olomouc, 1945-1948.

ISSN 2571-2225.

- roč. LXXIX, č. 160
- roč. LXXX, č. 73

Pozor. Olomouc: Bohumír Knechtel, 1899-1938.

- roč. VII, č. 31, 36, 92
- roč. VIII, č. 29, 32, 41
- roč. XII, č. 158
- roč. XIII, č. 13, 234
- roč. XV, č. 53, 171
- roč. XVI, č. 12
- roč. XVIII, č. 227
- roč. XXIII, č. 13
- roč. XXV, č. 246, 248, 250, 253
- roč. XXVI, č. 8, 168, 282
- roč. XXVIII, č. 256, 257
- roč. XXX, č. 232
- roč. XXXII, č. 130
- roč. XXXIV, č. 303
- roč. XXXV, č. 102, 214, 256

- roč. XLIII, č. 160
- roč. XLV, č. 119, 253, 262, 268, 287,

Rovnost: list sociálních demokratů českých. Brno: J. Opletal, 1885-2001. ISSN 0862-7967.

- roč. X, č. 27

Selská stráž: neodvislý týdeník věnovaný zájmům našeho lidu. Litovel: Josef Svozil, 1902-1928.

- roč. IV, č. 3
- roč. VII, č. 6

Selské listy: orgán "Českomoravského spolku selského pro Moravu". Olomouc: Českomoravský spolek selský pro Moravu, 1884-1919.

- roč. I, č. 38
- roč. XIV, č. 15

Severní Morava. Zábřeh: Vydavatelské družstvo, 1905-1914. ISSN 2694-8702.

- roč. III, č. 227
- roč. IV, č. 7

Stráž lidu: obdeník Okresního výboru KSČ v Olomouci. Olomouc: Krajský výbor KSČ, 1945 - 1960. ISSN 1805-0190.

- roč. II, č. 22, 30

Stráž Severní Moravy. Zábřeh: Rudolf Hrabě, 1915-1920.

- roč. VIII, č. 83

Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa. Praha: Komunistická strana Československa, 1921 - 1990. ISSN 0032-6569.

- XLVIII, č. 289